

גיליון 438 • אב התשע"א • אוגוסט 2011

האמת על סכנת הטיילים
טכנולוגיה עמ' 94

**70 שנה למבצע
"ברברוסה"**

חלק ב'

1953 - השנה שבה
עוצב צה"ל
עמ' 18

בגיליון הזה: סדרת מאמרים שנייה על מבצע "ברברוסה"
עמודים 44-82

עוד בגיליון: מדיניות "מבצעי השלום" של ארה"ב עמ' 4
לחימה בטרור לאור ערכים עמ' 28
האתגר של צה"ל בעידן המידע עמ' 36
וכן מאמרים נוספים

36

דבר העורך

מערכות • בית הוצאה לאור של צה"ל • נוסד בתרצ"ט 1939

המפקד והעורך הראשי: סא"ל חגי גולן

העורך: אפי מלצר

עורך המשנה: יואב תדמור

עורכות בהוצאת מערכות: אביטל רגב-שושני,

רוית טרינצ'ר-סיוון

עיצוב ועריכה גרפית: סטודיו זאב אלדר

איורים: בוריס דיקרמן

מפות: יוסי הירש

תמונות: מערכות, במחנה ודובר צה"ל

עוזרת הפקה: קרול נאולאנדר

הדעות והתפיסות המובעות במאמרים מבטאות את דעתם האישית של הכותבים

ISSN 0464-2147

דמי מנוי לשנה: 60 ש"ח (כולל מע"מ)

טלפון: 03-5694344/5 פקס: 03-5694343

דוא"ל: maarachot@gmail.com

כתובת למכתבים: ד"צ 02432 צה"ל

מחלקת המנויים:

טלפון: 03-5694512

הודפס בדפוס גרפוליט

באמצעות משרד הביטחון / מנה"ר

הצילומים בשער: חיילים סובייטים צועדים במוסקבה לרגל יום המהפכה, 1941. משם הם צעדו היישר לחזית. מבצע "ברברוסה" - עמ' 44

להנמיך את הלהבות

סון טסו כתב בספרו "אמנות המלחמה" כי "המיטיב להפעיל את הצבא מכניע את צבא האחר בלי להילחם". בלשון ימינו אפשר להסביר זאת בכך שצבא הוא כלי בידי המדינה להשגת יעדים מדיניים ואסטרטגיים שאותם הוא יכול להשיג לא רק בשדה הקרב. לא ייפלא אפוא שצבא ארצות הברית, כמו גם צבאות אחרים, פרוס במקומות רבים בעולם ב"מבצעי שלום" או לוחם "מלחמות קטנות" כדי להרחיק את המלחמות "הגדולות".

אחד המרכיבים של "מבצע שלום" הוא הגבלת מידת האלימות או הקטלניות שמפעיל הכוח הצבאי (ראו: חני קומנשטר-שוורץ, "מדיניות 'מבצעי השלום' של ארה"ב", עמ' 4). ברוח זו מנסה צה"ל בחלק מהעימותים - בעיקר באירועים שבהם מעורבים אזרחים, ואשר יעדם המרכזי הוא להשיג מטרות תקשורתיות והסברתיות - ליצור איזון מרבי בין הגבלת הקטלניות של האמצעים לבין האפקטיביות המבצעית. האירועים האלה מתוכננים כך שיציבו אתגרים מוסריים בפני הלוחמים כמו גם בפני שולחיהם - מפקדי הצבא והדרג המדיני. אחת הדרכים להפעלה מבוקרת של הכוח ולמניעת שימוש בכוח יתר היא עיצוב מראש של מדרגיות בהפעלת כוח האש, כפי שמציע גיא שטולץ במאמרו "הפעלת כוח מדרגת בעימותים בסביבה אזרחית", עמ' 8.

אולם גם כאשר בחלק הארי של פעילות הצבא מופעל הכוח במשורה - בגלל הרצון למנוע נזק שאינו הכרחי - אסור לשכוח את חובת ההתכוננות לקראת "המלחמה הגדולה" שאיננו יודעים מתי תבוא, כפי שלמדים אנו מניסיון הסובייטים במלחמת העולם השנייה. בגיליון הזה מופיע החלק השני של מקבץ המאמרים בנושא מבצע "ברברוסה", המוקדש בעיקר לניהול מערכת המגננה של הסובייטים עד למפנה במערכה.

קריאה מועילה
אפי מלצר

8

הפעלת כוח מדרגת בעימותים בסביבה אזרחית

סא"ל גיא-זכר שטולץ | ראש תחום מרכיב אזרחי בלחימה (מתפ"ש), לשעבר אחראי לתחום הנפ"ק וההתמודדות בהפרות סדר במקחצ"ר

הפעלת מלוא העוצמה של צה"ל באזורים שמושבים בצפיפות מפילה קורבנות רבים בקרב האוכלוסייה הבלתי מעורבת וגורמת נזק כבד למעמדה של ישראל בעולם. המאמר מציג תפיסה מגובשת להפעלה מדרגת של הכוח - בין היתר באמצעות שימוש מושכל בנשק פחות קטלני

4

מדיניות "מבצעי השלום" של ארה"ב

חני קומנשטר-שוורץ | חוקרת במרכז דדו לחשיבה צבאית בין-תחומית ודוקטורנטית למדעי המדינה בעשור וחצי האחרונים נעו גישות הממשל בארה"ב כלפי מבצעי השלום בין התלהבות רבה להסתייגות מוחלטת. הגישה כיום היא מפוכחת מאוד, שכן ברור לכולם שמדובר במבצעים מורכבים מאוד ויקרים מאוד שמצריכים תיאומים ושיחופי פעולה עם גופים בין-לאומיים ואזרחיים

837

BARBAROSSA

78

המערכה האווירית בחזית המזרחית

גיזף מירנדה | עורך כתב העת "סטרטג' אנד טקטיקס", מחבר משחקי מלחמה, חוקר ומרצה.

לוחמת האוויר בחזית המזרחית במלחמת העולם השנייה הוכרעה בסופו של דבר בגלל ההבדלים העצומים ביכולתם של שני הצדדים לעמוד בשחיקה הקשה של הלחימה הממושכת. בריה"מ לא התקשתה למלא את אבדותיה במטוסים ובטייסים, ואילו לאבדות הגרמנים כמעט שלא היה תחליף

זעה אישית

83

חבל על הזמן | **רס"ן אריאל עמיחי** | רמ"ד תורה אינטגרטיבית בחיל הלוגיסטיקה

במה

86

על לחימה בטרור ועל מוסר

רס"ב עו"ד אברהם כהן | מודיעין חיל האוויר. מחבר הספר: ההריגה המונעת - משפט ואתיקה

תגובה

90

יש לנו קצינים חושבים

תא"ל (מיל') עמי מורג | מעריך בממד"ה

תגובה

92

פתרון משמיים

ד"ר אביאם סלע | מנכ"ל סיבם מקבוצת מטריקס. בעבר - מפקד של כנף ושל בסיס בחיל האוויר ורמ"ח מבצעים של החיל

טכנולוגיה

94

האמת על סכנת הטילים

חיים רוזנברג | חוקר במרכז בגין-סאדאת (בס"א) למחקרים אסטרטגיים שבאוניברסיטת בר-אילן. לשעבר הממונה על התכנון ארוך הטווח ברפא"ל

BARBAROSSA

80-44

BARBAROSSA

46

כישלון ביוני והצלחה באוקטובר

השפעת המודיעין על מהלכי מבצע "ברברוסה"

יעקב פלקוב דוקטורנט באוניברסיטת תל-אביב | **פרופ' אורי בר-יוסף** פרופ' במחלקה ליחסים בין-לאומיים בבית הספר למדע המדינה באוניברסיטת חיפה סטלין קיבל שפע של התרעות על כוונת הגרמנים לפלוש לארצו ביוני 1941 - והתעלם מהן. באוקטובר 1941 הוא קיבל מידע מדויק על כך שיפן אינה עומדת לתקוף אותו במזרח הרחוק וניצל את המידע הזה כדי לתגבר את חזית מוסקבה ביחידות מהמזרח הרחוק ולהנחיל תבוסה קשה ראשונה לגרמנים. המסקנה - שאותה נאלצה גם ישראל ללמוד על בשרה ב-1973 - היא שהמודיעין המעולה ביותר הוא חסר ערך אם אין עושים בו שימוש

BARBAROSSA

56

ניצחון זמני

המהלכים העיקריים במבצע "ברברוסה"

סא"ל (מיל') לב ניב | קצין מודיעין וחוקר צבאי "ברברוסה" - שם הקוד לפלישה הגרמנית לכריה"מ ביוני 1941 - הייתה קרוב לוודאי המבצע הצבאי הגדול ביותר בהיסטוריה. בכל הזירות של המבצע הזה - הצפונית, המרכזית והדרומית - ניצחו הגרמנים בקרבות הגבול, אבל רק באחת מהן, הדרומית, הצליחו לנצח גם בקרב ההכרעה. זה לא הספיק להם כדי לנצח את המלחמה

BARBAROSSA

70

המערכה על מוסקבה בעיני הפיקוד הסובייטי הבכיר

רס"ן דן פיוטקין | רמ"ד תורות היסוד בתוה"ד ניצחונה של בריה"מ בקרב על מוסקבה לאחר סדרה ארוכה של תבוסות קשות נבע בראש ובראשונה מהלקחים שהפיקו וישמו מפקדי הצבא האדום. מכישלונותיהם בשלבים הראשונים של המערכה. אחד הלקחים המרכזיים שהם הפיקו הוא שיש לזנוח את עקרונות ההתקפה בכל מחיר ולעבור לניהול רציונלי יותר של הלחימה

18

1953 - השנה שבה עוצב צה"ל

תא"ל נעם תיבון | מפקד המכללה הבינ"זרועית לפיקוד ולמטה ב-1953 היה צה"ל במשבר עמוק; יכולתו המבצעית הייתה לקויה, ציודו היה דל, המורל של לוחמיו היה ירוד. שיקום הצבא הוטל על רב-אלוף מרדכי מקלף. בסדרה של דיונים דרמטיים ושל צעדים אמיצים הוא סלל את הדרך לבניית צה"ל מודרני ועיל שהפגין את יכולותיו במלחמת סיני ובמלחמת ששת הימים

28

לחימה בטרור לאור ערכים

סא"ל (מיל') משה שחר מפא"ת | ד"ר ישראל בן דור היסטוריון מערכת הערכים שאימצו מדינות המערב - במיוחד במאה ה-20 - הביאה את הלחימה בטרור למבוי סתום: כיום אי-אפשר למגר אותו רק באמצעים צבאיים. יש להכיר במגבלות האלה ולפתח תפיסת התמודדות כוללת עם הטרור

36

מהיררכיה לרשת: האתגר של צה"ל בעידן המידע

סרן איתי ברק יועץ ארגוני במד"ה, אגף תקשוב | **סא"ל עמי סנדר** ראש תחום מד"ה באגף תקשוב המודל הרשתי שאותו מאמץ צה"ל בהדרגה, ושב כל חייל יהיה מחובר לכל מקורות המידע ויראה את התמונה הכוללת כמו מפקדיו, עשוי לחולל שינוי מהפכני בתפקידים המסורתיים של המפקדים ושל החיילים: המפקדים יוכלו לעסוק יותר בתכנון ופחות בניהול, ואילו החיילים עתידים להפוך במידה רבה למפקדים של עצמם

מדיניות "מבצעי השלום" של ארה"ב

מפקד פיקוד המרכז של ארה"ב סוקר מסדר של גדוד אמריקני מכוח השלום בסיני (MFO) | כשנים האחרונות מיועדים מבצעי השלום לשנות את הסטטוס קוו כאמצעות הפעלת כוח צבאי. הסטטוס קוו שאותו רוצים לשנות עשוי להיות, למשל, פוליטי או הומניטרי

חני קומנשטר-שוורץ

חוקרת במרכז דדו לחשיבה צבאית בין-תחומית ודוקטורנטית למדעי המדינה

בעשור וחצי האחרונים נעו גישות הממשל בארה"ב כלפי מבצעי השלום בין התלהבות רבה להסתייגות מוחלטת. הגישה כיום היא מפוכחת מאוד, שכן ברור לכולם שמדובר במבצעים מורכבים מאוד ויקרים מאוד שמצריכים תיאומים ושיתופי פעולה עם גופים בין-לאומיים ואזוריים

מבוא

בשנים 1945-1989 ניהלה ארה"ב - בממוצע - מבצע שלום אחד מדי עשור. לאחר המלחמה הקרה (1989) יזמה ארה"ב מבצעים כאלה בתדירות גבוהה יותר (בממוצע: פעם בשנתיים) - בין היתר באזורים הבאים: עיראק, אפגניסטן, קוסובו ובוסניה, חצי האי סיני, לבנון, דארפור וסומליה. השינויים במאפיינים של מבצעי השלום שיזמה ארה"ב הם עיקרו של המאמר הזה המבוסס על הספר "מדיניות מבצעי השלום של ארה"ב - חרב פיפיות?"¹ בעריכת איאן ג'ונסטון. המאמר מתמקד במדיניות ארה"ב ומתייחס גם לשיתופי הפעולה של צבא ארה"ב עם נאט"ו, אך אינו עוסק במדיניות מבצעי שלום של מדינות אירופה.

השינוי הבולט ביותר שחל במאפיינים של מבצעי השלום - מעבר לשינויים בתדירותם - נוגע למטרותיהם. במקורם נועדו מבצעי השלום לחצוץ בין צבאות סדירים עוינים באמצעות כוחות שיטור חמושים ולשמור על הסטטוס קוו שנוצר בעקבות עימות מזוין. בשנים האחרונות מיועדים מבצעי השלום לשנות את הסטטוס קוו באמצעות הפעלת כוח צבאי. הסטטוס קוו שאותו רוצים לשנות עשוי להיות, למשל, פוליטי או הומניטרי.

בהקשר הזה יש להביא בחשבון שכיום מתקשה מאוד דמוקרטיה מערבית לצאת למבצע צבאי בהיעדר לגיטימציה של דעת הקהל המקומית והבין-לאומית. לפעולה צבאית המוגדרת "מבצע לשמירת שלום" יש סיכוי טוב הרבה יותר לזכות בלגיטימציה.

הגדרת מבצעי השלום

ב-1991 הנחה גנרל גורדון סאליבן, הרמטכ"ל של צבא היבשה של ארה"ב, לכתוב מחדש את תורת המבצעים, כך שתכלול פרק חדש על מבצעים צבאיים שאינם מלחמה, לרבות מבצעי שלום.² במסגרת זו התגבשה בצבא ארה"ב אבחנה בין שני סוגים של מבצעי שלום: האחד שמירת שלום (Peacekeeping) שאליו נשלח כוח עם מנדט להרתיע מפני אלימות, והאחר, אכיפת שלום (Peace enforcement), הוא התערבות שבה יש צורך לאיים בהפעלת כוח או אף להפעילו ממש.³

את שני הסוגים האלה של מבצעים ניתן להשוות על פי שלושה פרמטרים: הסכמה, כוח והגינות. בעוד שבמבצעים לשמירת שלום יש הסכמה בין שני הצדדים על נוכחותו של הכוח הזר, במבצעים לאכיפת שלום אין הדבר כך. אשר לכוח - במבצעים לשמירת שלום הוא מופעל רק לצורך הגנה עצמית או להגנה על פי המנדט שנקבע, ואילו במבצעים לאכיפת שלום הוא מופעל נגד הצד הסרבן במידת הצורך. ההגינות היא לכאורה פרמטר רלוונטי רק במבצעים לשמירת

שלום, שבהם יש לנהוג ללא משוא פנים בין הצדדים, אך למעשה יש לה מקום חשוב גם במקרה של פעולות לאכיפת שלום.⁴ מההגדרות שניסחו שלושה מפקדים לשעבר של מחלקת המבצעים לשמירת השלום באו"ם⁵ עולה שקיים מתח בין ההגדרה של "שמירת השלום" לבין ההגדרה של "מבצעי שלום":

קיים בלבול בין המונח "שמירת שלום" (peacekeeping operations) לבין המונח "מבצעי שלום" (peace operations). המונח "שמירת שלום" משמעו פעולות ביטחון המבוצעות באמצעות כוח אדם צבאי. למרות זאת במסגרת המבצעים לשמירת שלום עוסקים כיום בדרך כלל גם בפעולות אזרחיות לבניית שלום כמו תיווך פוליטי, סיוע לפיוס לאומי, תמיכה במאמצים לקיים בחירות, פירוק מיליציות, חיבור חברתי מחדש של צדדים שנלחמו בעבר אלה באלה, הקמת כוחות שיטור או שינוי כוחות שיטור קיימים, הגנה על זכויות אדם... המונח המורחב "מבצעי שלום" הוא כנראה מתאים יותר, אבל ישנה התנגדות לזניחת השימוש במונח "מבצעים לשמירת שלום" בשל המסורת, הכרת המותג וההשלכות שיש לכך על המימון.⁶

רבים מבקרים את מבצעי השלום שמנהלת ארה"ב וטוענים כי היא מנצלת את כוחה כדי לכפות את הנורמות שלה על אומות אחרות.⁷

מטרות מבצעי השלום

מבצעי השלום שמנהל צבא ארה"ב מעוגנים בדירקטיבה של משרד ההגנה האמריקני⁸ ובתורת הלחימה של צבא ארה"ב. להלן דוגמה להגדרת מטרה צבאית של מבצעי שלום:

ליצור תנאים לפעולות פוליטיות אחרות, לפעולות כלכליות והומניטריות ולבניית שלום כדי להשיג מטרה פוליטית שמופיעה במנדט ולחולל שינוי. בניית קונסנזוס בין הצדדים היא דבר קריטי שמאפשר לכוח להוריד את הפרופיל המבצעי שלו לפרופיל הדומה יותר למבצעים לשמירה על השלום.⁹

כאמור, אחד המרכיבים הצבאיים המרכזיים במבצעי שלום הוא הניסיון להוריד את הפרופיל המבצעי ולעבור לשימוש בכוח מוגבל. המדריך ל"קשת המבצעים המלאה"¹⁰ מפרט קשת של מצבי עימות שהולכים ומחריפים ממצב של שלום יציב, דרך שלום לא יציב ומלחמה לא סדירה ועד למלחמה כוללת. במקביל לקשת של מצבי העימות מתוארת גם קשת המבצעים. אלה הולכים ומחריפים ככל שהעימות הולך מחריף. טווח המבצעים מתחיל במעורבות צבאית בזמן שלום, עובר דרך מעורבות מוגבלת, מבצעי שלום ומלחמה לא סדירה ומסתיים בניהול מבצעים מרכזיים במסגרת מלחמה כוללת.¹¹

לוחם אמריקני משוחח עם נער אפגני | כוח שלום
צריך לכבד את התרבות, את השפה ואת המנהגים של המדינה המארחת

הגורמים העוינים האלה יכולים להיות מנהיג, מפלגה, ארגון או פרט המאמינים שהשלום המתקרב מאיים על כוחם, על תפיסת עולמם ועל האינטרסים שלהם, ולכן הם ינסו לסכל את תהליך השלום. הגורמים העוינים מסווגים לשלוש קטגוריות:¹⁶

- גורמי כוח בעלי מטרה פוליטית שמעוניינים לכפות את תפיסותיהם על האוכלוסייה. קשה מאוד לנהל איתם משא ומתן, והמניעים שלהם הם בדרך כלל אידיאולוגיים או דתיים. הם רוצים להשיג כוח מוחלט, ודעותיהם אינן משתנות בעקבות שינוי בנסיבות או פשרה שנכפתה עליהם. הקבוצה הזאת היא פעמים רבות הגרעין הקשה של ההתקוממות.
- גורמים עוינים שהמניע העיקרי שלהם הוא רדיפת בצע - לעיתים פושעים וראשי מאפיות. לכן כל פעולה שלהם מחושבת היטב לפי שיקולי עלות-תועלת. הם מוכנים ליצור קשרים עם כוחות זרים - אם זה ישתלם להם - ומיטיבים להסתגל למצבים חדשים.
- גורמים שעוינותם מוגבלת. אלה חותרים לשלום וליציבות המבוססים על התפיסות שלהם בנוגע לממשל ולשינוי הפוליטי. הם דורשים הכרה או פיצוי על חוסר צדק שנעשה להם, לטענתם, וביטחון בסיסי לתומכיהם, ולכן הם מוכנים לשאת ולתת. דוגמאות לכך הם מנהיגי שבטים או מנהיגי קהילות שמעוניינים להשיג תנאים טובים יותר לאנשיהם.

על פי הדוקטרינה למבצעי שלום, בהתקוממות יכולות להשתתף קבוצות משלוש הקטגוריות האלה או, לחלופין, מקטגוריה אחת או משתי קטגוריות.

במבצעים האלה משתמשים כוחות הצבא במגוון של פעולות - ובהן התקפה, הגנה ומשימות לשמירת היציבות - כדי להשיג את מטרות המבצע. הבחירה באסטרטגיה הדומיננטית (התקפה, הגנה ומשימות לשמירת היציבות) נעשית לפי המצב, לפי המטרות (ההישג הנדרש) ולפי רמת האלימות בשטח. על המפקד להעריך את מצב העימות כדי שיוכל לגבש תוכנית ולהתקדם למצב הסיום שנדרש ממנו בהתאם למטרות המבצע. המפקדים בשטח קובעים בכל פעם את סוג המבצע שהם ינהלו בהתאם למצב העימות בשטח. הקביעה הזאת משפיעה, כמובן, על בחירת המטרות ועל הקצאת המשאבים. כאמור, מטרת המפקד היא להביא למצב שבו רמת האלימות בשטח תהיה הנמוכה ביותר ובמקביל להימנע ככל האפשר ממצב של מלחמה לא סדירה, אף שעליו להיות ערוך גם למצב כזה.¹²

בשנים האחרונות נוספה משימה לכוחות שנשלחים למבצעי שלום: "בניית אומה". זוהי משימה מסובכת וממושכת שנבנית נדבך על נדבך

האתגרים של מבצעי השלום

הכוחות הצבאיים הפועלים במבצעי השלום נדרשים להתמודד עם אתגרים שונים. מטרת המאמצים הצבאיים והאזרחיים היא להשמיד את האמצעים שמשמשים את הצדדים בסכסוך ולמתן את המוטיווציות לסכסוך. התנאי הראשון במעלה לניהולו של מבצע כזה¹³ הוא השגת לגיטימציה למבצע מהאוכלוסייה המקומית שבקרבה פועלים ומהקהילה הבין-לאומית. ישנן כמה רמות של לגיטימציה: לגיטימציה מלאה; לגיטימציה חלקית, שבה ישנן הבנות אילו מגבלות יוטלו על הכוחות הפועלים, ולבסוף לגיטימציה שאפשר להגדירה "הסכמה שבשתיקה".

לאחר המלחמה בעיראק ובאפגניסטן עודכנה הדוקטרינה של מבצעי השלום, וכיום יש בה התייחסות גם לסוגיות כמו הבדלי התרבויות והצורך בכבוד הדדי. בדוקטרינה מודגש הצורך בתמיכה של שתפים בין-לאומיים וזאת באמצעות שיח עימם - מה שדורש זמן, סבלנות והבנה הדדית.

בכל הנוגע לאוכלוסייה המקומית מדגישה הדוקטרינה שהכוח הצבאי צריך לא רק לכבד את התרבות, את השפה ואת המנהגים של המדינה המארחת אלא חיוני שהאוכלוסייה האזרחית תשתכנע שהוא נוהג כך. בדוקטרינה גם מצוין שעל הכוח הצבאי להביא בחשבון סוגיות סוציו-תרבותיות בעת שהוא פועל בקרב אוכלוסייה אזרחית זרה. הכוונה היא לסוגיות כמו הכרת המבנה החברתי של האוכלוסייה, הכרת תרבותה וכלכלתה.¹⁴

גורמים שעוינים את מבצעי השלום

הדוקטרינה של נאט"ו למבצעי שלום¹⁵ כוללת התייחסות אל "גורמים עוינים" (spoilers) שפועלים נגד מבצעי השלום.

המשימה: לבנות אומה

בשנים האחרונות נוספה משימה לכוחות שנשלחים למבצעי שלום: "בניית אומה". זוהי משימה מסובכת וממושכת שנבנית נדבך על נדבך לפי הסדר הבא:

1. **ביטחון**. שמירה על השלום, אכיפת החוק, חקיקת חוקים, רפורמה בסקטור הביטחוני.
2. **עזרה הומניטרית**. החזרת פליטים, הדברת מגפות או מניעתן, מיגור הרעב, מציאת פתרונות דיור לחסרי בית.
3. **משילות**. שיקום השירות הציבורי.
4. **יציבות כלכלית**. הנהגת שער מטבע יציב ויצירת תנאים לקיומו של מסחר מקומי ובין-לאומי.
5. **דמוקרטיזציה**. בניית מפלגות, הנהגת חופש עיתונות, חיזוק החברה האזרחית וקביעת מסגרת חוקית לקיום בחירות.
6. **פיתוח**. עידוד הצמיחה הכלכלית, צמצום העוני ושיפור התשתיות.¹⁷

סיכום

בפרק בקומדיה הבריטית "כן אדוני ראש הממשלה" ישנה סיטואציה שבה מגלה ראש ממשלת בריטניה שמזרח תימן מתכננת לפלוש לאי סנט ג'ורג'.¹⁸ בעקבות זאת מחליט ראש הממשלה - בעצתו של שגריר ישראל בלונדון - לשגר מאות חיילים בריטים לאי לשליחות של "רצון טוב" כדי למנוע את הפלישה. כאשר נשאל ראש הממשלה מדוע יש צורך בחיילים כה רבים למשימה של "רצון טוב", הוא משיב שזהו ביטוי ל"הרבה מאוד רצון טוב".

המאמר ניתח את השינויים במאפייני המבצעים לשמירת שלום משימור הסטטוס קוו למבצעים המתמקדים בניסיון לשנות את המצב הקיים עד כדי "בניית אומה". המורכבות של מבצעי השלום נגזרת, בין השאר, מהגדרת מטרותיהם, מהקושי לקבוע את משך המבצעים, ממאפייני ביצועם ומהאתגר הטמון בניסוח מצבי הסיום שלהם.

המאמר מעלה כמה שאלות שנותרו ללא מענה: מהם ההבדלים בין מבצע לשמירת שלום לבין כל מבצע צבאי אחר? מה מאפיין לדוגמה, את מבצע השלום בעיראק והופך אותו לשונה מכל מבצע צבאי אחר? נוסף על כך עולה גם השאלה מהו מצב הסיום של מבצע שלום: האם מדובר בהפסקת אש או בתהליך מתמשך שסופו בממשל מתפקד שנבחר בבחירות דמוקרטיות? המענה לשאלות האלה הוא אתגר למדינות ששולחות חיילים לכוחות שלום - ובמיוחד לארה"ב שכוחותיה עדיין מנהלים, יחד עם בעלות ברית, מלחמה עקובה מדם באפגניסטן במסגרת מבצע לשמירת שלום.

הערות

1. Ian Johnstone, (ed.), **US Peace Operations Policy**, Cambridge University Press, 2009. הספר הוא אסופת מאמרים שעניינם מדיניות מבצעי השלום של צבא ארה"ב.
2. מאמרו פורסם בתוך אסופת מאמרים שפירסם פרופ' ויליאם פלאוויין. ראו: www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13533310701879878
3. Department of the Army, Operations, **Field Manual FM 100-5**, 13-17, pp. 1993.

4. Department of the Army, **Peace Operations, Field Manual**, 100-23, December 1994, pp. 12-13
5. United Nations Department of Peacekeeping Operations (DPKO)
6. Salman Ahmed, Paul Keating and Ugo Solians, "Shaping the Future of UN Peace Operations: Is there a Doctrine in the House?" **Cambridge Review of International Affairs**, Vol. 20, No. 1, 2007, p. 1
7. James F. Dobbins, "Towards a More Professional Approach to Nation-building", www.relooney.info/0_NS4053_79.pdf
8. Department of Defense Directive 3000.05, Military Support for Stability, Security, Transition and Reconstruction (SSTR)
9. Department of the Army, **Stability Operations and Support Operations, Field Manual 3-07**, February 2003, pp. 4-12
10. Department of the Army, **Full Spectrum Operations** (draft), Fort Leavenworth, 5th February 2007, chs. 1-4
11. "US Doctrine for Peace Operations", pp. 26-28 בתוך ספרו של ויליאם פלוויין
12. שם
13. "Stability" (draft), Carlisle, Pa, March 2007, chs. 1,4. 3-07FMI
14. "US Doctrine for Peace Operations", p. 29 בתוך ספרו של ויליאם פלוויין
15. NATO, Peace Support Operations, Allied Joint Publication (AJP) 3.4.1, July 2001, ch. 3
16. "US Doctrine for Peace Operations", p. 31 בתוך ספרו של ויליאם פלוויין
17. www.relooney.info/0_NS4053_79.pdf
18. מתוך פרק 6 בסדרה שכותרתו "ניצחון לדמוקרטיה". שודר לראשונה ב-BBC ב-13 בפברואר 1986. הפרק נכתב בהשראת הפלישה לגרנדה ב-1983. האי הדמיוני נקרא סנט ג'ורג' - כשמה של בירת האי גרנדה.

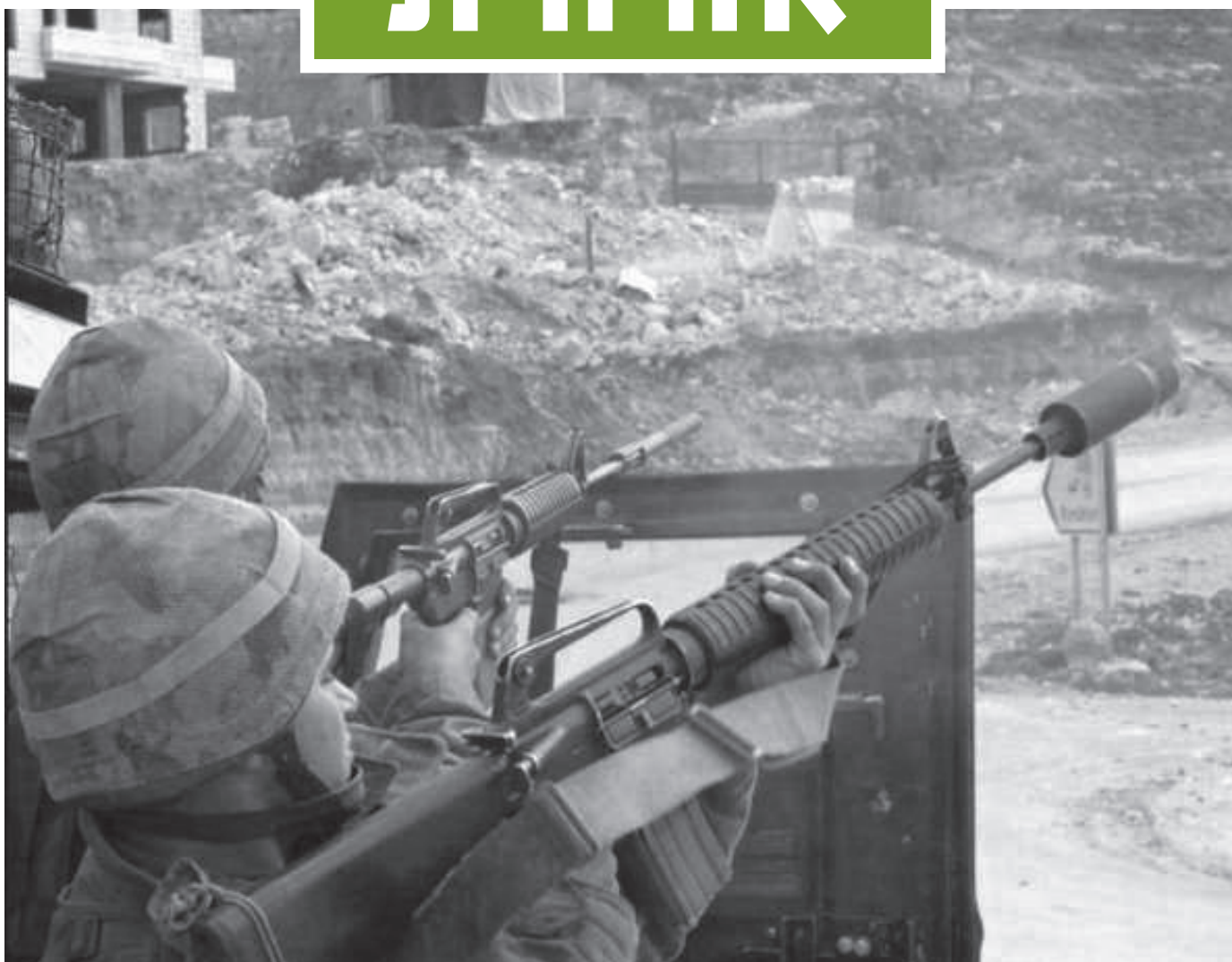
נספח: מבצעי שמירת השלום וישראל

כוחות בין-לאומיים מוצבים בגבול בין ישראל לשכנותיה וממלאים משימות של שמירת שלום. כיום פועלים שלושה כוחות או"ם וכוח אמריקני אחד בגבולות ישראל ועוד כוח בין-לאומי בשטחים:

- UNIFIL - בדרום לבנון.
- UNDOF - בדרום סוריה וברמת הגולן.
- UNTSO - משימתו המקורית הייתה לפקח על הפסקת האש בתום מלחמת העצמאות. כיום הוא משמש מפקדת על לכוחות שמירת השלום של האו"ם באזור - יוניפי"ל ואונדו"ף.
- MFO - כוח אמריקני שמפקח על פירוז סיני. ב-2005, לקראת הנסיגה החד-צדדית של ישראל מרצועת עזה, הועלתה ההצעה לרתום את ה-MFO ללחימה בהברחות מסיני לרצועה, אולם ההצעה הזאת לא יושמה בסופו של דבר.
- TIPH - כוח רב-לאומי שמפקח על הנעשה בחברון. הכוח הוקם בעקבות הטבח במערת המכפלה ב-1994, ומשרתים בו חיילים משש מדינות: נורווגיה, איטליה, דנמרק, שוודיה, שווייץ וטורקיה.

הפעלת כוח מדורגת בעימותים בסביבה אזרחית

לוחמי מג"ב חמושים בנפ"ק (נשק פחות קטלני) ערוכים מול מפגינים פלסטינים | על כוחותינו להפעיל כוח בצורה מדורגת ומידתית באמצעות שימוש בקשת רחבה של יכולות ואמצעים, ובכללם נשק פחות קטלני (נפ"ק), אל מול האוכלוסייה שמעורבת בלחימה או מסייעת לה

סא"ל גיא-זכר שטולץ

ראש תחום מרכיב אזרחי בלחימה (מתפ"ש), לשעבר אחראי לתחום הנפ"ק וההתמודדות בהפרות סדר במקחצ"ר

הפעלת מלוא העוצמה של צה"ל באזורים שמיושבים בצפיפות פוגעת באוכלוסייה הבלתי מעורבת וגורמת נזק כבד למעמדה של ישראל בעולם. המאמר מציג תפיסה מגובשת להפעלה מדורגת של הכוח - בין היתר באמצעות שימוש מושכל בנשק פחות קטלני

פתיחה

המאמר הזה בא לבחון את מקומו של נשק פחות קטלני (נפ"ק) בהפעלת כוח בעימותים בסביבה אזרחית. המאמר אינו מרחיב בהיבטים טכנולוגיים הקשורים לנפ"ק, אף שזהו נושא שמחייב התייחסות - החל מהגדרת הצורך בנפ"ק בעתיד וכלה בהגדרת קריטריונים טכניים לנפ"ק.

בעימותים בסביבה האזרחית חשובה היכולת של כוחותינו להפעיל מאמץ סיוע הומניטרי לאוכלוסייה הנזקקת! שאינה מעורבת בלחימה. בזמנית, על כוחותינו להפעיל כוח בצורה מדורגת ומידתית באמצעות שימוש בקשת רחבה של יכולות ואמצעים, ובכללם נשק פחות קטלני, אל מול האוכלוסייה שמעורבת בלחימה או מסייעת לה. שתי הדרישות הבסיסיות האלה הן חלקים משלימים של המעגל השלם של ההתמודדות עם האוכלוסייה האזרחית בעימות צבאי (ראו תרשים 1).

תפיסת ההתמודדות עם האוכלוסייה בעימותים צבאים - בעיניי - היא תפיסה רחבה שכוללת בתוכה התייחסות למרחבי הלחימה ולסוגי העימותים השונים, למאפייני האוכלוסייה שחיה במרחבים האלה ולצרכיה, לדיני המלחמה, למשימות של כוחות צה"ל שפועלים בסביבה הזאת ועוד. תפיסה כזאת עדיין לא גובשה והוטמעה בצה"ל, ולכן בתחילת המאמר אעמוד על מרכיביה העיקריים (ראו תרשים 2).

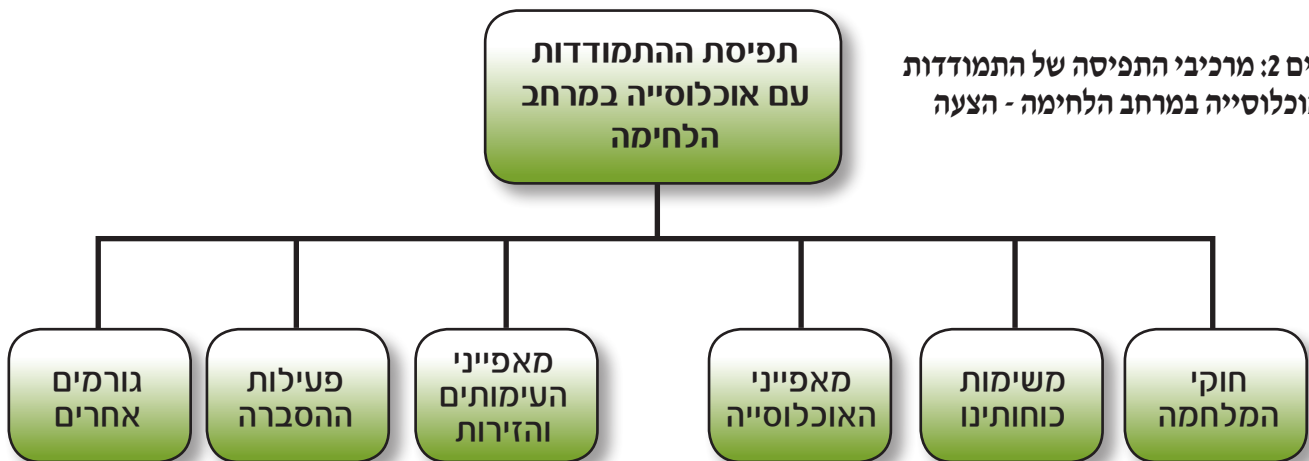
להלן המרכיבים שלדעתי יסייעו לגבש את הבסיס לתפיסה העתידית: סוגי העימותים והזירות, סוגי האוכלוסייה האזרחית ורצונותיה, המשימה של כוחות צה"ל במרחב הפעילות. בתפיסה הכוללת נדרשת התייחסות גם למרכיבים נוספים, כגון הדין הבינ-

תרשים 1: המעגל השלם של ההתמודדות עם האוכלוסייה האזרחית בעימות צבאי

לאומי ופעולות ההסברה, אך היריעה קצרה ואינה מאפשרת לפרט אותם במאמר הזה. להלן ההתייחסות למרכיבים הבסיסיים של תפיסת ההתמודדות עם האוכלוסייה בעימותים השונים: **סוגי העימותים והזירות.** יש הבדלים גדולים בין לבנון, רצועת עזה ויהודה ושומרון מבחינה גיאוגרפית, מבחינת גודל האוכלוסייה, הרכבה הדמוגרפית וכו'. גם סוגי העימותים היו שונים בזירות האלה: ישנם הבדלים גדולים בין מלחמת לבנון השנייה, מבצע "עופרת יצוקה" ופעולות הבט"ש ביהודה ושומרון.

תרשים 2: מרכיבי התפיסה של התמודדות עם אוכלוסייה במרחב הלחימה - הצעה

הפגנה נגד הקמת גדר הביטחון באיו"ש | מאז החלה בניית גדר הביטחון לאורך קו התפר ביהודה ושומרון נערכות הפרות סדר מסוג חדש בהשתתפות אוכלוסייה מעורבת - פלסטינית, ישראלית וזרה

מבצעים ברצועת עזה

במהלך מבצעים התקפיים שערך צה"ל ברצועת עזה הוא התמודד עם הפרות סדר ובמקביל ניהל לחימה בעצימות גבוהה בשטח בנוי. כך קרה שהוא נאלץ להשתמש באמצעים לפיזור הפגנות ובירי פגזי טנקים בעת ובעונה אחת.

מלחמת לבנון השנייה ו"עופרת יצוקה"

במלחמת לבנון השנייה לחם צה"ל בשטח בנוי שהאוכלוסייה האזרחית לא תמיד התפתה ממנו. היו מקרים שבהם היה צורך להפריד בין האוכלוסייה הבלתי מעורבת בלחימה לבין כוחות האויב. המשימה הזאת חייבה את כוחותינו להשתמש באמצעים ייעודיים שלא עמדו לרשותם.

במהלך נוהל הקרב לסיום מבצע "עופרת יצוקה" נבחנו כמה תרחישים, ותוך כדי כך עלתה סוגיית השליטה בשטח. חלק בלתי נפרד מהסוגיה הזאת הוא ההתמודדות עם האוכלוסייה האזרחית. טבלה 1 מציגה הצעה לתפיסה מבצעית שמגדירה את יחסי הגומלין בין סוגי האוכלוסייה לבין הפעילות הנדרשת מכוחותינו.

טבלה 1: יחסי הגומלין בין סוגי האוכלוסייה לבין הפעילות הנדרשת מכוחותינו

סוג האוכלוסייה	אוכלוסייה לוחמת	אוכלוסייה מעורבת בלחימה	אוכלוסייה לא מעורבת בלחימה
הפעילות הנדרשת	הפעלת כוח מדורגת בסביבה אזרחית, הפעלת שיטות שונות ואמצעים שונים, כולל נפ"ק	מאמץ הומניטרי בלחימה	

האופן שבו מבצעים כוחותינו את משימותיהם מול האוכלוסייה האזרחית נקבע לא רק לפי אופיה של אותה האוכלוסייה אלא גם לפי העיתוי שבו מתקיים המגע איתה: לפני הלחימה, תוך כדי הלחימה, אחרי הלחימה. ההבדלים האלה במשימות מוצגים בטבלה 2.

סוגי האוכלוסייה האזרחית. לדעתי יש להבחין בין שלושה סוגים של אוכלוסייה הנמצאת במרחב הלחימה:

1. אוכלוסייה שאינה מעורבת בלחימה ואינה משתתפת בשום דרך בהתנגדות לצה"ל.
2. אוכלוסייה שמעורבת בעימות באמצעות מתן סיוע עקיף לאויב - למשל באמצעות פעולות מחאה שונות ללא הפעלת נשק.
3. אוכלוסייה שמשתתפת באופן פעיל וישיר במאמץ הלחימה נגד צה"ל. **המשימות של כוחותינו.** בשנים האחרונות הוטל על צה"ל לבצע מגוון רחב של משימות שהיו כרוכות בחיכוך עם האוכלוסייה המקומית. בפרק הבא יובא פירוט של המשימות האלה.

התמודדות עם הפרות סדר בפעילות הבט"ש

מהתחלת השליטה של ישראל ביהודה ושומרון ובחבל עזה נאלצו כוחות צה"ל להתמודד עם הפרות סדר של פלסטינים. מאז פרצה האינתיפאדה הראשונה בסוף 1987 התחוללו באותם האזורים הפרות סדר בעוצמות משתנות. שנות האינתיפאדה הראשונה התאפיינו בהפרות סדר המוניות - ספונטניות ומאורגנות - שבהן השתתפו נשים, ילדים ותלמידים. בסוף שנות ה-90 התמודד צה"ל עם הפרות סדר "בנוכחות אמצעי לחימה" ושכללו ירי. מאז החלה בניית גדר הביטחון לאורך קו התפר ביהודה ושומרון נערכות הפרות סדר מסוג חדש בהשתתפות אוכלוסייה מעורבת

על הכוחות שמתמודדים עם ההפגנות להיות מיומנים ומצוידים בציוד המתאים כדי שיוכלו להשליט סדר בתוך זמן קצר ובלי לגרום לפגיעות בלתי הפיכות במפירי הסדר

- פלסטינית, ישראלית וזרה. ההתמודדות עם הפרות הסדר האלה מאלצת את כוחות הביטחון להיות במגע קרוב ומתמשך עם האוכלוסייה האזרחית. על הכוחות האלה להיות מיומנים ומצוידים בציוד המתאים כדי שיוכלו להשליט סדר בתוך זמן קצר ובלי לגרום לפגיעות בלתי הפיכות במפירי הסדר. הפרות סדר התקיימו גם לאורך הגבול הבין-לאומי עם לבנון. לאחר יציאת צה"ל מלבנון, במאי 2000, אף נאלצו כוחות צה"ל להיכנס לשטח לבנון כדי להתמודד עם המתפרעים.

ההתנתקות מרצועת עזה

בהכנות להתנתקות ב-2005 עסקו הכוחות בתרחישים הכרוכים בהפעלת נפ"ק. ההכנות האלה חשפו את הצורך להכשיר יחידות בנפ"ק ולהגביר את המודעות לשימוש בו.

פעילות מיוחדת ביהודה ושומרון

כדי לסכל פעילות טרור עולה לא פעם הצורך לנטרל אדם חשוד. היכולת הזאת חיונית מפני שרוצים לשמור על חייו של החשוד בעת מעצרו. במקרים כאלה יש צורך באמצעים שאינם קטלניים.

האוכלוסייה בלחימה		מטרות, משימות ויעדים שיש להשיג	עיתוי ההתמודדות עם האוכלוסייה
לא מעורבת	מעורבת		
<ul style="list-style-type: none"> כרוזים פנייה וכריזה באמצעים אקוסטיים 	<ul style="list-style-type: none"> כרוזים פנייה וכריזה באמצעים אקוסטיים 	<ul style="list-style-type: none"> להפריד בין האוכלוסייה לאויב להזהיר מפני האפשרות שייפגעו אם יישארו במרחב ומפני הסכנות שאליהן ייחשפו אם יסייעו לאויב 	לפני הלחימה
<ul style="list-style-type: none"> פינוי הכוונה מתן מענה הומניטרי 	<ul style="list-style-type: none"> הפרדה הרחקה פיזור השתלטות תהליכי חקירה, מעצר, לקיחה בשבי 	<ul style="list-style-type: none"> לכוון את מי שנשאר לאזור בטוח ולחבר אותו לארגונים בין-לאומיים אחראים למנוע פגיעה באוכלוסייה לא מעורבת לתת מענה הומניטרי זמני 	תוך כדי הלחימה
<ul style="list-style-type: none"> מתן מענה הומניטרי שלם 	<ul style="list-style-type: none"> מתן מענה הומניטרי שלם 	<ul style="list-style-type: none"> מתן מענה הומניטרי שלם 	אחרי הלחימה

ברשות צה"ל מצויים אמצעים מסוג נפ"ק לפיזור הפגנות ולנטרול חשודים. אך אין די בהימצאותם של כלי נשק ותחמושת מהסוג הזה, אם הלוחמים אינם מתאמנים באופן סדיר בהפעלתו ואם המפקדים אינם רואים את עצמם אחראים לנושא. מצב העניינים הזה פוגע בכוחות הביטחון ובאזרחים הבלתי המעורבים החיים באזור העימות. ברוב המוחלט של המקרים גם נגרם למדינה ולצה"ל נזק תדמיתי גדול מאוד.

פעילות צה"ל ביכשה בתחום הנפ"ק בשנים האחרונות

עם פרוץ אינתיפאדת אל-אקצא ניתחו צה"ל ומערכת הביטחון תרחישים אופייניים שבהם יש לעשות שימוש בנפ"ק והשקיעו מאמצים לפתח אמצעי לחימה חדשים המתאימים לאתגרים החדשים.³ כמו כן נבדקה הפעילות שנקטה מערכת הביטחון לשיפור מערך הנפ"ק העומד לרשותה. הבדיקה העלתה כי אף שהצורך בשיפור הוגדר "בהול", השינויים שחלו בו היו קטנים, וצפוי היה שצה"ל ימשיך להשתמש גם בעתיד באותם האמצעים שעמדו לרשותו. על פי דו"ח הבדיקה, הסיבה הראשונה והעיקרית לכך הייתה היעדר ראייה מתכללת (אינטגרטיבית) שמביאה בחשבון את כל ההיבטים הקשורים להצטיידות בנפ"ק משופר ובהפעלתו. סיבה נוספת - כך גרס מבקר המדינה - נבעה מהאופן שבו הונחו הגורמים שהיו מעורבים בתהליך השיפורים.⁴ בעיצומה של האינתיפאדה (2000-2001) נכתב בצה"ל חומר רב על הנפ"ק. הנושא סוכם גם ב"עדכן

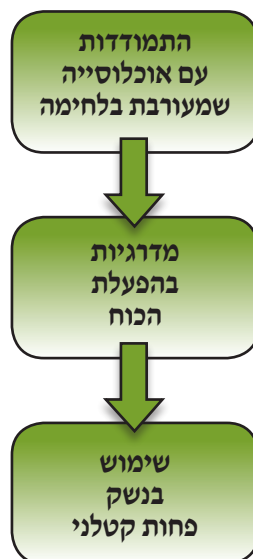
בעקבות הטענות שצה"ל פעל באופן לא מידתי ב"עופרת יצוקה" נעשו תחקירים רבים שבהם נבחנה ההתייחסות של צה"ל לאוכלוסייה לפני הכניסה לשטח ולאחר כיבושו. במהלך התחקירים עלו שאלות כבדות משקל, למשל: האם למג"ד או למ"פ ישנה אחריות לוודא שאין אזרחים תמימים במרחב שאליו נורית אש? כיצד מממשים אחריות כזאת? השאלות האלה, הקשורות לנושא ההומניטרי-אזרחי, אינן נידונות במסגרת המאמר הזה, אך תשובה קצרה וקולעת ניתן למצוא במאמר שכתב ד"ר יגאל אייל:

במדינה דמוקרטית הצבא אינו קובע את הפתרון הרצוי, אך כמו שהלחימה היא מענה של המדינה בידי בא כוח (הצבא), מובן וברור כי הטיפול באוכלוסייה האזרחית הנמצאת בתוך שדה הקרב המיוחד הזה הוא באחריותו הישירה של הכוח הצבאי הנלחם באותו שדה קרב.²

בהמשך המאמר אבחן את אחת משתי אבני היסוד של התפיסה המוצעת - הפעלת הכוח אל מול האוכלוסייה המעורבת בלחימה. בנושא הזה אני ממליץ לאמץ את העיקרון שאימץ חיל הנחתים של צבא ארה"ב - עקרון המדרגיות בהפעלת הכוח. משמעות העיקרון הזה היא מתן יכולת בחירה ללוחם ולמפקד באיזה סוג נשק להשתמש בכל מצב. מדובר בקשת רחבה של אמצעים, שבקצה האחד שלה מצויות פצצות במשקל של טונות רבות המוטלות ממטוסים ובקצה האחר שלה מצויים אמצעים לא קטלניים כמו אמצעים לפיזור הפגנות (אלפ"ה).

תרשים 3:

דרכי ההתמודדות עם אוכלוסייה אזרחית שמעורבת בלחימה

אקוסטית "צעקה", חומר בואש המפוזר מרכב ייעודי, משגר גז מדמיע "מלקוש" ועוד.

- נכתבו הוראות מקצועיות לשימוש באמל"ח לסוגיו בהתמודדות עם הפרות סדר ולשם נטרול חשודים.
- לאחר כ-20 שנות שימוש בסוגים שונים של נפ"ק (כולל במהלך האינתיפאדה הראשונה והשנייה) הוקם לראשונה בצה"ל (במסגרת פיקוד המרכז) - לאחר התלבטות ממושכת - מדור להתמודדות בהפרות סדר ולשימוש בנפ"ק. הקמת המדור הייתה פרי עבודה משותפת ומקיפה של הפיקוד ושל חיל הרגלים.
- המדור הוקם בבסיס האימונים של פיקוד המרכז, ותחילה התאמנו בו הכוחות שהגיעו לתגבור ב"עופרת יצוקה". בשלב מאוחר יותר אומנו בו גדודים ופלוגות של מג"ב איר"ש ושל חטיבת כפיר. היום משתלמים בו גם גדודי השריון והתותחנים שעושים תעסוקה מבצעית בבלעין, בנעלין ובמקומות נוספים שמועדים להפרות סדר המוניות.
- הידע בתחום הנפ"ק הולך ומתפתח: מופקים לקחים מהשטח, ומתקיימים פורומים של מג"דים ושל מ"פים בפיקוד המרכז שכוחותיהם מפעילים נפ"ק. באפריל 2007 התקיים כנס בין-לאומי לשימוש בנפ"ק ולהתמודדות בהפרות סדר בהשתתפות נציגים מצבאות ארה"ב, אוסטרליה והודו. הגורם העיקרי הפועל בתחום הזה בצבא ארה"ב הוא המרינס. סוכם עימם על פעילות משותפת בתחום, ובכלל זה אימונים משותפים לשימוש בנפ"ק ולהתמודדות עם הפרות סדר. עד כה אכן התקיימו כמה אימונים משותפים.
- גם בזרועות האחרות של צה"ל החלו להשתמש בנפ"ק בעת

אסטרטגי" של מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים באוניברסיטת תל-אביב. בין היתר נכתב בו ש"על מדינת ישראל לבצע התאמה ביקורתית של רעיון הנשק אל-הרג לסביבה האופרטיבית שבה פועל צה"ל על מנת שהשימוש בו, הטומן בחובו יכולות פחות קטלניות, יסייע לכוחות הביטחון - וממילא לדרג המדיני - למקסם את הישגיהם לאור האינטרסים הלאומיים של מדינת ישראל"⁵.

בשנים האחרונות השתנה מעמד הנפ"ק בצה"ל, בעיקר בזרוע היבשה:

- בין 2006 ל-2009 פעלה קבוצת עבודה מקצועית ומבצעית שכונתה "פורום נפ"ק של זרוע היבשה", ותפקידה היה לשפר את המענה שנותן הנפ"ק. הקבוצה הזאת בחנה את האמצעים המוצעים ובדקה אם ניתן ואם נכון להכניסם לשירות. בקבוצה השתתפו נציגים ממחלקות של זרוע היבשה, נציגים של קצין רפואה ראשי, של היחידה לדין בין-לאומי ושל אגף המבצעים בצה"ל. בראש פורום נפ"ק עמדו נציגים של קצין ח"ר וצנחנים ראשי, וכן שולבו בו משטרת ישראל ויחידה מיוחדת של שירות בתי הסוהר, שהיא בין המובילות בעולם בתחום הנפ"ק הייעודי. ב-2008 הצטרפו למעגל הפעילות בתחום הנפ"ק חיל האוויר וחיל הים בשל העובדה שגם הם באים במגע עם אוכלוסייה אזרחית בעיתות לחימה.
- בעקבות פעילות הפורום הוכנסו לצה"ל בשנים האחרונות אמצעי נפ"ק חדשים כמו רובי רמינגטון וספאס היורים כדורי שקית רכה (Bin-bag), רימון הלם-סנוור, אקדח טייזר (שיורה) חיצים שמחוברים בחוטים חשמליים למקור מתח גבוה בזרם נמוך [Taser] ומשמש לנטרול בני אדם), מערכת

תרשים 4: תיאור סכמתי של כוחות המופעלים בגדר בעת הפרות סדר⁶

שימוש ב"צעקה" (מימיו) וב"מלקוש" באחת ההפגנות בבלעין | התפיסה המקובלת כיום בצה"ל היא שנשק פחות קטלני נועד אך ורק לפיזור הפגנות

מקומו של הנפ"ק בהפעלת הכוח המדורגת בלחימה בסביבה אזרחית

התפיסה המקובלת כיום בצה"ל היא שנשק פחות קטלני - שמצוי ברשות צה"ל מאז סוף שנות ה-80 של המאה הקודמת - נועד אך ורק לפיזור הפגנות. מאז נכנס הנשק הזה לשירות בצה"ל התגבשה בו המסקנה שניתן להכשיר את הכוחות הלוחמים לטיפול בהפרות סדר ולשימוש באמצעים לפיזור הפגנות (אלפ"ה) בתוך זמן קצר, באמצעים מועטים ובמשאבים זולים. כמו כן הובא בחשבון כי ייתכנו פגיעות קטלניות בצד האחר.

לגישה הזאת יש תוצאות מדידות והשלכות בלתי מדידות. התוצאות המדידות הן, למשל, מספר ההרוגים והפצועים בקרב המפגינים והאזרחים החפים מפשע ומספר החיילים הפצועים. ההיבטים הלא כמותיים הם, בין היתר, פגיעה במעמדה של ישראל בדעת הקהל הבין-לאומית, פגיעה בלגיטימציה של פעילות כוחותינו, גרימת נזק תדמיתי לצה"ל ותביעות משפטיות שעלולות להסתיים בפסקי דין המחייבים את המדינה לשלם פיצויים גבוהים למשפחות הנפגעים. נשק פחות קטלני הוא מכלול האמצעים המשמשים להתמודדות עם אוכלוסייה לא לוחמת במצבי עימות שונים. זה שנים רבות שכוחות הביטחון בישראל מתמודדים עם אתגרים רבים בסביבה אזרחית. מוסכם ש"צה"ל עומד בבחינה מתמדת וגוברת של היבטים מוסריים הקשורים לפעולותיו במאמץ להשפיע על הלגיטימיות שלו, ונדרש להוכיח כי שיקולים הקשורים בחיי אדם ובזכויות אדם מובאים בחשבון".⁹ על יסוד ההבנה הזאת נדרשים כוחות צה"ל להפעיל את העוצמה הצבאית בשיקול דעת ובמידה הנחוצה. כדי לעמוד באתגר הזה פותחו בעשורים האחרונים אמצעים לפיזור הפגנות שנועדו לאפשר לצה"ל להתמודד עם אוכלוסייה אזרחית בעימות המוגבל. טענתי היא שצה"ל מצליח באופן חלקי בלבד להתמודד עם האתגר שהולך ומחריף וכי נדרש שינוי בכל הרמות - האסטרטגית,

התמודדות עם אזרחים. בחיל הים נעשה שימוש בחומר בואש ובסילוני מים להרחקת סירות חשודות, ובחיל האוויר נבחן השימוש במערכות כריזה והרחקה.

על אף ההתקדמות שצוינה לעיל יש מקום לשאול היכן אנחנו עומדים ביחס למצב הרצוי בכל הנוגע לטיפול באוכלוסייה בעימותים השונים בכלל ובשימוש בנפ"ק בפרט. עד כה נפצעו עשרות לוחמים במהלך הפרות סדר של פלסטינים ובעת שימוש לא מקצועי בנשק ובתחמושת פחות קטלניים במסגרת מבצעית ובאימונים. לעיתים לא נדירות אף נפצעו ונהרגו אזרחים פלסטינים, ישראלים וזרים כתוצאה משימוש בנפ"ק. יש לכך כמה סיבות:

- עדיין אין תפיסה מגובשת ומקיפה לשילוב של נפ"ק הן בלחימה והן בעימותים בסביבה אזרחית. טרם הוגדרו בצה"ל תרחישי תגובה לעימותים בסביבה אזרחית בזירה הצפונית ובזירה הדרומית. לפיכך המשאבים המוקצים לרכש האמצעים הנדרשים - שכבר קיימים - הם מזעריים. לשם השוואה, בשנים 1997-2003 ניהל צבא ארה"ב תוכנית לתיאום הפיתוח של נשק בלתי קטלני בתקציב שנתי של כ-22 מיליון דולר. בעקבות האירועים בעיראק גדל התקציב הזה כבר במהלך 2004 ל-43.3 מיליון דולר.⁷
- נכון להיום לא מוקצה תקציב מתאים להכשרות ולאימונים בשימוש בנפ"ק ולהתמודדות עם הפרות סדר. בשל כך יורדים לטמיון ההשקעות שכבר נעשו בתו"ל, באמל"ח ובתפיסת האימונים.
- עדיין לא הושקע מאמץ מחשבתי וכספי בפיתוח אמצעי נפ"ק חדשים.⁸
- טרם הוגדר מערך הכשרה והדרכה בצה"ל בנושא ההתמודדות עם אוכלוסייה במרחב הלחימה, ובכלל זה שימוש נכון ויעיל בנפ"ק.

האופרטיבית והטקטית - כדי להשיג את התוצאות הרצויות בהפעלת הכוח בסביבה אזרחית בעימותים השונים.

נשק פחות קטלני הוא הקצה האחד בקשת היכולות של המפקד, של הלוחם ושל היחידה. הקצה האחר הוא היכולת להשמיד את האויב באמצעים קטלניים. באותה המידה שיחידת לוחמים מסוגלת להפעיל אמצעים קטלניים, עליה להיות מסוגלת להפעיל נפ"ק.

בד בבד נדרשת גישה מקצועית מקיפה להתמודדות עם אוכלוסייה במרחב הלחימה. הגישה הזאת צריכה להישען - בין היתר - על הנפ"ק לסוגיו ועל מיומנות המפקדים והלוחמים בהפעלתו. מטרתה של הגישה המקצועית הזאת היא להשיג את היכולות הבאות:

- תקשורת עם האוכלוסייה שבמרחב הלחימה.
- הפרדה בין האויב לאוכלוסייה שאינה מעורבת בלחימה.
- מתן פתרונות הומניטריים לאוכלוסייה התמימה.
- מעצר חשודים, פיזור קבוצות של מפירי סדר והתמודדות עם אתגרים שונים הקשורים לאוכלוסייה שאינה מעורבת בלחימה אך משפיעה עליה.

הפעולות שיש לנקוט לשינוי המגמה

בראש ובראשונה יש להנחות חיילים - לאחר שאומנו היטב בשימוש בנפ"ק - לפגוע רק במפגינים אלימים. לחלופין ניתן לצלם את המפגינים האלימים במהלך ההפגנה ולעצור אותם בימים שלאחריה ולהעמיד אותם לדין.

ניתן להפיץ לכלי התקשורת בארץ ובעולם צילומים של מפגינים מתפרעים - ערבים, זרים וישראלים - כדי לחשוף את אופיים האלים. במקביל ניתן לפרסם תמונות ועדויות רבות של לוחמים שנפצעו באירועים האלה.

על מערכת המשפט להטיל עונשים כבדים על מסיתים מרכזיים בשל השתתפות בלתי חוקית בהפגנות אלימות, פגיעה בכוחותינו וגרימת נזק לביטחון המדינה.

הנחת היסוד השנייה

שימוש יעיל בנפ"ק יקנה לכוחותינו יתרון טקטי מובהק שיתבטא באופציות פעולה רבות יותר.

מגמות עתידיות בלחימה

תהליכי עיור מואצים וההבנה שהלחימה בעתיד תתנהל במיוחד באזורים בנויים וצפופי אוכלוסייה מחייבים אותנו להתמודד עם אתגרים חדשים, ובהם הצורך לפגוע באויב בלי לפגוע באזרחים חפים מפשע ולהפריד בין האוכלוסייה הלא מעורבת לבין המשתתפים בלחימה או המסייעים לה. אחת ההגדרות לנפ"ק היא "טכנולוגיות שמאפשרות למנוע או למתן שימוש באמצעים קטלניים ובכך להפחית עד למינימום הרג של בני אדם".¹⁰ אלוף (מיל") יצחק בן-ישראל מניח שניתן להשיג מטרות צבאיות ללא אש ואף ללא פגיעה פיזית בבני אדם אלא רק באמצעות שימוש באמצעים טכנולוגיים לא קטלניים.¹¹

הימצאות אוכלוסייה אזרחית באזורי לחימה עלולה לעיתים למנוע הישגים טקטיים מכוחותינו, למשל למנוע מהם להשתלט על שטח או להתקדם בציר תנועה מסוים. הדבר הומחש במלחמת לבנון השנייה כאשר גדוד חי"ר שהוטל עליו לכבוש כפר מסוים הגיע לפאתיו ועצר בקרבת אחד הבתים הראשונים. התוכנית הייתה להסתער על הבית ולכבוש אותו, אך עלו ממנו קולות של נשים רבות, והכוח נבלם בשל ההתלבטות כיצד לנהוג. בסופו של דבר הוחלט שהכוח העיקרי ימשיך להתקדם, ואילו כוח משנה יישאר סמוך לבית, יבודד אותו וימנע ממחבלים לצאת ממנו.

מתחקיר המג"ד שנערך לאחר הלחימה עלה כי לו היה הכוח מצויד בנפ"ק יעיל, אפשר היה להשתמש בו ולפתור את הדילמה שנוצרה בכניסה לכפר. אמצעים לא קטלניים יכולים לשמש להפרדה בין כוחות אויב לאוכלוסייה לא מעורבת. ניתן להשתמש בהם לפני כיבוש מרחב, במהלך פעולות הכיבוש ולאחר השלמת הכיבוש. האמצעים שבהם מדובר כוללים, בין היתר, אמצעי כריזה, אמצעים להרחקת בני אדם ולנטרול חשודים ואמצעים לסגירה פיזית של מרחב.

הפעלת נפ"ק לפני ירי ארטילרי או לפני אש אחרת לעבר יעדים גישיים כמו בתי ספר ומסגדים מעניקה יתרונות חשובים כמו

נשק פחות קטלני הוא הקצה האחד בקשת היכולות של המפקד, של הלוחם ושל היחידה. הקצה האחר הוא היכולת להשמיד את האויב באמצעים קטלניים

שתי הנחות יסוד בנוגע להפעלת נפ"ק

הנחת היסוד הראשונה

שימוש בנשק פחות קטלני יקטין את מספר הנפגעים הבלתי מעורבים בשטחים מאוכלסים, יגביר את הלגיטימיות של הפעילות הצבאית במרחב העימות ויקנה יתרון לצה"ל שבחלק מהמקרים ניתן להגדירו "אסטרטגי".

המגמה הנוכחית

מדי שבוע מתקיימות הפגנות נגד גדר הביטחון במקומות שונים ביהודה ושומרון. אלה הפגנות בלתי חוקיות ואלימות, אך לא כך רואים אותן הפלסטינים, העיתונות הזרה וארגונים ישראליים ובין-לאומיים המשתתפים בהן. בעיניהם אלה הפגנות לגיטימיות. בהפגנות האלה יש שיעור גבוה של פגיעות במפגינים ובבלתי מעורבים וכן שיעור גבוה של פגיעות קטלניות.

השיעור הגבוה של הנפגעים בקרב המפגינים והבלתי מעורבים נובע מהתנהלות לא מקצועית ולעיתים לא ערכית של כוחותינו. למרבה הצער, ישנה לא פעם התנהלות שלילית של כוחות הביטחון. כך, למשל, דווח בתקשורת על התעללות של לוחמי מג"ב בעצור כפות, על קשר בגדוד שריון שפגע בפלסטיני כפות, על לוחם מג"ב שירה כדור גומי במפגיין מטווח אפס, על תושב פלסטיני ועל אזרח אמריקני שנהרגו מכדורי גז בקוטר 40 מ"מ. רבות מהעדויות מצולמות ומופצות בעולם ופוגעות קשות בדימוי של צה"ל ושל ישראל.

פיזור הפגנה בגאורגיה באמצעות רימוני גז מדמיע | הפעלת נפ"ק לפני הפעלה של נשק קטלני תפתור דילמות מוסריות וערכיות בנוגע לפעולה בקרב אוכלוסייה

להגיב על לוחמה בלתי סדירה של האויב. עוד קובעת תורת הלחימה של המרינס שיש להקנות לחיל הנחתים יכולות משולבות ללחימת אל-הרג שיאפשרו לו להגיב בכוח גמיש ומדורג לכל אירוע ואירוע שצפוי להתחולל במסגרת העימות.

אלה הם העקרונות המנחים במרינס לפיתוח ולהפעלה של אסטרטגיות, של טכניקות ושל ציוד אל-הרג:

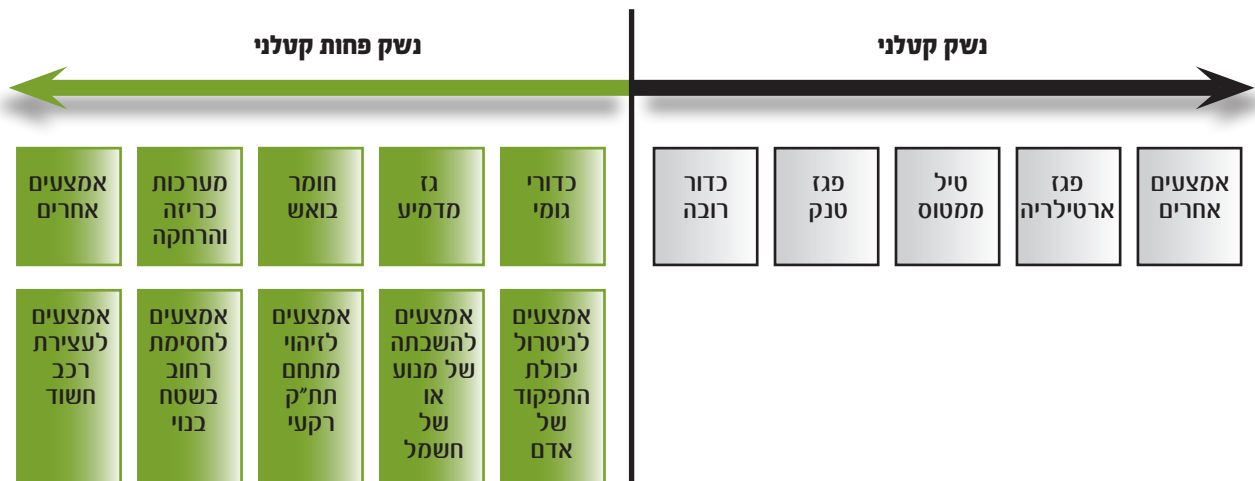
- מערכות אל-הרג צריכות לספק יכולת נוספת לארגז הכלים שעומד לרשות המפקד. למפקדים בחיל הנחתים האמריקני צריכים להיות משאבים שיאפשרו להם להגיב על כל קשת העימותים - החל ממגוון של תגובות קטלניות וכלה במגוון של תגובות לא קטלניות. הנפ"ק מקנה למפקד אמצעים חלופיים להפעלת כוח קטלני.
- מערכות אל-הרג צריכות להשתלב באופן מלא ביכולות הכוח.

הרתעת האויב ומתן הזדמנות לאוכלוסייה לא מעורבת לעזוב את אזור הלחימה. נוסף על כך, תיעוד של הפעלת הנפ"ק במקרים כאלה והפצת התיעוד הזה יגבירו את הלגיטימיות של פעילות כוחותינו במרחבים מאוכלסים. הפעלת נפ"ק לפני הפעלה של נשק קטלני תפתור דילמות מוסריות וערכיות בנוגע לפעולה בקרב אוכלוסייה. התפיסה של הפעלת כוח מדורגת - בין היתר באמצעות נפ"ק - כבר מיושמת בצבא ארה"ב. ב-2002 בחנה מפקדת המרינס את השימוש בנפ"ק במשימות מעבר לים (אפגניסטן, עיראק, קוסובו ועוד) וגיבשה תפיסה הקרויה EOF (Escalation of force).

הפעלת כוח מדורגת במרינס

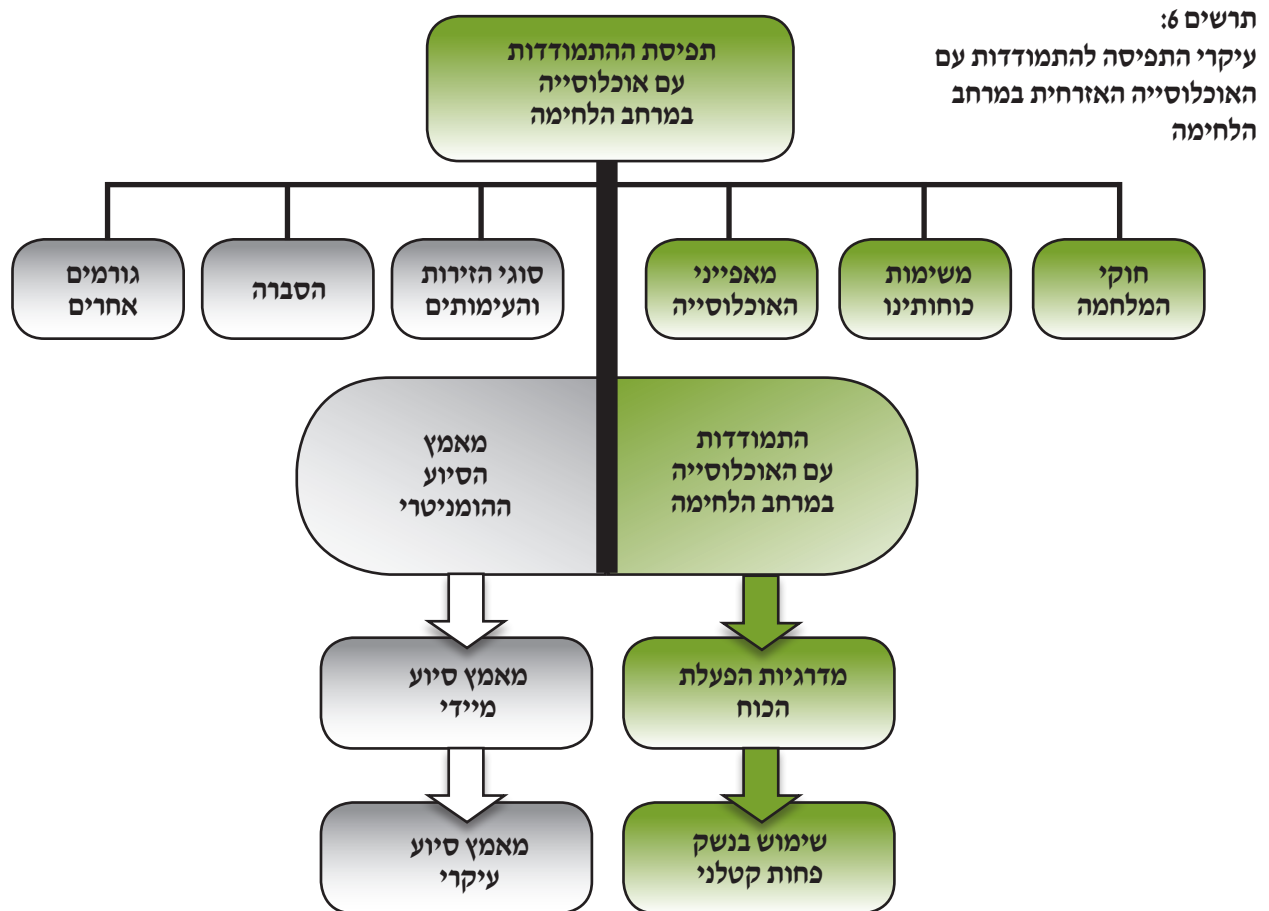
תורת הלחימה של המרינס קובעת שלנפ"ק יש מקום חשוב בכל יחידת מרינס שכן הוא משפר את יכולתם של המפקד ושל הלוחמים

תרשים 5: תיאור סכמטי של קשת אמצעי הלחימה, כולל נפ"ק, בלחימה בסביבה אזרחית

10. על הנפ"ק להיות נוח ופשוט לתפעול.
 11. על הנפ"ק להיות בעל תכונות שיקלו על שילובו בפעולות המרינס.
 12. הנפ"ק צריך להיות אמין וזמין, והתחזוקה שלו צריכה להיות קלה ונוחה.¹²
 בדומה למרינס, גם בצבא בריטניה רואים בנפ"ק אמצעי שמרחיב את אפשרויות התגובה של המפקדים, אף שמדובר בנשק שאינו יעיל ובטוח ב-100%.¹³
 תרשים 5 מציג את קשת האמצעים העומדים לרשות הלוחמים והמפקדים להפעלת כוח באופן מדורג בעת לחימה בסביבה אזרחית. תפיסה נכונה של הפעלת כוח, גיבוש טכניקות ותרגולות מתאימות והפעלת האמל"ח בהתאם להן מאפשרים שימוש מקצועי בנפ"ק. דוגמה לשימוש מקצועי בנפ"ק היא הפעלת חומר בואש (בעל ריח דוחה). בעקבות הפגנות אלימות רבות בגזרת בלעין-נעלין ולאחר חיפוש פתרונות יעילים לפיזור הפרות סדר אלימות הציעה משטרת ישראל את החומר "בואש". בתוך חודשים ספורים נעשתה עבודת מטה משותפת של צה"ל ושל המשטרה להכנסת האמצעי הזה לפעילות מבצעית. העבודה הזאת כללה בדיקות טכניות מקצועיות של קצין רפואה ראשי,¹⁴ קבלת חוות דעת ואישור ממחלקת הדין הבינ-לאומי, כתיבת הוראה מקצועית לשימוש בחומר ה"בואש" וברכב הנושא אותו, הכנת תגובות של דובר צה"ל וחיבור של כלל הגורמים בפורום נפ"ק זרועי. לאחר שהושלם נוהל קרב סדור וארוך,

3. כל היחידות של חיל הנחתים האמריקני צריכות לשלב נפ"ק בכל התרגילים, האימונים והפעולות שלהן.
 4. הימצאות של נפ"ק ביחידות אין משמעותה שחובה להשתמש באמצעים האלה במקום באמצעי לחימה קטלניים. יתר על כן, ניתן אף להפעיל נפ"ק כדי להגביר דווקא את האפקטיביות של מערכות נשק קטלניות. הסבר: הפעלת נפ"ק מאפשרת לעיתים להפעיל בשלב מאוחר יותר עוצמה צבאית גדולה יותר, ואילו היעדר נפ"ק מונע לעיתים להפעיל את מלוא העוצמה הצבאית.
 5. הנפ"ק מפחית את מספר הנפגעים הלא לוחמים ומונע נזק בלתי רצוי לרכוש ולסביבה. מאחר שהנפ"ק אינו קטלני, רבות מהשפעותיו הן הפיכות.
 6. יש לתכנן נפ"ק ולהשתמש בו באופן שהשפעותיו על הצוות המפעיל יהיו הפיכות.
 7. יש לתכנן נפ"ק כך שניתן יהיה לחזות מראש - ככל האפשר - את תוצאות הפעלתו. ודאות שהנפ"ק ישיג את האפקט המצופה ממנו היא תנאי מקדים הכרחי לשילובו המלא בפעולות המצריכות הפעלת כוח מדורגת.
 8. יש לספק לכוחות מגוון של אפשרויות להפעלה מינימלית של כוח, כדי שיישומן יהיה רחב היקף, והשפעותיהן יהיו מדורגות.
 9. פתרונות נפ"ק מתוכננים בדרך כלל לרמת הפרט. רק אם ניתן להפוך אותם גם לנשק יחידתי הם מקנים למפקדים את האפשרות להפעיל כוח באופן מדורג.

שכלל ירידה לפרטים, השתמש צה"ל בחומר. ההפעלה הזאת הביאה לפיזור מהיר של המפגינים ולסילוקם מהאזור של גדר הביטחון ופגעה במורל של המפגינים בהפגנות שלאחר מכן.

סיכום

במאמר הצעתי תפיסה להתמודדות עם אוכלוסייה במרחב לחימה או בזירות של עימותים השונים וכן פירטתי חלק מהתפיסה: הסוגיה של הפעלת כוח מדורג ושל שימוש בנפ"ק. תרשים 6 מציג את עיקרי התפיסה.

הפעילות בסביבה האזרחית מציבה בפני צה"ל אתגרים מבצעיים רבים, ולכן הצטיידות הכוחות הלוחמים בנפ"ק יעיל היא כורח המציאות. שימוש מקצועי בנשק פחות קטלני יגביר את הלגיטימציה של פעילות כוחותינו במרחבים מאוכלסים בכלל וביהודה ושומרון ובחבל עזה בפרט וכך יקנה יתרון לצה"ל, לעיתים אף יתרון אסטרטגי. שימוש יעיל בנפ"ק יקנה לכוחותינו גם יתרון טקטי מובהק, שכן הוא ירחיב את קשת האמצעים והפתרונות בעת פעילות מבצעית בסביבה אזרחית, שבה השימוש בנשק קטלני רגיל אינו אופטימלי. יש להדגיש שהטמעת התפיסה להתמודדות עם אוכלוסייה במרחב הלחימה או העימות בכל מערכת הביטחון יכולה להקנות יתרונות אסטרטגיים וטקטיים הן בטווח הזמן המידי והן בטווח הזמן הרחוק.

הצטיידות הכוחות הלוחמים בנפ"ק יעיל היא כורח המציאות. שימוש מקצועי בנשק פחות קטלני יגביר את הלגיטימציה של פעילות כוחותינו במרחבים מאוכלסים

המלצות

1. לגבש תפיסה צה"לית להתמודדות עם אוכלוסייה במרחב הלחימה - ובכללה הפעלת כוח מדורגת בסביבה אזרחית - במסגרת תפיסה להפעלת הכוח ביבשה, באוויר ובים.
2. להגדיר גוף מוביל לכתובה ולמימוש של התפיסה. הגוף הזה צריך להיות מומחה בתחום התמודדות עם אזרחים בלחימה.
3. להכניס את נושא ההתמודדות עם האוכלוסייה במרחב הלחימה לכל ההכשרות של המפקדים בצה"ל.
4. להכניס את השימוש בנפ"ק להכשרה הבסיסית של המערך הלוחם בזרוע היבשה (בדומה למרינס) ולהעמיק את ההכשרה הניתנת לכוחות המתמחים בהתמודדות עם הפרות סדר בעזרת נפ"ק (מג"ב, חטיבת כפיר).
5. לשקול רכש מערכים מוכנים, פלוגתיים, של נפ"ק (מכולות מוכנות) בעבור הכוחות המתמחים בהתמודדות עם הפרות סדר.
6. להכשיר את היחידות המיוחדות לשימוש בנפ"ק.
7. לחדש את פעילותו של פורום נפ"ק כדי שישמש מוקד ידע

- משולב, רב-תחומי ואף רב-ארגוני לנושא הזה. יש להקנות לו מעמד רשמי וסמכויות בתחומים הבאים: בחינת הנפ"ק המוצע, אישור או דחייה של הכנסתו לשימוש, תחקור אירועים מבצעיים הקשורים להפעלת נפ"ק והפקת לקחים בנושא, בחינת תרחישים עתידיים לשימוש בנפ"ק וגיבוש המלצות מבצעיות למפקדים.
8. לגבש קריטריונים מקצועיים להגדרת הנפ"ק לסוגיו. במסגרת הזאת רצוי לבחון את התקן האמריקני לנפ"ק.
 9. להוביל פעילות בין-מדינתית לאישור השימוש בנפ"ק בלחימה גבוהת עצימות.
 10. להמשיך לפתח נפ"ק, ובמיוחד אמצעים יעילים שהיום עדיין נחשבים למדע בדיוני, כמו ADS - מערכת לנטרול אדם ממרחק של מאות מטרים באמצעות קרן שמחממת מאוד את עור האדם, אך אינה גורמת לכוויות.¹⁵
 11. לפרסם סקירה מטעם דובר צה"ל בעבור הגורמים המשפיעים הרלוונטיים שתתאר את הפעילות בתחום הנפ"ק ותכלול מסרים ולקחים שמגבירים את הלגיטימציה של פעילות כוחותינו.

הערות

1. יגאל אייל, "מאמץ הסיוע האזרחי - מאמץ לחימה", **צבא ואסטרטגיה**, כרך 1, גיליון 1, אפריל 2009
2. **שם**, עמ' 60
3. ברוך ויינס, "פיתוחים בתחום אמצעי לחימה לא קטלניים", **מרכז המידע לטכנולוגיות לוחמה בטרור**, מרס 2002
4. **דו"ח משרד מבקר המדינה בנושא הפעילות של צה"ל**, 54'א' (2003), תקציר, פרק ראשון
5. רועי בן-חורין, "נשק אל הרג: ההלכה, המעשה ומה שביניהם", **עדכן אסטרטגי**, כרך 4, גיליון 1, www.inss.org.il
6. **התמודדות בהפרות סדר**, הוראת לחימה, מסמך פנימי בצה"ל
7. **נשק אחר**, גיליון 9, 2 במרס 2006, נלקח בנובמבר 2008 מאתר www.chief.co.il
8. אוניברסיטת בן-גוריון, **נשק אל-הרג - תרגיל בתרחיש עתידי לאסטרטגיה ולמדיניות**, מאי 2004
9. הרפז פיני, **הפרות סדר כמרכיב בלחימה בחזית הפלסטינית בעבר, בהווה ובעתיד**, מסמך פנימי בצה"ל
10. אלווין והידי טופלר, **מלחמה ואנטי מלחמה**, מעריב, תל-אביב, 1994, עמ' 148-149
11. יצחק ישראל, "נשק אל-הרג", **מערכות** 363, מרס 1999, עמ' 20
12. "תפיסת הנפ"ק במרינס", **דו"ח סיכום של מנהלת נפ"ק במרינס**, אפריל 2007
13. Colin Burrows, "Less is more", **Police Professional**, UK 2007, http://people.exeter.ac.uk/br201/Research/Publications/amended_less_lethal.pdf
14. **חומר נזולי בעל ריח דוחה ("בואש") לפיזור הפרות סדר - סיכום הבדיקה הטכנית**, מפא"ט, משטרת ישראל, ינואר 2008
15. **Popular Science**, May 2003, pp. 42-45

1953

השנה שבה עוצב צה"ל

ב-1953 היה צה"ל במשבר עמוק: יכולתו המבצעית הייתה לקויה, ציודו היה דל, המורל של לוחמיו היה ירוד. שיקום הצבא הוטל על רב-אלוף מרדכי מקלף. בסדרה של דיונים דרמטיים ושל צעדים אמיצים הוא סלל את הדרך לבניית צה"ל מודרני ויעיל שהפגין את יכולותיו במלחמת סיני ובמלחמת ששת הימים

לוחמי יחידה 101 חוזרים מפעולה | ב-1953 הוקמה יחידה 101 בפיקודו של רב-סרן אריאל שרון, שברוח הלחימה שלה ובסטנדרטים שהציבה הוכילה מהפכה ברמתם המבצעית של כוחות החי"ר

תא"ל נעם תיבון
מפקד המכללה הבין-זרועית
לפיקוד ולמטה

1953 הייתה שנת כהונתו היחידה של הרמטכ"ל השלישי של צה"ל, רב־אלוף מרדכי מקלף. את מקלף בחר לתפקיד ראש הממשלה ושר הביטחון דוד בן־גוריון בעקבות התפטרות הרמטכ"ל יגאל ידן. מקלף, שרצה להשתחרר מצה"ל, ניאות לקבל עליו את התפקיד לתקופה מוגבלת של שנה אחת. במהלך אותה השנה התנהלו בצה"ל כמה תהליכים שעיצבו את דמותו לשנים רבות ובמידה לא מבוטלת - עד היום. הפעולות האלה נדרשו בשל המשבר המבצעי והכלכלי שבו היה נתון צה"ל באותה העת. התהליך המרכזי היה עיצוב מבנה צה"ל ודרכי פעולתו לאור הנחיותיו של בן־גוריון ועל בסיס עבודת מטה מקיפה שערך צוות התכנון במטכ"ל בראשות סא"ל יובל נאמן. בקיץ של אותה השנה הוקמה יחידה 101 בפיקודו של רב־סרן אריאל שרון, שברוח הלחימה שלה ובסטנדרטים שהציבה הובילה מהפכה ברמתם המבצעית של כוחות החי"ר. במקביל הוביל אל"ם אהרון יריב את פעולת הצוות שהקים את המכללה לפיקוד ולמטה והניח בכך את היסודות להכשרה מקצועית לקצונה הבכירה. המאמר הזה, שמבוסס על עבודת מחקר לתואר מוסמך, מתרכז בפעולת הרמטכ"ל מקלף לעיצוב הצבא ובקשרים של התהליך הזה עם תוכנית 18 הנקודות - המתווה האסטרטגי שהגיש דוד בן־גוריון בסוף אותה השנה לאישור הממשלה.

מטרת המאמר היא להאיר את התהליך ואת האיש שהוביל אותו - הרמטכ"ל מקלף - שלא זכו עד כה לתשומת הלב הראויה, וכן להצביע על דגשים מקצועיים וערכיים שרלוונטיים גם כיום. מטבע הדברים, אין הידיעה במאמר כזה מאפשרת דיון בכל הנושאים, ולכן נבחרו הסוגיות העיקריות, והודגשו שלבי התהליך.

רקע היסטורי

לאחר סיום מלחמת העצמאות עבר צה"ל תהליך של מיסוד בפיקודו של הרמטכ"ל יגאל ידן. התהליך הזה היה מורכב ומסובך בשל אילוצים חברתיים וכלכליים רבים - שנבעו מחולשת המדינה באותן השנים - ובשל האילוצים האלה היו חיכוכים רבים בין הרמטכ"ל ידן לבין ראש הממשלה ושר הביטחון בן־גוריון. בסופו של דבר התפטר הרמטכ"ל ידן, ומרדכי מקלף מונה לרמטכ"ל השלישי של צה"ל. התנאי של מקלף לקבלת התפקיד היה שתקופת הכהונה תוגבל לשנה אחת בלבד.¹

רב־אלוף ידן הוביל בצה"ל תהליך התעצמות נוכח האיום של צבאות ערב, אלא שהתהליך הזה מנוגד להנחיות הממשלה, ששאפה להקטין את צה"ל. הגידול בכוח האדם של צה"ל לא בא לידי ביטוי במספר העוצבות הלוחמות ובצידודן בשל העלות התקציבית הגבוהה הכרוכה בהקמת מסגרות חדשות וברכש. בסוף 1952 היו בצה"ל רק 11 חטיבות חי"ר, מהן שתיים סדירות, ורק לתשע מהן ניתן נשק כבד מסייע - וגם זאת רק בהיקף של שליש מהתקן. בתחום השריון היה המצב קשה עוד יותר: לצה"ל היו רק שתי חטיבות שריון: אחת סדירה והאחרת במילואים. חטיבת המילואים הייתה בכשירות חלקית ובשלבי התארגנות.²

הרמטכ"ל ידן דבק בגישה שלפיה אסור לצה"ל לקחת סיכונים נוכח האתגר שהציבו צבאות ערב. בגישה הזאת הוא דגל כבר בהיותו

ראש אג"ם במלחמת העצמאות, אז הוא התנגד באופן נחרץ לדילול כוחות שהיו במשימות הגנה בחזיתות השונות כדי לרכז כוח לניצול הזדמנויות בחזיתות אחרות ולהשיג הכרעה. הבדלי הגישה בינו לבין ראש הממשלה ושר הביטחון בן־גוריון צצו אפוא כבר במלחמת העצמאות והתעצמו עם תום המלחמה כשעל הפרק עמדה סוגיית גודלו של צה"ל.

בפברואר 1952 אימצה הממשלה תוכנית חירום כלכלית, שבמסגרתה פוחדתה הלירה, וקוצץ תקציב הממשלה. התוכנית הגבירה את האבטלה והאיצה את האינפלציה.

לקראת שנת התקציב 1952-1953 הגיש הצבא הצעה שלפיה יעמוד תקציב הביטחון על כ־70 מיליון לירות.³ הממשלה - בלחצו של שר האוצר לוי אשכול - אישרה תקציב של 58 מיליון לירות בלבד, ובספטמבר 1952 אישרה הממשלה קיצוץ נוסף של 10 מיליון לירות, כך שתקציב הביטחון עמד על 48 מיליון לירות מתוך התקציב הכולל שעמד על 146 מיליון לירות (במילים אחרות: כשליש מתקציב המדינה הוקצה לביטחון).⁴ בעקבות הקיצוצים האלה הנחה בן־גוריון את הרמטכ"ל ידן להקטין באופן דרמטי את ההוצאות השוטפות - ובמיוחד את ההוצאות על כוח אדם.⁵

הרמטכ"ל ידן התעלם מההנחיה שקיבל, נמנע מלקצץ בכוח האדם של צה"ל והמשיך לנהל את הצבא לפי תקציב של 70 מיליון לירות בשנה. כתוצאה מכך נקלע הצבא למשבר תקציבי והוא התקשה לשלם משכורות ולרכוש מוצרים בסיסיים. צה"ל פעל למעשה בתנאים של פשיטת רגל.

בסוף אוקטובר 1952 הזהיר ממלא מקום המנהל הכללי של משרד הביטחון במכתב לשר הביטחון: "אם לא תעשה פעולה דחופה לשינוי המצב, הרי כבר החודש לא נוכל לשלם משכורות לכל העובדים ולא נוכל להבטיח מזון ודלק לחודש הבא".⁶ הרמטכ"ל ידן דרש תוספת של 10 מיליון לירות, אולם ראש הממשלה ושר הביטחון בן־גוריון קיבל את עמדת שר האוצר אשכול שלא ניתן להעביר תקציב נוסף וכי יש לעשות קיצוץ חד במצבת כוח האדם של צה"ל.

בעקבות הדרשה הזאת של בן־גוריון הגיש לו ידן מכתב התפטרות ב־23 בנובמבר 1952.

הצבא שהעביר ידן בסיום תפקידו לידי יורשו היה חלול: הוא לא היה כשיר לביצוע משימותיו כמעט בכל הפרמטרים: כוח אדם לוחם, חימוש ואחזקת אמצעי לחימה. לא רק כוחות היבשה סבלו מכשירות נמוכה, אלא גם חיל האוויר וחיל הים. שלוש הזרועות סבלו מבעיות רבות בתחום האפסנאות והלוגיסטיקה.

האחריות למצבו הקשה של צה"ל בסוף 1952 אינה נופלת רק על הרמטכ"ל ידן. למצב שנוצר היו אחראים כמה גורמים, ובהם חוסר היכולת של הרמטכ"ל ושל שר הביטחון לגבש תוכנית מתואמת של קיצוצים בצה"ל שתשמור על היחידות הלוחמות. גורם נוסף היה המאפיינים של מגויסי החובה - רובם עולים חדשים ללא השכלה תיכונית מסודרת.⁷

מצבו האמיתי של צה"ל בא לידי ביטוי בדו"חות שהוכנו לרמטכ"ל הנכנס, מקלף, בראשית 1953. דו"ח של ענף חיל הרגלים שנכתב בתחילת 1953 הצביע על מחסור בכוח אדם בגדודי חיל הרגלים ועל חוסר היכולת לבנות פלוגות לוחמות מלאות, בזמן שביחידות העורפיות היו עודפי כוח אדם. הדו"ח הצביע גם על כך שזמן יקר

שצריך היה להיות מוקדש לאימונים מתבזבז בגלל בעיות לוגיסטיות שונות כמו מחסור במטווחים ותחזוקה לקויה של כלי הנשק. פרק מיוחד בדו"ח עוסק בהכשרה הלקויה של הפיקוד הזוטור.⁸ חיל השריון סבל מכשירות ירודה של הטנקים. בדו"ח כוננות לחודשים אוקטובר-דצמבר 1952 צוין כי מתוך מצבה של 84 טנקי שרמן - רק שבעה היו כשירים.⁹ בעיות כשירות חמורות התגלו גם בזחל"מים: ב-80% מהם היו הזחלים פגומים, והיה צורך להחליפם. בדו"ח כוננות שהוציא ראש מטה חיל האוויר דן טולקובסקי בינואר 1953 צוין שמרבית הטייסות אינן מבצעות בגלל אי-כשירותם של המטוסים. אי-הכשירות הזאת נבעה - בין היתר - בגלל הכשרה לקויה של המכונאים ושל אנשי מקצוע אחרים.¹⁰ בעיות כשירות ואחזקה היו גם בחיל הים. זה התקשה לטפל בספינות הקיימות (מה שהוביל להשבתת כמה מהן), ובמקביל היה עליו לקלוט ספינות טורפדו חדשות.

יש להדגיש שלצד כל הליקויים האלה היו גם נקודות אור בצה"ל - בראש ובראשונה מפקדים מנוסים שניצחו במלחמת העצמאות וחוו את חוויות המלחמה. המפקדים האלה, יוצאי הפלמ"ח ויוצאי הצבא הבריטי, שחרו בקריירה צבאית ולקחו אחריות להצעת צה"ל קדימה.

לצד כל הליקויים היו גם נקודות אור בצה"ל: מפקדים מנוסים שניצחו במלחמת העצמאות וחוו את חוויות המלחמה. המפקדים האלה בחרו בקריירה צבאית ולקחו אחריות להצעת צה"ל קדימה

תכנון צה"ל ועיצוב הקבנוטים ותפקודם

כשבוחנים את תהליך התכנון והעיצוב של צה"ל ב-1953 בולט מאוד השיח הרצוף והברור שהתקיים בין ראש הממשלה ושר הביטחון לבין הרמטכ"ל מקלף והצבא. כבר בכניסתו לתפקיד קיבל מקלף מכתב מבן-גוריון ובו שמונה נקודות שאמורות היו להיות תמרורי ההוריה לתהליך:

1. הצבא הוא חלק ממערכת לאומית כוללת ולא יישות בלתי תלויה.
2. הצבא הסדיר גדול מדי, וזה פוגע במדינה ומחליש אותה.
3. יש לצמצם תקני אזרחים ולרכוש שירותים במיקור חוץ.
4. יש להקטין את צבא הקבע ולהקפיד שיעזבו הפחות טובים.
5. יש לפטור משירות חובה חיילים שעלות התמיכה במשפחותיהם היא גבוהה.
6. יש לבטל כפילויות במטכ"ל ובמשרד הביטחון.
7. יש להרחיב את פעילות הגדנ"ע.
8. יש להכין תוכנית תקציב שנתית, אך גם להתוות מדיניות רב-שנתית.

מקלף קיבל את ההנחיות האלה כרוחן וכלשונו, ועבודת המטה של

צוות התכנון משקפת את המדיניות שהוכתבה. אולם יש לשים לב שההנחיות שנתן שר הביטחון התייחסו כמעט אך ורק למסגרת החיצונית-כלכלית של פעולת הצבא והותירו למטכ"ל ולעומד בראשו לתכנן כיצד ראוי לתרגם את ההנחיות הכלליות האלה למבנה, לארגון ולתפיסת הפעלה.

אולם בן-גוריון לא הסתפק בהתוויית האילוצים שבמסגרתם על הרמטכ"ל לתכנן את מבנה צה"ל, אלא הציע גם משענת כלכלית לתהליך: התחייבות של הממשלה לאשר לצבא תקציב תלת-שנתי - מהלך שהוא חיוני ליישום מוצלח של תהליכים ארוכי טווח. רק באחרונה ראינו כיצד גם הממשלה הבינה שתקציב שנתי הוא בעייתי מאוד ועברה לתקציב דו-שנתי.

כשם שהממשלה לא כפתה את השקפתה על הרמטכ"ל, כך הרמטכ"ל לא כפה את השקפתו על הפיקוד הבכיר. בין אוגוסט לדצמבר 1953 נערכו חמישה דיוני מטכ"ל שבהם נידונו לעומק העקרונות לעיצוב צה"ל ולהפעלתו. מקלף איפשר לכל המשתתפים בדיונים לבטא את עצמם בחופשיות מלאה גם כשתקפו בעוז את הרעיונות של צוות התכנון - רעיונות שהוא עמד מאחוריהם. הוא גם נמנע מלסכם החלטות שלא הייתה להן תמיכה רחבה במטכ"ל. כדי לתת להחלטות המטכ"ל משנה תוקף וחשיבות נערכו שתי ישיבות מטכ"ל באוקטובר - שבהן סוכמו רוב הסוגיות - בראשות שר הביטחון וראש הממשלה דוד בן-גוריון.

נדבך מרכזי בתהליך הזה היה הערכת המצב האישית של ראש הממשלה. בן-גוריון בא לדיוני המטכ"ל לא כהדיוט ולא כגורם חיצוני. כדי לתת את התשומות הראויות בתוקף היותו שר ביטחון וראש הממשלה הוא לקח חופשה מתפקידו ובמשך שישה שבועות - מאוגוסט ועד אוקטובר - ערך לעצמו סמינר ביטחוני מקיף שבמהלכו סייר ביחידות צה"ל, נפגש עם מפקדים ודרש וחקר וירד לעובי הקורה של הסוגיות השונות. סמינר דומה ערך לעצמו בן-גוריון באביב 1947, עת קיבל על עצמו את תיק הביטחון בתנועה הציונית. תהליך הלימוד הזה היה הבסיס לגיבוש תפיסתו הביטחונית לקראת מלחמת העצמאות.

מעניין לקרוא את הנחיות הרמטכ"ל לקראת הביקורים האלה - הנחיות שבולטות בהן הפתיחות והענייניות:

שר הביטחון, מר דוד בן-גוריון, יחד עם ממלא מקום שר הביטחון, מר פנחס לבון, מתמסרים לביקורים יסודיים ביחידות הצבא וללימוד כל בעיות הצבא... במשך התקופה הזאת הייתי רוצה לנצל את הלימוד שלהם ולהגיע להחלטות סופיות במספר גדול של שטחים שלא סוכמו ולגמור את הפרשה הזאת... הנושאים שיעלו על ידי הפיקודים יהיו: סקירה על בעיות הביטחון השוטף, הגנה מרחבית, צבא סדיר ומילואים וכל אותן בעיות מיוחדות שאתם מעוניינים להעלות אותן. הייתי רוצה שמתוך הדיון אפשר יהיה ללמוד מהן הבעיות העיקריות של הצבא הסדיר, מהן הבעיות העיקריות של צבא המילואים, ותוצאות העבודה של השנה בשטח זה. נוסף לכך רצוי גם ששר הביטחון ישמע דרככם על הבעיות שעומדות בפני הקצין ובפני החייל - רצוי שגם זה יעלה יחד עם שאר הנושאים... אני חוזר ואומר לגבי סדר הדברים שצריך להעלות: כל הבעיות הקונקרטיות שלכם - הם של הצבא הסדיר. הלבטים והקשיים וכל

הרמטכ"ל רב-אלוף מרדכי מקלף מעביר את הפיקוד על צה"ל לידי משה דיין, דצמבר 1953 | במשך שנה אחת - 1953 - הובילו ראש הממשלה ושר הביטחון בן-גוריון והרמטכ"ל מקלף תהליך מרשים של עיצוב הצבא מחדש

1. מודיעין אסטרטגי ארוך טווח שיגלה בעוד מועד את כוונותיהם של צבאות ערב ואת תנועותיהם.
2. חיל אוויר גדול וחזק שיוכל להכות בחילות האוויר של צבאות ערב ולמנוע מהם לפעול ושיוכל להכות גם בכוחות היבשה שלהם.
3. כוחות שריון גדולים יותר שיאפשרו לנהל מתקפה יבשתית.
4. כוח צנחנים לביצוע פעולות מיוחדות.¹³
כוחות המחץ האלה - קבע צוות התכנון - אמורים להיות בעלי אמצעים איכותיים ולזכות בחלק הארי של תקציב ההתעצמות, אולם רוב המסגרות הלוחמות יהיו יחידות חיל רגלים שאמורות לשאת בעול הביטחון השוטף.
עד מלחמת ששת הימים נשמרו היחסים האלה בין כוחות הרגלים לכוחות השריון. לאחריה, בגלל מסקנות שגויות שהוסקו מניתוח ההצלחה במלחמה, החלו בצה"ל להגדיל את מספר יחידות הטנקים ולהקטין את מספר יחידות החי"ר. גם תהליך ההתעצמות ביבשה לאחר מלחמת יום הכיפורים התמקד כמעט אך ורק בבניין של יחידות טנקים. רק המחסור ביחידות חי"ר באירועי האינתיפאדה - שפרצה בסוף 1987 - הביא לשינוי בכיוון המטוטלת ולחזרה אל תמהיל כוח בדומה לעקרונות שהציב צוות התכנון ב-1953.
צוות התכנון הדגיש את הצורך לקצץ בהוצאות על כוח אדם כדי להפנות את המשאבים שייחסכו לצורכי רכש ואימונים. ההנחיה הייתה לתת עדיפות להחזקת כוח אדם לוחם ולסגור ככל האפשר יחידות שאינן לוחמות. המגמות האלה עמדו במרכז המכתב שכתב ראש הממשלה לרמטכ"ל לקראת כניסתו לתפקיד, והן שבו והופיעו

אותן בעיות שבהן אתם נתקלים בדרך העבודה עם המטה ועם משרד הביטחון, ושאלות שיכולות לעלות.¹¹

שתי השקפות יסוד באו לידי ביטוי בעבודה של צוות התכנון ובדיוני הרמטכ"ל:

1. הצבא הוא רק חלק ממערכת הביטחון הלאומי, ויש לתכנן אותו כך שייצור אגבור עם המרכיבים האחרים ולא יפגע בהם.
2. צה"ל כשלעצמו הוא מערכת מורכבת מאוד, ולכן בכל שלב בתכנון צריך לבחון את השלם ולא לקבל החלטות נקודתיות שעלולות להיות שלא בהלימה זו עם זו. יתר על כן, רק בחינה כוללת של הצבא יכולה לאפשר זיהוי נכון של כפילויות ולהשיג חיסכון בתקורות.

עקרונות מבנה הכוח

בניין הכוח של צבא נגזר, כמובן, מייעודו. קביעת היסוד הראשונה של צוות התכנון הייתה שעל צה"ל קודם כול להתכונן למלחמה כוללת נגד אחת או יותר ממדינות ערב. משימתו השנייה היא לשמור על הביטחון השוטף.¹² קביעת היסוד השנייה הייתה שפני האסטרטגיה הישראלית הם לשלום, אך ייתכן שעל צה"ל יהיה לצאת למלחמת מנע. הגישה הזאת הייתה ונשארה עד היום תמצית האסטרטגיה רבתי של ישראל.

המסקנה שעלתה מהדיונים של צוות התכנון היא שכדי לעמוד באתגרים האלה יש לשנות את הרכבו ואת מבנהו של צה"ל כך שיכלול ארבעה כוחות עיקריים:

כוח של צה"ל במלחמת ששת הימים | הטיקרון שלפיו צבא המילואים הוא הכוח העיקרי של צה"ל היה הלקח המרכזי של ועדת הבדיקה שהקים צה"ל לאחר מלחמת לבנון השנייה. יחידות המילואים הכריעו את כל המלחמות הקונוונציונליות של ישראל, ובהן מלחמת ששת הימים ומלחמת יום הכיפורים.

מרחבים שלמים - צפון ודרום - וממערבת פרוזדורים הכוללים את השטחים החיוניים למדינה ומחברת אותם.¹⁴ המסמך ממליץ על הקמת שלושה פיקודים מרחביים שישלטו בשטח ויפקדו על הלחימה בגזרותיהם וכי לכל פיקוד תהיה היכולת הבסיסית לבלום בגזרתו מתקפת אויב ולאחר מכן לקלוט כוחות, לרכז מאמץ ולהשיג הכרעה בגזרתו. בעקבות גיבוש המסמך אכן הקים צה"ל שלושה פיקודים מרחביים.

נושא מרכזי נוסף שמעלה צוות התכנון במסמך בנוגע לבניין הכוח היבשתי של צה"ל הוא הצורך בהקמת אוגדות: "לרכז מספר חטיבות ואלמנטים אחרים במאמץ מלוכד אחד. כן עלול מצב דומה להתפתח סביב כל מערכה הגנתית. יש לבדוק על כן את הצורך בהקמת מסגרת גבוהה יותר לניהול פעולות אלה."¹⁵ אוגדה 38 הייתה הראשונה בצה"ל ונלחמה במבצע קדש. עם השנים נקבע שהאוגדה היא עוצבת היסוד ביבשה.

במלחמת העצמאות פעל צה"ל כמעט רק ברמה החטיבתית, ובחלק גדול מהמקרים הופעלו החטיבות ישירות מהמטה הכללי או ממטה הפלמ"ח. לכן ישנו במסמך של צוות התכנון חידוש חשוב ביותר, שלפיו יש לארגן את צה"ל בשיטה של פיקודים מרחביים שלהם אחריות לגזרותיהם. הפיקודים מפקדים על אוגדות שלהן כפופות חטיבות מסתערות שמורכבות מכוחות רגלים ושריון.

עיקרון חשוב שעליו ממליץ צוות התכנון הוא גמישות בהכפפת החטיבות לאוגדות וציוות היחידות לקרב בכל אוגדה בהתאם למשימות שיוטלו עליה. בדרך הזאת - קובע צוות התכנון - ניתן להגדיל את האפקטיביות של האוגדות.

במסמך של צוות התכנון ישנו היגיון מסדר מרשים. ניתוח השטח של ישראל הצעירה והצורך להגן עליה מפני התקפה משולבת של צבאות ערב מובילים לתוכנית רלוונטית לבניין כוח ולתכנון מסודר של מבנה הצבא ושל היררכיית הפיקוד בצה"ל.

בתוכניתו האסטרטגית של ראש הממשלה (18 הנקודות) שאותה הביא לאישור הממשלה לקראת סוף 1953.

הצוות, שהבין היטב את מגבלותיו של צה"ל בתחום כוח האדם, קבע במסמך את העיקרון שמלווה את צה"ל עד היום: התבססות על כוח סדיר קטן יחסית, שתפקידו המרכזי הוא שמירה על הביטחון השוטף וכן בלימה ראשונית של צבאות האויב עד לגיוס צבא המילואים, שהוא עיקר עוצמתו של צה"ל. מרתקת העובדה שהצוות מגדיר את הצבא הסדיר "בית הספר להכשרת חיילי המילואים", כלומר מוקד ידע שאחראי לאימון צבא המילואים ולבניין כוחו. כמו כן מוטל עליו לבנות ולתחזק את מחסני החירום של גדודי המילואים.

העיקרון שלפיו צבא המילואים הוא הכוח העיקרי של צה"ל היה הלקח המרכזי של ועדת הבדיקה שהקים צה"ל לאחר מלחמת לבנון השנייה. יחידות המילואים הכריעו את כל המלחמות הקונוונציונליות של ישראל, ובהן מלחמת ששת הימים ומלחמת יום הכיפורים. אולם השינוי באופי המלחמה - שהחל במלחמת שלום הגליל (1982) והתעצם בפעולות הבט"ש בדרום לבנון ובמלחמה נגד הטרור ביהודה ושומרון - הוביל ל"ראייה כלכלית" בצמרת צה"ל, שלפיה אוגדות המילואים הן יחידות מיושנות, לא מאומנות ויקרות שהצבא כבר אינו נדרש להן. התוצאה הייתה הזנחה וניוון של אוגדות המילואים של צה"ל הן באימונים והן בציווד. מלחמת לבנון השנייה חשפה את החולשה הזאת של אוגדות המילואים ואת הצורך של צה"ל באוגדות מתמרנות כדי להכריע את האויב בתמרון יבשתי עמוק. מסקנתי האישית היא שהגדרות צוות הבדיקה מ-1953 בנוגע לצורך של צה"ל להסתמך על יחידות מילואים רלוונטיות גם כיום, וכי הפגיעה בעיקרון הזה בראשית שנות ה-2000 גרמה לצה"ל נזק גדול.

המסמך של צוות התכנון, שנכתב בעת שישראל הייתה בגבולות של אחרי מלחמת העצמאות, מדגיש שהמדינה הייתה בנויה "משני

מעמד הזרועות

אחת הסוגיות המורכבות בבניין הכוח היא הגדרת מקומו של המטה הכללי ביחס לזרועות. במדינת ישראל, שבה חשיבות הצי הייתה באותם הימים מוגבלת יחסית, היו שתי בעיות מרכזיות: מידת עצמאותה של זרוע האוויר בבניין הכוח ובהפעלתו ומקומו של המטכ"ל מול כוחות היבשה: האם רצוי לאמץ מודל של ניהול ישיר או של ניהול באמצעות מפקדה זרועית שנמצאת בתווך. שתי השאלות המהותיות האלה נידונו לעומק בצוות התכנון והיו מוקד לדיון מעמיק וסוער בישיבות המטכ"ל שהוקדשו לעיצוב צה"ל.

מקלף סבר שיש להקים מפקדה לחילות השדה שתהיה אחראית לבניין הכוח ביבשה. מולו ניצבה אופוזיציה רחבה, ובראשה משה דיין שהיה ראש אג"ם. דיין, שלא שותף ככל הנראה בעבודה של צוות התכנון, לא קיבל את ההצעה וחלק עליה נמרצות. בדבריו הוא הצביע על נקודה חשובה ביותר שלמעשה הייתה החולשה המרכזית של זרוע היבשה - אחריותה לבניין הכוח בלבד ללא האחריות להפעלה האופרטיבית של כוחותיה בזמן מלחמה. בניגוד לחילות האוויר והים, שבהם מפקד החיל הוא גם בונה הכוח וגם מפעיל הכוח במלחמה, מפקדת חילות השדה אמורה לבנות את כוחות היבשה בעבור המטה הכללי והפיקודים המרחביים. בזמן מלחמה הרמטכ"ל הוא מפקד הצבא, ולכן הוא מפקד המערכה כולה וכן הוא מפקד באופן ישיר

מפקדת חילות השדה, שלא עוצבה ולא קובעה בצה"ל במסגרת הדיונים ב-1953, הפכה להיות בעיה מרכזית שצה"ל מתמודד איתה עד היום ומשנה שוב ושוב את מדיניותו בנוגע אליה

על המערכה היבשתית באמצעות אלופי הפיקודים. הרמטכ"ל מקלף וראש האג"ם דיין ייחסו את החשיבות הגדולה ביותר למערכה היבשתית, שכן בה תושג ההכרעה. לכן הרמטכ"ל מפקד עליה באופן אישי.

למעשה, תמצית הוויכוח לא הייתה על הקמתה של מפקדת חילות השדה אלא בין שתי גישות פיקוד: גישתו של הרמטכ"ל מקלף, ששמה במרכז את עבודת המטה המסודרת, לעומת גישתו של אלוף דיין שזילזלה בעבודת המטה והדגישה את הפיקוד מלפנים. הוויכוח בין שתי הגישות האלה התנהל בצה"ל במשך שנים רבות מאז היווסדו. בגלל חילוקי הדעות בדיון לא סיכם הרמטכ"ל מקלף את הסוגיה של הקמת מפקדה לכוחות היבשה אלא החזיר את הנושא לבחינה נוספת. מחליפו, הרמטכ"ל דיין, שהיה המתנגד המרכזי להקמת מפקדה לכוחות היבשה, גנז את הרעיון.

מפקדת חילות השדה, שלא עוצבה ולא קובעה בצה"ל במסגרת הדיונים ב-1953, הפכה להיות בעיה מרכזית שצה"ל מתמודד איתה עד היום ומשנה שוב ושוב את מדיניותו בנוגע אליה. ב-1 בינואר 1983 - בעקבות דו"ח ועדת אגרנט שחקרה את כישלון צה"ל בימים

הראשונים של מלחמת יום הכיפורים ולאחר עבודת מטה ארוכה - קיבל המטה הכללי את המלצתו של אלוף ישראל טל להקים את מפקדת חילות השדה. למפקדה הוכפפו חילות הרגלים, השריון, ההנדסה והתותחנים, ונקבע שהיא תעסוק רק בנושאים הקשורים לבניין הכוחות - הדרכה, תכנון וארגון - ולא בהפעלת כוחות מבצעיים. בספטמבר 1983 מונה אלוף דן שומרון למפקד הראשון של מפקדת חילות השדה.

ב-1999, במסגרת עבודת המטה לגיבוש צה"ל 2000, הוחלט להקים את מפקדת הזרוע לבניין הכוח ביבשה. אולם אף שמפקדת חילות השדה הפכה רשמית לזרוע, היא נותרה אחראית רק לבניין הכוח ולהדרכה של חילות היבשה, ללא אחריות להפעלה אופרטיבית של כוחות היבשה.

שינוי נוסף הנהיג הרמטכ"ל דן חלוץ ב-2005: הוא פעל להפיכת זרוע היבשה לזרוע שלמה באמצעות הכפפת החילות תומכי הלחימה ביבשה - לוגיסטיקה, חימוש, שלישות ותקשור"ב (קשר ומחשבים) - לזרוע היבשה במקום לאגפים השונים במטה הכללי. כמו כן התכוון רב-אלוף חלוץ למנות את מפקד זרוע היבשה גם למפקדם של אלופי הפיקודים המרחביים ובכך לייצר זרוע יבשה שאחראית הן לבניין הכוח היבשתי והן להפעלתו במלחמה.

המהלך נגדע לאחר מלחמת לבנון השנייה (2006). הרמטכ"ל גבי אשכנזי החליט עם מינויו ב-2006, לאחר מלחמת לבנון השנייה, לבטל את החלטותיו של קודמו, חלוץ, ולהחזיר את החילות תומכי הלחימה לאגפים השונים במטה הכללי ולמקד את זרוע היבשה בבניין הכוח בלבד.

לאחר שלא הצליח להביא לקבלת עמדתו בסוגיית המפקדה של כוחות השדה הטיל הרמטכ"ל מקלף את כל כובד משקלו בדיון על מקומו של חיל האוויר. אל"ם דן טולקובסקי, מפקד חיל האוויר, חתר לעצמאות מלאה של זרוע ורצה שהמטה של חיל האוויר יהיה במעמד של מחלקה במטכ"ל. מולו ניצב הרמטכ"ל ששאף להביא לכפיפות מוחלטת של מטה חיל האוויר ושל מטה חיל הים למטה הכללי.

הדיון החשוב בנושא הזה, שמעסיק את צה"ל מיום הקמתו, היה מאוד אמוציונלי, שכן מדובר היה בהבדלים מהותיים בין תפיסת העולם של הרמטכ"ל מקלף, איש היבשה, לבין תפיסת העולם של אל"ם טולקובסקי, איש האוויר. ההצעה לכפוף את מטה חיל האוויר למטכ"ל ולא רק לרמטכ"ל והקביעה שמטה חיל האוויר יקבל שירותי כוח אדם ולוגיסטיקה מהמטכ"ל עמדו להקטין באופן משמעותי את עצמאותו של חיל האוויר ואת התקציבים המועמדים לרשותו, ולכן התנגדותו של טולקובסקי הייתה דרמטית:

ראשית, אני מוכרח להודות שהמסמך כפי שהוגש הוא לא לגמרי ברור לי. אינני מבין אם הוא משלים, נוגד, חופף או בא בעקבות הצעה לשינויים בארגון ובמבנה של המטכ"ל שנידונה כאן לפני כשלושה שבועות. אנסה בכל זאת להבהיר לעצמי מה אנחנו בעצם מנסים לפתור כאן.

נאמר שהמצב הנוכחי לא מניח את הדעת, ולכן מוצעים שינויים שונים, שכפי הנראה ישפרו את המצב. אני מניח שכולם יסכימו שבשינויים סתם אין ברכה מיוחדת, כי שינויים, מטבע בריאתם,

הופכים קערות על פיהן, משבשים, וכן הלאה. חושבני שבמקרה של הצעה לשינוי חובת המציע להוכיח שהשינויים יביאו לשיפור.¹⁶

מפקד חיל האוויר טולקובסקי, שלמעשה ניצב לבדו מול הצעת המטה הכללי, לא נסוג מעמדותיו בנוגע לצורך לתת עצמאות לחיל האוויר ולראות אותו באופן שונה מאשר את שאר החילות. טולקובסקי הבין שאינו יכול לשנות את ההצעה בנוגע ליחסי המטכ"ל וחיל האוויר ולכן התמקד במתן עצמאות פיקודית ותפעולית לחיל האוויר:

אותם הגורמים שמבנה חיל האוויר או של כל צה"ל צריך לענות עליהם, הם הבאים: 1. כוחות לוחמים; 2. הסיוע המנהלתי לכוחות הלוחמים; 3. מערכת שליטה בכוחות הלוחמים; 4. המסגרת העליונה המוקמת על מנת לנהל את כל הכוחות ולהפעילם; 5. יש לענות על השאלה הזאת, כיצד תיקבע המדיניות להפעלת כוחות שהיא יכולה להיות המסגרת הזאת שקובעת את המדיניות, וצריך לראות אותה כגוף על פני כל המבנה.¹⁷

בדיון פרס מפקד חיל האוויר בהרחבה את השקפת עולמו והדגיש שבנושא הכוחות הלוחמים והמבנה בטייסות אין ויכוח בינו לבין המטה הכללי. בנושא הסיוע המנהלתי טען מפקד חיל האוויר שאינו יכול לקבל זאת מאגף האפסנאות בגלל צרכיו הייחודיים של חיל האוויר והצורך בזמינות גבוהה של כל המערכים הלוגיסטיים בחיל האוויר, ולכן הדבר לא יוביל לחיסכון, כפי שמקווה המטה הכללי, אלא לקשיים בתפעול חיל האוויר.

מפקד חיל האוויר לא קיבל את ההשוואה בין חיל האוויר לבין חילות מקצועיים אחרים, שכן חיל האוויר אחראי גם להפעלת הכוח

מפקד חיל האוויר הרחיב את הדיבור גם על ההבדל בין חיל האוויר לשאר החילות:

נאמרו כאן דברים על פונקציות של קציני חיל ראשיים לעומת חיל אוויר ומטכ"ל, וכן הלאה. קיים שוני יסודי בין מפקדת חיל האוויר לבין המבנה של אגפי המטכ"ל שנמצאים כאן, להבדיל מחלקים שלהם במפקדת חיל האוויר, ומפקדת קצין חיל ראשי. חיל האוויר עשה תמיד בהתאם לכך - במקום להושיב את הקצינים במפקדות שלהם, הוא הושיב את הקצין כקצין מטה בתוך מפקדת החיל. ברור שהאפשרות לעשות זאת נבעה מתוך כך שההיקף הכולל של דרגי המטה הוא כולל. אבל בעקבות החיסכון, שאיש מקצועי יושב כקצין מטה, והוא לא יועץ, הוא עוסק בהרבה דברים אחרים: הוא עוסק במיוחד בסמכויות ובאחריות של קציני המטה, דהיינו תכנון, מתן פקודות ופיקוח על ביצוען, אין להתפלא על כך שתפקידיו נראים מרובים יותר מאשר תפקידי קצין חיל ראשי אחר.¹⁸

מפקד חיל האוויר לא קיבל את ההשוואה בין חיל האוויר לבין חילות מקצועיים אחרים, שכן חיל האוויר אחראי גם להפעלת הכוח. כמו כן הוא הדגיש את העיקרון של קצינים מקצועיים בתוך מפקדת

חיל האוויר שמבצעים את תפקידם טוב יותר בגלל המחויבות לחיל האוויר.

נושא נוסף שעלה בעת ההיא ונידון גם בהמשך בחיל האוויר הוא הצבת החירום: טייסים שממלאים תפקידי מטה במפקדת חיל האוויר, אבל טסים יום בשבוע ושומרים כך על כשירות טיסה. הנושא של הצבת חירום קיים בצה"ל אך ורק בחיל האוויר ומקנה לטייסים בתפקידי המטה תוספת טיסה פעילה, שהיא תוספת משמעותית בשכרם ויוצרת פער שכר גדול בין לוחמי צוות האוויר ללוחמי היבשה.

הישג חשוב של טולקובסקי בדיון היה קבלת ההכרה שחיל האוויר הוא חיל מקצועי המתבסס ברובו על קצינים ועל אנשי קבע - בניגוד לחילות היבשה המתבססים בעיקר על חיילים בשירות סדיר. הקביעה שהתקבלה בדיון מקובלת בצה"ל עד היום, ולפיה חיל האוויר הוא חיל עצמאי ומקצועי הכפוף למטכ"ל בנושא של הפעלת הכוח ובניין הכוח, אולם הוא מבוסס על משרתי קבע והוא מנהל את כל משאבי כוח האדם והלוגיסטיקה שלו ללא תלות במטה הכללי. השדרה המקצועית של חיל האוויר מתבססת על טייסים, המבצעים גם את תפקידי המטה בחיל ובמקביל שומרים על כשירות טיסה ומקבלים משכורת של טייס פעיל ולא של קצין מטה.

בן גוריון, ששמע את הוויכוח הער במטה הכללי, ואף שאל לא מעט שאלות תוך כדי הדיון, החליט לא לסכם את הסוגיות שעלו לדיון אלא לתת גיבוי לרמטכ"ל מקלף ואיפשר לו לסכם את הדיון הטעון. הרמטכ"ל מקלף:

שאלתי את שר הביטחון אם הוא רוצה לסכם את הנושא, הואיל והנושא הזה נמצא במחלוקת כחמש שנים. שר הביטחון יעשה זאת בהזדמנות אחרת.

ברצוני לעמוד על ארבע נקודות. כולנו מסכימים שהמלחמה היא אחת. כולנו מסכימים שבראש אותו כוח שצריך לבצע את המלחמה צריך לעמוד איש אחד, והוא יוכל לעשות את העבודה בתנאי שיעבוד דרך מטה אחד. בשביל מה בא מטה לכל קצין? הוא בא כדי להרחיב את יכולת הפעולה שלו. במקרה של המטכ"ל, יש לו שלושה אגפים, וביניהם הוא מחלק את כל הנושאים שבהם הוא מטפל.

אם גם יהיה הרמטכ"ל איש אוויר או איש ים, גם אז המטה לא יטיל משימות על חיל האוויר או על חיל הים, כשם שהוא אינו מטיל משימות על חילות היבשה בלי להתייעץ איתם. על אחת כמה וכמה שהוא לא יטיל על מפקדי חיל האוויר והים. הוא יוכל להטיל עליהם משימה בצורה הזאת: הוא יגיד לחיל האוויר: אתה יוצא להבטיח שיירה שהיא קריטית - בשלב הזה אתה לא יוצא להפציץ שדות תעופה - או אתה יוצא להגן על גדוד שפורץ את הדרך לירושלים. דבר כזה לא יכול להגיד אף אדם פרט לרמטכ"ל. טבעי הדבר שמפקד חיל האוויר רוצה להשיג את העליונות של חיל האוויר, כשם שהרמטכ"ל רוצה להשיג הצלחה במשימה. גם במקרה שההצעה תופעל, לא מעלה איש על דעתו שלא יטילו על מפקד חיל האוויר משימות מעין אלה.

לשאלת השירותים - כל אותם שירותים שנוגעים לחלק מיוחד של חיל האוויר צריכים להיות לחיל האוויר, ואי אפשר להגיע למידה

של מומחיות כזאת שמישהו במטה יגיד איך לתקן מטוסים, או איך לתקן אוניות. אבל לגבי אותם שירותים אחרים, שהם בשטחים כלליים, אנחנו עומדים בפני בעיה אחרת, אנו עומדים בפני מחסור בכוח אדם ובאמצעים כנגד מדינות ערב. יכולנו להציע הצעה זאת כשתיקנו ליקוי שהיה בכוחות היבשה, שלא כל פיקוד יהיה אוטונומי, אלא שאנו רואים בצה"ל גוף אחד.

דיברנו לא פעם על כך מדוע אין טעם להקים מטה לכוחות היבשה כדי שיפעיל את כוחות היבשה. חיל האוויר מבחינה זאת הוא כלל ארצי. האחריות לצערי היא אחת, זה ניצול של אותם מטוסים שישנם ללחימה בזירה האווירית גם מחוץ לגבולות הארץ.

היום אף אחד במטה אינו יכול לעבוד בצורה הנוכחית, אינו יכול לעבוד בצורה כזאת. על כל שאלה שהוא מעורר, הוא עומד בפני שאלה אחרת: תבצע את הפ"ע, (הוראת פיקוד עליון). יש גבול לעניין הזה - אי אפשר שכל דבר הכי פעוט והכי פשוט יעלה לשולחן הזה.¹⁹

בסיום דבריו הדגיש הרמטכ"ל שוב שהוא באופן אישי ישמח להיות ראש המטה של היבשה, שווה בסמכויות ובדרגה לראשי המטות של חיל האוויר ושל חיל הים, אבל הדבר אינו מתאים לצה"ל ולמדינת ישראל. לבסוף אמר מקלף כי הוא מבין ששר הביטחון בן-גוריון יסכם את הנושא בהמשך.

התהליך המרשים של בניין צה"ל שהחל בעבודה של צוות התכנון, נמשך בישיבות המטה הכללי שבהן נידון מבנה צה"ל ובסמינריון האישי של ראש הממשלה ושר הביטחון, הסתיים בפקודות ברורות

בפועל, הסיכום של מקלף היה הסיכום הקובע. זמן קצר לאחר מכן הוא סיים את תפקידו והחליף אותו הרמטכ"ל משה דיין. ראש הממשלה ושר הביטחון בן-גוריון התפטר מתפקידיו ועבר לשדה בוקר, ולמעשה הדיון בנושאים האלה לא נוהל שוב במשך שנים רבות.

18 הנקודות - תוכניתו האסטרטגית של ראש הממשלה

בעקבות סיורי הלימודי שערך בן-גוריון ביחידות צה"ל בחודשים אוגוסט-אוקטובר 1953 הוא גיבש תוכנית אסטרטגית שעקרונותיה מרוכזים ב-18 הנקודות שלהלן:

1. דרושה עכשיו תוכנית ביטחון לשלוש שנים באימון וברכש.
2. הכיוון הראשי - שכלול איכותם של כוחות ביטחון.
3. הגברת היחידות הלוחמות על חשבון שירותים.
4. ביחידות הלוחמות יש להעדיף את כוחות המחץ, (אוויר ושריון) ואימון יחידות קומנדו.

5. אימון סגל פיקוד במילואים קודם לאימון המילואים - רק עוד שנה.
6. יצירת תנאים לגיוס מהיר של מילואים (רכב ומחסנים).
7. איזון פנימי של תקציב הביטחון במגמה להגדיל הרכש (נשק, רכב וציוד) ולהקטין סעיפי החזקת כוח אדם.
8. עקירת כל כפילות במטות ובמשרד הביטחון וצמצום שיא חיילי קבע ואזרחים למינימום הכרחי ביותר.
9. שחרור הפיקוד הצבאי מדאגות משק וכסף ותשלומים וריכוזו באימון ובתכנון מלחמתי; העברת תפקידי משק ואספקה ותקציב לרשות אזרחית במשרד הביטחון.
10. היעזרות מקסימלית במשק אזרחי לאספקה, להובלה, לבניין, לייצור צבאי ולשאר שירותי הצבא.
11. אימון צבאי מוכרח להיות מלווה בהשרשת החיילים בערכי התרבות של עם ישראל ואהבת המולדת ובמחיקת המחיצות העדתיות ושילוב הוותיקים והחדשים בחיי המדינה ובבניינה. בלי עם אחיד לא יקום עם לוחם.
12. הרחבת פעולת הגדנ"ע בקרב הנוער העובד והעוזב בגיל 14-18 למיזוג גלויות, לבניין הארץ ולביטחונה ולשם כך פעולה מתאימה במחנה המורים.
13. ביצור כלכלי של יישובי העולים. כל היישובים הם למעשה יישובי ספר.
14. מניעת ריכוז נוסף באזור תל-אביב ופיזור רציונלי של האוכלוסין למען חיזוק ירושלים, הפרוזדור, ערבות הנגב.
15. יהוד הגליל ונצרת.
16. הגדלת התעופה והספנות האזרחית.
17. העלאת נוער מצפון אפריקה ומדרום אמריקה.
18. דאגה לחיילים המשתחררים מהצבא והפניית חיילים להתיישבות.²⁰

תוכנית 18 הנקודות שהגה בן-גוריון במשך זמן רב הוצגה ואושרה בממשלת ישראל. התוכנית נמסרה לצה"ל לביצוע, וכך עידכן הרמטכ"ל מקלף את פורום המטה הכללי ב-8 בנובמבר 1953: "לאחר שלב הדיונים שהיו באחרונה עם משרד הביטחון והממשלה אני רוצה לנסות לסכם את המצב, היכן אנחנו עומדים בשלב התוכנית במשך השבועות הקרובים... בתוך 10 ימים נצטרך לתת את תמצית ארגון הצבא ולקבל הערות לפני שנוציא את הפקודות".²¹

התהליך המרשים של בניין צה"ל ב-1953, שהחל בעבודה של צוות התכנון, נמשך בישיבות המטה הכללי שבהן נידון מבנה צה"ל ובסמינריון האישי של ראש הממשלה ושר הביטחון, שלמד לעומק את צה"ל ואת משרד הביטחון, הסתיים בפקודות ברורות. מהדיונים עולה דמותו של הרמטכ"ל מקלף: מפקד ענייני, נטול אגו וגינוני כבוד, פתוח, מקשיב לדעות הזולת, סבלני ועובד היטב בצוות. מקלף, שנקרא לתפקיד לבקשת שר הביטחון בן-גוריון לשנה אחת מתוך ידיעה שלאחריה יעוזב ויעביר את הפיקוד לסגנו משה דיין, הוא דוגמה ומופת לקצין מקצועי. הרמטכ"ל מקלף סיכם את תהליך התכנון המשפיע ביותר בתולדות צה"ל בצורה ברורה ופשוטה וקבע למטה הכללי תוכנית עבודה ליישום.

זמן קצר לאחר שאושרה תוכנית 18 הנקודות בממשלה - בדצמבר

דוד בן גוריון ראש הממשלה ושר הביטחון:

"על צה"ל הוטלה האחריות לא רק לביטחון המדינה, כעל כל צבא אחר, אלא הוא נתבע לשמש כור היתוך לגלויות המתכנסות במולדת מכל קצווי תבל ובית יוצר לאומה מלוכדת, מושרשת במורשת עברה העשיר ובחזון עתידה המשיחי. צה"ל נועד גם להפוך למשתלה שתגדל בוני מולדת ומפריחי שממה, כי ביטחוננו לא ייכון בלי מיזוג גלויות, העלאת האדם בישראל ויישוב השממה.²²

ב-1953, מתוך הנחת עבודה שלא צפויה מלחמה בשנים הקרובות, הוביל ראש הממשלה ושר הביטחון דוד בן-גוריון תהליך מרשים של מיסוד צה"ל ושל עיצובו בעת שהיה במשבר קשה ערב התפטרותו של הרמטכ"ל השני, יגאל ידין. זה היה צבא שסבל ממחסור חמור במשאבים ומצורך לעשות קיצוץ עמוק בכוח האדם. נוסף על כך הוא סבל ממורל נמוך, מיכולת מבצעית לקויה, ממשבר מנהיגות ומהרכב אנושי מורכב בעקבות קליטת העלייה הגדולה.

המפקד שנבחר למשימה של ייצוב צה"ל ושל עיצובו היה רב-אלוף מרדכי מקלף, סגן הרמטכ"ל. מקלף, שאיבד את הוריו בפרעות במוצא ב-1929, עבר מסלול פיקודי מרשים שהחל בפלוגות הלילה של וינגייט, דרך שירות ולחימה בצבא הבריטי במלחמת העולם השנייה ופיקוד על גדוד ועל חטיבה במלחמת העצמאות. הרמטכ"ל מקלף התנה את הסכמתו להיכנס לתפקיד בכך שכהונתו תוגבל מראש לשנה אחת בלבד. וכך, בגיל 32, עמד הרמטכ"ל מקלף בפני אתגר אדיר: ייצוב צה"ל, בנייתו מחדש והפיכתו לצבא מודרני ומקצועי.

הדרך שבה בחר מקלף לצאת מהמשבר הייתה ייחודית, ובמרכזה עבודת תכנון ארוך טווח וגיבוש חזון ברור לצה"ל. במקביל טיפל הרמטכ"ל מקלף ביכולתו המקצועית של צה"ל וברוח הלחימה שלו באמצעות הקמתה של יחידה 101. נוסף על כך הקים מקלף את המכללה הבין-זרועית לפיקוד ולמטה כדי שתכשיר את קציני צה"ל למקצוע הצבאי - כמקובל בעולם.

המסמך שגיבש צוות התכנון - ובעיקר דיוני המטה הכללי לאישורו - משרטטים את התהליך שבו עוצב צה"ל ונבנה מחדש. מקלף הוביל את התהליך ביסודיות ובנחישות, אך איפשר במקביל שיח אמיתי בין חברי המטה הכללי והיה ער לצורכי המדינה שהייתה במצב כלכלי קשה.

היסודות שנקבעו באותם הדיונים המעמיקים קיימים בצה"ל עד היום ומקנים לו את יתרונו היחסי.

בדיונים החשובים האלה נקבע כי צה"ל יפעל בשלושה פיקודים

1953 - התפטר הרמטכ"ל מקלף מתפקידו והעביר את הפיקוד על הצבא למשה דיין. ראש הממשלה בן-גוריון התפטר אף הוא והעביר את ראשות הממשלה למשה שרת. שני האישים המשיכו להגשים את המפעל הציוני: בן-גוריון חזר ב-1956 לקדנציה נוספת שבה שוב היה ראש הממשלה ושר הביטחון, ואילו מקלף הקדיש את חייו לפיתוח מפעלי ים המלח - מאוצרות הטבע היחידים שיש בישראל.

סיכום

באיגרת הפרידה שלו מצה"ל ערב פרישתו מהחיים הציבוריים וירידתו לקיבוץ שדה-בוקר, ב-7 בדצמבר 1953, כתב ראש הממשלה ושר הביטחון דוד בן-גוריון:

על צה"ל הוטלה האחריות לא רק לביטחון המדינה, כעל כל צבא אחר, אלא הוא נתבע לשמש כור היתוך לגלויות המתכנסות במולדת מכל קצווי תבל ובית יוצר לאומה מלוכדת, מושרשת במורשת עברה העשיר ובחזון עתידה המשיחי. צה"ל נועד גם להפוך למשתלה שתגדל בוני מולדת ומפריחי שממה, כי ביטחוננו לא ייכון בלי מיזוג גלויות, העלאת האדם בישראל ויישוב השממה.²²

ב-1953, מתוך הנחת עבודה שלא צפויה מלחמה בשנים הקרובות, הוביל ראש הממשלה ושר הביטחון דוד בן-גוריון תהליך מרשים של מיסוד צה"ל ושל עיצובו בעת שהיה במשבר קשה ערב התפטרותו של הרמטכ"ל השני, יגאל ידין. זה היה צבא שסבל ממחסור חמור במשאבים ומצורך לעשות קיצוץ עמוק בכוח האדם. נוסף על כך הוא סבל ממורל נמוך, מיכולת מבצעית לקויה, ממשבר מנהיגות ומהרכב אנושי מורכב בעקבות קליטת העלייה הגדולה.

המפקד שנבחר למשימה של ייצוב צה"ל ושל עיצובו היה רב-אלוף מרדכי מקלף, סגן הרמטכ"ל. מקלף, שאיבד את הוריו בפרעות במוצא ב-1929, עבר מסלול פיקודי מרשים שהחל בפלוגות הלילה של וינגייט, דרך שירות ולחימה בצבא הבריטי במלחמת העולם השנייה ופיקוד על גדוד ועל חטיבה במלחמת העצמאות. הרמטכ"ל מקלף התנה את הסכמתו להיכנס לתפקיד בכך שכהונתו תוגבל מראש לשנה אחת בלבד. וכך, בגיל 32, עמד הרמטכ"ל מקלף בפני אתגר אדיר: ייצוב צה"ל, בנייתו מחדש והפיכתו לצבא מודרני ומקצועי.

הדרך שבה בחר מקלף לצאת מהמשבר הייתה ייחודית, ובמרכזה עבודת תכנון ארוך טווח וגיבוש חזון ברור לצה"ל. במקביל טיפל הרמטכ"ל מקלף ביכולתו המקצועית של צה"ל וברוח הלחימה שלו באמצעות הקמתה של יחידה 101. נוסף על כך הקים מקלף את המכללה הבין-זרועית לפיקוד ולמטה כדי שתכשיר את קציני צה"ל למקצוע הצבאי - כמקובל בעולם.

המסמך שגיבש צוות התכנון - ובעיקר דיוני המטה הכללי לאישורו - משרטטים את התהליך שבו עוצב צה"ל ונבנה מחדש. מקלף הוביל את התהליך ביסודיות ובנחישות, אך איפשר במקביל שיח אמיתי בין חברי המטה הכללי והיה ער לצורכי המדינה שהייתה במצב כלכלי קשה.

היסודות שנקבעו באותם הדיונים המעמיקים קיימים בצה"ל עד היום ומקנים לו את יתרונו היחסי.

בדיונים החשובים האלה נקבע כי צה"ל יפעל בשלושה פיקודים

מרחביים, ושכלל פיקוד יהיו כפופות אוגדות וחטיבות של חיל הגלים ושל חיל שריון; נקבעו מבנה המטה הכללי והכפיפות של חיל האוויר ושל חיל הים לרמטכ"ל ולמטה הכללי; נקבעו יסודות הפיקוד והשליטה של צה"ל בשגרה ובמלחמה; הוחלט על הקמת מוצב הפיקוד העליון ולידו מוצבי הפיקוד של חיל האוויר ושל חיל הים; תוכננה המערכת הלוגיסטית של צה"ל, וגובש העיקרון שלפיו כוח האדם בצה"ל ינוהל כך שמרכז הכובד יעבור מהמפקדות ליחידות הלוחמות. כמו כן עוצבו חיל הרגלים, חיל השריון, חיל ההנדסה וחיל התותחנים.

לתהליך של עיצוב הצבא התלוו ויכוחים קשים במטה הכללי -

ויכוחים שהוצגו בהרחבה במאמר. הבולט שבהם היה סביב הרעיון להקים מפקדת כוחות יבשה. זו לא הוקמה אז - אף שהרמטכ"ל תמך בכך - עקב התנגדות האלופים, ובראשם ראש אג"ם משה דיין. הקמת מפקדת כוחות השדה נדחתה עד ל-1983 והוקמה במסגרת הפקת הלקחים ממלחמת יום הכיפורים. ויכוח מרתק נוסף התנהל בסוגיית הכפיפות של חילות האוויר והים למטה הכללי ובנוגע למידת העצמאות שצריכה להיות להם. הוויכוח הזה גלש גם לדינונים על מבנה המטה הכללי ועל יכולתו לפקד על כוחותיו.

מסקנתי הברורה היא שהתהליך, שהתבסס על עבודתו של צוות התכנון ונמשך בדיוני המטה הכללי, עיצב את צה"ל המודרני כפי שקיים עד היום. בולטת העובדה שנושאים שלא סוכמו ב-1953 הם סלעי מחלוקת בצה"ל עד היום.

במשך כל שנות קיומו לא נעשה בצה"ל תהליך כל כך מסודר ומעמיק של עיצוב הצבא בראייה כל כך כוללת ורחבה. הרמטכ"ל מקלף, שהוביל את התהליך בתבונה ובדרך ארץ, פרש עם סיום התהליך מצה"ל ועבר להגשמה במפעלי ים המלח. מקלף אינו נחשב לבולטים שבראשי המטה הכללי של צה"ל לדורותיהם. אני חושב שהמאמר הזה מחזק את מורשתו. לדעתי - בתוקף היותי קצין בכיר בצה"ל של היום - העבודה הייחודית שעשה הרמטכ"ל מקלף משפיעה על צה"ל עד ימינו אלה.

מהמאמר ניתן גם ללמוד כיצד הוביל ראש ממשלה ושר הביטחון בן-גוריון תהליך שלם בכמה שלבים:

1. קבלת התפטרותו של הרמטכ"ל ידן והטלת קיצוצים כבדים על צה"ל.
2. מינוי הרמטכ"ל מקלף לרמטכ"ל השלישי של צה"ל ולידו משה דיין בתפקיד ראש אג"ם ויורשו העתידי.
3. מתן גיבוי לרמטכ"ל מקלף בייצוב צה"ל ובעיצובו.
4. לימוד עצמי של צה"ל על כל מורכבותו וכתיבת תוכנית אסטרטגית למדינת ישראל ולצה"ל - תוכנית 18 הנקודות.
5. השתתפות בדיוני המטה הכללי שבהם סוכם תהליך העיצוב של צה"ל.
6. העברת תוכנית 18 הנקודות בממשלה.
7. קבלת מכתב ההתפטרות של הרמטכ"ל מקלף ומינוי משה דיין לרמטכ"ל הרביעי של צה"ל.
8. התפטרות מתפקידו ופרישה (זמנית) לשדה-בוקר.

וכך, בשנה אחת, 1953, השלים בן גוריון מהלך שלם של עיצוב צה"ל שכלל חילופי דורות במטה הכללי, לימוד שיטתי של בעיות צה"ל ומדינת ישראל, מינוי ממלאי מקום (משה שרת שנועד להחליפו בראשות הממשלה ופנחס לבון שנועד להיות שר הביטחון) כדי שיוכל לבחון את תפקודם, כתיבת תוכנית אסטרטגית למדינת ישראל ולצה"ל ופרישה מהחיים הציבוריים להגשמה עצמית בשדה-בוקר.

גדולתו של מסמך 18 הנקודות של בן-גוריון היא בכך שגם כיום הוא רלוונטי מאוד ויכול לשמש מצפן ברור לממשלת ישראל ולצה"ל בנוגע לכיוון הנכון שאליה יש לחתור. מסמך 18 הנקודות הוא השלמה ברמה גבוהה יותר לעבודה שנעשתה בצה"ל בראשות הרמטכ"ל

מקלף - השלמה שיוצרת שלמות.

ישנו ויכוח גדול בתרבות הצבאית מה חשוב יותר: התכנון או הביצוע. כאשר בוחנים את הנושאים הרבים שעליהם הוחלט במטה הכללי בדיון על המסמך של צוות התכנון כמו גם את הדרך שבה בוצעה תוכנית 18 הנקודות של בן-גוריון על ידי ממשלות ישראל, ניתן להגיד בוודאות שהביצוע אינו שלם, ורבות מהבעיות עדיין קיימות. להשקפתי, הדרך לבחון את התהליכים שסקרתי לעיל אינה על פי הביצוע אלא על פי החזון והראייה ארוכת הטווח שקיימים בהם. גדולתם היא בהיותם עדיין רלוונטיים כיום - יותר מ-50 שנה לאחר שנכתבו.

בכל מקרה, במשך כל ימיה של מדינת ישראל איני מכיר תהליך מרשים כל כך של עיצוב הצבא ובמקביל כתיבת חזון ותוכנית עבודה בעלי מעוף כפי שקרה ב-1953 בהובלת ראש הממשלה ושר הביטחון בן-גוריון והרמטכ"ל מקלף.

תם ולא נשלם, שכן האתגרים הביטחוניים של מדינת ישראל עדיין קיימים - אם כי בצורה אחרת ונוכח אויבים שונים. אם נדע ללמוד מתהליכים מוצלחים כפי שקרו ב-1953, נהיה מוכנים טוב יותר לאתגרי העתיד.

הערות

1. רא"ל מרדכי מקלף היה הרמטכ"ל בין 7 בדצמבר 1952 ל-7 בדצמבר 1953.
2. אג"ם/מבצעים, סקירת כוונות חצי שנתית אוגוסט 1952, א"צ 201.642.1956
3. הצעת צה"ל לתקציב הביטחון 1952-1953, א"צ 264.1034.65
4. יוסף גולדשטיין, **אשכול - ביוגרפיה**, כתר, ירושלים, 2003, עמ' 334
5. בן גוריון לידן, 4 בספטמבר 1952. ראו: **דוד בן-גוריון, ראש הממשלה הראשון מבחר תעודות (1947-1963)**, עורכת הסדרה להנחת נשיאי ישראל וראשי ממשלותיה ימימה רוזנטל, ערך וכתב מבואות אלי שאלתיאל, גונן המדינה, עמ' 103-104, ירושלים, תשנ"ז
6. מ"מ המנהל הכללי של משרד הביטחון לשר הביטחון, תקציב הביטחון לשנת 1952-1953, 29 באוקטובר 1952, א"צ 67.540.55
7. שגיאת תורגו, **הכשרת הפיקוד הקרבי בצה"ל 1949-1956, ירושלים, 2008**, עמ' 42-44
8. מה"ד/ח"ר, דו"ח ביקורים ביחידות ח"ר ותוכנית עבודה לענף ח"ר, 17 באפריל 1953, א"צ 35/63/55
9. דו"ח כוונות לחודשים אוקטובר-דצמבר 1952, א"צ 67/540/55
10. רמ"ט חיל האוויר, דו"ח כוונות לחודשים אוקטובר-דצמבר 1951, 21 בינואר 1953, א"צ 86/540/55
11. ישיבת המטה הכללי, 21/53, 31.8.53, א"צ 26.847.1962
12. יש לציין שצוות התכנון התייחס גם לאפשרות שצה"ל יהיה מעורב במלחמת עולם שלישית בין המערב למזרח. ראו: מיכאל י' כהן, **תוכנית המגירה למלחמת עולם שלישית**, מערכות, תל-אביב, 1998, עמ' 197-236
13. עמירם אורן, **סדר הכוחות המלחמתי - הערכת מצב 1960-1953**, עיונים בתקומת ישראל, עמ' 126, המרכז למורשת בן-גוריון, 2002
14. **שם**
15. אג"ם/תכנון, תכנון המערך, קווי מחשבה עיקריים, 18 בפברואר 1953, א"צ 40/433/56
16. **שם**
17. **שם**
18. **שם**
19. **שם**
20. תוכנית 18 הנקודות הוצגה בישיבת הממשלה ב-20 באוקטובר 1953. מופיעה בא"צ 120.63.1955
21. ישיבת המטה הכללי 25/53, 8.11.53, א"צ 26.847.1962
22. דוד בן-גוריון, **ייחוד וייעוד**, מערכות, 2008, עמ' 200-201

לחימה בטרור לאור ערכים

עמוד השער של השבועון "טיים", שיצא לאור יום לאחר סיום מבצע "עופרת יצוקה" ב־19 בינואר 2009

ד"ר ישראל בן דור
היסטוריון

סא"ל (מיל') משה שחר
מפא"ת

מערכת הערכים שאימצו מדינות המערב - במיוחד במאה ה־20 - הביאה את הלחימה בטרור למבוי סתום: כיום אי־אפשר למגר אותו רק באמצעים צבאיים. יש להכיר במגבלות האלה ולפתח תפיסת התמודדות כוללנית עם הטרור

הרעיון המרכזי

עמוד השער של השבועון "טיים" מ־19 בינואר 2009 הוקדש למבצע "עופרת יצוקה" שהסתיים יום אחד לפני כן, אך השער הוכן בוודאי עוד לפני שהסתיים המבצע. הכותרת של עמוד השער הייתה: "מדוע ישראל אינה יכולה לנצח". המאמר הפותח, שעסק במבצע, הוכתר בכותרת: "האם ישראל יכולה לשרוד את ההתקפה על עזה?"¹ מה ידע כתב העת שלא ידעה ישראל באותה העת? האם ניתן לקבוע שתוצאות המבצע היו בבחינת ניצחון?

במאמר הזה אנחנו טוענים שלא ניתן למגר טרור באופן סופי וכי נגזר על ישראל להמשיך להתמודד איתו עוד למשך שנים רבות. על ישראל להשלים עם המציאות שבה הטרור הוא בעיה שאין לה פתרון מוחלט - בדומה לתאונות הדרכים ולפשעה. לכן על ישראל לחזק את יסודותיה ולהיערך להתמודדות ממושכת.

בעקבות מעשי הזוועה בשתי מלחמות העולם עברה הציוויליזציה המערבית, שממנה שואבת ישראל את הלגיטימיות ואת העוצמה הנדרשים לקיומה, מהפכה ערכית המגנה לחלוטין כל פגיעה באוכלוסייה אזרחית בזמן מלחמה, גם אם מדובר במלחמה צודקת נגד ארגון טרור שמנצל את האזרחים והופך אותם מגן להיערכותו ולפעולותיו. בנסיבות האלה מערכת הערכים שצה"ל מחויב לה מנטרלת את יכולתו למגר את הטרור, גם אם עוצמתו הצבאית גדולה לאין שיעור מזו של היריב. החברה הישראלית ומנהיגותה לא הפנימו עדיין את המציאות שנוצרה, ולכן מתקבלות החלטות שגויות שתוצאותיהן מחזקות את היריב.

פתיחה

במבצע "עופרת יצוקה" ברצועת עזה נהרגו - על פי נתוני צה"ל - 1,166 בני אדם, מתוכם 709 פעילי המערך הצבאי והביטחוני של החמאס ושל ארגונים אחרים. לפחות 60% מכלל ההרוגים הפלסטינים במבצע היו פעילי טרור שהשתתפו בלחימה.² מספר הפצועים נאמד בכמה אלפים, ועשרות אלפים איבדו את בתיהם.

שטחה של רצועת עזה הוא כ־365 קמ"ר, ואוכלוסייתה מונה כ־1.4 מיליון תושבים. קרוב ל־50% מהתושבים הם ילדים מתחת לגיל 15. פעילי הטרור פעלו מתוך האוכלוסייה האזרחית הצפופה, וכך קרה שמהירי של צה"ל לעבר חמושים נפגעו גם אזרחים. דו"ח גולדסטון האשים הן את ישראל והן את הפלסטינים בהפרת החוק הבינ־לאומי ואולי אף בפשעים נגד האנושות. הדו"ח קרא לשני הצדדים לחקור את האפשרות שאכן הפרו את החוק הבינ־לאומי, ואם חקירה כזאת לא תיערך, המליץ להעביר את הממצאים לבית הדין הפלילי הבינ־לאומי בהאג, לדיון במועצת הביטחון ואף לפתוח בחקירה במדינות החברות

במועצת האו"ם לזכויות האדם אם ישיגו ראיות להפרת זכויות אדם.³ ישראל הזדעזעה והתאכזבה מהדו"ח ודחתה אותו מכל וכל - על תשתיתו, העובדתית לכאורה, ועל מסקנותיו - וטענה שמדובר במסמך שתוצאותיו נקבעו מראש. בין היתר התרעמה ישראל על ההתעלמות הגורפת מכך שהחמאס ניצל באופן ציני את האוכלוסייה האזרחית בכך שהפך אותה למגן ואת שטחי המגורים - לזירת קרב. כמו כן טענה ישראל שהדו"ח התעלם לחלוטין ממעשי הטרור של החמאס ומהסבל הרב שנגרם לתושבי הדרום מירי הרקטות במשך שנים רבות.⁴

לאחר "עופרת יצוקה" נפתחו בישראל 47 חקירות פליליות בקשר לאירועים שהיו במהלך פעולת צה"ל ברצועת עזה. כמה מהחקירות הובילו להגשת כתבי אישום ובהם נגד שני חיילים שאילצו קטין פלסטיני לסייע להם באופן שסיכן אותו ונגד חייל שנחשד בהריגת אזרחית פלסטינית מתוך קבוצה של אזרחים שהלכו לעבר עמדה של צה"ל. כמה חקירות נוספות הסתיימו בנקיטת צעדים משמעותיים, כגון נגד תא"ל ואל"ם שאישרו ירי ארטילרי שחרג מטווחי הבטיחות הנדרשים באזורים בנויים. באפריל 2011, שנה וחצי לאחר פרסום הדו"ח, בעקבות החקירות שערכה ישראל, הביע גולדסטון חרטה וקבע שישראל לא פגעה במכוון באזרחים במסגרת מדיניותה, בעוד שאין ספק כי החמאס ביצע פשעי מלחמה כשירה טילים על אזרחי ישראל.⁵

יש מקום לשאלה כיצד ניתן לשלוח גייסות למלחמה כאשר המפקדים יודעים שלאחר מעשה הם עלולים להסתבך בחקירות ובמשפטים. מלחמה הייתה כרוכה מאז ומתמיד בפגיעה באוכלוסייה אזרחית. במאה ה־20 אף הפכה האוכלוסייה האזרחית ליעד צבאי מובהק - במיוחד במלחמת העולם השנייה. הפצצת ערים הייתה אסטרטגיה מקובלת על כל הצבאות הלוחמים. מעריכים שבאירופה לבדה נהרגו במלחמה יותר מ־27 מיליון אזרחים.⁶

בעקבות הזוועות של שתי מלחמות העולם, ובהן שואת העם היהודי, התפתחה בתרבות המערב מערכת ערכים שבמוקדה השאיפה לצמצם ככל האפשר את הפגיעה באזרחים בזמן מלחמה. שפר גורלן של המדינות במערב אירופה ובמרכז, והן נהנות משלום יציב מאז 1945 ועד היום. המלחמה הקרה אומנם הובילה לעימותים אלימים - אך בזירות מרוחקות יותר, כמו המזרח התיכון והמזרח הרחוק. גם העימותים שפרצו בשטחים שהיו בעבר תחת שלטונה או בתחום השפעתה של בריה"מ (כגון ביוגוסלביה ובקווקז) לא השפיעו באופן משמעותי על אורח החיים במרכז אירופה ובמערבה. החוק הבינ־לאומי, שהתפתח לאחר מלחמת העולם השנייה, מיושם כעת באמצעות בית הדין הבינ־לאומי בהאג, ומדינות המערב שואפות לשפוט ולהעניש את כל מי שחורגים מנורמות ההתנהגות שנקבעו בחוק.

ישראל היא חלק מתרבות המערב ונוסף על כך היא מחויבת, בהיותה מדינה יהודית, למורשת המוסרית של היהדות. מגילת העצמאות נשענת על ערכים מפורשים וכך גם צה"ל שקבע קוד אתי לחייליו שכותרתו היא "רוח צה"ל", ובו מחויבות לערכים נעלים כמו כבוד האדם וטוהר הנשק.⁷ שמירה על החוק הבין-לאומי, מבחינת ישראל, היא הכרחית כדי להבטיח את תמיכת העולם ובמיוחד את תמיכתה של ארה"ב.

אולם מעת לעת נאלץ צה"ל לפעול נגד הטרור ובתוך כך לפגוע באוכלוסייה אזרחית. בדומה לארה"ב באפגניסטן, ישראל הולכת ונקלעת במלחמתה נגד הטרור למבוי סתום. הלחימה נגד הטרור, שנועדה להעניש ולהרתיע (כמו במבצע "עופרת יצוקה" נגד החמאס), מסבכת את צה"ל בפגיעה באזרחים ולאחר מכן בהאשמות ובחקירות. ארגוני הטרור משתמשים באזרחים באופן ציני לחלוטין: מחד גיסא, האוכלוסייה משמשת להם מגן לפעולתם; מאידך גיסא, הפגיעות באוכלוסייה האזרחית משמשות אמצעי יעיל לפגוע במעמדה

החששות מפגיעה באזרחים ומהשלכותיה מובילים לדחיית היציאה לפעולה ועלולים בעתיד אף להוביל להימנעות מכל פעולה

הבין-לאומי של ישראל באמצעות השחרת פניה בעולם. כך נוצרת מציאות בלתי אפשרית לכאורה, שבה אוכלוסייה אזרחית ישראלית בצפון ובדרום נמצאת במשך שנים תחת איום של ירי טילים; בידי צה"ל האמצעים לפעול נגד הטרור, אך החששות מפגיעה באזרחים ומהשלכותיה מובילים לדחיית היציאה לפעולה ועלולים בעתיד אף להוביל להימנעות מכל פעולה. מטרת המאמר הזה הן: להבהיר שערכים משתנים על ציר הזמן, לזהות ולהגדיר את המלכוד שבו נתונה ישראל ולעמוד על הדרכים העומדות בפני ישראל במציאות הקיימת.

ערכים - השוני בין התרבויות ותפניות על ציר הזמן

מהם "ערכים"? על פי ההגדרה המילונאית, ערך הוא "אידיאל של אמונה והתנהגות שאדם משתדל לחיות לאורו".⁸ מול ההגדרה היבשה הזאת נתן ישעיהו ליבוביץ' הגדרה מרתקת ורבת משמעות, וכך כתב: "ערכים אינם מסקנות הגיוניות הנובעות מנתונים מסוימים, אלא הם החלטות של האדם. הם אינם עניין של ידע... ואינם ניתנים להנמקה".⁹ מהדברים האלה עולה שעל פי ליבוביץ', הערכים אינם ניתנים להנמקה ואינם מספקים "אמת". כל "אמת" שמבוססת על תצפית או על הוכחה מדעית (הנמקה) - אין צורך להכריע בנוגע אליה, ולכן אין בה ערכיות. מאחר שלא ניתן לנמק ערכים, אין טעם להתווכח בנוגע אליהם.

בנאום ההשבעה שלו דחה ברק אובמה לחלוטין כל אפשרות שארה"ב תפגע בערכים כדי להתמודד עם האיומים הביטחוניים העומדים בפניה:

בכל הנוגע להגנה המשותפת, אנו דוחים ומוקיעים את הקביעה כאילו הברירה היא בין ביטחוננו לבין האידיאלים שלנו. האבות המייסדים שלנו, שבפניהם ניצבה סכנה שאיננו יכולים כמעט לדמיין, הכינו אמנה שהבטיחה את שלטון החוק ואת זכויות האדם - אמנה שהורחבה בדמם של דורות רבים. האידיאלים האלה עדיין מאירים את העולם, ואנחנו לא נוותר עליהם למען התועלת.¹⁰

עם זאת ראוי לסייג ולומר שבמהלך ההיסטוריה לא היססו נשיאים אמריקנים לפעול בניגוד לאידיאלים שלהם לפגוע באוכלוסייה אזרחית כאשר חשבו שהדבר משרת את האינטרסים של ארה"ב. כך היה, למשל, במלחמת וייטנאם (1959-1975), שבה נהרגו אלפי אזרחים מאש שירו האמריקנים.¹¹

הערכים משתנים מחברה לחברה ומתקופה לתקופה. כך, למשל, בתרבות המוסלמית קיימים הערכים של גאולת דם ושל רצח למען "כבוד המשפחה" - שאינם מקובלים בתרבות המערבית. מילת בנות, הגורמת להן נזק גופני חמור, מקובלת באפריקה. מילת בנים מקובלת ביהדות ובאסלאם, אך אינה מקובלת בתרבות הנוצרית. ביהדות ובאסלאם אסור לאכול חזיר, ואילו שתיים מדתות המזרח - הינדו ובודהיזם - אוסרות להרוג פרות ולאכול את בשרן. בנצרות אין כל הגבלות על אכילת בשר. ביהדות אסור לשאת יותר מאישה אחת, ואילו האסלאם מתיר לגבר לשאת עד ארבע נשים. המאמינים בנצרות ובאסלאם לא היססו להפיץ את הדתות שלהן באמצעות מלחמות עקובות מדם. בעיני המוסלמים, העולם מתחלק בין עולם האסלאם (דאר אל-אסלאם) לבין העולם הלא מוסלמי (דאר אל-חרב) שהמלחמה נגדו היא קדושה ("ג'יהאד"), והנופלים בה מגיעים לגן עדן. בבסיסן של כל מלחמות האזרחים עומדת מחלוקת ערכית שמתורגמת ליריבות פוליטית. מלחמת האחים בין הקנאים לבין הצדוקים בזמן שהרומאים צרו על ירושלים הובילה לחורבן בית המקדש השני; במלחמת האזרחים האמריקנית (1861-1865) נלחמו מדינות הצפון, שתמכו בשלטון מרכזי חזק ובביטול העבדות, נגד מדינות הדרום, ששאפו לעצמאות ותמכו בעבדות.

במהלך ההיסטוריה חלו שינויים ניכרים במערכות הערכים של העולם המערבי. כיבוש, שעבוד (ולעיתים אף חיסול) אוכלוסיות ילידות באפריקה, בצפון אמריקה בדרום אמריקה ובאסיה במסגרת הקולוניאליזם והאימפריאליזם נחשבים כיום לאסורים לחלוטין. ספרד כבשה את דרום אמריקה במאות ה-15 וה-16, שדדה את אוצרותיה וחסלה שיעור ניכר מאוכלוסייתה; בריטניה שלטה על הודו (עד 1946), על עמים ועל מושבות בכל רחבי העולם. בספר אנגלי להוראת גיאוגרפיה מראשית המאה ה-20 למדו התלמידים במערכת החינוך הבריטית עד כמה עליהם להתגאות בכך שהעם האנגלי כבש את הודו, "היהלום הזוהר ביותר".¹² המציאות המתוארת בספר השתנתה לחלוטין, ואיתה השתנתה גם התפיסה הערכית המשבחת כיבוש וניצול. בריטניה אינה מנהלת כיום מדיניות של כיבוש ושל דיכוי, ומובן שספרי הלימוד בממלכה אינם משבחים התנהלות כזאת. הגליה של אוכלוסיית הצד שהובס במלחמה ("טרנספר") הייתה מקובלת בכל הזמנים - גם במאה ה-20. בתום המלחמה בין יוון לטורקיה (1922) הועברו 1.3 מיליון יוונים מאסיה הקטנה ליוון וכ-400 אלף טורקים הועברו מיוון לטורקיה. ועדת פיל (1937) הציעה

רכבות חירום מיוחדות הסיעו פליטים שנמלטו מהודו לפקיסטן ומפקיסטן להודו | ב־1947, כשקמו הודו ופקיסטן העצמאיות, היגרו 7 מיליון מוסלמים מהודו לפקיסטן, ו־5 מיליון הינדים וסיקים עקרו מפקיסטן להודו

במאמצים לרסן את הצבאות הלוחמים באמצעות אמנות וחוקים. ראשית התהליך כבר בימי קדם. כך, למשל, במקרא נכללים דיני מלחמה מפורטים הקובעים כללי עשה ואל תעשה במלחמה, כמו היחס שיש לתת לשבויים. בין היתר קובע המקרא כיצד יש להתייחס לשבויה יפת תואר ומחייב איפוק על פני סיפוק היצר.¹⁶

אולם הרעיון שיש להקים מנגנונים בין־לאומיים שיכפו נורמות התנהגות על מדינות הוא חדש למדי. הראשון שהגה אותו הוא השוויצרי ז'אן אנרי דינאן (1828-1910). לאחר שהיה עד לקרב סולפרינו (1859) הוא גיבש רעיונות שהיו הבסיס להקמת הצלב האדום ולאמנת ז'נווה. ב־1864 נוסחה אמנת ז'נווה הראשונה שקובעת כי אסור לפגוע בחיילים פצועים בשדה הקרב ובצוותים שמטפלים בהם. ב־1906 הוחלו עקרונות האמנה הזאת גם על המלחמה בים.

אמנת ז'נווה השלישית (1929) עוסקת בטיפול בשבויי מלחמה, ואמנת ז'נווה הרביעית (1949) עוסקת בטיפול באזרחים בזמן מלחמה. במקביל לגיבוש האמנות הבין־לאומיות הוקמו גופים בין־לאומיים שנועדו להסדיר את היחסים בין המדינות בדרכי שלום. לאחר מלחמת העולם הראשונה הוקם חבר הלאומים, ולאחר מלחמת העולם השנייה הוקם האו"ם. המלחמה הקרה בין המערב למזרח שיתקה למעשה את האו"ם, אולם לאחר התפרקות בריה"מ הלכו וגברו פעלתנותו וחיבתו. ב־1991 הובילה ארה"ב כוח בין־לאומי - בגיבוי האו"ם - לשחרור כוויית מידי צבא עיראק. כמה שנים לאחר מכן הפסיק כוח בין־לאומי את הטבח בקוסובו ואף הביא את ראשי סרביה למשפט

במסגרת ההצעה הראשונה לחלוקת הארץ חילופי אוכלוסייה בין המדינה היהודית למדינה הערבית. בתום מלחמת העולם השנייה אולצו יותר מ־10 מיליון גרמנים לעזוב את בריה"מ ואת מדינות מזרח אירופה ולעקור לגרמניה. ב־1947, כשקמו הודו ופקיסטן העצמאיות, היגרו 7 מיליון מוסלמים מהודו לפקיסטן, ו־5 מיליון הינדים וסיקים עקרו מפקיסטן להודו. תהליך דומה אירע במזרח התיכון: במלחמת העצמאות (1947-1949) ברחו כ־650 אלף פלסטינים מהשטחים שבהם קמה מדינת ישראל, ומנגד כמיליון יהודים עזבו את מדינות ערב ומדינות מוסלמיות לא ערביות והיגרו לישראל.¹³

מלחמה, ערכים ומשפט בין־לאומי במאה ה־20

בכל הזמנים עיגנו משטרים בחוקים את הערכים שבהם דגלו. אולם לא תמיד שיקפו החוקים האלה ערכים מוסריים, כפי שניתן ללמוד מחוקיה של גרמניה הנאצית. אחד הערכים הבסיסיים של האידיאולוגיה הנאצית היה עליונות הגזע הארי, והערך הזה תורגם לחוקי הגזע של נירנברג. על פי החוקים האלה נפסלה אזרחותם הגרמנית של יהודי גרמניה בגלל היותם "נחותים מבחינה גזעית".¹⁴ דוגמה שונה היא בריה"מ הקומוניסטית. זו דגלה בערכים נעלים של שוויון, אך החוקים שנועדו לבסס את הערכים האלה היו דרקוניים, ובשםם רצח המשטר מיליוני בני אדם.

מהמאה ה־17 התפתח בהדרגה המשפט הבין־לאומי באירופה¹⁵ ונועד להסדיר את היחסים בין מדינות. במאות ה־19 וה־20, בד בבד עם שכלול כלי הנשק והקמת צבאות ההמונים, חלה התקדמות ניכרת

חייל מכוח האו"ם מפטרל על גבול לבנון ישראל | בשנת 2000 נתנה ישראל לאו"ם לקבוע את התוואי המדויק של גבולה עם לבנון כדי להעניק לו לגיטימציה בין-לאומית

בגין פשעי מלחמה.

ישראל נטתה בשנותיה הראשונות להמעיט בחשיבות האו"ם (מכאן הביטוי "או"ם-שמום" שמיוחס לדוד בן-גוריון), אבל אי-אפשר להמעיט בחשיבותה של החלטת החלוקה ב-29 בנובמבר 1947, להקמת המדינה. במגילת העצמאות, שנחתמה ב-14 במאי 1948, עם ההכרזה על הקמת המדינה, מודגשת הלגיטימציה הבין-לאומית שיש למהלך הזה.¹⁷

לאחר שיחסי ישראל עם האו"ם ידעו שפל ממושך הם השתפרו בעשור הראשון של המאה ה-21. כך, למשל, בשנת 2000 נתנה ישראל לאו"ם לקבוע את התוואי המדויק של גבולה עם לבנון כדי להעניק לו לגיטימציה בין-לאומית.

אמנת רומא,¹⁸ שנכנסה לתוקף ב-2002, היא מקור סמכותו של בית הדין הפלילי הבין-לאומי הפועל בהאג. מטרתה העיקרית של האמנה היא להעמיד לדין מי שחשודים ברצח עם, בפשעים נגד האנושות ובפשעי מלחמה (ובהם פגיעה מכוונת באזרחים, שעדיין נחשבה ללגיטימית במלחמת העולם השנייה). יש לציין שבית המשפט יכול לפעול רק כלפי אנשי צבא ואזרחים שארצם חתומה על אמנת רומא. עד כה חתמו על האמנה 139 מדינות. ארה"ב חתמה על האמנה, אך הודיעה ב-2002 שאין כוונתה לאשרר אותה. כך עשתה גם ישראל. ישראל החליטה לא לאשרר את האמנה לאחר שמדינות ערב ביקשו להוסיף לרשימת העבירות את הסעיף הקובע שהעברת אוכלוסייה לשטח כבוש היא פשע מלחמה. סעיף דומה קיים כבר באמנת ז'נווה הרביעית מ-1949.

התנגשות דומה בין ערכי האו"ם לערכיה של מדינת ישראל התחוללה בעקבות החלטת האו"ם 194 מ-11 בדצמבר 1948. זו קובעת שיש לאפשר לפליטים הפלסטינים הרוצים בכך לחזור לבתיהם ולשלם פיצויים לאלה שלא ירצו בכך. מספר הפלסטינים הנחשבים פליטים בעיני אונר"א (סוכנות האו"ם לטיפול בפליטים) עומד כיום על 4.7 מיליון. קיום ההחלטה משמעותו שישראל תחדל להיות מדינה יהודית,

ותושביה היהודים יהפכו למיעוט במדינתם הלאומית. על פי החלטה 242 של האו"ם כל השטחים שכבשה ישראל ב-1967 מוגדרים "שטחים כבושים", ולכן נאסר על ישראל לנקוט פעולה כלשהי שיש בה כדי לשנות את אופיים: להקים בהם יישובים, לסלול בהם כבישים ולנצל את משאביהם הטבעיים. ההחלטה הזאת עמדה בניגוד לערכיה של ישראל שלפיהם מדובר בשטחי מולדת ששוחררו או בשטחים שחיוניים לביטחונה מאחר ששימשו שוב ושוב בסיס לניסיונות להשמדה. כך, למשל, הרוב המוחלט של הישראלים אינו רואה במזרח ירושלים שטח כבוש. יחס דומה מעניקים ישראלים רבים לשטחי יהודה ושומרון, ואילו רמת הגולן, שהחוק הישראלי הוחל עליה, נחשבת חיונית מהבחינה הביטחונית. בניגוד להחלטת האו"ם, הקימה ישראל יישובים רבים בשטחים האלה. כך נוצרה מציאות שבה פעולות שבעיני ישראל הן ראויות וצודקות, הן בעיני האו"ם פשעי מלחמה. משום כך, כאמור, מסרבת ישראל לאשרר את אמנת רומא. ישראל טוענת שבית המשפט הבין-לאומי ינוצל לרעה וכי החתימה על האמנה עלולה לחשוף לתביעות הן את אנשי כוחות הביטחון שלה והן את ראשי הממשל שלה.

הטרור הפך לאתגר ביטחוני בין-לאומי בשנות ה-70 של המאה ה-20. יש הטוענים שההתקפה החזיתית של האסלאם הקיצוני על ארה"ב ב-11 בספטמבר 2001 היא למעשה תחילתה של מלחמת העולם השלישית. בתגובה כבשו ארה"ב ובעלות בריתה את אפגניסטן, שהייתה בסיסו של אל-קאעידה, הארגון שאחראי לפיגועי 11 בספטמבר. המלחמה בטרור של אל-קאעידה היא מלחמה אסימטרית שבה נלחמות מדינות המערב (ובראשן ארה"ב) נגד ארגון מבוזר לתאים, המפעיל מתאבדים שטופי מוח לפעולות התאבדות. המלחמה הזאת היא התגשמות "התנגשות הציוויליזציות" שעליה כתב הנטינגטון.¹⁹ האסלאם הקיצוני נלחם בתרבות המערב, שכן היא בעיני הרוע המוחלט.

חזון האימים הוא שארגוני הטרור יניחו את ידם על נשק להשמדה

המונית ויפילו במערב מאות אלפי קורבנות. רבים משערים שאם יתרחש התסריט הגרוע ביותר, ארה"ב תפעיל את מלוא כוחה כדי לרמוס את ארגוני הטרור ותזנח רבים מערכי הליברליזם והדמוקרטיה. הגיוס הטוטלי של המשאבים ללחימה בטרור יחייב, למרבה הצער, פגיעה גסה בחירויות ובזכויות האדם כפי שהתקבעו בתרבות המערבית החל מהמאה ה-18. אבל כל עוד לא התרחש מגה-פיגוע לא קונוונציונלי, תמשיך הציוויליזציה המערבית להתמודד עם הטרור בתוך מערכת הערכים הנוכחית.

ישראל בסכסוך עם הערבים - ממגבלות על הפעלת הכוח למבוי סתום

ימיו של הוויכוח על הערכים שצריכים להנחות את הפעלת הכוח במסגרת מימוש החזון הציוני הם כימיו של הסכסוך עם הערבים. החל מהחיכוכים הראשונים בין המושבות לבין הסביבה הקרובה על קרקעות ועל מים נוצרו גישות שונות שנוגות על פני קשת רחבה - החל

ההיסטוריה מלמדת שישראל מעולם לא יכלה להרשות לעצמה להילחם בטרור בלי להתחשב באזרחים שמקרבם יוצאים הטרוריסטים

מהגישה שלפיה יש לעשות כל מאמץ כדי להגיע להבנה ולהשתלבות (גם במחיר של ויתורים כבדים כמו ויתור על העלייה ועל רכישת קרקעות) וכלה בגישה שיש לכבוש את כל הארץ בכוח. בסופו של דבר, בהיעדר נכונות של ההנהגה הפלסטינית לאיזושהי פשרה, פרצה מלחמת העצמאות. זו הייתה מלחמה לחיים ולמוות שבמהלכה פגעו שני הצדדים קשות באוכלוסייה האזרחית של היריב.²⁰ הערבים בארץ ישראל הובסו במלחמה, ואחר כך הובסו גם צבאות ערב. במהלך המלחמה פורקו ארגוני המחותרת, הוקם צה"ל, והיישוב היהודי הפך למדינת ישראל. ככל שהתרחב תהליך המיסוד, התרחב והתחזק התהליך שבו נאכפו חוקים ונורמות על הפעלת הכוח שמנעו והוקיעו רצח שבויים והתנהגות ברוטלית כלפי אזרחים. בישראל נותר מיעוט ערבי, שאומנם נמצא תחת עולו של ממשל צבאי (1949-1966), אך מדינת ישראל דאגה לצרכיו הבסיסיים ובהדרגה גם הורחבו זכויותיו במסגרת הדמוקרטיה הישראלית.

בשנים הראשונות לאחר המלחמה נאלצה ישראל להתמודד עם תופעת המסתננים. בתחילה מדובר היה בעיקר בפליטים שניסו לחזור לבתיהם, אך בהמשך היו אלה טרוריסטים (שנקראו אז פידאין) שמטרתם הייתה לרצוח ולפגוע ברכוש. בעקבות טרור המסתננים החלה ישראל לבצע פעולות גמול. רבות מהפעולות האלה כוונו בתחילה נגד הכפרים שמהם יצאו המסתננים ונועדו להעניש ולהרתיע. מדיניות הגמול הזאת שונתה בעקבות הפשיטה על קיביה בלילה שבין 14 ל-15 באוקטובר 1953. בפעולת קיביה נהרגו 69 מתושבי הכפר, רובם נשים וילדים.²¹ חיילי צה"ל, שפוצצו את הבתים, חשבו

שאינ בהם איש, וכך נגרם ההרג הנרחב שעורר על ישראל את חמת העולם. בעקבות האירוע הזה התמקדו פעולות הגמול של צה"ל רק נגד יעדים צבאיים. טרור המסתננים הסתיים בעקבות מבצע סיני, אך החליף אותו הטרור של הפת"ח (החל מ-1965). לאחר מלחמת ששת הימים (1967) קמו ארגוני טרור רבים נוספים. המאבק בטרור נמשך ברציפות עד היום.

הטבח בכפר קאסם (29 באוקטובר 1956) הוא דוגמה מובהקת לקריסת ערכים בעת מצוקה ביטחונית. ב-12 כפרים ערביים שבתחום מדינת ישראל הוקדם העוצר לשעה 17.00 בגלל פריצתה של מלחמת סיני ובגלל החשש שירדן תצטרף למערכה, אולם לכוחות בשטח לא היה די זמן להודיע לתושבים על השינוי בשעת העוצר ועל ההוראה שניתנה לכוחות לירות בכל מי שיפר את העוצר. כשחזרו פועלים מיום עבודה לאחר 17.00 - כי לא ידעו על השינוי בשעת העוצר - ירו אנשי משמר הגבול ב-47 מהם והרגו אותם. יש לציין שגם בכפרים אחרים שבו פועלים לבתיהם לאחר שעת העוצר, אולם החיילים והמפקדים לא פגעו בהם.

האחראים לטבח הועמדו לדין בפני בית משפט צבאי. בפסק הדין הודגש שחייל יכול להחליט אם פקודה שניתנה לו היא בלתי חוקית בעליל, ואם זהו אכן המצב, עליו לסרב למלאה. במילים אחרות: האחריות מוטלת לא רק על נותן הפקודה הבלתי חוקית אלא גם על מי שמבצע אותה. בית המשפט קבע שמעל פקודה בלתי חוקית מתנוסס "דגל שחור", וכי כל אדם סביר היה מסרב, מטעמים מוסריים ברורים, לבצע אותה. במקרה של כפר קאסם, קבע בית הדין, "הדגל השחור" היה בולט במיוחד, שכן למקבלי הפקודה היה ברור כי האנשים שבהם הצטוו לירות היו אזרחים ישראלים, ובהם ילדים, נשים וזקנים שלא ידעו כלל על העוצר.²²

מכיוון שההתמודדות של ישראל נגד הטרור היא כבר בת כמה דורות, עומד לרשותנו גוף ידע שניתן ללמוד ממנו רבות. במבצע "ארגו 3", שאותו ביצעו סיירת מטכ"ל וכוחות נוספים ב-21 ביוני 1972, נחטפו קצינים סורים בכירים בעת שסיירו בגבול עם לבנון. מטרת המבצע הייתה להשיג קלפי מיקוח שיאפשרו לישראל להשיב לבתיהם שלושה טייסים מחיל האוויר שנמצאו בשבי בסוריה ו-10 שבויים ישראלים שהיו בידי מצרים. ההצלחה הייתה מלאה. בין הקצינים הסורים שחטפה ישראל היו תת-אלוף ושני אלופי-משנה ממחלקת המבצעים במטה הכללי הסורי וסגן-אלוף ממודיעין חיל האוויר הסורי. המבצע הביא לאחר זמן לא רב לשחרור הטייסים שהיו בשבי הסורים.²³

ההיסטוריה מלמדת שישראל מעולם לא יכלה להרשות לעצמה להילחם בטרור בלי להתחשב באזרחים שמקרבם יוצאים הטרוריסטים. הסיבות לכך הן גם במישור המעשי - עקב תלותה של ישראל בתמיכת העולם בכלל וארה"ב בפרט - והן עקב זהותה: היותה מדינתו של העם היהודי שמחויבת למורשת המוסרית והתרבותית שהנחילה היהדות לאנושות. גם בנסיבות שבהן הייתה ישראל אחראית באופן עקיף בלבד למעשי זוועה, כגון בטבח סברה ושתילה (1982), שבו רצחו הפלנגות הנוצריות פליטים פלסטינים בבירות (בנקמה על רצח בשיר ג'ומייל), נגרם לישראל נזק מדיני ניכר. בחברה הישראלית נערך חשבון נפש נוקב שהוביל להקמתה של ועדת חקירה ממלכתית (ועדת פֶּהן). במלחמה נגד הטרור המוצא לו מחסה בקרב אוכלוסייה אזרחית -

בלבנון, באינתיפאדות ובאחרונה במבצע "עופרת יצוקה" - הגיעה ישראל למבוי סתום. מיגור הטרור - שהיה המטרה הן במלחמת לבנון השנייה (2006) והן ב"עופרת יצוקה" - אינו ניתן להשגה באמצעים צבאיים. גם פגיעה נרחבת בארגוני הטרור - ואגב כך באוכלוסייה האזרחית שמזינה אותו - לא תוביל להשגת המטרה. חזבאללה ספג פגיעה ניכרת במלחמת לבנון השנייה, אך שמר על כוחו ואף הצליח להגדילו לאחר המלחמה. במלחמת לבנון הראשונה הצליח צה"ל לפגוע באש"ף, לחסל את כוחו הצבאי ולגרום ליציאתו מלבנון - במחיר פגיעה קשה באוכלוסייה האזרחית, במיוחד בביירות. אולם אש"ף הוסיף להתקיים. גם "עופרת יצוקה" הייתה מלווה בפגיעה נרחבת באזרחים, והמחיר ששילמה על כך ישראל בזירה הבין-לאומית היה כבד למרות טרור הטיילים הרצחני של החמאס.

סיכום: לחימה בטרור וערכים - לקראת דו־קיום שביר

הניצחון במלחמה מושג קודם כול בהתמודדות המחשבתית לפני שהוא מתורגם להכרעה בשדה הקרב. יש לאבחן נכונה את המלכוד שבו מצויה ישראל ולהבין שהפעלת צבא נגד ארגוני טרור המוצאים להם מחסה בקרב האוכלוסייה האזרחית עלולה לפגוע בישראל עקב הפגיעה הבלתי נמנעת באזרחים.

היכולת להחזיק מעמד בעימות ממושך - שלא ניתן להכריעו לחלוטין באופן צבאי, ופתרונו המדיני מורכב ומסובך - היא נשק חשוב ביותר במלחמה נגד הטרור

לקיומה נשענת ישראל על חמישה מרכיבים עיקריים: חוסן חברתי ומוסרי, עוצמה כלכלית, יתרון איכותי (במיוחד במחקר ובפיתוח מדעי וטכנולוגי), עוצמה צבאית (הנשענת על שלושת המרכיבים שצוינו) ותמיכה בין-לאומית (ובעיקר תמיכת ארה"ב). פגיעה בכל אחד מהמרכיבים האלה עלולה לפגוע באופן משמעותי בביטחונה של ישראל. יהיה זה פשטני להניח שהעוצמה הצבאית היא החשובה ביותר. עוצמה שמופעלת ללא גבולות ערכיים עלולה לגרום לישראל נזק חמור ואף קיומי.

נראה שבמקום להשתמש במינוח "מיגור הטרור" עדיף להשתמש במונחים של הרתעה ושל תגמול, כפי שהיה מקובל בשנות ה-50 של המאה הקודמת. גם מבחינתו של הציבור בישראל עדיף להגדיר את יכולותיה של ישראל מתוך התאמה למציאות ולא ליצור אשליה שניתן למגר כליל את החמאס או את חזבאללה. לא ניתן לחסל את הטרור באבחת חרב.

בכך דומה בעיית הטרור לבעיות רבות אחרות כגון תאונות דרכים ופשיעה. לכאורה ניתן למנוע תאונות דרכים ופשיעה באמצעות נקיטת צעדים קיצוניים ביותר, אך השימוש בהם יוביל לפגיעה בלתי נסבלת

בערכים שהם "ציפור הנפש" של ישראל. עם זאת, אין להתייחס לתאונות דרכים ולפשע כאל גזרת גורל, ואכן באופן תמידי נעשים מאמצים להתמודד איתם ולהפחית את פגיעתם.

לאחר ההכרה במגבלות היכולת המעשית, הנובעות מהערכים המחייבים ומההיגיון הקיומי של ישראל, חשוב להגדיר מהם האמצעים שניתן להפעיל נגד הטרור. הכרחי לפתח תפיסת התמודדות רחבה המתייחסת לתחומים הבאים:

- פיתוח אסטרטגיה לחימה רב-תחומית בטרור - במנהיגות, במקורות המימון, בהספקת הנשק, בזירה התקשורתית (ובכלל זה באינטרנט) ובמישור הצבאי.
- פעולה נגד המדינות שנותנות מחסה לארגוני הטרור. כך, לדוגמה, התגובה לחטיפת החיילים ב-2006 יכולה הייתה להיות פעולה נגד סוריה - החל מאיומים וכלה בתקיפה בפועל.
- פעולות גמול שערכן העיקרי הוא הרתעה והענשה. בתגובה לחטיפת החיילים בלבנון ב-2006 ניתן היה לחטוף חיילים לבנוניים (ואף סורים עקב החסות שסוריה נותנת לחזבאללה) - כפי שנעשה בעבר.
- השימוש בכוח צריך להיות המוצא האחרון וצריך להיעשות בצורה מידתית ולאחר שהוצבו יעדים סבירים. סילוק נוכחות החזבאללה מגבולה הצפוני של ישראל הוא יעד שניתן היה להשיגו לאחר כמה ימי הפצצה מהאוויר.²⁴
- השלמת החומה סביב ישראל. חומה היא אמצעי מגן יעיל ביותר, גם אם לא מושלם, שמקשה על המעבר הפיזי של טרוריסטים. יותר מכך: ברור שהצפת ישראל בפליטים היא איום אסטרטגי. בחודשים האחרונים זורמים לישראל בממוצע יותר מאלף פליטים בחודש. ברגע שפליט חצה את הגבול, לא ניתן לגרשו בחזרה למצרים, ולכן צריך למנוע את חדירתם.
- ככל שניתן יש לסייע לבניית שלטון יציב שפועל ליצירת כלכלה משגשגת בשטחים שגובלים עם ישראל: רצועת עזה, יהודה ושומרון ולבנון. שלטון יציב ושגשוג הם מתכון בדוק לריסון הטרור ואף לחיסולו. הסיבה: לשלטון כזה יש הרבה מה להפסיד אם יאפשר יציאת טרור משטחו.
- ההתמודדות עם הטרור היא גם הזדמנות לישראל לחזק את יסודותיה, את החזון הציוני המקורי: בנייתה של ישראל שתהיה "אור לגויים" - מדינה ייחודית השואפת להקים חברה מתקדמת ושוויונית ברוח מגילת העצמאות. לשם כך יש לשקוד על בניית תשתיות איכותיות, על פיתוח היתרון האיכותי, על לכידות חברתית, על שיקום מערכת החינוך בכל הרמות ועל חזרה להישגים שאיפיינו את ישראל בעבר. כך, לדוגמה, יציאת משלחות של צה"ל לאזורי אסון בעולם (באחרונה להאיטי בינואר 2010) ומתן סיוע לאוכלוסיות במצוקה מחזקים את עוצמתה הערכית של ישראל הן כלפי פנים והן כלפי חוץ.
- במקביל יש למצות את כל האפשרויות לדיאלוג עם היריבים - מהידברות ועד להפעלת כוח. ההיסטוריה מוכיחה שבכל הזמנים הייתה הידברות (גם אם סמויה או עקיפה) בין ישראל לבין אויביה. ניצנים של הידברות ושל דיאלוג עם ירדן ועם סוריה היו כבר במלחמת העצמאות, אם כי הסכם השלום עם ירדן נחתם רק ב-1994, ואילו הסכם שלום עם סוריה עדיין אינו נראה באופק.

סוף דבר

ההיסטוריה של הסכסוך הישראלי-ערבי מלמדת שישיראל שרדה את גלי הטרור ואף הצליחה לבנות את עצמה ולהתחזק. מחיר הטרור הוא כבד: לא רק הרוגים ופצועים והרס רכוש - אלא גם פגיעות בנפשה ובתודעתה של החברה הישראלית. המאבק ממושך, וישנו צורך, כפי שמלמדת ההיסטוריה, ב"נשימה ארוכה". הציונות החזירה את העם היהודי להתמודדות בזירה ההיסטורית, ובזירה הזאת תמיד התנהלו מאבקים ממושכים בין רצונות מנוגדים. היכולת להחזיק מעמד בעימות ממושך - שלא ניתן להכריעו לחלוטין באופן צבאי, ופתרונו המדיני מורכב ומסובך - היא נשק חשוב ביותר במלחמה נגד הטרור.

הערות

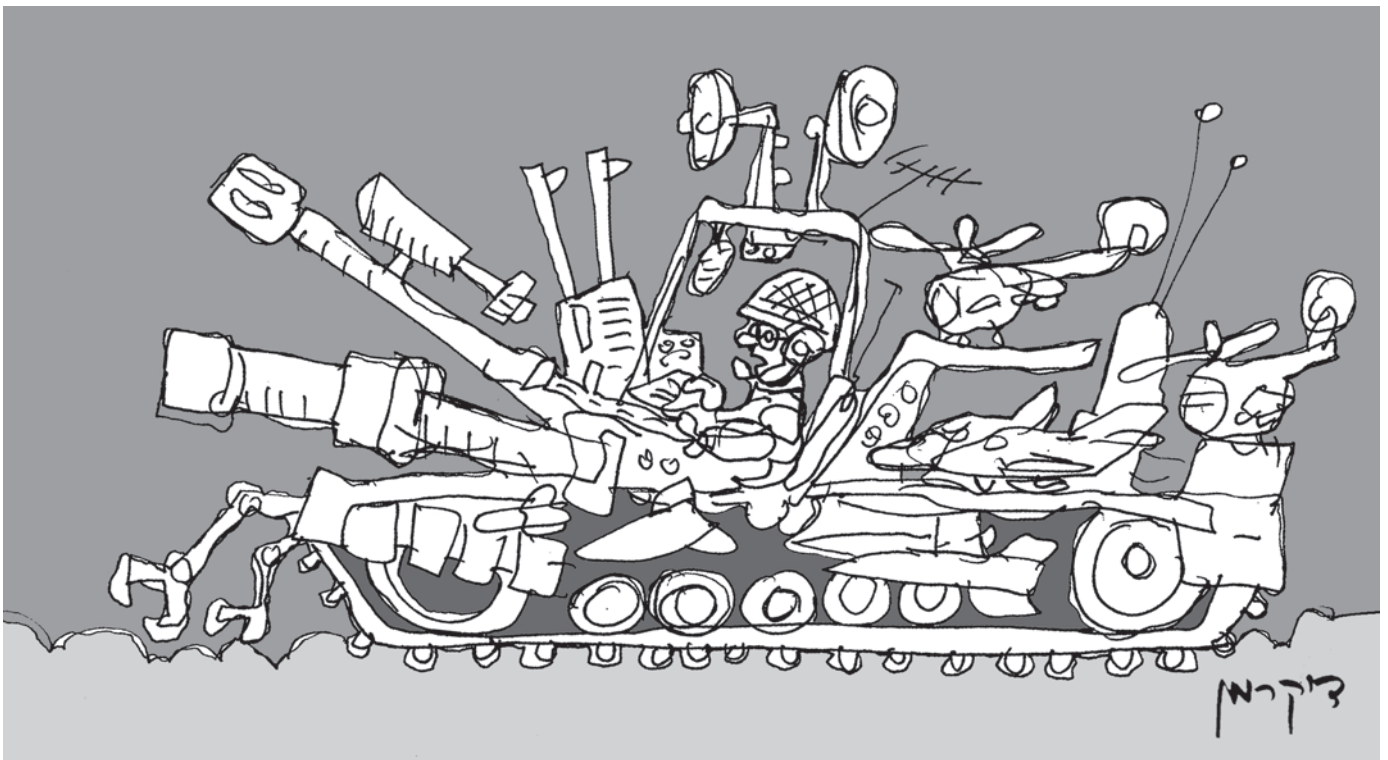
1. Tim Mcgirk, "Can Israel Survive Its Assault on Gaza?", *Time*, 19.1.2010
2. מרכז המידע למודיעין ולטרור, המרכז למורשת המודיעין (מל"מ), **התנהלות מאמס ואופיו של איום הטרור מרצועת עזה**, בחינת דו"ח גולדסטון לעומת הממצאים העובדתיים, מרס 2010, עמ' 8. ראו גם את הודעת דובר צה"ל מ' 26 במרס 2009, **תנאי ההרוגים הפלסטיניים במבצע 'עופרת יצוקה'**, אתר דובר צה"ל
3. צוות הבדיקה של האו"ם בנושא העימות בעזה. הנוסח המלא של הדוח המפרסם באתר הארץ: www.haaretz.co.il/hasite/spages/1115030.html
4. הערות ישראל לדו"ח גולדסטון - ראו באתר משרד החוץ, 15 בספטמבר 2009, www.mfa.gov.il/MFAHeb/Diplomatic+updates/Events/2009_Israels_analysis_and_comments_on_the_Gaza_Fact-Finding_Mission_Report_150909.htm
5. **חקירות מבצע 'עופרת יצוקה' ברצועת עזה: עדכון שני**, 20 יולי 2010, אתר משרד החוץ, www.mfa.gov.il/MFAHeb/Israel_Policy/Gaza_Operation_Investigations_Second_Update_190710.htm **סערת דו"ח גולדסטון**, אתר נענע, 2 באפריל 2011, <http://www.nana10.co.il/?ArticleID=792205>
6. Norman Davies, **Europe: A History**, Oxford University Press, 1996, p.1,328
7. המסמך קובע ש"רוח צה"ל" יונקת מארבעה מקורות: מסורת צה"ל ומורשת הלחימה שלו; מסורת מדינת ישראל על עקרונותיה הדמוקרטיות, חוקיה ומוסדותיה; מסורת העם היהודי לדורותיו; ערכי מוסר אוניברסליים המבוססים על ערך האדם וכבודו. על הערך "כבוד האדם" נכתב: "צה"ל וחיליו מחויבים לשמור על כבוד האדם. כל אדם הוא בעל ערך שאינו מותנה במוצא, בדת, בלאום, במין, במעמד ובתפקיד". על הערך "טוהר הנשק" נכתב: "החילל ישתמש בנשקו ובכוחו לביצוע המשימה בלבד, אך ורק במידה הנדרשת לכך, וישמור על צלם אנוש אף בלחימה. החילל לא ישתמש בנשקו ובכוחו כדי לפגוע בבני אדם שאינם לוחמים ובשבויים ויעשה כל שביכולתו למנוע פגיעה בחייהם, בגופם, בכבודם וברכושם, http://doover.idf.il/IDF/About/Purpose/Code_of_Ethics.htm
8. יעקב שויקה, **רב מילים המילון השלם**, סטימצקי/מט"ח/דיעות אחרונות וספרי חמד, תל-אביב, 1997, עמ' 1,430
9. ישעיהו ליבוביץ', **רציתי לשאול אותך ליבוביץ'**, כתר, ירושלים, 1999, עמ' 99 <http://www.nrg.co.il/online/1/ART1/842/974.html>
10. מעריכים שכשני מיליון אזרחים נהרגו במלחמת וייטנאם, אך קשה לקבוע במדויק לכמה מההרוגים אחראי כל אחד מהצדדים הלוחמים. ראו: Peter Calvocoressi, **World Politics since 1945**, Longman, 1996, p.528
12. "הודו, או הינדוסטן, מכונה היהלום הזוהר ביותר של הכתר הבריטי. ראוי שעם של אי קטן, כמו זה שלנו [האיים הבריטיים] יהיה גאה בכך שכשב ארץ גדולה של כך. בנכסים האחרים שלנו משתבר לים זכינו בדרך כלל משבטים קטנים של פראים בורים שהיו עסוקים במלחמה זה בזה במקום לאחד את כוחותיהם נגד התותחים, הספינות והסוסים שגרמו להם לחשוב שהאירופים הם יצורים על-טבעיים. אולם הודו, כאשר הכרנו אותה לראשונה, הייתה מאוכלסת במיליונים רבים של בני אדם, אשר מבחינות מסוימות היו משכילים ובני תרבות כמונו, וביניהם מצאנו שליטים חזקים, צבאות גדולים וערים נפלאות", The New Century Geographical Readers, **The British Empire**, London, p.5

13. ישראל בן דור, **דימוי האויב הערבי ביישוב היהודי ובמדינת ישראל בשנים 1947-1956**, עבודת דוקטורט בהנחיית הפרופסורים יואב גלבר ועוז אלמוג, אוניברסיטת חיפה, 2003, עמ' 98. ראו גם: ישראל בן דור, "הנכבה היהודית", **דוגרינט**, עיתון אינטרנטי גלילי, 7 ביולי 2010; בני מוריס, 1948, עם עובד, תל-אביב, 2010, עמ' 443-444
14. חוק אזרחות הרייך מיום 15 בספטמבר 1935, 2 (1): "אזרח הרייך הוא רק אותו נתין המדינה בעל דם גרמני או בעל דם קרוב לו". תקנה ראשונה לחוק אזרחות הרייך מיום 14 בנובמבר 1935: 4 (1) "יהודי אינו יכול להיות אזרח הרייך". יצחק ארד, ישראל גוטמן ואברהם מרגליות (עורכים), **השואה בתיעוד**, יד ושם, ירושלים, 1978, עמ' 72, 75
15. על ראשיתו של המשפט הבין-לאומי ראו אצל יהושפט הרכבי, **מלחמה ואסטרטגיה**, מערכות, תל-אביב, 1990, עמ' 72-80
16. "כי תצא למלחמה על איבך ונתנו יהיה אלהיך בידך ושביט שבי: וראית בשביה אשת יפת תאר וחשקת בה ולקחת לך לאשה: והבאתה אל תוך ביתך וגלחת את ראשה ועשתה את צפרניה: והסירה את שמלת שביה מעליה וישבה בביתך ובכתה את אביה ואת אמה ירח ימים ואחר כן תבוא אליה ובעלתה והיתה לך לאשה: והיה אם לא חפצת בה ושלחתה לנפשה ומכר לא תמכרנה בכסף לא תתעמר בה תחת אשר עניתה". דברים, כא, י-יד
17. בשנת תרנ"ז (1897) נתכנס הקונגרס הציוני לקול קריאתו של הוגה חזון המדינה היהודית תיאודור הרצל והכריז על זכות העם היהודי לתקומה לאומית בארצו. זכות זו הוכרה בהצהרת בלפור מיום ב' בנובמבר 1917 ואושרה במנדט מטעם חבר הלאומים, אשר נתן במיוחד תוקף בין-לאומי לקשר ההיסטורי שבין העם היהודי לבין ארץ ישראל ולזכות העם היהודי להקים מחדש את ביתו הלאומי... ב-29 בנובמבר 1947 קיבלה עצרת האומות המאוחדות החלטה המחייבת הקמת מדינה יהודית בארץ ישראל; העצרת תבעה מאת תושבי ארץ ישראל לאחוז בעצמם בכל הצעדים הנדרשים מצידיהם להביצוע ההחלטה. הכרה זו של האומות המאוחדות בזכות העם היהודי להקים את מדינתו אינה ניתנת להפקעה.
18. דן להב, הכנסת מרכז מחקר ומידע, נייר רקע לדין בנושא: **בית הדין הפלילי הבינלאומי הקבוע**, 7 ביוני 2002.
19. סמואל הנינגטון, **התנגשות הציביליזציות**, מרכז שלם, ירושלים, 2003
20. בני מוריס טוען כי נסיבות המלחמה ובמיוחד כיבוש יותר מ-400 כפרים איפשר לישראלים לבצע מעשי טבח רבים יותר מאשר הערבים. ערביי ארץ ישראל וצבא ההצלה לא כבשו שום יישוב יהודי, וצבאות ערב כבשו פחות מתריסר יישובים יהודיים (לאחר שפנו מיישוביהם). במהלך מלחמת האזרחים ביצעו הערבים רק שלושה מעשי טבח גדולים: הרג 40 עובדי בתי היקוק במפרץ חיפה; הרג כ-150 לוחמי ההגנה שכנעו בכפר עציון; הרג 78 מאנשי שיירת הדסה (רופאים, אחיות וחולים) בדרכם להר הצופים באמצע אפריל 1948. הצבאות הסדירים הערביים ביצעו מעשי זוועה ספורים ולא ביצעו טבח המוני בשבויים או באזרחים אף שכבשו את הרובע היהודי בירושלים וכמה יישובים. "במלחמה... רצחו חיילי היושב, בסך הכול, כ-800 אזרחים ושבויים ערבים... מאז מאי 1948 ואילך פעלו ישראל ומדינות ערב, בדרך כלל, לפי אמנת ז'נווה, לקחו שבויים ונהגו בהם בהגינות סבירה. לנוכח העובדה שהמחצית הראשונה של המלחמה התנהלה בידי מיליציות שפעלו בתוך מספר גדול של קהילות מעורבות, ראוי לציין כי מלחמת 1948, שבמהלכה נכבשו כ-400 כפרים ויישובים עירוניים, התאפיינה בהרג מועט יחסית של אזרחים, שנהרגו במהלך הקרבות או במעשי זוועה שהתחוללו בעקבותיהם (בהשוואה, למשל, לשיעור הנפגעים ולמעשי הזוועה שנעשו במלחמת יוגוסלביה בשנות ה-90 ובמלחמות האזרחים בסודאן ב-50 השנים האחרונות)". בני מוריס, 1948, עם עובד/ספרי, תל-אביב, 2010, עמ' 436-438. הציטוט מעמ' 438.
21. על הטיפול בשבויים במלחמת העצמאות ראו: אהרן קליין, "השבויים הערבים במלחמת העצמאות", בתוך: אלון קדיש (עורך), **מלחמת העצמאות תש"ח-תש"ט**, חלק א', העמותה לחקר כוח המגן על שם ישראל גלילי/משרד הביטחון, תל-אביב, 2004, עמ' 567-586
22. על פעולת קיביה ראו: בני מוריס, **מלחמות הגבול של ישראל 1949-1956**, עם עובד, תל-אביב, 1996, עמ' 255-291
22. ראו דיון בהיבטים המשפטיים של פסק הדין: עדי פרוש, ביקורת מבחן "הדגל השחור", בתוך: רוביק רוזנטל, **כפר קאסם אירועים ומיתוס**, הקיבוץ המאוחד, 2000, עמ' 131-177. יגאל עילם, **ממלאי הפקודות**, כתר, ירושלים, 1990, עמ' 53-70
23. יוסף ארגמן, **זה היה סודי ביותר**, משרד הביטחון, 1997; משה זונדר, **סיירת מטכ"ל**, כתר, 2000; אילן כפיר, **ברק - הביוגרפיה**, אלפא תקשורת, 1998, עמ' 113-120
24. ראו את דברי אלון דוד עברי, לשעבר מפקד חיל האוויר ומנכ"ל משרד הביטחון, **הארץ**, 28 באוגוסט 2006

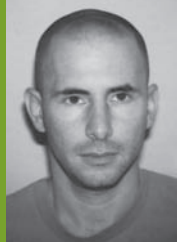

מהיררכיה לרשת: האתגר של צה"ל בעידן המידע

המודל הרשתי שאותו מאמץ צה"ל בהדרגה, ושבו כל חייל יהיה מחובר לכל מקורות המידע ויראה את התמונה הכוללת כמו מפקדיו, עשוי לחולל שינוי מהפכני בתפקידים המסורתיים של המפקדים ושל החיילים: המפקדים יוכלו לעסוק יותר בתכנון ופחות בניהול, ואילו החיילים עתידים להפוך במידה רבה למפקדים של עצמם

סא"ל עמיר סנדר
ראש תחום מד"ה באגף התקשוב

סרן איתי ברק
יועץ ארגוני במד"ה, אגף התקשוב

מבוא

מלחמת לבנון השנייה זכתה לכינוי הגנאי "מלחמת הפלזמות" בשל המשקל הרב - רב מדי לדעת רבים - שניתן לטכנולוגיה על חשבון ערכים קלאסיים כמו: "אחריי", דבקות במשימה, נחישות וכד'. לדעתנו, נובע הכינוי הזה מהפער שנפער בין היכולות הטכנולוגיות שהחלו להבשיל באותה המלחמה לבין התו"ל והחשיבה הצבאית. המאמר הזה עוסק במפגש בין מגמות טכנולוגיות ומבצעיות לבין הארגון הצבאי - מבנהו, תרבותו ותהליכי העבודה בו.¹ נטען בו שמתפתחת אי-הלימה הולכת וגוברת בין סדר היום שמכתיבים הטכנולוגיה והסביבה המבצעית - ביזור הידע, אובדן שליטה מסוים, צמצום מעורבותו של הדרג הבכיר, טשטוש גבולות בין עמית ל"טורף" ובין ארגון למדינה - לבין סדר היום הארגוני הצבאי במובן העמוק שלו, קרי במובנו התרבותי. הארגון הצבאי ממשיך לעסוק באופן ניכר בחיזוק המבנים הקיימים, בשליטה, בהדגשת "גבולות הגזרה" ובאופן כללי בחיפוש אחר בהירות וודאות במציאות שאין בה לא בהירות ולא ודאות. התיאור של מאפייני "העולם הלא מוכר" - שדה הקרב העתידי - מתבסס בעיקר על המאמרים של ה-CCRP (Command and Control Research Program) - התוכנית של משרד ההגנה האמריקני לחקר הפיקוד והשליטה).² CCRP נבחר עקב היותו מפתח ידע מוביל בתחום לוחמת העתיד - ידע שאותו מיישם צבא ארה"ב ושמשמש לצה"ל מקור להשראה ולחיקוי.³

קווים לאופי הלחימה בעידן המידע

ישנם כמה שינויים מרכזיים שיתחוללו באופי הלחימה כתוצאה ממחפכת המידע הצפויה. השינוי העיקרי שצפוי להבדיל בין שדה הקרב העתידי לשדה הקרב של היום הוא גידול מהפכני בכמותו ובאיכותו של המידע הרלוונטי.⁴ עושר המידע הצפוי הוא פן אחד של הגידול הגורף שצפוי באמצעי הלחימה.⁵ נוסף על כך, בשדה הקרב העתידי יגדלו טווחי הפעולה של הכוח הלוחם, והוא יוכל להתפזר על פני שטחים נרחבים יותר הודות ליכולת המשופרת לאכן את הכוחות, הודות למערכי תקשורת רבים יותר וארוכי טווח והודות לנשק ארוך טווח שניתן יהיה לשלוט עליו מרחוק.⁶ שינוי נוסף באופי הלחימה בעתיד יהיה גידול משמעותי במהירות הלחימה והגברת הקצב שבו תשנה תמונת המצב בזירה.⁷ ההשלכה המרכזית של האצת מהירות הלחימה עשויה להיות החלפת המודל הסדור והממוקד של הפעילות הצבאית במודל פיקוד מבוזר. בגלל המהירות הגבוהה שבה מתנהלת הלחימה מתעצם הקושי לתאם את הפעילות בזמן אמת דרך הצינורות הארגוניים המקובלים כיום. הלחימה עשויה ללוש אופי ספונטני ועצמאי יותר ולהתבצע ביוזמה מקומית של כוחות קטנים במקום במבצעים גדולים של פיקוד ממוקד.⁸

כדי למצות את היתרונות הגלומים ביכולות הטכנולוגיות יצטרכו המידע וכן משאבים אחרים לעבור ישירות בין תאים בתוך הכוח ובין הכוחות ללא ויסות ישיר של הפיקוד. לעומת פעילות העומק ההיררכית הנהוגה כיום, שבה המשאבים - ברובם - עוברים אנכית דרך שרשרת הפיקוד, בפעילות רוחב עוברים המשאבים בעיקר בין תאים בעלי דרגת סמכות דומה. מכיוון שהמשאבים אינם עוברים דרך דרג פיקודי, אחת ההשלכות המהותיות שעשויה להיות לכך על

התרבות הניהולית של הצבא היא הצורך להתמודד עם תהליך של מעבר פקודות רב-כיווני.

נראה שהשינוי העיקרי בשדה הקרב העתידי יהיה מיקוד לחימה במרחב הממוחשב-הרשתי. זוהי מלחמה מסוג חדש שעשויה להתמקד בשיבוש תפקודן של מערכות אזרחיות, כגון מערכת החשמל, בשיבוש מערכות שמבוססות על GPS ובפעילות לוויינים. בעידן המידע יהיה המרכיב הממוחשב של מערכת צבאית חיוני יותר לתקינות המערכת ופגיעה יותר לתקיפה של האויב. הלב הפגיע של המערכת, שעליו יהיה צורך להגן, יכלול את תוכנת המחשב ברשת, את מסדי הנתונים ואת מרכזי הפיקוד הממוחשבים.⁹

יעול הממשק הטכנולוגי וגידול מהפכני בכמות המידע בשדה הקרב עלולים ליצור מצב שבו רק מכונות יוכלו לנהל את התקשורת רחבת ההיקף. עקב כך עלולה להתעצם התלות (אשר לדעת רבים קיימת כבר כיום) במערכות שליטה ובקרה. פגיעה בהן או קריסתן בשל גודש של מידע עלולות לפגוע בניהול הלחימה.

המגמות הטכנולוגיות

ההתפתחויות הטכנולוגיות המרכזיות הצפויות לצבא בעידן המידע יתמקדו באיסוף מודיעין. חשיבות המידע המודיעיני ומרכזיותו במלחמה צפויות להתעצם בשדה הקרב העתידי. בפרק הזה נסקור את טכנולוגיית החיישנים הצבאית הנוכחית.¹⁰ בעזרת תיאור הטכנולוגיה הצבאית העתידית ואופי צריכת המידע שתנבע מהטכנולוגיה הזאת נתאר כיצד עתידה לפעול המערכת הצבאית בעת לחימה בעידן המידע.

בשל הימצאותם של חיישנים רבים יותר יהפוך שדה הקרב למקום שבו כל פעולה מאותרת מהר יותר והתגובה עליה היא זריזה יותר. אלברטס וחבריו מכנים את המציאות הזאת בשם "שדה הקרב הרגיש". בשדה קרב כזה לא ניתן יהיה לנוע לעבר יעד ללא חימוש כבד שמוגן באמצעי הסוואה מתקדמים. יש לציין שנוסף על ההתקדמות הגדולה במערכות החישה צפויה התקדמות גם בטכנולוגיית הבינה המלאכותית (AI - Artificial Intelligence). זו תאפשר למערכות אוטונומיות לנוע, לנווט ואף להילחם באופן עצמאי. שדה הקרב הרגיש יהיה אפוא גם שדה קרב שמגיב באופן אוטומטי בתנועה ובאש על זיהוי כוחות.¹¹

מזעור החומרה יסיר את המגבלות שיש כיום ללווייני ריגול.¹² עקב כך יהיה שדה הקרב מכוסה במידה רבה באמצעות חיישנים שנישאים על לוויינים. אלה ייצרו תמונה איכותית של פני השטח. אולם לוויינים יהיו גם מטרה איכותית ופגיעה מאוד לנשק לייזר. לכן ייתכן שלמשימות יישלחו קבוצות של לוויינים קטנים במבנה כדי להגדיל את שרידותם המבצעית. בגלל יכולתם להתקרב מאוד אל המטרות יתנו כלי טיס בלתי מאוישים (כטב"מים) את התמונה המדויקת ביותר במחיר של שיעור פגיעות גבוה מאוד. כטב"מים צפויים לשמש גם כוחות קטנים מאוד בפעילות מבצעית שוטפת.¹³ חיישנים מגנטיים יוכלו להצביע על מקומן של פלטפורמות צבאיות ואף לזהות אותן לפי משקלן ולפי כמות המתכות שמהן הן עשויות. חיישני תקשורת, מערכות לאיכון לווייני ומערכות לעיבוד תמונות יאפשרו לשלב מידע מחיישנים בתקשורת בין הכוחות. שילוב בין

מערכות איכון לווייני למערכות לעיבוד תמונות ייצור מערכת נידת ברמת הפרט שמסוגלת להסיק את זהותו של כוח שבקו הראייה ולהעלות מידע לרשת המבצעית. כתוצאה מכך לכל לוחם יהיה תפקיד משני של אוסף מודיעין ושל מדווח מודיעין מעצם נוכחותו בשדה הקרב.

החיישנים ברמת הפרט רלוונטיים במיוחד לענייננו, משום שהם ממחישים יותר מסוגי חיישנים אחרים את המוגמה של ניהול רוחבי של משאבי הלחימה. כאשר כל לוחם הוא גם מקור למידע מודיעיני רב יותר ואיכותי יותר, וכאשר המידע הזה מועבר בזמן אמת לכל הלוחמים האחרים בכוחות המעורבים בלחימה, מצטמצם הצורך במעורבותו של הדרג הפיקודי: אין צורך בו לאיסוף, לעיבוד ולחלוקה של מידע, ותפקידו מצטמצם להתוויית קווי פעולה כלליים בלבד.

החיישנים ברמת הפרט ממחישים יותר מסוגי חיישנים אחרים את המוגמה של ניהול רוחבי של משאבי הלחימה

צריכה מבוזרת - הצבא כרשת

נראה שהשיטות העתידיות לצריכת המידע יהיו פשוטות יותר מהשיטות הצבאיות המקובלות כיום וידמו מאוד לדרך שבה נצרך כיום מידע בעולם האזרחי. אף שתפקיד הפיקוד הממוכז¹⁴ (הדרג הפיקודי הבכיר) הוא משני במערך של צריכת המידע המוצג כאן, נדגיש את תפקידו במערך כדי להמחיש את השינוי הקיצוני מהשיטה הנוכחית של דחיפת המידע לשיטה העתידית של משיכת המידע.¹⁵ על פי אלברטס ועמיתיו, מסתמן שהפיקוד הממוכז יעסוק יותר ויותר במידור משאבים על דרך השליה, כלומר, הפיקוד הממוכז יעסוק יותר במניעת גישה למשאבים לפי קריטריונים מסוימים מאשר בהפקדת משאבים בידי הכוחות. הפיקוד יקבע לאילו משאבים למנוע נגישות וכוחות על מה יש "לחתום". לדוגמה, גישה למידע מודיעיני תמוכד לפי קריטריונים של ביטחון מידע, גישה למשאבי קשר תמוכד לפי רמת הכוננות וכדומה. הפיקוד המבוזר (הדרג הפיקודי הזוטר) יצרוך משאבים בהתאם לדרישותיו המבצעיות ובמסגרת ההגבלות של הפיקוד הממוכז.

צריכת משאבים במשיכה במקום בדחיפה מאצילה לדרגים הנמוכים את הכוח הדרוש לפעולה זריזה וספונטנית. הכוח של הפיקוד המבוזר לפעולה יזומה מרחיק מעליו את הפיקוד הממוכז ונותן לו עצמאות רבה יותר בקבלת החלטות מקומיות. לדוגמה, תהליך זיהוי ודאי ("הפללה") של מטרה טקטית וטיווח שלה כוללים כיום שיח מורכב בין כוחות רבים בעלי דרגים סמכותיים שונים ונמשך דקות ארוכות. בעתיד תאפשר הטכנולוגיה זיהוי ודאי של מטרה טקטית באופן מיידי בגלל נוכחות אמצעים לייצור מידע רב ואיכותי. גם העברת מידע רב ומדויק לכוחות רלוונטיים נוספים תהיה מיידי.

טיווח המטרה יהיה מיידי גם כן, בין היתר באמצעות עמדות ירי אוטומטיות או באמצעות עמדות שנשלטות מרחוק.¹⁶ הכללת מידע ומשאבי לחימה חומריים באותה הקטגוריה עלולה לבלבל, אך לא בכך נעוץ המכשול התפיסתי המרכזי הצפוי לצבא עתיד משאבים. מהפכה קשה יותר לעיכול בסביבה עתירת משאבים היא מהפכת הסמכות. סמכות צבאית היא משאב צבאי בדומה לדלק ולתחמושת, וכמו דלק ותחמושת ממדר הצבא נגישות לסמכות. כיום הפיקוד הצבאי "דוחף" סמכות אל כוחותיו. כלומר, הפיקוד הצבאי מחליט למי הסמכות לבצע פעולות צבאיות שונות. המעבר מצריכת משאבי לחימה בדחיפה לצריכת משאבי לחימה במשיכה צפוי לכלול גם צריכה של סמכות. אפשר לומר שכוחות צבאיים "ימשכו" סמכות כדי לבצע פעולות צבאיות שונות. אין הכוונה כאן לאנרכיה פרימיטיבית,¹⁷ אלא לחלוקת תפקידים רשתית ששונה מהתבניות ההיררכיות המוכרות לנו כיום. עולה אפוא השאלה באיזו מידה הדבר שונה מהותית מתהליך הפיקוד והשליטה (פו"ש) בקרב כפי שמוכר לנו כיום, שכן גם היום נדרשות הרמות הכפופות, לפחות בצבא, ל"ליטול יוזמה וסמכות - כפי שעולה, למשל, מעקרון הרמ"ם (רואה, מעריך, ממליץ) בתהליך הפיקוד והשליטה.

מאפייני הסביבה המבצעית

הסביבה המבצעית עוברת שינויים משמעותיים, חלקם סותרים זה את זה. לצד מאפיינים פוסט-מודרניים,¹⁸ נע צה"ל כבתנועת מטוטלת לכיוון לחימה מסורתית יותר המתבסס על אש ועל תמרון. ניתן אומנם לייחס את התופעה הזאת לגורמים אישיים, אך נראה שהיא ממחישה תופעה רחבה יותר של קוטביות בין שתי תפיסות: מצד אחד הטענה שטבע המלחמה נצחי ואינו משתנה ("מה שהיה הוא שיהיה") לעומת תפיסה שלפיה עוברת המלחמה שינויים מהותיים.¹⁹

גנרל רופרט סמית²⁰ מצדד בגישה השנייה וטוען כי בניגוד לעבר, שבו נערכו המלחמות בין מדינות ובין צבאות סדירים, המלחמות הנוכחיות הן בין אזרחים ונגד אזרחים. המלחמות האלה מתאפיינות ביעדים פחות ברורים וחד-משמעיים, וההנחיות המדיניות נותרות בדרך כלל מעורפלות.²¹ נוסף על כך קיימות הגבלות רבות על הפעלת הכוח, וכדי לזכות בלגיטימציה פנימית וחיצונית לא מפעילים את כל הכוח לשם השגת היעדים. סמית מציין שהמאבק אינו סימטרי: מדינות מסתמכות על הטכנולוגיה להכרעת מלחמות, לעומת ארגוני טרור שמשתמשים באמצעים מתוחכמים פחות.²²

ואן קרפלד²³ טוען שהסביבה המבצעית מאופיינת בעימותים "היברידיים" המשלבים לחימה של מדינות ושל ארגונים²⁴ ומציין כי "לאחר 1945 סוג זה של מלחמה (בין מדינות בעלות צבאות קונוונציונליים) הפך להיות זן נכחד... מתוך 100 עימותים מזוינים ברחבי העולם, יותר מ-75% נוהלו על ידי - או נגד - ישויות פוליטיות שאינן מדינות. הנשק שמצוי בידיהם של ארגונים צבאיים - שכלל לא ניתן לכנותם צבאות - הוא ברובו, אם לא כולו, מודרני".

הסביבה המבצעית במזרח התיכון ממחישה את טענותיו של ואן קרפלד: יש בה גורמי כוח לא מדינתיים שלא כפופים לדיני הלחימה. לחימתם מתאפיינת בתקיפת מטרות אזרחיות - לעיתים מתוך

תותחנים של צה"ל במלחמת לבנון השנייה | עימותים המשלבים לחימה בעצימות גבוהה ונמוכה הפכו להיות שכיחים, מלחמות כוללות הפכו להיות נדירות, ומתרכיבים העימותים שאינם מלחמה

נפגע, הוא יוצא זמנית משימוש, אך רשת הטרור ממשיכה להתקיים. הפעילות זאת, שנעשית באמצעות יחידות קטנות, גמישות, זריזות ובעלות כושר למידה גבוה של היריב, מקשה על הצבא להבין את תמונת הקרב וליצור מענה מבצעי וארגוני הולם.

נוסף על מאפייני הסביבה המבצעית המורכבת קיימים לצבא קשיים נוספים כתוצאה מהתרחבות התחומים שבהם נדרשת כיום לעסוק הקצונה הבכירה בצה"ל - תחומים שחורגים הרבה מעבר לתחומים המסורתיים שבהם עסקו מפקדים בעבר. אירועי השנים האחרונות, כמו מלחמת לבנון השנייה ומבצע "עופרת יצוקה", מלמדים שהתקשורת היא שחקן מרכזי המשפיע באופן מיידי על דעת הקהל³⁰ ועל מקבלי ההחלטות וכתוצאה מכך גם על חופש הפעולה של הצבא. שיקולים "צבאיים נטו" הופכים להיות מורכבים יותר ומושפעים מאוד גם מהאופן שבו הדברים ייראו וייתפסו בדעת הקהל.³¹

נוסף על הממשק המתהדק בין הסברה ותעמולה בתקשורת לבין לחימה צבאית קונוונציונלית³² מתבטא השינוי באופי העימותים גם בשימוש הגובר שעושה האויב במערכת המשפט הבינלאומית כדי לצמצם את חופש הפעולה של צה"ל ולפגוע בלגיטימיות הפוליטית של מדינת ישראל. סיבוני³³ מציין כי למרות התפתחות המענה הביטחוני טרם גובש מענה שיטתי לאיום המשפטי. לטענתו, תפיסת הלחימה של האויב מתאפיינת בניסיון לגרור את צה"ל ללחימה בתוך אזרחי צפוף ותוך כדי הלחימה (וביתר שאת אחריה) להפעיל אמצעים משפטיים כדי להאשים את לוחמי צה"ל בפשעי מלחמה. לדברי סיבוני, ההתמודדות בזירה המשפטית מובנית באופי העימות, ויש להביא אותה בחשבון במסגרת התכנון המבצעי של צה"ל.

אופי העימות ומורכבות הזירה משפיעים על יכולות הפיקוד, הניהול וההנהגה. העובדה שלוחמי גרילה וטרוריסטים פועלים באופן מוסווה בערים - דהיינו בקרב אוכלוסייה אזרחית - מקשה על גילויים ועל השגת פגיעה ודאית בהם, וגובר הצורך להישען על איתור סימנים ועל יצירת הזדמנויות חדשות בכל רגע נתון. שדה הקרב הוא דינמי וסבוך, לפעולות בו יש השלכות בתחומי התקשורת, המשפט

ואוכלוסייה אזרחית שבקרבה הם פועלים. פעילותם של גורמי הכוח האלה - כמו החזבאללה והחמאס - היא בזירה הצבאית והאזרחית כאחד. הם מפעילים מערכות חברתיות ענפות הפועלות במקביל לזרוע הצבאית בתחומי התרבות, החינוך, הדת והשירותים הסוציאליים.²⁵

יתר על כן, מסתמנת מגמה שלפיה צבאות ומדינות שנכשלו במלחמות קונוונציונליות עברו ללוחמת טרור וגרילה. שוויצר²⁶ טוען שהמונח "ארגוני טרור" אשר טבוע בשיח הציבורי ומתאר את היריבים שישראל נלחמת בהם (חזבאללה בלבנון וחמאס בעזה) "לא זו בלבד שאינו מדויק ומטעה, אלא שהוא מערפל את אופי היריב ואת אופי העימות, מגמד את מורכבותו ויוצר ציפיות לא מציאותיות בקרב הציבור להכרעתו בניצחון ברור וחד-משמעי". שוויצר מציע פרשנות שלפיה הארגונים האלה ביססו את מעמדם הצבאי באמצעות פעילות טרור ולוחמת גרילה, אך ברבות הימים בנו כוח צבאי מסודר וממוסד ובו פלוגות, גדודים וחטיבות (אם כי בהיקפים קטנים מאשר בצבא קונוונציונלי).

בעשור האחרון התמודד צה"ל עם איומים שונים במהותם מאלה שעיימם התמודד ב-50 השנים הראשונות לקיום המדינה.²⁷ עימותים המשלבים לחימה בעצימות גבוהה ונמוכה הפכו להיות שכיחים, מלחמות כוללות הפכו להיות נדירות, ומתרכיבים העימותים שאינם מלחמה.²⁸ שינוי בעצימות העימותים מקשה על זיהוי המצב ועל הגדרתו. כך, לדוגמה, מלחמת לבנון השנייה כונתה בתחילה מבצע "שינוי כיוון" ו"לחימה בצפון", ורק כחצי שנה לאחר שפרצה החליטה ועדת שרים שהמערכה בצפון בקיץ 2006 תכונה רשמית "מלחמת לבנון השנייה".²⁹

כדי להבטיח את שרידותם ואת יכולתם לפעול בזירות קרב שונות באמצעות הונאה, חשאיות והסוואה אימצו ארגוני הטרור (בעיקר ארגוני הג'יהאד העולמי) מבנה רשתי ונעזרים לשם כך בטכנולוגיות מתקדמות אשר מטבען הן נגישות לכול. לצד יכולת התאמה מהירה לסביבה המשתנה מעניק המבנה הרשתי ביטחון: אם תא ברשת

והתודעה - תחומים שאינם תחום מומחיותו של המצביא הבודד. כתוצאה מכך - טוענים סנדר, קופרשמידט, ברנט ובר יוחאי - ש"לא ניתן עוד להסתמך רק על היכולות הבדידות של כל מפקד - מצוינות ככל שיהיו - אלא גם ובעיקר על יכולות 'רוחביות', שאותן יש לעודד, לפתח ולשכלל. לפיכך מתחזק הצורך במיצוי פוטנציאל שיתופי הפעולה בין מפקדים בסביבה המשתנה בקצב גובר".³⁴

רשת הפיקוד

למגמות הטכנולוגיות והמבצעיות שנסקרו לעיל יש השלכות על צורת הפיקוד והשליטה. אחת מהמגמות המובנות של הדוקטרינה הממורכזת היא מעורבות של הפיקוד הממורכז במרב ההחלטות הבודדות שמתקבלות גם בפריפריה של הצבא. אפילו את ההחלטות שמתקבלות מחוץ למערך הפקודות הצבאי נוהגים להגדיר "החלטות שהתקבלו מתוך שיקול דעת", דהיינו הן בבחינת יוצא מן הכלל רשמי המעוגן בדוקטרינה.

ישום הפרדיגמה הפיקודית הממורכזת בעידן עתיר משאבים אפשרי מבחינה תיאורטית, אך בלתי סביר. הקצב המואץ שבו משתנה תמונת המצב בפריפריה לצד האפשרות ליצור באופן אוטומטי מידע רב ולעבדו יחייבו מעורבות אנושית מזערית (וכבר היום ניתן לראות ביטויים למגמה הזאת, למשל במערכת שזכתה לכינוי "רואה-יורה"). ממה שמסתמן עד כה נראה שהפיקוד המרכזי יקבל דין וחשבון מפורט מאוד על פעילות הכוחות בשטח, אך ספק אם יספיק להתערב בנעשה בזמן אמת.

אדאמס³⁵ סבור שהפיקוד הריכוזי הופך להיות משימה קשה עד כמעט בלתי אפשרית ומזהיר כי הניסיון לצבור את כל המידע ולתאם פעולות בזמן אמת - אפילו ברמת המחלקה - יכול להיות הרה אסון. לכן צריכות ההחלטות להתקבל ברמת הצוות (או אפילו ברמת החייל הבודד). ברוח הדברים האלה נציע מודל אפשרי לחלוקת תפקידים בין המפקד, מערכת הניהול והחייל.

המפקד

בעידן המידע מתערערת גישת המצביא הכל יכול, אשר מידע זורם אליו באופן חד-כיווני ומשמש בסיס להחלטות שהוא מקבל ושאותן הוא מוריד מטה במדרג ההיררכי המקובל. נראה שבעתיד ישנה עולם הפיקוד את מתכונתו הקשיחה ויהיה גמיש הרבה יותר. בדומה להיום, יהיה המפקד אחראי להצבת יעדים בהתאם להנחיות של המערכת הביטחונית-מדינית,³⁶ אך ייתכן שיידרש פחות לקבל החלטות טקטיות (אלה יתקבלו ברמות זוטרות יותר).

דרישה מרכזית מהמפקד בעידן המידע היא שייצור ויתחזק שיתופי פעולה בין כוחות מגוונים ושווים. היכולת להחזיק "קואליציית כוחות" ולהתמודד עם ההתנגדויות אליה חיונית בשל אופיה הרב-ממדי של הלחימה ובגלל הקשרים המורכבים, שאותם לא ניתן לצפות מראש, בין עולם הלחימה לעולמות תוכן אחרים כמו יחסים בינלאומיים, תקשורת, משפטים, פסיכולוגיית המונים ועוד. מורכבות הפיקוד והשליטה גדלה, ומשימתו של המפקד האפקטיבי אינה למצוא פתרון אופטימלי אלא לוודא שהמערכת מתפקדת.³⁷

מערכת ניהול המידע

בתוך כל אלה מסתמן שגוף הביניים המתווך בין החייל למפקד, ואשר יישא בנטל הניהול של המפקד ובנטל הדיווח של החייל, יהיה המערך הממוחשב לניהול המידע. מערכת ניהול המידע מנהלת למעשה את כל משאבי הלחימה. יש בה מידע על מצבו של כל משאב חומרי: מיקומו, ייעודו, ביצועי האפשריים וכד'. נראה שמתפתחות כיום יכולות שיאפשרו למערך הניהול הממוחשב לבצע בעתיד אינטגרציה בין מרכיבים מבצעיים שונים ולהציע תחזיות ואפיקי פעולה אפשריים.³⁸

החייל (או הדרג האזר)

מהידוע לנו כיום מסתמן שבעתיד עשוי החייל למצוא את עצמו מצויד במשאבים החורגים במידה משמעותית מצרכיו ומיכולתו לנצלם. המידע שברשותו יכלול את מיקומם של כוחות עמיתים ושל כוחות עוינים והמלצות פעולה טקטיות ממערכות ממוחשבות לניהול מידע. המפקד יצרוך מידע מסוג אחר, כללי ורחב יותר, הנוגע ישירות למטרות העל שהוא מצביע לכוחות הלוחמים.³⁹ כדי להשיג את היעדים שיקבע המפקד יצטרך החייל להציב לעצמו משימות ולבצע אותן. ניתן לומר שהחייל יבטא את פרשנותו האישית לתמונת המצב שבידיו בהתאם למטרות העל שהכתיבו לו מפקדו.⁴⁰ במקביל לביצוע משימותיו ינהל החייל מערכת קשרים מסועפת עם חיילים אחרים ועם יחידות אחרות בשדה הקרב ולא יעסוק רק בהוצאה לפועל של הפקודות שקיבל. במושגים צבאיים בני זמננו ניתן לומר שהחייל בעתיד "יקודם" ויהפוך לסוג של מפקד. השינוי באופי השירות הצבאי עתיד להיות קיצוני, משום שהחייל יהפוך מבורג סביל של מכונה גדולה לתא פעיל של אורגניזם. בלתי סביר ככל שהדבר יישמע, מבחינת החופש האישי המתרחב ומבחינת המעורבות ההולכת וקטנה של גורמי הסמכות בפעילות השוטפת ייתכן שהשירות הצבאי יהפוך דומה יותר לחיים האזרחיים בעולם הקפיטליסטי.

בפרק הזה הצגנו מודל אפשרי להתנהלות העתידית של בעלי התפקידים בסביבת הלחימה החדשה. ייתכן מאוד שאת המודל ההיררכי של הסמכות הצבאית, שבו הפקודות עוברות רק מלמעלה למטה, יחליף מודל רשת יותר שבו יחידות צבאיות פועלות בשיתוף פעולה מורכב עם יחידות אחרות בצבא. שרשרת הפיקוד המקובלת עשויה להימתח לכיוונים רוחביים יותר ולהפוך מרשת סמכותית לרשת שמתאפיינת במידה רבה יותר של שוויון זכויות.

היערכות הארגונית הנדרשת כתוצאה מהשינויים בסביבה הטכנולוגית והמבצעית

המגמות הטכנולוגיות ומאפייני הסביבה המבצעית שתוארו לעיל מצריכים התאמה של מבנה הארגון ושל שיטות פעולתו למציאות החדשה, שכן ניתן כבר להבחין באי-הלימה בין מבנה הצבא כיום ותהליכי העבודה שבו לבין האתגרים המסתמנים.⁴¹ באופן כללי עולה הצורך בארגון שטוח יותר שכולל פחות מחיצות (או שמחיצותיו יעילות יותר), המסתמך על עבודה רשתית (רוחבית), על יוזמה, על חדשנות ועל יצירתיות. הצרכים האלה מאתגרים את שיטת הפיקוד

אלוף (מיל) דורון רובין | דורון רובין, למשל, תיאר כבר בשנות ה־90 מציאות ארגונית־תרבותית שבה הפיקוד בצה"ל מתקשה לוותר על סיפוק צורכי השליטה שלו (בעיקר בבט"ש) ונשאכ לניהול השוטף בעזרת הטכנולוגיה המודרנית שמאפשרת "לדעת הכול כל הזמן" רובין מציין שההתערבות הפעילה הזאת של הפיקוד הבכיר אינה נדרשת: היא מצמצמת את עצמאותם של מפקדי המשנה (לעיתים ברמות של מג"ד ושל מוח"ט) ועקב כך מאתגרת את שיטת הפו"ש מוכוון המשימה המבוסס על יוזמה ועל חשיבה יוצרת. הצעתו של רובין לפיקוד הבכיר היא להתגבר על דחף השליטה ולפתח אורך רוח המבוסס על ביטחון בכושרו של מפקד המשנה לבצע את משימתו. במילים אחרות, רובין מציע לצה"ל לדבוק בתרבות ארגונית המטפחת אוירת אמון וממעיטה באילוצים מגבילים.⁴⁶ התרבות הזאת עשויה לסייע לצה"ל לנצל ללא דיחוי את ההזדמנויות בשדה הקרב, בלי להמתין לפקודות.

המסורתית, ההיררכית והדיסציפלינרית (חילית־פרופסיונלית) ואת תרבותו הארגונית של הצבא, שכן צבאות, מטבעם - וצה"ל אינו שונה בהקשר הזה - מדגישים בתרבותם ערכים כמו תחרות, היררכיה, סמכות וגבולות גזרה ברורים.⁴²

תפיסות: נוסף על בחינה של המבנים הארגוניים נדרשת בחינה של תפיסות. התפיסות מפעילות אותנו, ומכאן מרכזיותן. לדוגמה, המושג "סייבר", שמערב מבנים ארגוניים עם מושגים המתארים מציאות טכנולוגית, אנושית, מודיעינית וכו'. זהו מושג חדש - יחסית למושגים הצבאיים המסורתיים והוותיקים - וטיבו עדיין צריך להתברר: מהי משמעותם של מונחים צבאיים קלסיים כמו "עמית-טורף", "מאמץ", "ממד", "זמן ומרחב" בלוחמה מהסוג הזה? האם ישנו ארגון לסייבר? איך הוא צריך להיות מאורגן? האם בכלל ניתן לארגונו? מהם גבולות הרשת? (האם פגיעה פיזית קשה בתשתית של תקשורת מחשבים היא בגדר לוחמת סייבר, ואז המענה הוא אולי בכל זאת מ"העולם הישן" - בטון, בינוי וכו')? ואיך מגשרים על המתחים הנוצרים במפגש הזה שבין הבטון לביטים ולבייטים?

שינוי תרבותי: נוסף על ההיבטים המבניים הקשיחים ("החומרה" הארגונית) נדרשת הפעלה נכונה של המבנים האלה. התרבות היא הכוח המניע שבתוכו פועלים אנשי הארגון, ויש הממשילים אותה ל"תוכנת הפעלה".⁴³ מהבחינה הזאת, קושי באיתור "תוכנת ההפעלה" של האויב ובהבנתה של תמונת קרב מורכבת אינם שונים מהותית מהקושי הקיים באיתור הבעיות העמוקות והלא מדוברות בתרבות הארגון, בהבנתן וביצירת היכולת לטפל בהן ביעילות. היכולות הנדרשות בשני המקרים "יושבות" על אותה "חומרה". השינוי הנדרש נוגע ליכולת לאבחן את בעיות העומק במערכת - הן המקומית (של ה"עמית") והן החיצונית (של ה"טורף" של פעם שהופך באחרונה ל"יריב").

תרבות של אמון: את המורכבות ואת הכאוטיות של שדה הקרב

זיהה כבר קלאוזביץ בתחילת המאה ה־19. הפתרון שגיבשו הגרמנים בתחילת המאה ה־20 למצב הזה הוא תפיסת פו"ש המשמשת גם את צה"ל: פיקוד־משימה. התפיסה הזאת מושתתת, בין היתר, על משימה בהירה, על הכשרה אחידה ומקצועית מאוד ועל אמון בין המפקדים. השיטה הזאת מבוססת על ההבנה שבשדה הקרב נדרש ויתור מסוים על שליטה, וכי לא ניתן לצפות מהמפקדים לפעול ברציפות ולשלוט כל הזמן בכל הכוחות בכל הזירה.⁴⁴

כבר בראשית שנות ה־90 זוהו השפעות הטכנולוגיה החדשה והפיתויים שהיא הציבה בפני המפקדים. דורון רובין, למשל, תיאר כבר אז מציאות ארגונית־תרבותית שבה הפיקוד בצה"ל מתקשה לוותר על סיפוק צורכי השליטה שלו (בעיקר בבט"ש) ונשאכ לניהול השוטף בעזרת הטכנולוגיה המודרנית שמאפשרת "לדעת הכול כל הזמן".⁴⁵ רובין מציין שההתערבות הפעילה הזאת של הפיקוד הבכיר אינה נדרשת: היא מצמצמת את עצמאותם של מפקדי המשנה (לעיתים ברמות של מג"ד ושל מוח"ט) ועקב כך מאתגרת את שיטת הפו"ש מוכוון המשימה המבוסס על יוזמה ועל חשיבה יוצרת. הצעתו של רובין לפיקוד הבכיר היא להתגבר על דחף השליטה ולפתח אורך רוח המבוסס על ביטחון בכושרו של מפקד המשנה לבצע את משימתו. במילים אחרות, רובין מציע לצה"ל לדבוק בתרבות ארגונית המטפחת אוירת אמון וממעיטה באילוצים מגבילים.⁴⁶ התרבות הזאת עשויה לסייע לצה"ל לנצל ללא דיחוי את ההזדמנויות בשדה הקרב, בלי להמתין לפקודות.

גם מפקד חטיבת הנח"ל התייחס לסוגיית האמון. במחקרו "האומץ להביע דעה עצמאית" הוא טוען כי לקצינים רבים בצה"ל אין אומץ לחלוק על מפקדיהם.⁴⁷ מרבית מרואייניו (קצינים בדרגות תא"ל ואלוף) קבעו כי היעדר האומץ להביע דעה עצמאית הוא תופעה בצה"ל שממדיה חורגים מהמקובל במערכות היררכיות אחרות. סיבה עיקרית לכך היא התלות בין המשך הקריירה הצבאית לטיב היחסים עם המפקד הישיר. כאשר מפקדים רואים באי־קבלת עמדתם התקפה אישית עליהם, מתפתחת נורמה שבה הפקודים נמנעים מלנקוט עמדה ששונה מעמדת מפקדיהם.⁴⁸

מפקד חטיבת הנח"ל מציין שהיעדר אומץ להביע דעה עצמאית הוא תופעה הרסנית ש"מובילה לצבא פחות טוב ופחות יעיל המתקשה לבצע את משימותיו כראוי".⁴⁹ הוא קורא לצה"ל לפתח מנגנונים פורמליים ובלתי פורמליים שתומכים בעצמאות המחשבה ובחופש להביע דעה. חיזוק לדברים האלה יש בדברי הרמטכ"ל בני גנץ בפני הקצונה הבכירה בצה"ל כשנכנס לתפקידו: "על צה"ל להישען על שיח פתוח ומקצועי ועל ערכים של יושר, של אמינות ושל דוגמה אישית".⁵⁰

המענה: פיתוח תרבות שמותאמת לאתגרים בעידן הנוכחי. הנטייה הרווחת בצבאות בכלל - וצה"ל אינו שונה בכך - היא להקים מבנים ארגוניים. לצד המענה המבני החשוב אנו מציעים לפתח מבני חשיבה שכוללים מושגים, שפה ותרבות ארגונית הנמצאים בהלימה עם המגמות שהוצגו לעיל. בהקשר הזה יש לציין שהתרבות הארגונית בצה"ל אינה סוגיה שמטופלת כפי שראוי היה לטפל בסוגיה שיש לה חשיבות מבצעית כה גדולה. הדיון בה נעשה בעיקר בהקשרים של סדר ומשמעת, של נימוסים והליכות ופחות בהקשר - המתבקש

מהמאמר הזה - של היערכות ארגונית מבצעית ליום פקודה. אנו מציעים לפתח בעיתות שגרה את הנושאים הבאים כדי שישמשו תשתית נפשית לעיתות חירום:

1. מומלץ להפוך את מפגשי המפקדים, כלומר חלק ניכר מהדיונים הנערכים באופן שגרתי, ל"רוחביים" יותר. במילים אחרות: למפגשים האלה יהיה נושא, אך תהיה בהם הבניה מועטה בלבד (ללא סדר דובריים, ללא הכנות רבות וכו').
2. תרומה חשובה עשויה להיות לצמרת הארגון. מנהיגים מזינים בהתנהגותם את התרבות הארגונית עקב היותם מודל לחיקוי.⁵¹ על המפקדים הבכירים בצה"ל להציג מודל של עבודה רשתית, דהיינו להציג יכולת לשתף פעולה לפי העניין והצורך בצורה יעילה וחסכונית ו"בדיוק בזמן" (JIT), בדומה לאופן שבו מתנהלים האויב והרשת.
3. יש להכניס אלמנטים של אי-ודאות בשגרה כמו תרגילים שמאתגרים גם את הפיקוד הבכיר והוספת מרכיבים לא ידועים מראש בדיונים של ימי שגרה ("נוהל קרב בשינוי משימה") וכו'.
4. יש למדוד את הנושאים האלה בכלים הצה"ליים המקובלים (קשב מפקדים, ביקורות, תרגילים, חוות דעת וכו').
5. ככל ערך ארגוני שאותו רוצים להטמיע מומלץ לתת ביטוי לערך הרשתיות גם באמצעות תהליכי הערכה. למשל, ניתן לקבוע שהיכולת לעבודה רוחבית בקבוצה (מעבר לגבולות הארגון שעליו מופקד הקצין) תהיה פרמטר בחוות הדעת התקופתית או בשאלונים הסוציומטריים.

סיכום

מכונת המלחמה המנוהלת והמפוקחת של העידן התעשייתי דומה כעת ליצור חי, חופשי ולא צפוי. הניסיון לנבא לאן פונה היצור הזה הוא יומרני אך הכרחי במסגרת התהליך של בניית האסטרטגיה הארגונית לקראת העידן החדש. אם לשפוט לפי הספרות האמריקנית, פנינו למלחמה מסוג חדש, שבה ללוחמת המודיעין, לרשת, לסייבר ולטכנולוגיה יהיה משקל רב יותר מאשר לתמרון המסורתי. במאמר הזה הצבענו על השינויים העיקריים שצפויים להבדיל בין שדה הקרב העתידי לזה הנוכחי. המרכזיים שבהם: גידול קיצוני בכמות המידע בשדה הקרב ובאיכותו, גידול משמעותי במהירות הלחימה ומעבר פקודות רב-כיווני. מאחר ששדה הקרב העתידי צפוי להיות רווי בחיישנים, המחשנו כיצד עשוי הלוחם להפוך מקור למידע מודיעיני וכיצד עשויים להשתנות מאפייני הפיקוד.

הצגנו כיצד יהיה על בעלי התפקידים להתנהל בשדה הקרב העתידי וטענו כי ייתכן שבצד המודל ההיררכי של סמכות צבאית צפוי להתפתח בצבא (ובמקומות מסוימים כבר מתפתח) מודל רשתית יותר, שבו יחידות צבא מקיימות קשרים מורכבים עם יחידות צבא אחרות ועם ארגונים אחרים. היכולת להתמודד עם השינוי באופי הלחימה מחייבת מהפרט ומהארגון גמישות וויתור מסוים על כמיהה לקוהרנטיות ולחד-משמעיות. אין ספק שלוויתור על הכמיהה הזאת (באמצעות הגמשת מערכות הפיקוח והשליטה) יש השלכות מרחיקות לכת על התרבות הארגונית של צה"ל. לחימה בעידן המידע מחייבת את גופי הצבא ואת הארגונים

המקבילים לשתף מידע כדי למקסם יכולות בשדה הקרב. לכן יש מקום לבחון את הסוגיה של שיתופי הפעולה. האם הפלטפורמה הטכנולוגית מנוצלת דיה לשם כך? אם התשובה היא שלילית, נשאלת השאלה מהם החסמים שמונעים או שמעכבים שיתופי פעולה וכיצד ניתן להפחית את החסמים האלה.

ההכרה בהיקף ובעומק של השינוי שבפניו עומד הצבא בוודאי חשובה יותר מאשר ניסיון כזה או אחר לנבא את תוצאותיו. כמו כן אין ספק שההשלכות התרבותיות של מעבר הצבא לעידן המידע יהיו מרחיקות לכת, וכי יש לנסות להבין את הצפוי לצבא מבחינה ארגונית כדי למתן את תופעות הלוואי האפשריות⁵² ולהיערך לקראתן טוב יותר. להבנתנו, ההיבטים האלה - הן הארגוניים והן התרבותיים - אינם נחקרים במידה מספקת ואינם מטופלים כראוי בצה"ל. זהו תחום הנמצא בראשית התפתחותו, ונראה כי ככל שההתפתחויות הטכנולוגיות יהיו מואצות יותר, יהפוך התחום הזה למרכזי יותר ויותר בשיח הצבאי.

המאמר יתפרסם במסגרת ספר העוסק במפגש בין הטכנולוגיה לצה"ל בעריכת סא"ל עמיר סנדר, סרן איתי ברק, ד"ר ישראל כ"ץ ורס"ן אמיר קופרשמידט

הערות

1. העבודה הזאת היא אחד ממוצרי של צוות חשיבה העוסק בהשפעות הטכנולוגיה על צה"ל. היא הוצגה בכנס כלל-צה"לי שיום אגף התקשוב ביוני 2011 ושכותרתו הייתה "אדם, טכנולוגיה וארגון". אנו מודים לד"ר ישראל כ"ץ (מהאוניברסיטה העברית בירושלים), לרס"ן אמיר קופרשמידט (יועץ ארגוני ביחידה לתקשוב ולטכנולוגיות המידע - לוט"ם) לנתי ברנט ולאמיר בר יוחאי על סיועם ועל הארותיהם.
2. CCRP הוא גוף במשרדו של סגן שר ההגנה של ארה"ב שאמון על הבטחת המעבר המוצלח של כוחות הביטחון האמריקניים - בכל מישורי הפעולה שלהם (תיאוריה, דוקטרינה, תורת לחימה ויישום) - אל עידן המידע.
3. פינקל ושמיר טוענים שצה"ל מסתמך במידה מופרזת על הניסיון של צבא ארה"ב, בלי להתחשב בשוני בשרשרת הפיקוד, במבנה הזרועות, במטרות האסטרטגיות וברמה האופרטיבית. במאמרם הם מציעים לבחון את מודל הלמידה כדי להימנע מתהליך של חיקוי "לא מושכל". מאיר פינקל ואיתן שמיר, "ממי צריך צה"ל ללמוד?" **מערכות** 433, אוקטובר 2010, עמ' 28-35.
4. David S. Alberts, **Information Age Transformation**, CCRP, 2002, pp. 1-73.
5. David S. Alberts, John J. Garstka, Frederick P. Stein, **Network Centric Warfare: Developing and Leveraging Information Superiority**, CCRP, 1999.
6. **אלברטס**, 2002, עמ' 51.
7. **שם**, עמוד 40.
8. David S. Alberts, R. E. Hayes, **Power to the Edge: Command and Control in the Information Age**, CCRP, 2003; Thomas K. Adams, "The Real Military Revolution", **Parameters** 30(3), 2000, pp. 54-65.
9. **אלברטס**, 2002, עמ' 44.
10. Martin C. Libicki, "DBK and its Consequences", In: Martin C. Libicki, & Stuart E. Johnson, (Eds.), **Dominant Battle Space Knowledge**, NDU, 1995, pp. 5-19; Martin C. Libicki, "Seven Types of Information Warfare", In: Davis S. Alberts, & Daniel S. Papp, (Eds.), **Information Age Anthology: National Security Implications of the Information Age**, 2000, CCRP, pp. 77-114; Paul Bracken, "The Significance of DBK", In: Martin C. Libicki, & Stuart E. Johnson, (Eds.), **Dominant Battle Space Knowledge**, NDU, 1995, pp. 20-27.
11. Michael Soveriegn, "DBK with Autonomous Weapons", In: Martin C. Libicki, & Stuart E. Johnson, (Eds.),

Kevin Soo Hoo, Seymour Goodman, & Lawrence Greenberg, "Information, Technology and the Terrorist Threat", In: Davis S. Alberts, & Daniel S. Papp, (Eds.), **Information Age Anthology: National Security Implications of the Information Age**, CCRP, 2000, pp. 301-338

32. גבריאל סיבוני, "לקחי המערכות בלבנון ובעזה ויישומם האופרטיבי והמשפטי", **שם**

33. עמיר סנדר, אמיר קופרשמידט, נתי ברנט, אמיר בר יוחאי, "מתרבות צבאית לתרבות קרבית - כיצד נעצב צבא מנצח", **מערכות** 423, פברואר 2009, http://maarachot.idf.il/PDF/FILES/0/112350_5.pdf

34. אדאמס, **שם** (ראו הערה 8)

35. אלברטס והייס, **שם**, (ראו הערה 8)

36. **אלברטס**, 2003, עמ' 207

37. ניר סולומון ("כאשר הרובוט יחשוב במקומו", **מערכות** 433, אוקטובר 2010, עמ' 78) מציין שהכיוון המסתמן כמעט בכל פיתוח טכנולוגי חדש הוא המעבר מאוטומטיות (חזרה על דפוס פעולה קבוע) לאוטונומיות (קבלת החלטות באופן עצמאי). לדבריו, "אנחנו הולכים ומתקרבים ליום שבו נוכל לייצר מכונות לחימה אוטונומיות לחלוטין שיחליטו באופן עצמאי מתי לפתוח באש ונגד אילו מטרות".

38. לומנס שינה אפשרות לחפיפה מסוימת בין המידע שצורך המפקד למידע שצורך החייל, אך מכיוון שכמות המידע עצומה, הסבירות לחפיפה מלאה היא זניחה.

39. אדאמס (ראו הערה 8) סבור שזמני התגובה קצרים מכדי להשתמש בצינורות הביורוקרטיים הקיימים. כדי לנצל את רוב היתרונות שמאפשרת טכנולוגיית המידע אסור לחייל לדבוק בצורה עיוורת בתכנון האופרטיבי, אלא עליו לנסות להפיק מיד יתרון שנוצר כתוצאה מהזדמנות חולפת (צעד מוטעה של האויב, הפוגה פתאומית וכו').

40. במפגש בין אויב שטוח, חמקני, חסר צורה וגבולות (בסיוע הטכנולוגיה שמאפשרת לו לפעול כך) לבין צבא שנסמך על שיטות העבודה הצבאיות הרגילות, נראה שידו של זה הראשון על העליונה - כפי שהומחש בעימותים רבים בעשורים האחרונים בעולם כולו. ראו למשל: איתי ברון וכרמית ולנסקי, "המהפכה בעיניים הצבאיים של הציר הרדיקלי", **מערכות** 432, אוגוסט 2010

41. ההיבטים האלה מושתתים על צרכים עמוקים ופונקציונליים לתפקוד הצבא.

42. Geert Hofstede, **Cultures and Organizations Software of the Mind: Intercultural Cooperation and its Importance for Survival**, McGraw-Hill, New York, 1996

43. להרחבה על אודות הפיקוד מוכוון המשימה ראו תזכיר שהגישו נציגי צבא גרמניה למטה צבא ארה"ב ופורסם ב**מערכות** 318, פברואר 1990

44. דורון רובין, "הפיקוד מוכוון המשימה בצבא הגרמני", **מערכות** 318, פברואר 1990, עמ' 6

45. תרבות ארגונית היא מכלול של ערכים, של אמונות ושל מוסכמות חברתיות שמשותפים לחברי הארגון. התרבות הארגונית היא התשתית הערכית שעליה נשען הארגון. היא קובעת דפוסי התנהגות נאותים במצבים שונים, מעניקה משמעות ומשפיעה על אופני ההתמודדות של הארגון עם בעיות קיומיות.

46. אמיר אבולעפיה, "האומץ להביע דעה עצמאית", **מערכות** 433, אוקטובר 2010

47. הימנעות מנקיטת עמדה עצמאית עשויה לנבוע גם מחוסר ידע: עומס עבודה, "הנחתות לו"ז" מגובה ועיסוק ב"דחוף" יוצרים קושי ללמוד את החומר. היעדר הכנה מוביל ל"צלילה" (דהיינו לאי-השתתפות בדיון) או ליישור קו עם הזרם המרכזי. חשיבה קבוצתית (Group Thinking) היא תופעה שבה חברי הקבוצה אינם מביעים את התנגדותם אלא נוטים לאחידות דעים לטובת שמירה על הקונסנזוס החברתי. לתופעה הזאת מייחסים לא מעט אסונות, ובהם התרסקות המעבורת צ'לנג'ר ב-1986 וכישלון הפלישה שיום הסי-איי-אי למפרץ החזירים בקובה ב-1961.

48. אבולעפיה, **שם**, עמ' 27

49. דברי הרמטכ"ל, רב-אלוף בני גנץ, בפני הפרורם של סגל הפיקוד הכללי www.dover.idf.il (15.03.11)

50. יצחק סמואל, **ארגונים: מאפיינים, מבנים, תהליכים**, אוניברסיטת חיפה, 2005, עמ' 250

51. Dana H. Born, "The 21st Century Military Psychologist: Transforming Challenges into Opportunities", **American Psychological Association**, 2006

Dominant Battle Space Knowledge, NDU, 1995, pp. 47-59

12. **Alberts et al.**, כיום מוגבלים לווייני הריגול בשדה הראייה, בתזמון מעל המטרה וברוחב הפס התקשורת. נוסף על כך, עלותם גבוהה.

13. הד למגמה הזאת ניתן לראות ב"רוכב שמיים" - מערכת חווי עילי ואוטונומי לאיסוף מודיעין ברמת הגדוד.

14. את המונח Command and Control תירגמו ל"פיקוד ממורכז". את המונח Self Synchronizing Command and Control תירגמו ל"פיקוד מבוזר".

15. ההבחנה בספרות היא בין push approach ל-pull approach. ראו: **Alberts**, 2003, pp. 82-84

16. כבר באים לידי תיזון לזהות התקדמות הולכת וגוברת בתחום הזה. למשל, "רואה-יורה" היא מערכת נשק בלתי מאוישת הנשלטת מעמדת שליטה הנמצאת בחמ"ל.

17. **שם**, עמוד 27

18. אלה באים לידי ביטוי, בין היתר, באמצעות שפה: לוחמה מבוססת רשת, לוחמה מבוססת אפקטים, עימותים אסימטריים, אפקט מעצב תודעה וכו'.

19. מושגים הניצבים בבסיס העשייה הצבאית, כמו "הכרעה" ו"ניצחון" הפכים לאמורפיים יותר. בהקשר הזה אמר הרמטכ"ל גבי אשכנזי ב-2007 בוועדת החוץ והביטחון של הכנסת: "בתקופתי לא יחזור מה שהיה במלחמת לבנון השנייה, שלא היה ברור מי מנצח ומי מפסיד". <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3382384,00.html>

20. **Rupert Smith, The Utility of Force: The Art of War in the Modern World**, 2004, <http://www.scribd.com/doc/13064530/SDA-Utility-of-Force-General-Smith>

21. היעדים הכמותיים של החדד-משמיעים של המלחמה המודרנית (השמדת כוחות וכיבוש שטח) התחלפו במושגים כמו "הרתעה", "פגיעה קשה", "שיפור המציאות הביטחונית וכו'".

22. במשחק מלחמה שערכנו במרכז דדו במרס 2010 נתבקשו מפקדים לכתוב את סיפור "המלחמה העתידית" ולהתייחס בו לנקודות הבאות: כיצד תתחיל המלחמה, כיצד תתנהל וכיצד תסתיים ומה יהיה תפקיד הטכנולוגיה בה. דברי המפקדים ממחישים ביתר שאת את דבריו של גנרל סמית: "אין לאבן ולמקל (אשר מחבלים במערכות) תחליף"; "האויב מחפש כל הזמן איך לתקוע מקל בטכנולוגיה. חוסמי GPS דוגמה לזה; מכשירי גוגל טלפון מונע ממתס יכולות מבצעיות".

23. **Martin Van Creveld, "Technology and War II: Postmodern War?"** In: Charles Townshend, (ed.), **The Oxford Illustrated History of Modern War**, Oxford, Oxford University Press, 1997, pp. 298-314

24. המחשה לשילוב הזה באזורנו ניתן לראות ביחסי הגומלין בין החזבאללה לאיראן ולסוריה. החזבאללה הוקם בעידוד האיראנים ומקבל סיוע חומרי, ארגוני ואידיאולוגי מאיראן, שלה מעורבות עמוקה גם בתהליכי הפיקוד והשליטה בכוח הצבאי של חזבאללה. סוריה, שהייתה במשך שנים רבות בעלת הבית בלבנון ועד היום יש לה בה השפעה רבה, מאפשרת את פעילות הארגון באמצעות העברת אמצעי לחימה אליו דרך שטחה.

25. אלון מור, **חזבאללה: האידיאולוגיה בבסיס הארגון**, המכללה הבין-זרועית לפיקוד ואמטה, 2005

26. יורם שייצר, "מגבלות הלחימה נגד צבא טרוריהל: לבנון ועזה כמקרה בוחן", **צבא ואסטרטגיה**, כרך 1, גיליון 1, אפריל 2009, עמ' 33

27. גבריאל סיבוני, "השתנות האיום - מבוא", מתוך "מענה ביטחוני לאיום משתנה - סיכום כנס", **צבא ואסטרטגיה**, כרך 2, גיליון 1, יוני 2010, עמ' 3-6; גבריאל סיבוני, "לקחי המערכות בלבנון ובעזה ויישומם האופרטיבי והמשפטי", בתוך: שלמה ברום וענת קורץ, (עורכים), **הערכה אסטרטגית לישראל 2010**, תל-אביב, המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2010, עמ' 51-60

28. המונח עימות נמוך עצימות (LIC - Low Intensity Conflict) מבטא הכרה ביכולתם של העימותים האלה לחולל שינוי אסטרטגי כמו עימות בעצימות גבוהה (HIC - High Intensity Conflict). בשלהי שנות ה-90 מוציף צבא ארה"ב קטגוריית המתחייסת למלחמות ולמבצעים שאינם מלחמה וכינה אותם OOTW - Operation Other Than War

29. לפי פרסומים בכלי התקשורת, יועצים משפטיים הביעו תרועמת על השם שנבחר, שכן באופן רשמי לא התקיימה מלחמת לבנון הראשונה (אלא מבצע "שלום הגליל"). בתגובה טען שר שהיה חבר בוועדה: "כל ניסיון למצוא שם אחר לא יצלח, אנחנו עוסקים בתודעה ולא בכרונולוגיה היסטורית".

30. לפי גנרל סמית, תפקידה המרכזי של התקשורת הוא אחד המאפיינים המרכזיים של המלחמה המודרנית.

31. אמיר קופרשמידט, **מפיתוח מפקדים לפיתוח מנהיגות: הצעה לתפיסה של פיתוח מנהיגות בדרג הפיקוד הבכיר בצה"ל**, מסמך פנימי בצה"ל, 2007

70 שנה למבצע "ברבורוסה"

חלק ב'

בגיליון הזה:

יעקב פלקוב, פרופ' אורי בר־יוסף כישלון ביוני והצלחה באוקטובר -
השפעת המודיעין על מהלכי מבצע "ברברוסה"

סא"ל (מיל") לב ניב ניצחון למראית עין - המהלכים העיקריים במבצע
"ברברוסה"

רס"ן דן פיוטקין המערכה על מוסקבה בעיני הפיקוד הסובייטי הבכיר
ג'וזף מירנדה המערכה האווירית בחזית המזרחית

כישלון ביוני והצלחה באוקטובר

השפעת המודיעין על מהלכי מבצע "ברברוסה"

היטלר בתדרוך עם קבוצת גנרלים גרמנים | כ־31
ביוני 1940 אמר היטלר לגנרלים שלו: "לאחר
השמדתה של רוסיה תתנפץ תקוותה האחרונה של
בריטניה. גרמניה תהיה שליטת אירופה והבלקן...
אם נפתח במערכה במאי 1941, עומדים לרשותנו
חמישה חודשים להשלים את המלאכה"

פרופ' אורי בר־יוסף

פרופ' במחלקה ליחסים בין-
לאומיים בבית הספר למדע
המדינה באוניברסיטת חיפה

יעקב פלקוב

דוקטורנט באוניברסיטת
תל-אביב

סטלין קיבל שפע של התרעות על כוונת הגרמנים לפלוש לארצו ביוני 1941 - והתעלם מהן. באוקטובר 1941 הוא קיבל מידע מדויק על כך שיפן אינה עומדת לתקוף אותו במזרח הרחוק וניצל את המידע הזה כדי לתגבר את חזית מוסקבה ביחידות מהמזרח הרחוק ולהנחיל תבוסה קשה ראשונה לגרמנים. המסקנה - שאותה נאלצה גם ישראל ללמוד על בשרה ב־1973 - היא שהמודיעין המעולה ביותר הוא חסר ערך אם אין עושים בו שימוש

מבוא

"תתנפץ תקוותה האחרונה של בריטניה. גרמניה תהיה שליטת אירופה והבלקן... אם נפתח במערכה במאי 1941, עומדים לרשותנו חמישה חודשים להשלים את המלאכה"². ההיגיון הזה, שלפיו האמצעי לחיסול האיום של בריטניה עובר דרך השמדת בריה"מ, היה מנוגד להיגיון המסורתי יותר שקבע כי גרמניה לא תפתח במלחמה במזרח לפני שתכניע את בריטניה במערב. בסתירה הזאת היה נעוץ חלק מהכשל הסובייטי לעמוד על כוונות גרמניה.

היטלר הורה להכין תוכנית מבצעית לכיבוש בריה"מ בתחילת יולי 1940, מיד לאחר נפילת צרפת. חודש מאוחר יותר התגבש הקונספט המרכזי של ההתקפה, ותאריך היעד שלה נקבע לאביב 1941. ב־18 בדצמבר חתם היטלר על פקודת המלחמה מספר 21 שבה נקבע גם שם המבצע - "ברברוסה"³. בפרק הזמן שבין אוקטובר 1940 ליוני 1941 גדל מספר הדיוויזיות הגרמניות במזרח מ־17 ל־146. במקביל עשו הגרמנים סדרת הכנות הכרחיות נוספות למלחמה, ובהן בניית שדות תעופה בסמוך לקו החזית, סלילת דרכים שיוכלו להכיל את עשרות אלפי כלי הרכב הממונעים שעמדו להשתתף במערכה ובניית מחנות לשבויי מלחמה רוסים.

הרחק מקווי החזית הדפיסו הגרמנים מפות רבות של בריה"מ בגרמנית ושיחונים בגרמנית וברוסית לשימוש צבא הכיבוש. נוסף על כך, ככל שהתקרב מועד המתקפה, גדלה התדירות של טיסות הסיוור שקיימו מטוסי חיל האוויר הגרמני מעל בריה"מ: הם עשו קרוב ל־200 טיסות בעומק השטח בחודשיים שלפני המלחמה, ובמקביל ערכו גם סיוורים קרקעיים.

ערב המבצע מנה הכוח התוקף יותר משלושה מיליון חיילים (160 דיוויזיות כולל 14 דיוויזיות רומניות ופיניות), יותר מ־2,000 מטוסי קרב ו־3,350 טנקים.

למתכנני המלחמה הגרמנים היה ברור מלכתחילה שלא ניתן להסתיר היערכות בממדים כאלה. אבל גם הם לא העריכו כראוי את כושר האיסוף של ארגוני המודיעין הסובייטיים - הנקו"ד והמודיעין הצבאי (RU). ב־1941 היה הנקו"ד אחראי, בין השאר, למודיעין החוץ, לריגול הנגדי, למשטרה הרגילה, למשמר הגבול ולגולאגים - מערך מחנות הריכוז של המדינה. המודיעין הצבאי הסובייטי היה כפוף למטכ"ל של הצבא האדום והיה אחראי לאיסוף מודיעין אסטרטגי ומודיעין שדה. בפברואר 1942, בעקבות רפורמה מקיפה שנערכה במערך המודיעין הצבאי של בריה"מ, שונה שמו מ־RU ל־GRU.⁴

המלחמה בין גרמניה הנאצית לבריה"מ - המלחמה הגדולה והיקרה ביותר בהיסטוריה - החלה ביוני 1941 עם הפלישה של צבא גרמניה (הוורמאכט) לבריה"מ והסתיימה במאי 1945 עם נפילת ברלין לידי הצבא האדום. מהלכה ותוצאותיה הושפעו במידה לא מעטה מהצלחתם של ארגוני המודיעין של שתי המדינות לעמוד על הכוונות ועל היכולות של היריב ומהנכונות של מנהיגיהן, סטלין והיטלר, לפעול על פי המודיעין שעמד לרשותם. עניינו של המאמר הזה הוא בהשפעת המודיעין על שניים ממהלכיה המרכזיים של המלחמה בחודשיה הראשונים: הכישלון של הסובייטים להתכונן כראוי לקראת הפלישה הגרמנית שהחלה בשחר 22 ביוני (מבצע "ברברוסה") - כישלון שתרם משמעותית לתבוסה האדירה שנחל הצבא האדום בחודשי המלחמה הראשונים - וההצלחה של הסובייטים, באמצעות מקורות מודיעין איכותיים, לעמוד על כוונתה של יפן לתקוף את ארה"ב בזירת האוקיינוס השקט ולא את בריה"מ. ההצלחה הזאת נוצלה כדי לתגבר את ההגנה על מוסקבה באמצעות יחידות צבא מסיביר ומהמזרח הרחוק הסובייטי - מהלך שמנע את נפילת הבירה לידי הגרמנים פחות מחמישה חודשים לאחר פתיחת המלחמה.

חלקו הראשון של המאמר מתאר את הרקע למבצע "ברברוסה", את תמונת המודיעין שעמדה לרשות הצמרת הסובייטית ערב פתיחתו ואת השתלשלות הדברים שהביאה לכך שההתרעות המדויקות לא הביאו להבנה שעומדת לפרוץ מלחמה. חלקו השני של המאמר מתאר את תרומת המודיעין להערכת המצב שגיבש סטלין באוקטובר 1941 ושבעקבותיה החליט להעביר כוחות צבא משמעותיים מהמזרח להגנת מוסקבה.

"ברברוסה" - הרקע

אף שהסיוט האסטרטגי של גרמניה מסוף המאה ה־19 היה מלחמה בשתי חזיתות, נפילתה המהירה של צרפת במאי־יוני 1940 הביאה את היטלר להורות לצבאו להתכונן לפלישה לבריה"מ עוד לפני הכניעת בריטניה. אין ספק שהמניע של היטלר היה שאיפתו האובססיבית להשמיד את האויב הבולשביקי - יעד שאותו הגדיר כבר בתחילת דרכו "משימתו הלאומית של העם הגרמני"¹.

אבל במהלך הגרמני היוזם היה גם היגיון אסטרטגי מסוים: "לאחר השמדתה של רוסיה" כך אמר היטלר לגנרלים שלו ב־31 ביולי 1940,

הגרמנים. אינדיקציה נוספת הייתה המספר הרב של השיחונים ברוסית (עם תרגום לגרמנית) שהודפסו לקראת המלחמה ואשר באמצעותם אמורים היו החיילים הגרמנים לתקשר עם האוכלוסייה המקומית בשטחים שיכבשו.⁸

החל מספטמבר 1939 ערכו הגרמנים טיסות סיור בתוך בריה"מ. בסך הכול נערכו 324 טיסות, וככל שהתקרב מועד המתקפה, כך גדל מספרן. בין 19 באפריל ל-19 ביוני נערכו 180 טיסות לעומק של 100 ק"מ ויותר; ב-19 וב-20 ביוני נערכו 47 טיסות. הסובייטים עקבו אחריהן מקרוב, ובמקרים רבים יירטו מטוסי קרב סובייטיים את המטוסים הגרמניים, אבל בפקודת סטלין הם לא הופלו. זו הייתה, כנראה, ההחלטה הגרועה ביותר של סטלין בחודשים שלפני המלחמה.⁹ אינדיקציות נוספות הגיעו בשבועות האחרונים לפני הפלישה מהאזנות שבוצעו באמצעות מיקרופונים שהוטמנו בבנייני השגרירויות וכן בבתיים של דיפלומטים מגרמניה, מאיטליה, מבריטניה, מהונגריה ומרומניה ואשר הצביעו על הכנות לפינוי הסגל הדיפלומטי עקב הפלישה הגרמנית המתקרבת. לכך נוספו אינדיקציות של הרגע האחרון: אוניות גרמניות שעזבו במפתיע את הנמלים הסובייטיים החל מ-17 ביוני ושריפת מסמכים בשגרירות גרמניה במוסקבה.¹⁰

התרעות על הכוונות

הטיהורים של סטלין אומנם פגעו קשות ביכולת האיסוף של הנקוד"ד ושל המודיעין הצבאי, אך למרות זאת עלה בידיהם להשיג החל מיוני 1940, שנה לפני "ברברוסה", שפע של מידע שהצביע על כוונת גרמניה לתקוף את בריה"מ. כך, למשל, מסרו כבר בקיץ 1940 שני מקורות גרמניים שונים - נציג בנספחות המסחרית בשגרירות גרמניה במוסקבה ופקיד במחלקת ההסברה במשרד החוץ בברלין - על כוונת גרמניה לפתוח במתקפת פתע במזרח. מקורות בממסד הביטחוני של בריטניה מסרו בינואר 1941, בין השאר על בסיס חומר "אולטרה", על ההחלטה לבטל את הפלישה לבריטניה - מה שהפך את בריה"מ ליעד הבא של גרמניה. התרעות הפכו להרבה יותר קונקרטיים ומדויקים ככל שהתקרב מועד הפלישה. בין מקורות הדיווח הבולטים היו:

- ריכרד זורגה, שהיה המקור הבכיר ביותר של המודיעין הצבאי הסובייטי במזרח הרחוק. זורגה, כתב גרמני של העיתון "פרנקפורטר אלגמיינה" ביפן, היה בן בית בשגרירות גרמניה בטוקיו וידידו הקרוב של השגריר אויגן אוט, הוכיח את יכולתו כאשר ב-1938, לפני העימות בין הסובייטים ליפנים במנצ'וריה, העביר מידע שאיפשר לסובייטים לשפר את מוכנותם ולנצח בלחימה. ב-5 במאי 1941 הוא שלח למוסקבה את העתק המברק משר החוץ של גרמניה לשגריר בטוקיו אשר בו נמסר שהמתקפה הגרמנית על בריה"מ תתחיל באמצע יוני. ב-13 ביוני דיווח זורגה ש-150 דיוויזיות גרמניות יתקפו את בריה"מ ב-22 ביוני.
- קצין מודיעין במיניסטריון התעופה הגרמני (כינוי המבצעי היה "סטרשינה") דיווח בתחילת מאי שההתקפה על בריה"מ היא כבר עובדה מוגמרת והזהיר ב-17 ביוני שכל ההכנות הגרמניות נשלמו ושהמתקפה צפויה להיפתח בכל רגע.
- מרכיבים ברשת "התזמורת האדומה" - שבראשם עמד לאופולד טרפּר ואשר היו בעלי מקורות רבים בתוך גרמניה (ובכללם

שירותי המודיעין של בריה"מ עברו בשנים 1937-1938 - בדומה לצבא האדום - מסכת טיהורים קשה שבה חוסל חלק ניכר מהקצונה הבכירה והאיכותית שלהם. מרבית שלוחותיהם שפעלו מחוץ לגבולות בריה"מ - בחסות הנציגויות הרשמיות ומחוצה להן - איבדו את ראשיהן, ה"רזידנטים". רבים מהם נקראו לחזור למוסקבה ושם הוצאו להורג בחשד (לרוב חסר כל בסיס) לבגידה. לכך היה אפקט כפול: הן צמצום כושר הפעולה של הארגון בחו"ל והן גיבוש דפוס פעולה שלפיו לא האמת היא העיקר אלא הצורך להשביע את רצון הממונים. ואלה - הממונים - דרשו לקבל מודיעין שתמך בתיאוריות הקונספירציה של ההנהגה.⁵ כך, למשל, דיווח ה"רזידנט" של שלוחת הנקוד"ד בהלסינקי לפני תחילת המתקפה הסובייטית על פינלנד בדיוק את מה שסטלין רצה לשמוע: "במקרה של מלחמה הפינים יתמוטטו במהירות, כמו הפולנים, והמעמד העובד יתמוך במשטר קומוניסטי".⁶

"ברברוסה": המידע שנאסף

חרף הטיהורים שעברו בשנים שלפני המלחמה הצליחו שירותי המודיעין הסובייטיים, ובעיקר המודיעין הצבאי, לייצר בחודשים שקדמו לפלישה תמונה מדויקת של ההכנות שעושים הגרמנים לקראת המתקפה ועל כוונתם לבצע. בדצמבר 1940, שבוע לאחר

חרף הטיהורים שעברו בשנים שלפני המלחמה הצליחו שירותי המודיעין הסובייטיים לייצר בחודשים שקדמו לפלישה תמונה מדויקת של ההכנות שעושים הגרמנים לקראת המתקפה ועל כוונתם לבצע

שהיטלר חתם על פקודת מבצע 21, קיבלו הסובייטים, באמצעות מכתב אנונימי, את עיקריה של פקודת המבצע הגרמנית. מאותו השלב ואילך הצטברו במוסקבה כמויות הולכות וגדלות של מידע איכותי על כל היבטיו של המבצע המתקרב. המחקר הקלסי בתחום, שהתפרסם לפני קרוב ל-40 שנה, מנה 84 התרעות קונקרטיים.⁷ מהחומר שהפך לזמין לאחר קריסת בריה"מ ברור שמספר ההתרעות היה גדול הרבה יותר. להלן יצינו רק כמה מהן:

סימנים מעידים

שירותי המודיעין הסובייטיים אספו כמות עצומה של סימנים מעידים למתקפה הגרמנית המתקרבת. גורם איסוף של הנקוד"ד, שבמקור נועד להילחם במעשי חבלה ברשת מסילות הברזל בבריה"מ, הרחיב לאחר פרוץ המלחמה ב-1939 את פעילותו גם לפולין ולגרמניה ודיווח באופן שוטף, החל מסוף יולי 1940, על תנועת הרכבות שהובילה את יחידות הוורמאכט למזרח. במסגרת הדיווחים האלה הוא מסר גם על העברת כמויות גדולות של ציוד גישור (סימן ברור לכוונות התקפיות) ועל בניית שדות תעופה בסמוך לקו הגבול. דיווחים מפורטים על היערכות הוורמאכט הגיעו גם מיחידות משמר הגבול של הנקוד"ד שהפעילו סוכנים בעומק שטחי היערכות של

חיילי הצבא האדום במצעד, 7 בנובמבר 1941. מהכיכר האדומה צעדו החיילים הישר לחזית | האמריקנים, שפיענחו את התעבורה הדיפלומטית של היפנים, העבירו למוסקבה מידע על ההכנות של גרמניה למלחמה

המודיעין של ממשלת וישי הצרפתית. ההתרעות האלה הועברו בחלקן ישירות למוסקבה, ואחרות באמצעות הבריטים או האמריקנים. את מספר ההתרעות הגדול ביותר העבירו הבריטים. חלק מהן בא ממקורות אנוש בארצות הכבושות וחלק אחר ממקורות "אולטרה". ב־13 באפריל העביר צ'רצ'יל לסטלין באמצעות שגריר בריטניה במוסקבה סטפורד קריפס אזהרה שהתבססה על "אולטרה". צ'רצ'יל הסתיר את מקור המידע והגדירו "מידע בטוח שהושג מאחד מסוכנינו הנאמנים ביותר". התרעות נוספות הועברו ישירות לשגרירות הסובייטית בלונדון. האחרונה שבהן הועברה לשגריר איוון מאיסקי ב־21 ביוני, ובה נאמר שההתקפה צפויה להיפתח למחרת.

"ברברוסה": כישלון ההתרעה ומקורותיה

חרף כל המידע המצוין שהצביע באופן חד־משמעי על כך שגרמניה תפתח במתקפה ענקית על בריה"מ ב־22 ביוני, היה הצבא האדום בלתי מוכן לחלוטין למלחמה כאשר זו פרצה. ההסבר לאי־המוכנות הזאת נעוץ בשני גורמים עיקריים:

1. הקונספציה של סטלין, שהאמין אפילו בשעות הראשונות של ההתקפה שגרמניה תימנע מפתחת חזית במזרח כל עוד לא סיימה את המלחמה במערב.
2. שלטון העריצות של סטלין שמנע כל דיון באפשרות שהקונספציה שלפיה פעל היא מוטעית.

אף שהיה היגיון אסטרטגי רב בקונספציה של סטלין (העובדה היא שבסופו של דבר אכן הובס היטלר כיוון שניהל מלחמה בשתי חזיתות), סביר להניח שלדבקותו בה היו סיבות נוספות. אחת החשובות שבהן הייתה הכרתו בחולשת הצבא האדום - חולשה שנחשפה במלוא חומרתה במהלך מלחמת החורף נגד פינלנד (1939-1940) ואשר נבעה במידה רבה מהטיהורים המסיביים בקרב הקצונה הבכירה, <<

במטכ"ל, בחיל האוויר ובמשרד החוץ) - דיווחו הן על ההכנות של הגרמנים והן על תוכניות הפלישה. יום לפני המתקפה התריע טרפר בפני מפעיליו במוסקבה שהמתקפה תיפתח למחרת.

- הרשת של אלכסנדר ראדו בשווייץ, ששימשה, בין היתר, צינור של המודיעין השווייצרי להעברת התרעות לבריה"מ, מסרה דיווחים שוטפים על התקדמות ההכנות למתקפה. בשבוע השני של יוני העבירה הרשת התרעה - שהתבססה על מקורות של המודיעין השווייצרי במטכ"ל הגרמני - ולפיה תתחיל המלחמה ב־22 ביוני.
- החפרפרות הסובייטיות באנגליה ("החמישייה של קיימברידג"), אשר התברגו בעמדות חשובות במסד הביטחוני שם, מסרו גם כן כמה התרעות. ג'ון קרנקרוס, אחד החברים בחמישייה, ששימש מזכירו האישי של לורד הנקלי, שהיה חבר בממשלת צ'רצ'יל, העביר הערכות מודיעין בריטיות שמהן עלה כי גרמניה ויתרה על כוונתה לפלוש לבריטניה, אף כי ריכוזי הכוחות שלה במזרח אינם מכוונים בהכרח כדי לתקוף את בריה"מ. דיווחים דומים הגיעו מחפרפרת נוספת, אנטוני בלאנט, ששירת ב־MI5, שירות הביטחון הבריטי.

התרעות ממקורות זרים

בשבועות שלפני המלחמה קיבלו הסובייטים התרעות מגורמי מודיעין שונים שהשיגו מידע על כוונת הגרמנים לתקוף. האמריקנים, שפיענחו את התעבורה הדיפלומטית של היפנים, העבירו למוסקבה בהזדמנויות שונות מידע על ההכנות של גרמניה למלחמה. התרעות נוספות הועברו מהמודיעין של המחתרת הפולנית, מהמודיעין של שוודיה, משירות המודיעין של הממשלה הצ'כית בגולה, מגולים רוסים ואוקראינים באירופה, מהמחתרת הרומנית האנטי־פשיסטית, משירותי המודיעין של סין הלאומנית, ממפקד המחתרת ביוגוסלביה, טיטו, ומגורמי

תותחים סובייטיים שנפלו שלל בידי הגרמנים עם פתיחת מבצע "ברברוסה" | בתנאים רגילים היה שפע המידע המודיעיני על המתקפה הגרמנית המתקרבת יכול להביא לערעור האמון בקונספציה השלטת גם אם המנהיג דבק בה בצורה עיקשת

המנהיג דבק בה בצורה עיקשת. אבל התנאים שבהם פעלו יועציו הקרובים של סטלין היו רחוקים מלהיות רגילים. סטלין סבל מפרנויה קשה שגרמה לו לחסל באופן שיטתי את כל מי שהעז לחלוק עליו - אפילו בצורה זהירה. התוצאה הייתה שסטלין הוקף באומרי הן שבאופן שיטתי חיזקו את אמונתו - שממילא הייתה חזקה - שהיטלר לא יתקוף במזרח כל עוד לא סיים את המלחמה במערב.

שר ההגנה טימושנקו והרמטכ"ל ז'וקוב העזו בימים האחרונים שלפני "ברברוסה" לדרוש התכוננות למלחמה, אבל דרישתם נדחתה. סטלין וחבריו להנהגה גדלו במחתרת הבלושביקית, שבה רבים (כולל סטלין עצמו) היו סוכנים כפולים ומשולשים, ולכן הם למדו מתחילת דרכם לחשוד בכל מודיעין. לכן היה להם קל לבטל דיווחים של סוכנים שהעידו על מלחמה מתקרבת.¹³ במקביל, שר הפנים לברנטי בריה, חנפן ידוע שהיה אחראי לנקור"ד ובתוקף כך גם למחלקת מודיעין החוץ של הארגון, וגנרל פיליפ גוליקוב, ראש המודיעין הצבאי, שהיה בעל כישורים פוליטיים שעלו בהרבה על כישוריו המקצועיים, עשו כל מאמץ כדי להוכיח לסטלין את נאמנותם לו באמצעות הספקת מודיעין שישביע את רצונו - ממש עד הרגע האחרון.

בעבור בריה, ששני קודמיו בראשות הנקור"ד - גנריך יגודה וניקולאי ז'וב - חוסלו במצוות סטלין, שמירת מעמדו הייתה שיקול חשוב הרבה יותר מאשר הספקת מודיעין מדויק.¹⁴ לכן הוא הטיל באופן שיטתי ספק בכל פיסת מידע על המלחמה המתקרבת. כך, למשל, כאשר אחד המקורות של הנקור"ד הזהיר באוקטובר 1940 מפני כוונת גרמניה לתקוף בתחילת 1941, הבטיח בריה לסטלין שיגרור את המקור למוסקבה ויזרוק אותו לכלא באשמת "דיסאינפורמציה" - הפצת מידע כוזב מתוך כוונת זדון. שלושה ימים לפני הפלישה, כאשר קצין בגסטפו - שהיה מבכירי המקורות הסובייטיים בגרמניה ואשר זכה להערכתו האישית של בריה - הזהיר שמלחמה תפרוץ ב-22 ביוני,

בעיקר בשנים 1937-1938. מאביב 1940 הוחל בבנייה מחדש של שורות הקצונה, וחלק מהפיקוד הבכיר שהוביל את הצבא הסובייטי לניצחון במלחמה נגד הנאצים שוחרר מהגולאגים וחזר לשירות. במקביל הואצו ההכנות לקראת עימות עם גרמניה הנאצית. אבל סטלין היה מודע לכך שהצבא לא יהיה מוכן למלחמה לפני אביב 1942, ולכן חתר בכל כוחו להימנע מכל מהלך שהיה עלול להביא למלחמה מוקדם יותר. הביטוי האופרטיבי המשמעותי ביותר של הלך המחשבה הזה היה הוראתו לאנשי הצבא להימנע בכל מחיר מאיזשהו צעד שהגרמנים עלולים לראות בו פרובוקציה. לכן הוא אסר לירות על מטוסים גרמניים שערכו טיסות סיור בעומק בריה"מ ודחה את דרישותיהם התקיפות של שר ההגנה סמיון טימושנקו ושל הרמטכ"ל גיאורגי ז'וקוב ערב המתקפה הגרמנית להעלות את דרגת הכוונות של הצבא. יתרה מזאת, בצעד חריג ביותר גם הוסתרו מאנשי הצבא רבות מההתערות שהעבירו מקורות האנוש של המודיעין הסובייטי.¹¹ הגרמנים, שהיו מודעים לקונספציה של סטלין, חיזקו אותה, בין השאר במכתבים שכתב היטלר לסטלין ובהם הסביר שמקור הידיעות על כוונת גרמניה לתקוף את בריה"מ הוא במודיעין הבריטי שמנסה להביא למלחמה ביניהן כדי לחלץ את בריטניה מהמצוקה הקשה שבה היא נמצאת. נכונותו של סטלין להאמין להיטלר היא אירוניה היסטורית, שכן - כפי שקבע הסופר וההיסטוריון אלכסנדר סולז'ניצין - סטלין, שלא בטח באף אחד, שם למעשה את מבטחו בהיטלר. לנטייה הזאת תרמו לא רק החשש ממלחמה ב-1941 אלא גם דיווחי מודיעין כמו אלה של חלק מרשת "החפרפרות" של קיימברידג', שמסרו כי המודיעין הבריטי אכן מפיץ שמועות על מלחמה מתקרבת בין בריה"מ לגרמניה.¹²

בתנאים רגילים היה שפע המידע המודיעיני על המתקפה הגרמנית המתקרבת יכול להביא לערעור האמון בקונספציה השלטת גם אם

העריך שר הפנים שהדיווח הוא "חסר שחר ופרובוקטיבי". יום לפני הפלישה דרש בריה להחזיר את שגריר בריה"מ בברלין ולהענישו משום ש"הוא ממשיך להפציץ אותי בדיסאינפורמציה על ההכנות כביכול של גרמניה לתקוף את בריה"מ"¹⁵. באותה ההזדמנות הוא הצהיר חגיגית בפני סטלין: "אנשי ואני, יוסיף ויסרינוביץ', זוכרים היטב את החיזוי הנבון שלך: היטלר לא יתקוף ב-1941"¹⁶.

גנרל גוליקוב החליף ביולי 1940 את גנרל איוון פרוסקורוב, טייס מצטיין שעמד על דעתו מול סטלין ובשל כך פוטר ולאחר הפלישה הגרמנית הוצא להורג. בתוקף היותו ראש המודיעין הצבאי היה גוליקוב אחראי לגוף המחקר היחיד במודיעין הסובייטי. סטלין נועד איתו בנוגע להתרעות המלחמה יותר מאשר עם כל גורם אחר.¹⁷ בפגישות האלה הוטרד ראש המודיעין הצבאי יותר מכול מהאפשרות שתיווצר סתירה בין הערכות המנהיג לתוצרים של מחלקת המחקר בארגונו, שהייתה אמורה לספק הערכות אינטגרטיביות. לכן בתום הפגישות נהג להיוועד עם ראש מחלקת המחקר שלו ולוודא שהוא יודע מה חושב המנהיג.¹⁸

בדומה לבריה, אף כי בלשון פחות בוטה, פסל גוליקוב בצורה שיטתית התרעות ממקורות אנוש שהצביעו על מלחמה מתקרבת וטען שמדובר ב"דיסאינפורמציה". לכן המודיעין הצבאי לא הפיץ חלק

הפתעת הרוסים מעצם הפלישה הגרמנית ויתרונם האופרטיבי-טקטי הבולט של הכוחות הפולשים הם שגרמו לכך ששלב הפתיחה של מבצע "ברברוסה" היה הצלחה מזהירה של הגרמנים

ניכר מההתרעות, כולל ממקורות מעולים כמו ריכרד זורגה, ולעומת זאת נתן משקל יתר - הן בתפוצה והן בהערכה משוקללת - לידיעות ולהערכות מרגיעות שלפיהן גרמניה לא תפתח במלחמה נגד בריה"מ לפני שתכבוש את בריטניה או תגיע לשלום עימה.¹⁹ גוליקוב עשה כל זאת בצורה מודעת. 20 שנה לאחר תום המלחמה הוא אמר בריאיון לעיתון סובייטי: "אני מודה שסילפתי מודיעין כדי להשביע את רצונו של סטלין כיוון שפחדתי ממנו".²⁰ התוצאה הייתה קטסטרופה צבאית.

מצבה האסטרטגי-צבאי של בריה"מ בין "ברברוסה" לקרב על מוסקבה

הפתעת הרוסים מעצם הפלישה הגרמנית ויתרונם האופרטיבי-טקטי הבולט של הכוחות הפולשים הם שגרמו לכך ששלב הפתיחה של מבצע "ברברוסה" היה הצלחה מזהירה של הגרמנים. "לא נסוגונו, אלא פשוט נסנו על נפשנו עד מוסקבה", הודו בדיעבד חיילים רוסים, ניצולי הקרבות הראשונים עם הוורמאכט.²¹ בתום שלושת חודשי הלחימה הראשונים החזיקו הכובשים בשטחים סובייטיים עצומים - מחבל קָרְלִיה וּאֶסְטוֹנִיה בצפון ועד חצי האי קרים ורוסטוב בדרום, ומהקו וילנה - לבוב - קישינב במערב ועד הקו מוסקבה - קורסק - חרקוב במזרח. מרכזי התעשייה והחקלאות העיקריים של בריה"מ

היו בשטחים האלה שנכבשו.

בשבוע האחרון של ספטמבר 1941, עת עסקו סטלין וחברי הפיקוד הצבאי העליון שהקים, הסטווקה, בניסיון לפרוץ את המצור המתהדק סביב לינינגרד ובארגון ההגנה על אודסה, דיווחו שני שירותי הביון הסובייטיים - הנקו"ד והמודיעין הצבאי - על היערכות הגרמנים להסתערות אחרונה, מכרעת, על מוסקבה.²² מידע שהתקבל מגרמניה, מיחידות מודיעין השדה בחזית ומחוליות המודיעין שחדרו לעורף האופרטיבי של האויב הצביע בבירור על כך שהוורמאכט מרכז בגזרה המרכזית של החזית כוח מהלומה המונה קרוב ל-80 דיוויזיות ובהן כמיליון קצינים וחיילים.²³

כעבור ימים אחדים, ב-30 בספטמבר, החלו הכוחות הגרמניים לנוע לעבר בירת בריה"מ ובתחילת אוקטובר כבר עסקו בכיבוש ערי הלוויין שלה - אורל, בריאנסק, קלוגה - במרחק של עשרות קילומטרים בלבד מהקרמלין. היה זה ראשיתו של הקרב על מוסקבה שנמשך עד שלהי אפריל 1942 ושהסתיים בניצחון גדול של הצבא האדום. על עוצמת המערכה מעידים מספרי האבדות: שני הצדדים איבדו יחדיו כ-2.5 מיליון קצינים וחיילים (הרוגים, פצועים, שבויים ונעדרים).

אולם במחצית הראשונה של סתיו 1941 נראו עדיין סיכויי ההתאוששות של הצבא האדום קלושים ביותר. הוורמאכט סגר על מוסקבה משלושה כיוונים ונערך לכיבוש העיר, שאמור היה - כך האמין היטלר - לשים קץ לשלטון הבולשביקי של רוסיה ולהביא לסיום המוצלח של ה"פֶּלְדֶּצֶג אים אוסטן", המערכה במזרח.²⁴

כבר ביום שבו התקבלה ההתרעה המודיעינית על ריכוז כוחות האויב לקראת המתקפה על מוסקבה ידע סטלין שכוח המגן שיוכל להציב מול האיום הזה אינו כשיר למשימה. יחידות הצבא האדום שניצבו מול קבוצת הארמיות מרכז הגרמנית סבלו מנחיתות מספרית, ממחסור חמור באמצעי לחימה ובתחמושת וכן מתשישות פיזית וממוראל נמוך, שכן רבים מהקצינים ומהחיילים חדלו להאמין ביכולתם לבלום את המתקפה הגרמנית. יתר על כן, לרשות הסטווקה לא עמדה עתודה אסטרטגית מוכנה שבאמצעותה ניתן היה להחליף באופן מיידי את הכוחות שהלכו ונשחקו בחזית.²⁵

נוכח המציאות העגומה הזאת נקט סטלין אסטרטגיית בלימה שאחד ממרכיבי היסוד שלה היה העתקת הכוחות הרוסיים הפרוסיים בסיביר ובמזרח הרחוק הסובייטי לחזית שבקרבת מוסקבה. הכוחות האלה היו מצוידים היטב ללחימה בתנאי חורף והפגינו את כושרם הקרבי הגבוה בעימותים המזוינים בין בריה"מ ליפן בשנים 1938-1939. אחדות מהדיוויזיות הסיביריות כבר הועברו מערבה זמן קצר לאחר הפלישה הגרמנית,²⁶ אך בהמשך הופסקה העברת הכוחות מהמזרח, שכן ההנהגה במוסקבה חששה מפני האפשרות שטוקיו תיענה להפצרותיה של ברלין למלא את חלקה בהסכם לשיתוף פעולה צבאי ביניהן ותתקוף את בריה"מ מכיוון מזרח באמצעות חיל המשלוח של הצבא הקיסרי היפני, צבא קוואנטונג.²⁷ הכוח הזה היה פרוס באותה העת במנצ'וריה, בקוריאה ובחלקו הדרומי של חצי האי סחלין ומנה כמיליון לוחמים. מפקדיו הבכירים היו להוטים להכות ברוסים הן כדי לנקום את מפלות העבר והן כדי למלא את חובתה של יפן כלפי גרמניה.²⁸

אומנם עד סוף ספטמבר 1941 לא תורגמה הלהיטות הזאת למהלך

שני המערכים האמורים מרמה מסוימת של נגישות ליעדי איסוף זרים, גרמניים ואחרים. זאת הן הודות ליירוט תשדורות ולפענוח והן הודות להחדרת לוחמים וסוכנים לשטחים שבידי הגרמנים ולשטחיהן של מדינות אחרות.

על פי תורת המודיעין הסובייטית, שהתפתחה מאז שנות ה-20 של המאה ה-20, יש צורך בשילוב הרמוני של כל אמצעי האיסוף האפשריים כדי לקבל תמונת מודיעין מקיפה, מהימנה ועדכנית ביותר.³³ לכן המודל לאיסוף מידע על יעד אסטרטגי זר כלל את "תקיפתו" המסיבית באמצעות סוכנים שנפרסו ברחבי תבל ואת אימות המידע שנאסף והשלמתו באמצעות מודיעין אלקטרוני ולעיתים גם באמצעות מודיעין השדה. זה היה המודל שאימצו גופי הביון הסובייטיים בבואם לבחון את כוונות היפנים בנוגע לתקיפת בריה"מ בסתיו 1941.

המודיעין שנאסף על כוונות היפנים

כאמור, התרבות המבצעית של הנקוו"ד ושל המודיעין הצבאי חייה את שני הארגונים לפנות בראש ובראשונה לסוכניהם בעלי הנגישות למידע המבוקש. במקרה הנידון ניתנה עדיפות לסוכנים שפעלו בארץ היעד, דהיינו ביפן. אולם שם היו יכולותיו של המודיעין האנושי הסובייטי מוגבלות. שלוחות הנקוו"ד והמודיעין הצבאי שפעלו בטוקיו מתוך בניין השגרירות הסובייטית ניזוקו קשות בתקופת הטיהורים. קציניהן הוותיקים והמנוסים נצטוו לשוב למוסקבה, שם הואשמו רבים מהם בבגידה ובשיתוף פעולה עם הביון היפני ונכלאו או אף הוצאו להורג. מחליפיהם היו ברובם צעירים חסרי הכשרה מודיעינית מתאימה וחסרי ניסיון מבצעי, ולכן קלושים היו סיכוייהם לפתח פעילות איסוף יעילה ביפן - ארץ בעלת תרבות ייחודית ושירותי ביטחון חזקים.³⁴

לכן אין זה מפליא שרק שלוחה אחת של המודיעין הסובייטי, שפעלה מחוץ לכותלי השגרירות בטוקיו ובלא כל קשר גלוי עימה, פיתחה נגישות למוקדי קבלת החלטות בבירת יפן. הייתה זאת שלוחת המודיעין הצבאי שבראשה עמד ריכרד זורגה, שכבר הוכיח את יכולתו במודיעין שסיפק לקראת העימות עם יפן במנצ'וריה וערב "ברברוסה". סוכנו הבכיר של זורגה, חודזומי אודזקי, היה בתקופה האמורה היועץ של ממשלת יפן לענייני סין ונחשף למידע רגיש בתחום מדיניות החוץ. בין היתר מסר בקביעות למפעילו - ודרכו למוסקבה - עדכונים על עמדתה של הנהגת יפן בנוגע לעתיד היחסים עם בריה"מ.

שעתם היפה ביותר של זורגה ושל אודזקי בשירות מוסקבה הגיעה בראשית ספטמבר 1941, עת למדו על החלטת הקבינט היפני להימנע מעימות מזוין עם בריה"מ לפחות עד ראשית 1942 ולרכז את המאמץ המלחמתי של הצבא הקיסרי מול היעדים האמריקניים והבריטיים בחלקו המערבי של האוקיינוס השקט ובדרום-מזרח אסיה. הדיווח שכתב זורגה בנושא הזה בעקבות שיחתו עם השגריר אוט התקבל במטה המודיעין הצבאי במוסקבה ב-14 בספטמבר, ולכן שבועיים מאוחר יותר, כאשר דרש סטלין לעדכנו על כוונות היפנים, הוא נחשב עדיין לעדכני ולשימושי מאוד והיה בסיס להכנת מענה למנהיג בריה"מ. המודיעין הצבאי העריך שמדובר במידע מהימן מאוד - בראש ובראשונה בשל מיקומו הרם של המקור, אודזקי, במערכת השלטון

מלחמתי קונקרטי - בשל הססנותו של הדרג המדיני ביפן ורצונו לכבוש תחילה את מושבותיהן של ארצות המערב בזירת האוקיינוס השקט - אולם איש בהנהגה הסובייטית הבכירה לא היה מוכן לערוב לכך שהיפנים יתמידו במגמה הזאת גם לאחר נפילת ערי הלוויין של מוסקבה בידי הגרמנים. במקרה שהיפנים היו מחליטים לתקוף במזרח רוסיה, היה דילול כוחותיו של הצבא האדום במזרח הרחוק מביא לאובדנם של שטחים נרחבים שם ולפגיעה אנושה בתשתית הכלכלית-תעשייתית ובמשאבי האנוש שהזינו את מאמץ הלחימה של הרוסים במערב.

סטלין, שתיכנן לשלב את חייליו מסיביר ומהמזרח הרחוק בהגנה על בירתו, היה זקוק אפוא למידע קונקרטי, עדכני ומהימן על הלך הרוח בקרב הנהגת יפן. הנקוו"ד והמודיעין הצבאי נדרשו לספק למנהיג את מבוקשו, וכך הוטלה עליהם האחריות ההיסטורית לגורלו של הקרב על מוסקבה.

מצבה של קהילת המודיעין הסובייטית במחצית השנייה של 1941

בספטמבר 1941 כלל מערך האיסוף של קהילת המודיעין הסובייטית את המחלקות של מבצעי חו"ל ושל הריגול הנגדי שפעלו במטה הנקוו"ד, את ארבע מחלקותיו המבצעיות - המערבית, המזרחית, הבלקנית והצבאית-טכנית - של מטה המודיעין הצבאי, ה-RU, את

לאחר פלישת הגרמנים לבריה"מ
המשיך מערך המודיעין האנושי
הסובייטי לתפקד במידה רבה
של יעילות ורשם לזכותו הישגים
מרשימים

יחידות מודיעין האותות של שני הארגונים ואת מחלקות המודיעין והמודיעין המסכל שלהם שהיו פרוסות באזורים הסמוכים לגבולות המדינה.²⁹ מקור המידע שאותו העדיפו הנקוו"ד והמודיעין הצבאי היה המודיעין האנושי (המכונה ברוסית אַגְנְטורנאיה רְזֻדְקָה). לאחר פלישת הגרמנים לבריה"מ המשיך מערך המודיעין האנושי הסובייטי לתפקד במידה רבה של יעילות ורשם לזכותו הישגים מרשימים, כמו חשיפת מאמציהן הראשוניים של ארה"ב ושל בריטניה לפתח פצצת אטום.³⁰

אמצעי איסוף אחרים ששימשו את הרוסים בתקופת "ברברוסה" היו יעילים הרבה פחות. מערך המודיעין האלקטרוני, רדיורְזֻדְקָה, של הצבא האדום פורק ב-1923, בתום מלחמת האזרחים ברוסיה, והוקם מחדש רק בשנים 1929-1930. עם פרוץ מלחמת העולם השנייה, כעבור כעשור, סבל עדיין המערך הזה ממחסור כרוני בכוח אדם מקצועי ובציוד טכני מתקדם.³¹ הוא הדין במערך מודיעין השדה, אופרטיבנאיה רְזֻדְקָה, שאותו הפעיל הצבא. ליקויו הרבים, שלא טופלו כראוי במשך שנים, הוסיפו להעיב על תפקודו גם לאחר פלישת הגרמנים לבריה"מ.³² ובכל זאת, במחצית השנייה של 1941 כבר נהנו

סוכנים־סיירים שהוחדרו דרך הגבול עם מנצ'וריה בהוראת מטה הנקוו"ד במוסקבה דיווחו גם הם שצבא קוואנטונג אינו מרכז את כוחותיו לקראת מתקפה אפשרית נגד בריה"מ.⁴⁵ כל המידע על כוונות היפנים שאספו המודיעין הצבאי והנקוו"ד ערב הקרב על מוסקבה הועבר לעיונו של סטלין לא יאוחר מהשבוע הראשון של אוקטובר 1941.

סטלין מגיב על דיווחי המודיעין

בחדשים שלאחר הפלישה הגרמנית עברה התנהגותו של סטלין כלפי סביבתו הקרובה מטמורפוזה הדרגתית. מפלותיה הצבאיות של בריה"מ בחדשי הלחימה הראשונים, אשר ברובן נבעו מהחלטותיו ומפקודותיו השגויות, לימדוהו להיות קשוב יותר לדעות המקצוענים שבצמרת הצבא האדום.⁴⁶ עם הקצינים שאותם העריך במיוחד נמנו ראש המטה הכללי, בוריס שפושניקוב, מפקד חזית המערב, גאורגי ז'וקוב, ומה שחשוב עוד יותר בהקשר הנידון - ראש המודיעין הצבאי, אלכסי פנפילוב. זה האחרון, קצין שריון מבריק, לחם בגבורה ביפנים בקרבת האגם חסאן בקיץ 1938, הוצב במנגנון המרכזי של קומיסריאט העם לענייני הגנה ב־1939, וכעבור שנה בלבד הצטרף לשורות המודיעין הצבאי והפך למפקד הארגון בשבועות הראשונים של הקרב על מוסקבה, באוקטובר 1941. סטלין פגש אותו לראשונה במרס 1939, בכינוס ה־18 של המפלגה הקומוניסטית הסובייטית, שבמהלכו נאם פנפילוב מטעם חיל השריון הסובייטי. בנאומו קרא לסטלין "הדגל שלנו" והבטיח "להילחם תחת הדגל הזה למען ניצחון הקומוניזם".⁴⁷ בהמשך התרשם סטלין מכישוריו של פנפילוב ומנאמנותו האישית והטיל עליו שתי משימות בעלות חשיבות אסטרטגית ממדרגה ראשונה: עריכת רפורמה מקיפה במערך המודיעין הצבאי הסובייטי וארגונו של קציני הצבא הפולני וחייליו, שנותרו בשטח בריה"מ, במסגרת כוח לוחם שנודע לימים בשם "צבאו של גנרל אנדרס".⁴⁸

חשוב אפוא להדגיש שהיה זה פנפילוב שקיבל בתקופה שקדמה לקרב על מוסקבה ובמהלך הקרב עצמו את כל דיווחי המודיעין הצבאי הסובייטי שהתייחסו לכוונות היפנים, בחן אותם בקפידה, השתכנע שהם מהימנים והגן עליהם באוזני סטלין. היחסים שנקמו בין שני האישים היו אחד הגורמים המרכזיים לנכונותו של סטלין לתת אמון במסריהם של זורגה, של ראדו ושל מודיעין השדה בנוגע לכוונות היפנים להימנע מעימות מזוין עם בריה"מ. חשיבות לא פחותה נודעה לעובדה כי האדם שהניח על שולחנו של סטלין את ההוכחות לאמינות המידע שסיפק המודיעין הצבאי היה לא אחר מאשר איש אמונו ובן טיפוחו של המנהיג הסובייטי, ראש הנקוו"ד בריה"מ.⁴⁹

הנה כי כן, בשבוע הראשון של אוקטובר 1941, בבואו להכריע בשאלת העתקתם של הכוחות מסיביר ומהמזרח הרחוק אל החזית שבקרבת מוסקבה היה בידי סטלין מידע מדויק על כוונות טוקיו - מידע שהושג בלב ליבו של הדרג המדיני היפני, אומת באמצעות מגוון של מקורות אנושיים וטכניים שהיו פרוסים ברחבי תבל ומה שחשוב אף יותר: זכה לאמון האישים הבכירים שבהם שם סטלין את מבטחו בתקופה האמורה. הדרך לתגבור הכוחות הרוסיים סביב מוסקבה באמצעות דיוויזיות מסיביר ומהמזרח הרחוק הייתה אפוא סלולה, וכבר ב־7

היפני ובשל דיוקם הרב של דיווחיו הקודמים.³⁵ המודיעין הצבאי גם דאג לאמת את הדיווח המדובר של זורגה באמצעות המידע שסיפק אלכסנדר ראדו, ראש השלוחה בשווייץ, אשר התוודע גם הוא לאי־רצונם של היפנים לתקוף את בריה"מ;³⁶ וגם באמצעות פנייה למערך מודיעין השדה של הצבא האדום שפעל לאורך הגבול עם סין ועם מנצ'וריה. תשובת המערך הייתה כי לא נמצא כל סימן להיערכותו של צבא קוואנטונג היפני למתקפה נגד בריה"מ.³⁷

ב־3 באוקטובר פנה שוב מטה המודיעין הצבאי במוסקבה לזורגה בדרישה לספק לאלתר מידע עדכני על כוונות היפנים.³⁸ המידע המבוקש התקבל מפיו של השגריר אוט. הלה נפגש ב־4 באוקטובר עם הצמרת הביטחונית של יפן ובעקבות זאת דיווח לברלין על הסתייגות היפנים מעימות עם הצבא האדום ועל כוונתם להילחם בכוחות המערב באוקיינוס השקט.³⁹ אודזקי אישר את המידע הזה באוזני זורגה באומרו כי אכן הקבינט היפני דחה את ההחלטה בעניין המתקפה נגד בריה"מ עד ראשית 1942 וקבע כי ההחלטה תהיה תלויה במידת הצלחתם של הגרמנים בחזית הרוסית. מיד לאחר מכן, בערב של 4 באוקטובר, שיגר האלוטן של זורגה שדר בהול למטה המודיעין הצבאי ובו הבשורה שסכנת המתקפה היפנית הוסרה לפחות עד סוף אותה השנה.⁴⁰

פנפילוב קיבל בתקופה שקדמה לקרב על מוסקבה ובמהלך הקרב עצמו את כל דיווחי המודיעין הצבאי הסובייטי שהתייחסו לכוונות היפנים, השתכנע שהם מהימנים והגן עליהם באוזני סטלין

הנקוו"ד קיבל מהמודיעין הצבאי עדכון מלא על תוכן המסרים ששלח זורגה ופעל לבדיקת מהימנותם באמצעים שעמדו לרשותו. החשוב שבהם היה, כאמור, המודיעין האנושי. עם סוכני הארגון שנהנו מנגישות למידע הרלוונטי נמנו ימֶוֹ וְטֶנְאָבָה, עיתונאי יפני בכיר שהוצב במוסקבה בראשית 1941 וקיים קשר שוטף עם שגרירות ארצו, וכן ולטר סְטֶנְס, קצין גרמני שהתנגד לשלטונו של היטלר, היגר לסין והיה בתקופה האמורה יועצו הצבאי של מנהיג המפלגה הלאומנית הסינית, צ'אנג קאי שק. שניהם טענו, ככל הנראה בשלהי ספטמבר או בראשית אוקטובר 1941, שלפחות עד סוף אותה השנה אין בכוונת הצבא הקיסרי היפני לפלוש לבריה"מ.⁴¹

הטענה הזאת קיבלה אישוש בדיווחים של שלוחות הנקוו"ד בטוקיו ובחרבין שבסין, אשר נסמכו על המגעים שקיימו מקורותיהן עם נציגי השלטונות היפניים;⁴² ואפשר שגם בדיווחיו של אנטוני בלאנט, סוכן הנקוו"ד שפעל בשירות הביטחון הבריטי, MI5 והיה נגיש למידע אסטרטגי מפרויקט "אולטרה" שמקורו בפענוח התשדורות של צבא גרמניה.⁴³ מידע זה לזה שמסרו וטנאבה וסטנס התקבל במנהל המודיעין האלקטרוני של הנקוו"ד שהצליח לייטר ולפענח את התעבורה בין משרד החוץ של יפן לשגרירות איטליה בטוקיו.⁴⁴

משוריינים גרמניים נטושים בדרך למוסקבה | תרומת המודיעין הסובייטי למפלתם הראשונה של כוחות היבשה הגרמניים מאז פרוץ מלחמת העולם השנייה הייתה מכרעת - הן הודות לנגישותו הטובה למידע רב ערך על כוונות היפנים והן הודות ליכולתו לשכנע את סטלין באמינותו של המידע הזה

גם הצלחת המודיעין להביא לקבלת ההחלטה על תגבור הכוח שהגן על מוסקבה - באמצעות כוחות שהיו מוצבים בסיביר למקרה של התקפה יפנית - הייתה תוצר של שני גורמים: הגורם הראשון שוב היה סטלין. בניגוד לאירועי יוני, שאז הייתה לסטלין הטיה ברורה נגד ההערכה שההתקפה הגרמנית בשער, המידע שהגיע לקראת ראשית אוקטובר, ואשר הצביע בבירור על כך שאין בכוונת היפנים לתקוף בסיביר, עלה בקנה אחד עם צרכיו האסטרטגיים של מנהיג בריה"מ. לכן הוא היה פתוח מראש לקבלתו, להטמעתו ולנקיטת פעולה על פיו. הגורם השני היה הניסיון שנצבר. ההפתעה ביוני והמחיר האדיר ששולם בגללה היו חייבים לשנות את כללי המשחק, וסטלין אכן למד להאזין גם לדעות שאינן עולות בקנה אחד עם דעותיו. השינוי הזה בא לידי ביטוי הן בתחום של ניהול המלחמה והן בתחום המודיעיני.

קטסטרופה צבאית ששורשה באי-הבנת המידע המתריע הזמין היא מתכון יעיל (אך יקר להחריד ולכן ממש לא מומלץ) לשיפור השימוש במודיעין בהמשך. הפתעת פרל הרבור בדצמבר 1941 לימדה את האמריקנים לעשות שימוש יותר יעיל במודיעין והביאה לניצחון המודיעיני והימי על היפנים בקרב מיזוויי חצאי שנה מאוחר יותר. תהליך לימוד מהיר של לקחי הכשל המודיעיני ביום הכיפורים 1973 לימד את ישראל לעשות שימוש יעיל יותר בהתרעות מודיעין, והתוצאה הייתה הכנה מדוקדקת של צה"ל לקראת המתקפה המצרית ב-14 באוקטובר והבסתה. וכך, למזלו של העולם התרבותי, היה גם במה שהרוסים מכנים "המלחמה הפטריוטית הגדולה" בסתיו של 1941.

בנובמבר השתתפו היחידות הראשונות מקרב הכוחות האלה בלחימה נגד הגרמנים.⁵⁰

מאותו השלב של הקרב על מוסקבה ועד אביב 1942 הועברו מחבליה המזרחיים של בריה"מ לחזית שבמערב קרוב ל-400 אלף קצינים וחילים. בואם שיפר לבלי היכר את מצב המגינים על מוסקבה ואיפשר לסטווקה להוציא לפועל מתקפת נגד רחבת היקף שנפתחה ב-6 בדצמבר 1941. המתקפה הזאת, שהביאה למפלתם הראשונה של כוחות היבשה הגרמניים מאז פרוץ מלחמת העולם השנייה, הסירה את איום הכיבוש מעל בירת בריה"מ והייתה צעד חשוב ביותר בדרך לתבוסתה הסופית של גרמניה הנאצית.⁵¹ תרומת המודיעין הסובייטי להתפתחות הזאת הייתה מכרעת - הן הודות לנגישותו הטובה למידע רב ערך על כוונות היפנים והן הודות ליכולתו לשכנע את סטלין באמינותו של המידע הזה.

סיכום

כל המחקרים על כשלי התרעה מלמדים שמקור הכישלונות האלה אינו בהיעדר מידע מתריע על הסכנה המתקרבת אלא בהבנה בלתי נכונה של המידע שהתקבל. לאי-ההבנה הזאת שותפים לעיתים הן יצרני המודיעין והן צרכניו. הכישלון של הסובייטים ביוני 1941 הוא דוגמה מצוינת לתופעה הזאת. במקרה הזה הכמות והאיכות של ההתרעות היו יוצאות דופן. את העובדה שסטלין החליט להתעלם מהמידע הזה ניתן להסביר בחששו ממלחמה ב-1941 ובמשטר העריצות שהשליט ואשר מנע כל דיון פתוח באפשרות שהוא טועה.

E. Primakov (Ed.), **Ocherki istorii rossiiskoi vneshnei razvedki**, Vol. 4, Mezhdunarodnye otnosheniia, Moskva, 1999, p. 8

Nikolai Pushkariov, GRU, Iauza-Eksmo, Moskva, 2004, p. 102

Robert Benson and Michael Warner (Eds.), **Venona: Soviet Espionage and the American Response, 1939-1957**, Aegean Park Press, 1996, p. 480

Vladimir Lota, "Sekretnyi Front: glaza i ushi Genshtaba", Retrieved from: <http://www.senat.org/vasilevsky/GRU.html>

31. היסטוריון צבאי רוסי, ד"ר ולדימיר קיקנדיצה, בריאיון לערוץ הרדיו הרוסי Stolitsa ב־13.5.2008, ראו: <http://chekist.ru/article/2162>

V. Kiknadze, "Razvitie otechestvennoi morskoi radioelektronnoi razvedki v mezhoennoi period (1925-1939)", 27.11.07. Retrieved from: <http://www.chekist.ru/article/1904>

Vitalii Nikolskii, **Akvarium-2**, Geia Iterum, Moskva, 1999, pp. 118-119, 124-130

Kolpakidi and Prokhorov, Vol.1, pp. 300-302

S. Mikheev, **Voenno-istoricheskie primery**, Moskva and Leningrad, 1928, p. 65

N. Kakurin, **Sovremennaia taktika**, Moskva, 1926, p. 39

V. Tseitlin, **Sviaz**, Moskva, 1930, pp. 300, 304

Aleksandr Kolpakidi, **Entsiklopedia voennoi razvedki Rossii**, Moskva, Astrel, 2004, pp. 521-523

35. על ההערכה הרבה שרחשו למידע של אודוקי במוסקבה ראו: Sudoplatov, **Raznye dni**, p. 372

Sh. Rado, **Pod psevdonomom DORA**, Voenizdat, Moskva, 1973, p.100

Sudoplatov, p. 375

37. S. Goliakov and M. Il'inskii, **Zorge. Podvig i tragediia razvedchika**, Veche, Moskva, 2001, p. 356

Documents on German Foreign Policy, Doc. 378, "The Ambassador in Japan to the Foreign Ministry", 4.10.41, pp. 608-611

Goliakov and Il'inskii, pp. 369-370

40. M. Rubchenko, "Chudesna i anomalii velikoi voiny", **Ekspert**, No. 16 (702), 26.4.10. Retrieved from: http://expert.ru/expert/2010/16/chudesna_i_anomalii_velikoi_voiny

Sudoplatov, **Raznye dni**, p. 370

A. Ulitvinov, "Blizhnvestochnyi Shtirlits", **Nezavisimaia Gazeta**, 7.6.2002 Retrieved from: http://nvo.ng.ru/spforces/2002-06-07/7_stennes.html

Evgenii Primakov (Ed.), **Ocherki istorii rossiiskoi vneshnei razvedki**, Vol. 4, Mezhdunarodnye otnosheniia, Moskva, 1999, pp. 515-517, 533

Sudoplatov, **Raznye dni**, pp. 371-372

Andrew Boyle, **The Climate of Treason**, Coronet Books, 1980, p.221

Sudoplatov, **Raznye dni** pp. 370-371

Ibid., p. 375

45. **Krasnov**, pp. 206, 208-209, 215-216, 240, 263

Shtemenko, **General'nyi shtab**, Bk. 1, pp. 173-206

Zhukov, **Vospominaniia i razmyshleniia**, Vol. 2, pp. 41, 58

XVIII s'ezd Vsesoiuznoi kommunisticheskoi partii (b). Stenograficheskii otchet, Gospolitizdat, Moskva, 1939, p. 506

Kolpakidi, pp. 84-85

48. N. Tarkhova et al. (Eds.), **Komandnyi i nachal'stviushchii sostav Krasnoi Armii v 1940-1941 gg**, Letnii Sad, Sankt-Peterburg, 2005, pp. 180-181

49. על מעורבותו האישית של בריה באיסוף המידע על כוונות היפנים בשלהי ספטמבר 1941 ראו: **Raznye dni**, p. 374

A. Beloborodov, **Vsegda v boiu**, Ekonomika, Moskva, 1984, pp. 2-3

51. **Bellamy**, pp. 329-350; **Coox**, p. 1052, Zhukov, **Vospominaniia i razmyshleniia**, pp. 28, 40

מקורות

1. איאן קרשו, **היטלר, היבריס 1936-1889**, עם עובד, תל־אביב, 2005, עמ' 218

2. איאן קרשו, **הכרעות גורליות**, עם עובד, תל־אביב, 2009, עמ' 77

3. ריצ'רד אוברי, **מלחמתה של רוסיה**, דביר, גני־אביב, 2001, עמ' 81-83

4. Aleksandr Kolpakidi and Dmitrii Prokhorov, **Imperiia GRU. Ocherki istorii voennoi razvedki**, Bk. 2, OLMA Press, Moskva, 2000, pp. 300-301

5. Christopher Andrew and Oleg Gordievsky, **KGB: The Inside Story of Its Foreign Operations from Lenin to Gorbachev**, Harp-ercollins, New York, 1992, p. 242; Christopher Andrew and Vasili Mitrokhin, **The Sword and the Shield: The Mitrokhin Archive and the Secret History of the KGB**, Basic Books, New York, 1999, p. 94; David E. Murphy, **What Stalin Knew: the Enigma of Barbarossa**, Yale University Press, New Haven & London, 2005, p. 90

6. **Andrew and Gordievsky**, p. 250

7. ברטון וילי, **מילת הקוד ברברוסה**, מערכות, תל־אביב, 1975

8. **Murphy**, pp. 117-136; וילי, עמ' 51

9. **Murphy**, pp. 162-172

10. **Ibid.**, pp. 108-112; וילי, עמ' 112-113

11. Constantine Pleshakov, **Stalin's Folly: The tragic First Ten Days of WWII on the Eastern Front**, Houghton Mifflin, Boston, 2005, p. 2

12. Pavel Sudoplatov and Anatoli Sudoplatov, **Special Tasks**, Little, Brown & Co., Boston, 1994, pp. 118-119; **Murphy**, pp. 186-191

13. סיימון סבאג מונטיפיורי, **סטלין: חצר הצאר האדום**, זמורה ביתן, אור־יהודה, 2006, עמ' 370-371

14. **Andrew and Mitrokhin**, p. 94

15. **Murphy**, pp. 102, 149, 208

16. **מונטיפיורי**, עמ' 391

17. **Andrew and Gordievsky**, p. 257

18. Igor A. Damaskin, **Stalin i razvedka**, Veche, Moscow, 2004, p. 255

19. **Murphy**, pp. 69, 156-159, 180; **Andrew and Gordievsky**, p. 260

20. **Murphy**, p. 249

21. P. Tyshkevich, "Desantnik 1941-go", 22.5.2007, http://artofwar.ru/maa/text_0090.shtml

22. פקודה מס' 35 של היטלר להיערכות הוורמאכט לתקיפת מוסקבה (מבצע "טייפון") פורסמה ב־6 בספטמבר 1941. ראו: Chris Bellamy, **Absolute War**, First Vintage Books, New York, 2008, p. 256

23. **Kolpakidi and Prokhorov**, pp. 297-298, 363; Pavel Sudoplatov, **Raznye dni tainoi voiny i diplomatii**, 1941 god, Olma-Press, Moskva, 2001, pp. 326-327

24. Sergei Matveevich Shtemenko, **General'nyi shtab v gody voiny**, Bk. 1, Voenizdat, Moskva, 1981, pp. 42-43; Bellamy, pp. 270-279

25. Valerii Krasnov, **Neizvestnyi Zhukov. Lavry i ternii polkovodtsa**, OLMA Press, Moskva, 2000 p. 235; Georgii Konstantinovich Zhukov, **Vospominaniia i razmyshleniia**, Vol. 2, Agentstvo pečatni i novosti, Moskva, 1975, p. 18

26. V. Kusov, "Borodino, 1941 god", **Moskovskii zhurnal**, No. 5, 2001. Retrieved from: <http://testan.rusgor.ru/moscow/article/borodino.htm>

27. לטענת שגריר בריה"מ בטוקיו, סְמְטֵנְיִן, ב־25 ביוני 1941, שלושה ימים לאחר תחילת "ברברוסה", הוא נפגש בהנחייתה של ממשלת בריה"מ עם שר החוץ של יפן, מצואוקה כדי לבחון את כוונות יפן בנוגע למימוש חוזה הנייטרליות שהיא חתמה עם בריה"מ באפריל של אותה השנה. מצואוקה, נוכר סמטנין, הצהיר באוזניו שהחוזה יכובד כל עוד לא יעמוד בסתירה להסכם התלת־צדדי בין יפן, גרמניה ואיטליה. התרשמותו של סמטנין הייתה אפוא שבן שיחו אינו שולל מצב שבו יופר הסכם הנייטרליות, ויפן תצטרף למתקפה הגרמנית נגד בריה"מ. ראו: A. Nikolaev, "Tokiiskii voennyi tribunal", Senator, 2010. Retrieved from: www.konkurs.senat.org/notabene/tokyo.html

28. Alvin D. Coox, **Nomonhan. Japan Against Russia**, Stanford University Press, 1990, pp. 1039-1043, 1171

29. **Kolpakidi and Prokhorov**, pp. 237-240

ניצחון זמני

המהלכים
העיקריים
במבצע
"ברברוסה"

חיילים גרמנים מתכוננים להסתערות | כבר בשלב הפתיחה נאלצו הגרמנים להתמודד עם בעיה שעתידה הייתה ללוות אותם במשך כל מסע המלחמה במזרח: מחסור בשריון, או ליתר דיוק: מחסור בעוצבות משורינות

סא"ל (מיל') לב ניב
קצין מודיעין וחוקר צבאי

“ברברוסה” - שם הקוד לפלישה הגרמנית לבריה”מ ביוני 1941 - הייתה קרוב לוודאי המבצע הצבאי הגדול ביותר בהיסטוריה. בכל הזירות של המבצע הזה - הצפונית, המרכזית והדרומית - ניצחו הגרמנים בקרבות הגבול, אבל רק באחת מהן, הדרומית, הצליחו לנצח גם בקרב ההכרעה. זה לא הספיק להם כדי לנצח את המלחמה

מבוא

בפקודת “ברברוסה” היה להשמיד את הצבא האדום ממערב לנהרות הדנייפר והדבינה המערבית. השיטה שנקבעה הייתה ביצוע מהלכי שריון עמוקים, כיתור כוחות סובייטיים גדולים ככל הניתן וחסול כיסי הכיתור בהמשך באמצעות עוצבות חי”ר ובסיוע חיל האוויר, בעוד השריון ממשיך קדימה לקראת הכיתור הבא.

ההנחה הייתה שממזרח לקו הנהרות הגדולים ינהלו שלוש קבוצות הארמיות בעיקר קרבות רדיפה בדרך ליעדי המערכה האולטימטיביים: לנינגרד בצפון, מוסקבה במרכז ואגן הדונייץ והקווקז בדרום. הקו הסופי שאליו חתרו הגרמנים היה וולגה-דון - בעומק של 1,500-2,000 ק”מ.

אולם כבר בשלב הפתיחה נאלצו הגרמנים להתמודד עם בעיה שעתידה הייתה ללוות אותם במשך כל מסע המלחמה במזרח: מחסור בשריון, או ליתר דיוק: מחסור בעוצבות משוריניות. בעקבות ארגון מחדש³ של כוחות השריון הגרמניים לאחר המערכה בצרפת יכול היה הוורמאכט להקצות שתי ארמיות שריון (שנקראו קבוצות פאנצר - Panzergruppen) רק לקבוצת הארמיות מרכז. לכל אחת

ערב 22 ביוני 1941 עמדו זה מול זה שני צבאות הגדולים בעולם: צבא גרמניה נמצא בעמדת זינוק לקראת המתקפה שמטרתה הייתה להשמיד את הצבא האדום, ואילו הצבא האדום היה בעיצומם של תהליכי התעצמות, וה־ארגון והתבצרות לקראת המתקפה, שהוא ידע בוודאות כי תבוא, אך הוא לא ידע מתי.

בניית הכוחות וגיבוש התוכניות מתוארים בהרחבה במאמריהם של בני מיכלסון ושל עדו הכט בגיליון הקודם. כאן יתוארו המהלכים העיקריים של הצדדים במסגרת מערכות הפתיחה של מבצע “ברברוסה” מ־22 ביוני ועד 30 בספטמבר 1941 - המועד שבו נפתחה מערכת ההמשך ל”ברברוסה” - מבצע “טייפון” (הקרוב על מוסקבה).

המלחמה נפתחה בשחר יום א’, 22 ביוני 1941,¹ בתקיפה של חיל האוויר הגרמני - הלופטוואפה - על שדות תעופה ועל מטרות צבאיות אחרות בשטחה של בריה”מ. מהלכי המערכה האווירית מתוארים במאמר אחר בגיליון הזה. כאן אסתפק בקביעה שמכת הפתיחה של הגרמנים אומנם הייתה מוצלחת - רק ביום הראשון של המלחמה איבדו הסובייטים כ־1,200 מטוסים, מהם כ־800 על הקרקע - אך חיל האוויר הסובייטי לא שותק והצליח במהלך המערכה לפעול הן נגד כוחות היבשה הגרמניים והן נגד הלופטוואפה.

נראה כי בימים שקדמו ל־22 ביוני החדירו הגרמנים לבריה”מ חוליות חבלה מאגד ברנדנבורג וכן סוכנים וחבלנים מקרב מהגרים אנטי־סובייטים וכן הפעילו תאים אנטי־סובייטיים רדומים בשטח. כל אלה פגעו בקווי תקשורת בין המפקדות, ועם פרוץ המלחמה תקפו מפקדים ומתקנים מבודדים, הסירו שלטים להכוונת התנועה, חסמו צמתים, זרעו בהלה, הפיצו שמועות וכד’ וכך פגעו במאמצי הסובייטים להתארגן ולהגיב בשעות הראשונות ואף בימים הראשונים של המלחמה.

לאחר מכת הפתיחה האווירית ולאחר הכנה ארטילרית קצרה, החלו שלוש קבוצות הארמיות (צפון, מרכז ודרום) לנוע לתוך שטח בריה”מ - כל קבוצה בגזרתה. כעבור כשבוע הצטרפו למערכה צבאות של מדינות ציר אחרות (רומניה, הונגריה²) וכן צבא פינלנד יחד עם הכוח הגרמני הקטן שהיה ערוך בצפון פינלנד ובצפון נורווגיה.

המאמץ העיקרי של הוורמאכט היה מצפון לביצות הפריפריאט, שם פעלו שתיים מתוך שלוש קבוצות הארמיות. יעדה של החזקה מבין השתיים - קבוצת הארמיות המרכזית - היה מוסקבה. על קבוצת הארמיות הזאת פיקד פלדמרשל פדור פון בוק.

היעד המערכתי הראשון והחשוב ביותר של הגרמנים שנקבע

המאמר הוא תקציר.

באתר האינטרנט של “מערכות” תפורסם בסוף הגיליון הגרסה המלאה של המאמר הזה

משתי קבוצות הארמיות האחרות - הצפונית והדרומית - נאלצו להקצות רק קבוצת פאנצר אחת - מה שהגביל את יכולתן לבצע מהלכי לפיתה וכיתור עמוקים. אי לכך מהלכיהן של שתי קבוצות הארמיות האלה לא התבססו על הבקעות עמוקות ועל כיתור, אלא בעיקר על דחיקת הצבא האדום מזרחה ועל יצירת כיסי כיתור טקטיים לכל היותר (לפחות בשלבי המערכה הראשונים).

התגובה הסובייטית הייתה בשלב ראשון חלקית ומהוססת,⁴ אך בהמשך כללה פקודות החלטיות למעבר למתקפה כדי להשמיד את הכוחות הפולשים ולהעביר את המלחמה לשטח האויב.⁵ אולם גם הפקודות החלטיות לא נתנו מענה ראוי למתקפה הגרמנית - בעיקר בגלל תמונת מצב לא נכונה במטכ”ל ובמפקדות החיתות (קבוצות הארמיות) ואף ברמות הנמוכות יותר. לתמונה הלקויה הזאת היו סיבות רבות: קשר לקוי בין המפקדות בכל הרמות, החשש

למסור דיווחי אמת קשים - במיוחד למטכ"ל - הפחד לנקוט יוזמות, היערכות לקויה בשטח (למשל, יחידות רבות היו מרוחקות ממערכי החירום שלהן), הלם בקרב המפקדים. התגובה הלקויה הקלה על הגרמנים להשיג את הישגיהם הראשוניים המרשימים.

מערכות הגבול (22 ביוני - 9 ביולי 1941) הגזרה הצפונית של החזית: קבוצת הארמיות צפון נגד החזית הצפון-מערבית

קבוצת הארמיות צפון תקפה מפרוסיה המזרחית היישר לעבר הארצות הבלטיות - ליטא ולטביה. בראש קבוצת הארמיות צפון פעלה קבוצת השריות IV בפיקודו של גנרל אריך הפנר, והיו בה שני קורפוסים ממוכנים. בעוד שאחד הקורפוסים הסתבך בקרב שריון עם קורפוס ממוכן סובייטי (שכלל טנקי KV, שמרבית כלי הנ"ט של הגרמנים לא היו מסוגלים להבקיעו),⁶ הקורפוס השני המשיך בהתקדמות מהירה בלי שנתקל בהתנגדות של ממש או שעקף את מוקדים של התנגדות וכבר ב-26 ביוני הצליח להשתלט כמעט ללא קרב על שני גשרים על נהר הדבינה בעיר הלטבית דגוופילס (דונבורג בפי הגרמנים) ועל ראש גשר בגדה הצפונית. כעבור יומיים הגיעו גם הכוחות של הקורפוס הראשון אל הנהר בין דגוופילס לריגה וכבשו ראשי גשר בגדה הצפונית שלו.

התקפות הנגד הסובייטיות נחלו
בדרך כלל כישלון חרוץ והעוצבות
הסובייטיות איבדו כ-90% מהטנקים
שעימן יצאו להתקפה

כוחות מארמיה 18 איבטחו את האגף המערבי של קבוצת הפאנצר IV והקצו כוח משנה לכיבוש עיר הנמל ובסיס הצי החשוב ליאפאיה (ליבאו בפי הגרמנים) שלחוף הים הבלטי. ב-1 ביולי הם נכנסו כמעט ללא קרב לריגה בירת לטביה.

באותו השלב כבר התקדמו כוחות מקבוצת הפאנצר IV אל הגבול הסובייטי הישן (קו פסקוב-אוסטרוב-אוסטשקוב). ארמיה 16 נעה בדירוג מדרומם (ומצפון לנהר דבינה).

בימי המערכה הראשונים ניסתה מפקדת החזית הצפון-מערבית לארגן מהלך תגובה ולצאת להתקפת נגד באמצעות קורפוסים ממוכנים שבמרחב. ההתקפה החלה בערב 23 ביוני, אך בפועל הגיעו לשדה הקרב רק כ-100 מתוך 300 טנקים של כל אחת משלוש הדיוויזיות שהצליחה מפקדת החזית לרכז.⁷ התקפות הנגד נחלו כישלון חרוץ פרט למקרה שהוזכר לעיל, והעוצבות הסובייטיות איבדו כ-90% מהטנקים שעימן יצאו להתקפה.⁸

תגובת הפיקוד העליון הסובייטי הייתה להדיח את מפקד החזית ולהחליפו במפקד ארמיה 8 ולמנות את גנרל ניקולאי וטוטיין (סגן

הרמטכ"ל וראש אגף המבצעים) לרמ"ט של מפקדת החזית. אולם בצעדים האלה לא הייתה תועלת של ממש, והגרמנים המשיכו בהתקדמותם.

לקראת 6 ביולי הסתיימו מערכות הגבול בגזרה הצפונית. הגרמנים תקפו במפתיע, עוד לפני שהסובייטים גייסו את המילואים שלהם, הביסו את החזית הצפון-מערבית, פרצו את "קו סטלין", התקדמו 450 ק"מ מעבר לגבול, כבשו את רוב שטחן של הרפובליקות הבלטיות וצרו על טאלין, בירת אסטוניה, שהייתה אחד מבסיסי הצי הסובייטיים החשובים שבמרחב הבלטי.⁹

עד 6 ביולי איבדה החזית הצפון-מערבית יותר מ-1,000 טנקים, 4,000 תותחים ומרגמות ויותר מ-1,000 מטוסי קרב. אבודותיה בכוח אדם הסתכמו ב-75.3 אלף הרוגים ושביים ו-13.3 אלף פצועים.

חמור מכך: כוחות החזית לא הצליחו לייצב קו הגנה כלשהו בעומק ובכך חשפו את עורפו של הפיקוד המרחבי של לנינגרד, שנקרא אז החזית הצפונית, ואשר מרבית כוחותיו נלחמו בפינים. אלה נכנסו למלחמה לצד הגרמנים ב-26 ביוני, וב-30 ביוני פתחו במתקפה לעבר לנינגרד.

הגזרה המרכזית של החזית: קבוצת הארמיות מרכז נגד החזית המערבית המהלכים הראשונים

גם בגזרה המרכזית נפתחה המלחמה ב-22 ביוני, קצת אחרי 4 לפנות בוקר. בחלק מהגזרות החלה הפלישה אחרי הכנה ארטילרית קצרה ובגזרות אחרות - ללא אש מכינה, אולם בכל הגזרות הייתה הכנה אווירית מסיבית נגד שדות תעופה ונגד יעדים צבאיים אחרים. התקיפה האווירית הצליחה מעבר למצופה: הושמדו 738 מטוסים (כ-530 מהם על הקרקע) - כמחצית מהסד"כ האווירי של החזית.¹⁰ קבוצת הפאנצר III בפיקודו של גנרל-אוברסט הרמן הות (שבשלב הראשון של המלחמה הייתה תחת פיקודה של ארמיית שדה 9) פרצה משטחי היערכותה באזור סובאלקי דרך אליטוס לעבר בירת ליטא וילנה. מטרתה הייתה לפנות משם דרום-מזרחה כדי לסגור את החלק הצפוני של טבעת הכיתור באזור מינסק, בירת ביילורוסיה (את החלק הדרומי של הטבעת צריכה הייתה לסגור קבוצת הפאנצר II בפיקודו של "אבי השריון" הגרמני, גנרל-אוברסט היינץ גודריאן). כוחות של קבוצת הפאנצר III כבשו את וילנה כבר ב-24 ביוני וב-28 ביוני פרצו לתוך מינסק.

מדרום לקבוצת הפאנצר III התקדמו כוחותיה של ארמיית שדה 9 דרך משמרות הגבול של ארמיה 3 הסובייטית והמשיכו בכיוון גרודנו-ביאליסטוק.

תחת פיקודה של ארמיה 4 פעלה קבוצת הפאנצר II שאמורה הייתה לנוע מהר ככל האפשר לעבר מינסק מדרום-מערב ולסגור את החלק הדרומי של טבעת הכיתור.

טבעת הכיתור נסגרה בין 28 ל-30 ביוני, וכיס מינסק חוסל סופית ב-8 ביולי. במקביל לסגירת טבעת הכיתור של מינסק המשיכו כוחותיהן של שתי קבוצות הפאנצר להתקדם מזרחה כדי להגיע במהירות אל הנהרות דנייפר ודבינה, לכבוש את ה"משולש" ויטבסק-אורשה-סמולנסק (שכונה "שערי מוסקבה"), לתפוס

חי"ר סובייטי מסתער, אמצע ספטמבר 1941 | למרות תבוסות קשות נלחם הצבא האדום היטב וכעזו רוח ולא הראה שום סימן שבכוונתו להפסיק להילחם

● ההיערכות הסובייטית בגזרת החזית הייתה לא טובה ונגזרה כנראה מהתשתית של מחנות הקבע ומההנחיה המדינית להיערך בהגנה קדומנית.¹²

● פעולות החבלה של החוליות הגרמניות (שחדרו לשטחה של בריה"מ בימים שלפני המלחמה) ושל גורמים אנטי סובייטיים "רדומים" הצליחו כנראה לנתק את התקשורת בין המפקדות הסובייטיות ובמיוחד בין הארמיות למפקדת החזית ובין זו למטכ"ל.

בהיעדר קשר עם הכוחות שבבליטת ביאליסטוק, ובמיוחד עם ארמיה 3, שיגר מפקד הפיקוד לאזור את סגנו, גנרל בולדין. זה ניסה לארגן מהלומת-נגד והקים איגוד כוחות זמני שכלל את קורפוס ממוכן 6 מארמיה 10 (יותר מ-1,000 טנקים "על הנייר") וקורפוס פרשים 6 (שכלל שתי דיוויזיות פרשים). ב-24 וב-25 ביוני תקף הכוח מדרום (מכיוון ביאליסטוק) לצפון, לעבר גרודנו. אל ההתקפה הצטרף בנפרד, ללא תיאום, גם הקורפוס הממוכן 11 (מארמיה 3) אשר תקף בכיוון גרודנו ממזרח. אולם הגרמנים גילו את תנועת הכוחות בעוד מועד ותקפו אותם במרוכז מהאוויר - ובמיוחד את המערכים העורפיים שלהם. התוקפים עצמם נתקלו במערכים של ארטילריית נ"ט גרמנית, ספגו אבדות כבדות, ושאריותיהם נסוגו והתפזרו במרחב בחוסר סדר. מפקד הקורפוס הממוכן 6, גנרל חצקילביץ', נהרג בקרב.

ברמה המקומית (ארמיה 4 בדרום גזרת החזית) ניסו הסובייטים לתקוף נגד כבר ב-23 ביוני באמצעות הקורפוס הממוכן 14 וקורפוס

ראשי גשר בנקודות רבות ככל האפשר ובכך למנוע את נסיגתם של יתר הכוחות הסובייטיים מביילורוסיה מזרחה וליצור מצב שבו ניתן יהיה להמשיך להתקדם לעבר מוסקבה.

ארמיות השדה 9 ו-4, שהיו מבוססות על כוחות חי"ר, נעו בינתיים בכבדות מזרחה. תפקידיהן היו רבים וקשים: "לחתום" סופית את טבעות הכיתור הראשונה (סביב ביאליסטוק) והשנייה (סביב מינסק) ולטהר את הכיסים, ליצור רצף קרקעי בינו לבין קבוצות הפאנצר ובין קבוצות הפאנצר, לאבטח את אגפי קבוצת הארמיות, בעיקר מכיוון ביצות פריפיאט, להילחם בכוחות סובייטיים קטנים יותר בשטח אשר עדיין לא הניחו את נשקם וניסו לחבור אל מערכיהם במזרח, לאבטח צירי תנועה ועוד.

התגובה הסובייטית בגזרה המרכזית

בפיקוד המערבי המיוחד (שהפך עם פרוץ הקרבות לחזית המערבית) היו ההפתעה וההלם גדולים עוד יותר מאשר אצל שכניו מצפון ומדרום. היו לכך כמה סיבות:

- מפקד הפיקוד המערבי (גנרל דמיטרי פבלוב) האמין יותר מעמיתיו בפיקודים השכנים שהמלחמה עוד רחוקה ולא נקט אפילו צעדים צנועים שלא היו מעוררים עליו את חמת סטלין (שאסר לנקוט "צעדים פרובוקטיביים" שעלולים היו "להרגיז" את הגרמנים ולגרור להם לחשוב שפני בריה"מ למלחמה).
- בכל מקרה מפקדת הפיקוד סברה שהמאמץ הגרמני העיקרי אינו צפוי בגזרתה.¹¹

הח"ר 28. את ההתקפה הזאת הדפו כוחות מקבוצת הפאנצר II (הקורפוסים XXIV ו-XLVII), ולאחר מכן המשיכו הכוחות הניידים הגרמניים להתקדם צפון-מזרחה לעבר מינסק.

נוכח כישלונה של מהלומת-הנגד העיקרית פקדה מפקדת הפיקוד על ארמיות 3 ו-10 להתחיל לסגת מזרחה, אולם הגרמנים הצליחו לקרואת 1 ביולי לסגור סופית את טבעת הכיתור ובכך השלימו את כיתורן של שתי ארמיות סובייטיות.

ב-29 ביוני הודח מפקד החזית מתפקידו¹³ ולמחרת נעצר יחד עם הצמרת של מפקדת החזית (הרמ"ט וקצין הקשר). כולם נשפטו בעוון "בגידה" ו"פחדנות" והוצאו להורג ב-22 ביולי. יחד עימם הוצאו להורג גם מפקד ארמיה 4, מפקד הקורפוס הממוכן 14 ומפקד הארטילריה של החזית (הם נעצרו ב-8 ביולי).¹⁴

למפקדה החדשה של החזית לא נותר אלא לקלוט את ארמיות העתודה (הדרג האסטרטגי השני) שהחלו לזרום מהעורף, לקלוט את הכוחות שהצליחו להיחלץ מכיסי הכיתור או לסגת בזמן מפני הגרמנים, לנסות להשהות את הגרמנים - בעיקר באמצעות התקפות נגד ברמות השונות.

גם בגזרת הדרום הייתה התגובה הסובייטית מבולבלת ומלאת סתירות. מפקדת החזית חששה לנקוט צעדים כלשהם בלי הוראה או אישור מהמטכ"ל

התקפות-הנגד וקווי ההגנה החפוזים שניסו הסובייטים להקים נועדו לבלום את הכוחות הניידים של הגרמנים - הקורפוסים הממוכנים של קבוצת הפאנצר II ו-III שמהירו להקים ראשי גשר מעברם האחר של הנהרות דנייפר ודבינה בדרך ל"שערי מוסקבה". בהקשר הזה ראוי לציון מיוחד מהלומת-נגד מקדימה¹⁵ שהנחיתו הקורפוסים 5 ו-7 של ארמיה 20. ארמיה 20, יחד עם עוד שתי ארמיות (21 ו-22),¹⁶ כולן מעתודת המטכ"ל, הייתה אמורה להגן על מרחב ההגנה החדש של החזית המערבית: נהרות דבינה המערבית והדנייפר, ובמיוחד על "שערי מוסקבה" (מרחב ויטבסק-אורשה-סמולנסק).

קו ההגנה שנקבע לארמיה 20 השתרע מהיישוב בשנקוביצי שעל הדבינה המערבית דרך אורשה (הנקודה שבה הדנייפר פונה דרומה) ועד העיר שקלוב שעל הדנייפר. במילים אחרות: הארמיה הזאת אמורה הייתה לחסום את "שערי מוסקבה". בעורפה הלכה וצברה כוחות ארמיה 19 (הדרג שני של החזית המערבית המתחדשת) בפיקודו של מי שעתיד היה להפוך לאחד המצביאים הסובייטים המפורסמים של מלחמת העולם השנייה - איוואן קונייב.

הפקודות לארמיה 20 היו להחזיק בקו ההגנה שנקבע לה ולאחר מכן, בבוקר 6 ביולי, לפתוח בהתקפה שמטרתה היא להשמיד את כוחות האויב סביב העיר לפל (Lepel).

ב-6 ביולי כללה הארמיה 6 דיוויזיות חי"ר ושני קורפוסים ממוכנים

(7 ו-7). כל קורפוס ממוכן כלל שתי דיוויזיות שריון ודיוויזיה ממונעת, ובסך הכול יותר מ-130 אלף חיילים, יותר מ-1,000 טנקים,¹⁷ 1,500 קני ארטילריה (ובהם יותר מ-600 מרגמות ו-500 תותחי נ"ט¹⁸).

מול ארמיה 20 ניצבו בעיקר כוחות מקבוצת הפאנצר III (שתי דיוויזיות שריון - 7 ו-20 - ודיוויזיה ממוכנת 18) וייתכן שגם כוחות חי"ר (מארמיה 9) וכן עוד אלמנטים משלוש דיוויזיות השריון של קבוצת הפאנצר II (12, 17 ו-18). בסך הכול נראה שהכוח הגרמני מנה 3-4 דיוויזיות שריון ו-1-2 דיוויזיות ממוכנות, ובהן כ-100 אלף חיילים, כ-500 טנקים וכ-600 תותחים (לרבות 300 תותחי נ"ט¹⁹ מ-50 מ"מ).

הכוחות של ארמיה 20, חוץ מאשר קורפוס 5,²⁰ היו חסרי כל ניסיון קרבי, ואילו העוצבות הגרמניות היו מנוסות מאוד ומעודדות מהניצחונות הגדולים שנחלו עד לאותו השלב. המהלך הסובייטי (שלא יפורט כאן בשל קוצר היריעה) נחל כישלון חרוץ - בעיקר משום שזכה לסיוע ארטילרי ואווירי מוגבל מאוד, ואילו הגרמנים שלטו באוויר ויכלו לתקוף את השריון הסובייטי כמעט באין מפריע. סיבות נוספות לכישלון של הסובייטים: נוהל קרב לקוי בשל קוצר זמן, חוסר הניסיון של חלק מהמפקדים ומקציני המטה הן בקורפוסים והן במפקדת הארמיה והצבת מטרות לא ריאליות לקורפוסים (משימות עמוקות מדי והחלטיות מדי, חסרות כל גמישות).

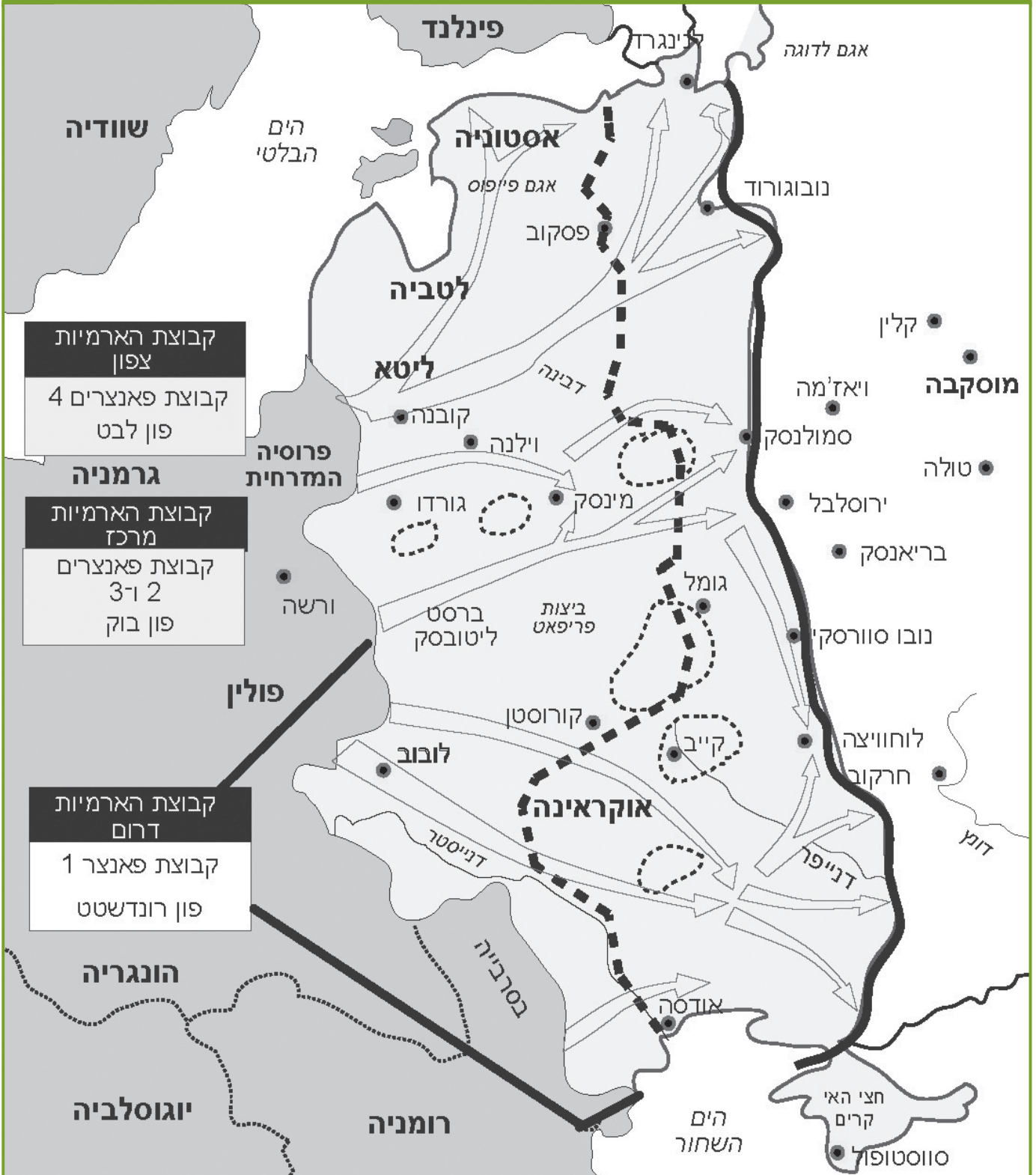
כישלון מהלומת-הנגד של הכוח הסובייטי והצלחת הגרמנים לצלוח בר-זמנית כמעט את הדנייפר (ב-10 ביוני באמצעות כוחות מקבוצת הפאנצר II) ואת הדבינה (ב-6 ביוני באמצעות כוחות מקבוצת הפאנצר III) היו פתיח לאחת המערכות המכריעות של "ברברוסה" - מערכת סמולנסק.

קרבות הגבול של החזית המערבית נגד קבוצת ארמיות מרכז סיכום

בתוך קצת יותר משבועיים הצליחה קבוצת הארמיות מרכז להתקדם כ-600 ק"מ ולכבוש את כל ביילורוסיה. בקרבות האלה איבדה החזית המערבית 341 אלף חיילים (הרוגים, שבויים ונעדרים), ועוד כ-75 אלף חיילים נפצעו. גם אבדותיה החומריות של החזית המערבית היו כבדות: כ-4,800 טנקים, כ-9,500 תותחים ומרגמות וכ-1,780 מטוסים. למעשה, החזית המערבית בהרכבה המקורי פסקה מלהתקיים ונבנתה מחדש תוך כדי הלחימה באמצעות ארמיות מהעתודה האסטרטגית (הדרג האסטרטגי השני). אלה קלטו את שרידי הכוחות שהצליחו לסגת.

הגזרה הדרומית של החזית: קבוצת הארמיות דרום נגד החזית הדרום-מערבית

המאמץ העיקרי של קבוצת הארמיות דרום על פי תוכנית "ברברוסה" היה להבקיע בצפון גזרתה את המערכים הסובייטיים מדרום לאגן של נהר הפריפיאט (שהגן על אגפה הצפוני). לנוע במהירות אל נהר הדנייפר, לתפוס ראשי גשר בגדה המזרחית שלו, לפנות דרומה ולחבור למאמץ המשני, שהיה אמור לצאת מרומניה, לנוע לאורך החוף הצפוני של הים השחור ולכבוש את חצי האי קרים. חברת

קבוצת הארמיות צפון

קבוצת פאנצרים 4 פון לבט

גרמניה

קבוצת הארמיות מרכז

קבוצת פאנצרים 2 ו-3 פון בוק

פולין

קבוצת הארמיות דרום

קבוצת פאנצר 1 פון רונדשטט

הונגריה

יוגוסלביה

רומניה

ההתקפות הגרמניות העיקריות

קו החזית ב-1 בספטמבר 1941

קו סטלין

כיסי כיתור רוסיים עיקריים

שני המאמצים נועדה לכתר את כל הכוחות הסובייטיים שממערב לדנייפר.²¹ בהמשך אמורה הייתה קבוצת הארמיות להמשיך מזרחה, לכבוש את אזוריה התעשייתיים והעשירים במחצבים של אוקראינה ולהתקדם עד "שערי הקווקז" (העיר רוסטוב) והנהר דון. כמו כן צוינה האפשרות לחבור לקבוצת הארמיות מרכז אי שם מצפון לקו קייב-חרקוב.²²

את המאמץ העיקרי שבצפון הגזרה אמורות היו לבצע ארמיית שדה 6 וקבוצת הפאנצר I. אבטחת המאמץ הזה מדרום הוטלה על ארמיית שדה 17. המאמץ המשני מרומניה הוטל על ארמיית שדה 11 בסיוע כוחות רומניים.

מתמונת ההיערכות והצירים בשטח עולה שהמאמץ העיקרי של הגרמנים כוון נגד מרכזה ודרומה של גזרת ארמיה 5 הסובייטית ובתפר בינה לבין שכנתה מדרום (ארמיה 6). מאמץ התמיכה והאבטחה (של ארמיית שדה 17 הגרמנית) כוון בעיקר נגד ארמיה 6 הסובייטית וחלקית גם נגד ארמיה 26. מאמץ המשנה (ארמיית שדה 11 והכוחות הרומניים) כוון נגד הפיקוד המרחבי של אודסה (החזית הדרומית).

יש לזכור ששני הצבאות - חוץ מאשר מרכיביהם הממונעים - נעו ברגל, ולכן לא יכלו הגרמנים לנהל מרדף צמוד אחר הסובייטים הנסוגים

מהלכי הפתיחה

המתקפה הגרמנית נפתחה בהתאם לתוכנית: בשעות הבוקר המוקדמות של יום א', 22 ביוני 1941, פתחו הגרמנים בהרעשה ארטילרית ובמטסי תקיפה נגד מטרות לאורך הגבול עם בריה"מ וכן על ערים ועל יעדים אחרים בעומק. כמעט במקביל החלה המתקפה הקרקעית. בגזרת המאמץ העיקרי הובילה קבוצת הפאנצר I ובה הקורפוס הממוכן III (שתקף בציר לובלין-לוצק-רובנו-קייב) וקורפוס XLVIII (בציר לובומל-סוקל-דובנו). את שני הקורפוסים האלה תיגברו כמה דיוויזיות חי"ר מארמיה 6. כוחותיה העיקריים של ארמיה 6 המתינו בשלב הראשון ממערב לגבול והיו בכוננות להיכנס פנימה כאשר מצב הצירים יאפשר זאת.

מדרום לארמיית השדה 6 וקבוצת הפאנצר I תקפה ארמיית השדה 17 שפעלה ללא שריון (עמדו לרשותה שני גדודים של תותחי סער ומשחיתי טנקים, כ-100 כלים, אך לא ברור מתי אלה הופעלו).

בגזרת המאמץ הצפוני נפרץ קו המגע הקדמי במהירות באמצעות דיוויזיות החי"ר, ולקראת הצהריים החלו הגרמנים להזרים פנימה את דיוויזיות השריון מס' 14 (לעבר לוצק) ומס' 11 (לעבר דובנו). לעומת זאת, ארמיה 17 נתקלה מיד בהתנגדות עיקשת, והתקדמותה הייתה איטית ובחלק מהקטעים כוחותיה נבלמו כליל ואף נהדפו לאחור. היו לכך כמה סיבות:

● בבליטת לבוב הוקמו ואוישו כמה אזורים מבוצרים. הביצורים

היו "מכפילי כוח" למגינים.

- בקרבת הקו הקדמי היו ערוכות עוצבות של הקורפוס הממוכן 4, אחד הטובים והחזקים בצבא האדום. ארמיה 6 הפעילה את כוחות הקורפוס הזה כמעט מיד עם פרוץ המלחמה כדי לתגבר את כוחות החי"ר ומשמר הגבול שבקו המגע הקדמי.
- הגרמנים תקפו ללא שריון.

במשך ששת הימים שלאחר מכן לא הצליחו הגרמנים להבקיע - ולו הבקעה טקטית אחת - את המערך הסובייטי באותה הגזרה. פרט לפריצות מקומיות בודדות בכמה קטעים היו הישגיהם בגזרה זניחים.

התגובה הסובייטית בגזרה הדרומית

גם בגזרת הדרום הייתה התגובה הסובייטית מבולבלת ומלאת סתירות. מפקדת החזית חששה לנקוט צעדים כלשהם בלי הוראה או אישור מהמטכ"ל, ואילו משם נשלחה לפנות בוקר הנחיה לא רלוונטית שישנה אפשרות ל"פרובוקציה" גרמנית, ולכן יש צורך לנהוג בזהירות ובאחריות. אפילו ההוראה הזאת הגיעה בדרך כלל לעוצבות וליחידות של הפיקוד - אם בכלל - לאחר שהגרמנים כבר פתחו באש. רק בלילה, כשעתיים לפני חצות שבין 22 ל-23 ביוני הגיעה למפקדת החזית פקודה מס' 3. נאמר בה, בין היתר:²³

החזית הדרום-מערבית תחזיק את קו הגבול עם הונגריה ותגן עליו. הארמיות 5 ו-6 ינחיתו מהלומות בכיוון כללי אל לובלין באמצעות חמישה קורפוסים ממוכנים לפחות ובאמצעות כל חיל האוויר של החזית. המטרה היא לכתר ולהשמיד את כוחות האויב התוקפים בחזית ולדמייר-וולניסקי-קריסטינופול. לקראת סופו של 24 ביוני על הכוחות לכבוש את אזור העיר לובלין ולאבטח את עצמם היטב בכיוון קרקוב.

אולם עוד לפני שהתקבלה פקודה מס' 3 נקטה מפקדת החזית כמה פעולות. קודם כול היא החלה להניע את עתודותיה, במיוחד אלה הממוכנות, אל החזית. במסגרת זו החלו לנוע כבר בצהרי היום הכוחות הבאים:

קורפוס 9 - מנובגורוד-וולניסקי לאזור לוצק-רובנו (מרחק של 100-150 ק"מ), קורפוס 19 - מאזור ז'יטומיר-ברדיצ'ב לאזור רובנו-דובנו (מרחק של 200-250 ק"מ), קורפוס 8 - מאזור דרוהוביץ' לאזור לבוב, וקורפוס 15 נדרש להיערך בעורף, בקרבת האזור שבו היה ערוך ממילא. קורפוס 22 פיצל את כוחותיו: דיוויזיה 41 נדרשה לנוע צפונה לאבטחת אזור התפר עם החזית המערבית (הביילורוסית), והדיוויזיות האחרות שלו נדרשו לנוע מאזור לוצק-רובנו מערבה לעבר ולדמייר-וולניסקי.

למעשה, חוץ מאשר בנוגע לקורפוס 8, תאמו פקודות החזית את רוח ההוראות של המטכ"ל: לרכז את מרב העצמה אל גזרת ההבקעה של קבוצת הפאנצר I.

אולם המטרה שנקבעה בפקודה מס' 3 הייתה בעיני מפקד החזית והרמ"ט שלו בלתי ריאליית בעליל, במיוחד בכל הנוגע ליעד הקרקעי וללוח הזמנים להשגתו. אבל פקודה היא פקודה, ואפילו הרמטכ"ל, שהגיע עוד באותו היום לחזית בהוראת סטלין, נאלץ לקבלה ולפעול לפיה, אף שהפקודה נכתבה שלא על דעתו, וחתימתו עליה באה בדיעבד בהוראת סטלין.

התקפת-הנגד העיקרית - התוכנית וביצועה

לכאורה הייתה התוכנית שגישה מפקדת החזית פשוטה והגיונית: שלושה קורפוסים ממוכנים (4, 8 ו-15) מדרום-מערב ומדרום ושלושה קורפוסים (9, 19 ו-22) מצפון ומצפון-מזרח יבצעו התקפה מתכנסת באגפי "היתד" הגרמני שהלך והעמיק לתוך שטחה של בריה"מ. על פי התוכנית נועדו לסייע להתקפה הזאת הכוחות שכבר היו פרוסים בשטח וכן שלושה קורפוסים של חי"ר מעתודת החזית. אלה נועדו להגיע למרחב ולהיות הבסיס שעליו יישענו הכוחות התוקפים.

אולם הגרמנים לא המתינו עד שהחזית הדרום-מערבית תשלם לצבור כוח, אלא המשיכו להתקדם בהתמדה מזרחה וכבר בלילה שבין 22 ל-23 ביוני פתחו פרצה ברוחב של כ-50 ק"מ במערך הסובייטי, בעיקר בדרומה ובמרכזה של גזרת ארמיה 5 ובתפר בינה לבין ארמיה 6.

כתוצאה מכך נאלצו מפקדת החזית ומפקדות הארמיות בלית ברירה "לבזבז" את הכוח המשוריין שלהן חלקים-חלקים, והגרמנים לא התקשו להביסם.

**שני הצבאות - חוץ מאשר מרכיביהם
הממונעים (הדיוויזיות המשוריינות,
הממוכנות והממונעות) - נעו ברגל,
ולכן לא יכלו הגרמנים לנהל מרדף
צמוד אחר הסובייטים הנסוגים**

בימים שלאחר מכן (24-26 ביוני) הגיעו בהדרגה כוחות השריון מהעומק (קורפוסים 9 ו-19). אלה יחד עם הכוחות שכבר היו במרחב (קורפוס 15) נכנסו להתקלויות ספורדיות עם הכוחות הגרמניים שהתקדמו מזרחה (דיוויזיות השריון 14 ו-13 מהקורפוס הממוכן III ודיוויזיות השריון 11 ובהמשך גם 16 מקורפוס XLVIII). בהיתקלויות האלה ספגו כוחות השריון הסובייטיים אבדות ונחלשו לקראת הקרב העיקרי. כוחות העתודה שהתקדמו מהעומק סבלו גם מתקיפות אוויר גרמניות. ואם לא די בכך, כלי רכב משוריינים רבים התקלקלו בדרך או נשארו ללא דלק (אספקת הדלק לא הגיעה), וצוותיהם נאלצו לנטוש אותם.

למרות כל הבעיות האלה הצליחה מפקדת החזית הדרום-מערבית לצבור לקראת 27 ביוני כוח משמעותי (אך קטן בהרבה מהתכנון) להנחתת מהלומת-הנגד. הכוח הזה כלל את הקורפוסים הממוכנים 8 ו-15 ובהמשך גם את דיוויזיית השריון 8 (מהקורפוס הממוכן 4) שנועדו לתקוף מדרום ואת הקורפוסים הממוכנים 9 ו-19²⁴ (ליתר דיוק - רק את הדיוויזיות המשוריינות שלהם) שנועדו לתקוף מצפון. מתקפת-הנגד התחילה ב-27 ביוני והתנהלה באי-סדר וללא תיאום בין הקורפוסים ולעיתים אף בתוך הקורפוסים. עד כדי כך גדול היה אי-הסדר שכוחות תוקפים לא ידעו לעיתים על קיומם של כוחות שכנים.

ב-29 ביוני מיצתה את עצמה מתקפת-הנגד. מאחר שהכוחות

התוקפים ספגו אבדות כבדות ולא השיגו תוצאות של ממש הורתה להם מפקדת החזית לנתק מגע ולסגת לעבר קו הגבול הישן. הפקודות לניתוק מגע היו מבוססות ונכונות גם משום שהגרמנים הטילו לקרב את הדרג השני של קבוצת הפאנצר I - הקורפוס הממוכן XIV שכלל את דיוויזיית השריון 9. הסכנה הייתה שהכוח הזה ינתק ויכתר את הכוחות הסובייטיים שהחזיקו מעמד בבליטת לבוב - ארמיה 6 וחלק מארמיה 26. לכן עוד באותו היום (29 ביוני) פקדה מפקדת החזית על שתיהן וכן על ארמיה 12²⁵ לסגת אל קו הגבול הישן²⁶ (את לבוב כבשו הגרמנים ללא קרב כבר למחרת, 30 ביוני). כוחות השריון ניהלו קרבות מאסף והשיהיה וכך איבטחו את הנסיגה ומנעו מרדף גרמני צמוד.

בימים הראשונים של יולי השלימו שלוש הארמיות את נסיגתן אל הגבול הישן עם פולין (קו נובגורוד-וולינסקי-שפטובקה-ברדיצ'ב-ויניצה) ולאייש את מה שנותר מקו הביצורים לאורכו. ארמיה 5 נהדפה בעיקר צפון-מזרחה, אל ביצות הפריפיאט, שם הייתה מחוץ להישג ידו של השריון הגרמני.²⁷ כוחותיה של הארמיה הזאת החלו - כבר מ-30 ביוני - להטריד את כוחותיה של ארמית שדה 6 ושל קורפוס ממוכן III בתנועתם לקייב באמצעות התקפות מקומיות ופשיטות מצפון.

יש לזכור ששני הצבאות - חוץ מאשר מרכיביהם הממונעים (הדיוויזיות המשוריינות, הממוכנות והממונעות) - נעו ברגל, ולכן לא יכלו הגרמנים לנהל מרדף צמוד אחר הסובייטים הנסוגים. כוחות השריון של החזית - או, ליתר דיוק, מה שנותר מהם - העסיקו והשהו הן את השריון של קלייסט (קורפוסים XLVIII ו-XIV) והן את כוחות החי"ר (ארמיה 17) ואיפשרו לארמיות 6 ו-26 לנתק מגע ולנוע 200 ק"מ מזרחה אל יעדיהן. גם ארמיה 5 מצפון תרמה למאמצי ההשיהיה והחל מ-30 ביוני תקפה כמעט ללא הרף את כוחותיהן של ארמיה 6 הגרמנית ושל קורפוס ממוכן III מקבוצת הפאנצר I.

נראה שהפיקוד הסובייטי לא העריך נכון את כוונותיהם של הגרמנים וחשש בעיקר ממהלכי איגוף וכיתור "קצרים" - ממערב לקו הגבול הישן - והניח שהמאמץ העיקרי של הגרמנים יהיה לעבר קייב ומזרחה, לכיבוש אזורי התעשייה והמחצבים של אוקראינה. אולם כוונות הגרמנים היו שונות (לפחות באותו השלב): הם רצו לכתר את כל המערך הסובייטי שממערב לדנייפר ולסגור כיס ענקי באמצעות ארמיה 11 מדרום וארמיות 6 ו-17 וקבוצת הפאנצר I מצפון.

גזרת השוליים - הצפון הרחוק

המרחב שמצפון ללנינגרד ולמפרץ הפיני של הים הבלטי היה בעיני הגרמנים זירה משנית. בסך הכול נערכו בו 257 אלף חיילים גרמנים ועוד 150 אלף חיילים פינים. מולם עמדו 426 אלף חיילים של הפיקוד הצבאי המרחבי של לנינגרד.²⁸

יש לציין שפינלנד לא הצטרפה למדינות הציר ולא חתמה על ברית צבאית עם גרמניה הנאצית. את שיתוף הפעולה ביניהן הגדירו שתי המדינות "אחוות נשק". הפינים נתנו לגרמנים חופש פעולה לתקוף את מרחב הנמל הסובייטי הצפוני החיוני מורמנסק²⁹ ואת מסילת הברזל בינו לבין מרכז בריה"מ (מוסקבה), ואילו הם ריכזו את

מאמציהם בדרום-מזרח כדי להחזיר לעצמם את השטחים שאיבדו במלחמת החורף.³⁰ הפינים הכריזו מלחמה על בריה"מ ב-26 ביוני וב-30 ביוני החלו להתקדם לעבר העיר ויבורג (שאותה איבדו במלחמת החורף) ומשם פנו לעבר לנינגרד. למבואות לנינגרד הם הגיעו לקראת סוף אוגוסט. המאמץ השני שלהם היה מצפון-מזרח לימת לדוגה. הפינים השתלטו על המרחב שבין הימות לדוגה ואונגה (Onega) עד סוף אוקטובר 1941. לאחר מכן הם עברו להגנה לאורך כל קו המגע ולא הסכימו להמשיך להתקדם אל תוך בריה"מ - למרות הפצרות הגרמנים. קורפוס גרמני פתח במתקפה לעבר עיר הנמל האסטרטגית מורמנסק ב-29 ביוני, אך נבלם ולא השיג את יעדו.

מערכות הגבול - סיכום

ב-18 ימי המלחמה הראשונים זכה צבא גרמניה להישגים ללא תקדים:

- כוחות השריון הגרמניים התקדמו כ-600 ק"מ לעומק שטחה של בריה"מ וכבשו את בלרוס, את הרפובליקות הבלטיות ואת מערב אוקראינה.
- אבדות הצבא האדום הסתכמו בכ-750 אלף חיילים³¹ - מהם קצת פחות מ-590 אלף שבויים והרוגים - יותר מ-10,000 טנקים (לפי נתון אחר³² - 11,700 טנקים), כ-19 אלף תותחים ומרגמות וכ-4,000 מטוסים.³³
- לגרמנים היו - לפי רישומי היומנים של האלדר - 64,132 נפגעים (עד 6 ביולי)³⁴ ו-92,120 נפגעים (עד 13 ביולי). כן איבדו הגרמנים כ-500 טנקים (כ-14% ממצבת הפתיחה). אולם אל שמחת הניצחון החלו להתנגב גם נתונים או התרשמויות שהיה בהם כדי להדאיג את הגרמנים:
- הצבא האדום נלחם ובמקרים רבים נלחם היטב ובעוז רוח (אם כי היו גם מקרים של כניעות המוניות). יתר על כן, הצבא האדום לא הראה שום סימן שבכוונתו להפסיק להילחם.
- למרות ההתקדמות המהירה לא עמד הוורמאכט בלוחות הזמנים לעומת התכנון המקורי - במיוחד באוקראינה.
- בהתקדמותו המהירה התנתק השריון הגרמני מארמיות השדה ונאלץ להמתין להן כדי שהפער ייסגר. בכך הוענקה אתנחתא לצבא האדום.
- "מחירו" של כל קילומטר על אדמת רוסיה היה יקר יותר לגרמנים במונחים של זמן ושל בלאי מאשר בכל כיבושיהם האחרים באירופה.

בין מערכות הגבול לקרב על מוסקבה

קרב סמולנסק והוויכוח על המשך ההתקדמות מזרחה

לקראת הקרב על סמולנסק עמדו כוחותיה של החזית המערבית מוויטבסק בצפון, לאורך הדנייפר ועד מעט דרומית מגומל. הכוחות האלה כללו את מה שנותר מהארמיות המקוריות של החזית (4 ו-13) וחמש ארמיות עתודה (16, 19, 20, 21 ו-22). שתי ארמיות נוספות (24 ו-28) נערכו בעומק, ממזרח לסמולנסק. כל הארמיות האלה סבלו ממחסור חמור בשריון, בנשק נ"ט ונ"מ ובציוד תקשורת

ונוסף על כך החליף הפיקוד העליון בתדירות גבוהה - לעיתים מדי יום - את מפקדי הארמיות האלה ורבים מעוזריהם. לארמיות האלה גם לא היה די זמן לנוהל קרב - ולו חפוז - לתכנון, להוצאת פקודות, להיערכות מסודרת, ללימוד השטח ולהתבצרות מינימלית. אולם גם אצל הגרמנים היו ליקויים. החמור שבהם היה בתחום המודיעין: הם לא ידעו על קיומן של הארמיות הסובייטיות האלה - שלא לדבר על אזורי היערכותן - עד שנתקלו בהן פיזית.

המשך ההתקדמות של הגרמנים הביא לסדרה של קרבות לא מתואמים אך מאוד אינטנסיביים באזור סמולנסק החל מתחילת יולי ועד אמצע ספטמבר. בקרבות האלה, לראשונה במלחמה, נבלמו הגרמנים לפרק זמן משמעותי.

קרב סמולנסק נמשך מ-10 ביולי 1941 (היום שבו צלחו כוחותיו של גודריאן (קבוצת הפאנצר II) את הדנייפר מצפון ומדרום למוגילב וכיתרו חלק מכוחותיה של ארמיה 13 בעיר) ועד 10 בספטמבר (היום שבו הוציא הרמטכ"ל החדש-ותיק של הצבא האדום, שפושניקוב, הוראה לכוחות החזית המערבית לחדול מההתקפות לפריצת טבעת הכיתור ממזרח לסמולנסק ולעבור למגננה).

לקרב הזה היו - לדעת מרבית ההיסטוריונים - השלכות מרחיקות על "ברברוסה". ב-10 ביולי צלחו כוחותיו של גודריאן את הדנייפר והחלו להתקדם צפון-מזרחה ומזרחה לעבר סמולנסק.

ב-15 ביולי נכנסו כוחותיו של גודריאן לסמולנסק, אך הגרמנים היו עדיין רחוקים מסגירתה של טבעת הכיתור. כוחותיהם של גודריאן (דיוויזיית השריון 17) ושל הות (הדיוויזיה הממוכנת 20) חברו רק ב-26 ביולי ולכאורה סגרו את טבעת הכיתור. אולם בפועל המשיכו הכוחות "המכותרים" להסתנן מזרחה, שכן ארמיה 16 (רוקוסובסקי) הצליחה לשמור שצוואר הבקבוק מזרחה יישאר פתוח - לפחות בלילות. "כיס" סמולנסק נסגר סופית רק ב-5 באוגוסט, ובשבי נפלו כ-100 אלף חיילים סובייטים.

בסך הכול הטיל הצבא האדום למערכה כ-580 אלף חיילים במסגרת ארבע חזיתות. אבדותיו היו כ-470 אלף חיילים (מהם כ-310 אלף הרוגים, שבויים ונעדרים).

באותו השלב, כאשר הגרמנים נתקעו במרכז החזית, וגם בדרום ובצפון הואטה התקדמותם או אף נבלמה בגלל מחסור בכוחות, צפו ועלו על פני השטח הבעיות שעד אז טיאטאו הגרמנים מתחת לשטיח:³⁵

- **קצב ההתקדמות** של השריון לעומת החי"ר גרם לכך שכוחות סובייטיים משמעותיים נשארו בעומק השטח ופגעו בשירות אספקה. הכוחות הסובייטיים האלה היו הגרעינים שסביבם קמו מאוחר יותר צבאות הפרטיזנים.
- **בעיות תחזוקה.** כלי הרכב הגרמניים - הרכים והמשוריינים - סבלו מבלאי מוגבר בגלל המרחקים הגדולים, מצב הדרכים ופגעי מזג האוויר. כתוצאה מכך סבלו הכוחות הגרמניים מקשיי הספקה. לרוע מזלם הם התקשו לנצל את מסילות הברזל הסובייטיות, שכן אלה היו ברוחב שונה ממסילות הברזל בשאר מדינות אירופה. בגלל הבלאי המואץ נזקקו הכוחות הגרמניים לחלקי חילוף רבים, אך התעשייה בגרמניה התקשתה לענות על הביקושים. הפגיעה העיקרית הייתה בטנקים שנוזקו לתחלופה

- גבוהה של מנועים - ואלה לא היו בנמצא. על טנקים חדשים להחלפת אלה שהושמדו לא דובר כלל.
- **לחימת הצבא האדום.** על אף התבוסות הקשות והאבדות חסרות התקדים המשיך הצבא האדום להילחם בעוז רוח. בשום מקום אחר באירופה לא נתקלו הגרמנים בלחימה כה נחושה ובנכונות כזאת להקרבה עצמית.
- **אבדות הגרמנים.** אף שאבדות הגרמנים היו נמוכות לאין שיעור מאבדות הצבא האדום, הם התקשו להשליםם.
- **הקביעה הסופית של היעד המערכתי.** בתחילת "ברברוסה" קבע היטלר שהיעד המערכתי הראשון במעלה הוא לנינגרד, וכי מוסקבה היא בעדיפות שנייה בלבד. לקביעה הזאת של היטלר התנגדו רבים בצמרת הצבא - ובעיקר מקרב המפקדים בשטח - שראו במוסקבה את היעד הראשון במעלה בשל חשיבותה ומרכזיותה ובשל ההערכה שהסובייטים יטילו את כל כוחותיהם להגנתה - מהלך שייצור הזדמנות לוורמאכט להשמיד סופית את הצבא האדום. אולם בסופו של דבר האמינו הן היטלר והן הגנרלים שלו שהצבא האדום יתפורר במהירות, ולכן ניתן יהיה להשיג אל כל היעדים כמעט בו זמנית. כאשר הוורמאכט נבלם בכל הגזרות, הוצפה הבעיה במלוא עוזה.

השילוב של רוח הלחימה, של הפיקוד הסובייטי שלמד משגיאותיו, של עדיפות עצומה בכוח אדם, של המרחבים האדירים ושל בעלי הברית במערב הבטיח שלגרמנים לא יהיה כל סיכוי לנצח במלחמה

- אחרי ויכוחים ודייונים רבים גברה דעתו של היטלר, והוא הוציא את הוראה 33 (ב' 19 ביולי ושוב ב' 23 ביולי עם תוספת) ואת הוראה 34 (ב' 30 ביולי). להלן עיקרי ההוראות:
- קבוצת הארמיות צפון תתקדם אל לנינגרד ותחבור לפינים ממזרחה. לשם כך היא תתוגבר כדי לחזקה - בעיקר כדי לאבטחה ממזרח ומדרום - באמצעות קבוצת הפאנצר III (הות).
- קבוצת הארמיות דרום תתקדם מזרחה, תצלח את הדנייפר מדרום לקייב ותתקדם צפון-מזרחה - באמצעות קבוצת הפאנצר I - כדי לחבור לקבוצת הפאנצר II (מקבוצת הארמיות מרכז). המטרה: כיתור והשמדה של הכוחות הסובייטיים באזור קייב ופתיחת הדרך למזרח אוקראינה ומשם אל הנפט שבקווקז.
- קבוצת הארמיות מרכז תעביר את כוחותיה הניידים (קבוצות השריון II ו-III) כפי שנקבע ותתקדם לעבר מוסקבה באמצעות עוצבות החי"ר בלבד (ארמיות 2, 4 ו-9) או תעבור למגננה.
- למרות כל ניסיונות השכנוע שנמשכו יותר משלושה שבועות³⁶ נשאר היטלר איתן בדעתו, וב' 25 באוגוסט קיבלה קבוצת הפאנצר II פקודה לנוע דרומה מהמערכים שתפסה אחרי תבוסת הכוחות הסובייטיים באזור גומל.

המערכה על לנינגרד

לאחר שקבוצת הפאנצר IV התייצבה על קו סטלין לאורך הגבול הישן של בריה"מ עם המדינות הבלטיות, נראה היה כי הדרך ללנינגרד (היעד המערכתי) פנויה: החזית הצפון-מערבית התפוררה לכאורה, ודבר, חוץ מאשר מרחק - כך נדמה היה - לא הפריד בין הטנקים של הפנר לבין העיר השנייה בגודלה ובחשיבותה בבריה"מ.

הכוחות המובסים של החזית הצפון-מערבית נסוגו מזרחה (לעבר קו סטריה-רוסה ודרומה) וצפונה לאסטוניה. בנסיבות האלה הוטלה הגנת העיר על הפיקוד הצבאי-מרחבי של לנינגרד שהפך לחזית הצפונית ב' 23 ביוני.³⁷

ב' 10 ביולי פתחו הגרמנים במתקפה מקו הגבול הישן (קו הביצורים שהתבסס על הנהר וליקיה [Velikaya]) היישר לעבר לנינגרד. את המתקפה ניהלה קבוצת הפאנצר IV (הקורפוסים XLI ו-LVI), ואילו ארמיות השדה אמורות היו לאבטח את אגפי השריון מצפון-מערב (ארמיה 18) ומדרום (ארמיה 16).

את מרחב הלחימה תחמו מצפון מפרץ פינלנד ואגן הנהר ניבה (Neva) (הזורם ממזרח ימת לדוגה) למערב (אל מפרץ פינלנד); מדרום - נהר נרווה, האגמים צ'וד ופסקוב³⁸ והנהר וליקיה (שעל גדותיו שוכנים היישובים פסקוב, אוסטרוב ואופוצ'קה); מדרום - קו אופוצ'קה-חולם; ממזרח - הנהר לוואט (Lovat) מחולם דרך העיר סטריה-רוסה (Staraya Russa), אגם אילמן, העיר הרוסית העתיקה נובגורוד וממנה לאורך הנהר וולחוב לימת לדוגה.

הקרקע היא קשת עבירות: חולית ומיוערת. החולות הופכים לביצות בעונת הגשמים ועם רדת השלג הראשון. לכן במרבית המקרים התנועה אפשרית רק לאורך הדרכים הקיימות וגם זאת - בחלק מן המקרים - רק באמצעות רכב זחלילי.

במרחב הזה היו שני צירים אופרטיביים:

- העיקרי - לעבר לנינגרד (היעד המערכתי).
 - המשני - מזרחה, לעבר גבעות ולדאי - אמור היה בתוכנית של הגרמנים לשמש לניתוק היעד המערכתי מזירת הלחימה המרכזית ולסייע ליצור רצף בין קבוצת ארמיות צפון ומרכז.
- הקו הטבעי הקרוב ביותר לגבול הישן, שבו ניתן היה לנסות לבלום את הגרמנים, היה הנהר לוגה הזורם מדרום-מזרח לצפון-מערב ונשפך אל מפרץ פינלנד במרחק של כ-100 ק"מ בלבד מלנינגרד. כבר ב' 25 ביוני הורה מפקד הפיקוד להתחיל בהכשרת הקו הזה,³⁹ וב' 4 ביולי קיבלה ההוראה הזאת את אישור הסטווקה. הרמטכ"ל ז'קוב אף הורה למפקד החזית הצפונית לאייש את הקו.
- כמו בגזרות האחרות של החזית לא התקשו הגרמנים להבקיע את קו ההגנה החפוז שבנו הסובייטים לפני לנינגרד, אולם את היעד המערכתי - העיר לנינגרד - הם לא הצליחו לכבוש. היחס בין הכוחות למרחב ויחסי הכוחות במרחב, תנאי השטח ומוג האוויר, בעיות התחזוקה והצרכים בגזרות האחרות מנעו מהגרמנים לכבוש את העיר השנייה בגודלה ובחשיבותה של בריה"מ ולתת מענה לצורך האסטרטגי (כפי שהגרמנים הבינו אותו) לחבור לפינים.
- מסוף ספטמבר קפאה מלחמת התנועה סביב העיר, והחל המצור הגדול ועימו הרעב שקטל מאות אלפים מתושבי העיר ואולי אף מיליונים. המצור נפרץ חלקית רק בינואר 1943 וסופית - בינואר 1944.

הכיתור הגדול בהיסטוריה - קרב קייב

הפיקוד הסובייטי - תחילה מפקדת החזית והחל מ-10 ביולי גם מפקדת הזירה הדרום-מערבית, שלא לדבר על הסטווקה - תפס מאוחר מדי את כוונות הגרמנים (כיתור הכוחות) וגם אז הצעדים שנקט - הסגת ארמיות 6 ו-12 לקו שממערב לדנייפר - היו מאוחרים ובלתי מספיקים. גם שינויי כפיפות, תגבורים מקומיים ופעולות אחרות היו ללא הועיל: במהלך יולי סגרו הגרמנים בהתמדה על כוחותיהן של ארמיות 6 ו-12 ממזרח לעיר אומן. קבוצת הפאנצר I (קורפוסים XLVIII ו-XIV) עם כוחות מארמיה 6 פעלו מצפון וממזרח, ארמיה 17 לחצה ממערב וארמיה 11 - מדרום.

ה"כיס" נסגר ב-2 באוגוסט, וב-8 בחודש הכול הסתיים: שרידי הכוח הנצור - יותר מ-107 אלף חיילים⁴⁰ וקצינים⁴¹ - נכנעו ונפלו בשבי. כמו כן תפסו הגרמנים שלל 286 טנקים ו-953 תותחים. עם חיסול הכיס נותר כל המרחב המכונה "אוקראינה של הגדה הימנית", קרי המרחב שממערב לדנייפר, ריק מכוחות של הצבא האדום, שכן כוחותיה של החזית הדרומית נסוגו במהירות אל ממזרח לדנייפר והותירו את כל המרחב, למעט הנמל אודסה⁴² לגרמנים ולבעלי בריתם.

בשלב הזה ועד סוף אוגוסט⁴³ עמדו הגרמנים לאורכה של הגדה המערבית של הדנייפר, מאזור קנייב-צ'רקאסי ודרומה. הכוחות

תוצאות המערכה על קייב היו שואה לצבא האדום: ארבע ארמיות סובייטיות שכללו 43 דיוויזיות נמחקו מהסדר⁴⁴

עסקו בעיקר בפעולות תחזוקה, בטיהור השטח ובהעמקת האחיזה בו, במנוחה, בשיפור עמדות ובעיקר - בסגירה ממערב על המערך הסובייטי סביב קייב.

שיפורי העמדות העיקריים היו מול פרבריה המערביים של קייב, שם כבר ב-6 באוגוסט נתקלו הכוחות הקדומניים של ארמיות שדה 6 הגרמנית בכוחותיה של ארמיה 37 הסובייטית שריכזה תחת פיקודה את כל הכוחות השונים שהיו אמורים להגן על העיר. באותה העת עברה גם ארמיה 6 למגננה מול העיר - בעיקר לצורכי התארגנות, מנוחה, השלמת מלאים וכד'.

יש לציין שהכוחות הגרמניים, כמו גם הכוחות הסובייטיים, היו מבחינה אופרטיבית במצב בעייתי: ארמיה 5 הסובייטית, שנסוגה כל הדרך מהגבול ועד קייב הייתה ערוכה באותה העת בצורה מאיימת מצפון לארמיה 6 ובמקביל הייתה איום מדרום על קבוצת הארמיות מרכז.

בדומה לוויכוחים בקרב הפיקוד הגרמני גם בקרב בכירי הסטווקה התגלו חילוקי דעות בנוגע להמשך הדרך. כבר בסוף יולי העריך הרמטכ"ל ז'וקוב שהגרמנים יוותרו זמנית על המאמץ לעבר מוסקבה ויפעלו כדי לנטרל האיום הגדול על קבוצת הארמיות מרכז שנסקף מהחזית הדרום-מערבית שהקיפה את האגף הימני שלה. באוזני

סטלין הוא טען שהגרמנים יפנו כוחות (במיוחד ממוכנים) מהגזרה המרכזית דרומה כדי להגיע לעורפו של המערך שמסביב לקייב.⁴⁴ לכן הוא המליץ לסגת מקייב מזרחה ולייצב קו נוח יותר שלא יהיה חשוף להתקפה מצפון. המלצתו זו לא אושרה, והוא שוחרר מתפקיד הרמטכ"ל (30 ביולי) ומונה למפקד חזית העתודה ובהמשך - למפקד של החזית המערבית.⁴⁵

לתפקיד הרמטכ"ל מונה מרשל שפושניקוב (היה הרמטכ"ל בשנים 1937-1940), וגם הוא וסגנו, ראש אגף המבצעים וסילבסקי, ניסו לשכנע את סטלין להסיג את הכוחות של החזית הדרום-מערבית והדרומית אל הגדה המזרחית של הדנייפר. אולם סטלין נותר איתן בדעתו בהאמינו שהגרמנים ימשיכו היישר למוסקבה.

באמצע אוגוסט העביר גם מפקד החזית הדרום-מערבית, גנרל קירפנוס, הערכת מצב לסטווקה ולפיה קיימת סכנה שהגרמנים יכתרו את קייב ואת כל המרחב שמסביבה. גם ז'וקוב, שפיקד על חזית העתודה (אך לדבריו היה תוקף של מי שהיה רמטכ"ל זמן קצר לפני כן) כתב נייר עמדה לסטלין ובו חזר ופירט את דרכי הפעולה האפשריות של האויב והמליץ לארגן ולערוך כוח שיבלום מהלך של גורמים מקבוצת הארמיות מרכז דרומה.

ב-25 באוגוסט השיגו כוחות של ארמיית השדה 6 דריסת רגל בגדה המזרחית של הדנייפר מצפון לקייב. בהמשך, בימים 28-29 באוגוסט הוציא רונדשטט פקודות לשלוש עוצבות העל שהיו ערוכות ממערב לדנייפר (ארמיות 6 ו-17 וקבוצת הפאנצר I) לצלוח את הנהר ולהקים בגדה המזרחית מספר רב ככל האפשר של ראשי גשר. מבין ראשי הגשר שהוקמו - לזה שהקימה ב-31 באוגוסט ארמיה 17 ליד העיר קרמנצ'וג נודעה כעבור כמה ימים חשיבות מכרעת.

ב-30 באוגוסט היו כוחותיו של גודריאן בקרבת הנהר דסנה. בשלב הזה החלה המתקפה של חזית בריאנסק בפיקודו של ירמנקו. אולם לא היה בכוחה כדי לעמוד מול "מר שריון" הגרמני, וכבר ב-3 בספטמבר הקימו כוחותיו ראשי גשר בגדה הדרומית של הדסנה ובמקביל התישו את ארמיה 40 ממרכז המערך הסובייטי ותקעו טריז בין הארמיות 13 ו-21 של חזית בריאנסק. בכך נוצר איום בפועל על כל המערך של החזית הדרום-מערבית.

ב-4 בספטמבר קיבל המפקד של קבוצת הפאנצר I הוראה להרחיב את ראשי הגשר של ארמיה 17 באזור קרמנצ'וג, ואילו גודריאן, שנדמה היה שדבר אינו יכול לעוצרו, הגיע ב-7 בספטמבר לקונוטופ. בשלב הזה שוב פנו שפושניקוב וסגנו לסטלין בבקשה לאשר לקירפנוס לסגת מזרחה ולנטוש את קייב. סטלין אישר רק לנטוש את קייב אך לא את הנסיגה של הכוחות העיקריים.

לאחר שצלחה את הדנייפר פרצה קבוצת הפאנצר I צפון-מזרחה לעבר כוחותיו של גודריאן שנועו מקונוטופ. ב-13 בספטמבר נוצרה חבירה ראשונית בין כוחותיהם משתי קבוצות הפאנצר באזור רומני (Romny) - לוחוויצה (Lokhvitsa).⁴⁶ ועדיין אפשר היה אז להציל את עיקר הכוח, לו רק הייתה מגיעה ההוראה הגואלת: "נעו מזרחה!" שהרי טבעת הכיתור עדיין לא נסגרה. גם טימושנקו, אשר נשלח להחליף את בודיוני דווקא באותו היום ושיגר בשעות הראשונות דיווחים אופטימיים לסטווקה, למד עד מהרה את המצב לאמיתו ושלה מברק מסכם שבו קבע כי "השואה היא עניין של ימים".

ללא תקדים הן מבחינת היקפם והן מבחינת המהירות שבה הושגו. ההתנהלות של הסטווקה, שדרשה מכוחותיה לתקוף בכל תנאי ובכל מצב - גם כשהכוחות היו פגועים ובלתי מאורגנים, ללא פיקוד מתאים, ללא אספקה וסיוע ראויים - רק הגבירה את התבוסות והגדילה את האבדות.

אולם ההתקפות האלה הביכו את הוורמאכט ויותר מכך - גבו ממנו מחיר דמים כבד שהוא לא ציפה לו ולא הורגל בו. האבדות האלה הלכו והצטברו וללא ספק פגעו ביכולותיהם של הגרמנים בהמשך המלחמה. אין ספק שבחודשי הלחימה הראשונים עלו החייל הגרמני והקצין הגרמני על ידיהם הסובייטים בכל הפרמטרים "הטכניים" האפשריים: רמה מקצועית, לכידות, תיאום, רוח לחימה וכד'. הפיקוד הגרמני כמו גם צמרת המדינה ידעו זאת ובנו על כך.

אולם הפלישה לאדמת המולדת והיחס המזוויע לתושביה ולשבויי המלחמה עוררו בעם הרוסי (ואני ככוונה מציין את העם הרוסי, שכן הוא היה הדומיננטי בבריה"מ) רגשות פטריוטיים עזים (שנדמה היה שהמשטר הקומוניסטי הצליח לכאם), שנאה עצומה לאויב ורצון לנקום ולנצח. הרגשות האלה - בשילוב עם משמעת הברזל והאופי הלאומי - גרמו לחייל הסובייטי להיות נכון לסבל ולהקרבה עצמית ודירבנו אותו להפגין רוח לחימה.

השילוב של רוח הלחימה, של הפיקוד הסובייטי שלמד משגיאותיו והלך והשתפר, של עדיפות עצומה בכוח אדם, של המרחבים האדירים ושל בעלי הברית רבי עוצמה במערב הבטיח בסופו של דבר שלגרמנים לא יהיה כל סיכוי לנצח במלחמה.

הערות

1. 3.05 - לפי שעון מרכז אירופה, 4.05 - לפי שעון מוסקבה. את הכרזת המלחמה מסרו שגריר גרמניה במוסקבה, הרוזן פון שולנבורג, לשר החוץ של בריה"מ, מולוטוב, ב-05.30 (כנראה לפי שעון מוסקבה) ושר החוץ של גרמניה לשגריר בריה"מ בברלין ב-04.00 (לא ברור לפי איזה שעון).
2. ויותר מאוחר גם איטליה. כן השתתפו במערכה לצד הגרמנים כוח סלובקי ואף דיוויזיית מתנדבים מספרד ("הדיוויזיה הכחולה").
3. עיקרו של הארגון מחדש היה הקטנה של מספר הטנקים (ושל גדודי הטנקים) בדיוויזיות השריון (פאנצר) מ-300-400 טנקים (6 גדודים / 2 אגדים) לכ-150-200 טנקים (2-3 גדודים). בדרך הזאת הכפילו הגרמנים את מספר הדיוויזיות במערך המשוריין.
4. על פי כמה עדויות סבר סטלין שמדובר בפרובוקציה של גנרלים גרמנים "מחרחרי מלחמה" ולא במתקפת אמת.
5. בעיקר בגזרת החזית הדרום-מערבית (הפיקוד המרחבי של קייב).
6. בסופו של דבר הוכרע הקרב לטובת הגרמנים לאחר שהצליחו לבלום את השריון הסובייטי - בין היתר באמצעות תותחי נ"מ 88 מ"מ ששימשו נשק נ"ט ובאמצעות טנקים סימן III (תותח 50 מ"מ) וסימן IV (תותח 75 מ"מ). הסובייטים הותירו בשטח 129 טנקים וכמה עשרות תותחי שדה ונ"ט, ובכך נפתחה הדרך להמשך ההתקדמות של גייס XLI.
7. תנועת כוחות השריון ממחנות הקבע אל שטחי ההיערכות להתקפה הייתה נגועה בכל הבעיות שהיו אופייניות לצבא האדום באותו השלב של המלחמה, ובהן: תקלות טכניות בטנקים, תקיפות מהאוויר על שדרות הטנקים בדרך לחזית, הסתבכות בטנכים בלתי עבירים בניסיון להתחמק מתקיפות האוויר, היעדר מערך לוגיסטי נייד - מה שמנע מהשריון הסובייטי לתדלק ולהתחמש בשדה הקרב.
8. רק כמחצית מהטנקים נפגעו בקרב. האחרים ננטשו בשל תקלות טכניות, מחסור בדלק ובתחמושת או שקעו בבוץ.

ב-16 בספטמבר נחתמה סופית טבעת הכיתור: הכוחות העיקריים של גודריאן ושל קלייסט נפגשו במזרח הכיס, ואילו כוחותיהם של ארמיות השדה 2 (וייקס) ו-6 (רייכנאו) יצרו ביניהם מגע ממערב לדנייפר. רק אז קיבל מפקד החזית הדרום-מערבית את האישור המיוחל לפרוץ החוצה. אך גם האישור הזה, שאותו הוציא טימושנקו בעל פה והעביר דרך ראש המטה שלו בגרמייאן, לא היה בו כדי לפתור את הבעיה, שכן מפקד החזית סירב להישמע לו ודרש פקודת נסיגה בכתב. פקודה כזאת הגיעה לבסוף מהסטווקה, אך היא כללה רק אישור לעזוב את קייב ולא התירה - כהמלצת מפקדת החזית - לסגת אל הנהר פסל (Psel).

לאחר מכן החלו הגרמנים לפעול לפי התרגולת המוכרת: לפצל את הכוחות ולהדק את הטבעת ולהשמיד את הכוחות הלכודים בזה אחר זה. ארמיה 37 נלחמה עד 23 באוגוסט, ארמיות 5 ו-21 (אשר נדחקה מחזית בריאנסק דרומה) - עד 25 באוגוסט וארמיה 26 - עד 26 באוגוסט. מפקד החזית, גנרל קירפונוס, נפל בקרב ב-20 בספטמבר בעומדו ראש כוח קטן שכותר אי שם ביערות ממזרח לקייב. מרבית המפקדים הבכירים של מפקדת החזית חולצו מהכיס בהיטס.

תוצאות המערכה היו שואה לצבא האדום:

- ארבע ארמיות סובייטיות (5, 21, 26 ו-37) שכללו 43 דיוויזיות נמחקו מהסדר"כ (הפסיקו להתקיים הלכה למעשה).⁴⁷
- מתוך 627 אלף החיילים של החזית הדרום-מערבית (שפעלה על נהר הפריפיאט) נהרגו או נפלו בשבי 616 אלף ועוד 84 אלף נפצעו.⁴⁸ כמו כן נפלו שלל לידי הגרמנים 2,642 תותחים ומרגמות ו-64 טנקים.

סיכום

"ברברוסה" הוא ללא ספק אחד המבצעים הצבאיים הגדולים ביותר בתולדות האנושות מבחינת היקף המאמץ והכוחות שהשקיעו בו שני הצדדים. הוא גם האכזרי ביותר שידעה האנושות מעודה.

ביוני 1941 היה הצבא האדום "ענק כושל" - גוף גדול שמנה 5 מיליון חיילים, אך לא היה מאומן ברובו המכריע, בעל פיקוד גרוע בכל הרמות (עם מעט מאוד יוצאים מן הכלל), מצויד באופן לקוי - אף שבריה"מ ייצרה כמויות אמל"ח אדירות - ערוך בשלומיאליות ובעל תורת לחימה לא רלוונטית.

הרחבת גבולותיה של בריה"מ מערבה בשנים 1939-1940 בעקבות הסכמי ריבנטרופ-מולוטוב פגעה במערך ההגנה האסטרטגי של המדינה בשטח ובתוכניות המבצעיות שהיו מבוססות על תנאי שטח קונקרטיים. עד המועד שבו פרצה המלחמה לא הספיק הצבא האדום להתארגן ולתכנן הכול מחדש.

ואם לא די בכל אלה, הגרמנים גם השיגו הפתעה, אם לא אסטרטגית הרי בוודאי אופרטיבית וטקטית. סטלין, הגם שאישר מתוך הזהירות שתמיד איפיינה אותו, גיוס חלקי באפריל-מאי 1941, סירב לנקוט צעדי כוננות, גיוס והיערכות משמעותיים יותר מחשש ליצירת "פרובוקציה" ומתוך אי-רצון (או אי-נכונות) להיכנס למלחמה, לפחות באותו השלב. התוצאה הייתה שהוורמאכט (הצבא הטוב בעולם בעידן המודרני) נתקל ביוני 1941 ונלחם נגד צבא של ימי שלום, והדבר אכן הורגש בשטח. הניצחונות שנחל הוורמאכט בשבועות הראשונים של "ברברוסה" היו

30. על מלחמת החורף ראו: בני מיכלסון, "גולית ניצח - אבל בקושי", **מערכות** 430, אפריל 2010, עמ' 18-29, <http://maarachot.idf.il/PDF/FILES/7/112437.pdf>

31. לא כולל את הנפגעים של כוחות הדרג האסטרטגי השני שהספיקו להשתתף בקרבות האחרונים של מערכות הגבול.

32. Mark Solonin, **The Cask and the Hope**, Chapter 3.1 Arithmetic of History

33. לפי מודסלי (Evan Mawdsley, **Thunder in the East**, Arnold Hodder, London, 2005), עד ספטמבר הסתכמו אבדות האמל"ח של הצבא האדום בכ-15 אלף טנקים, כ-68.5 אלף תותחים ומרגמות וכ-7,000 מטוסים.

34. לפי רישומי היומנים של האלדר, ב-3 ביולי הסתכמו אבדות הגרמנים בכ-54 אלף (מהם כ-12 אלף הרוגים וכ-4,000 נעדרים). לפי בלאמי (**שם**, עמ' 245), בששת השבועות הראשונים של המלחמה (קרי, עד תחילת אוגוסט) הסתכמו אבדות הגרמנים ב-213.3 אלף נפגעים. הנתונים מובאים מגלנץ, **ברברוסה**, עמ' 84. גלנץ עצמו מסתמך על Charles von Luttichau, **The Campaign in Russia**, Office of the Chief of Military History, Washington, 1985

35. David Stahel, p. 49

36. פרק הזמן הזה נדרש גם לגרמנים לפעולות תחזוקה של כלי הרכב המשוריינים והרכים, להשלמת מלאים, להתארגנות ולכינוס כוחות.

37. החזית הצפונית הייתה אחראית להגנת העיר לנינגרד ולכל הגבול והמרחב של בריה"מ מצפון לעיר (כ-1,000 ק"מ). ב-23 באוגוסט פוצלה החזית לחזית הקארלית ולחזית לנינגרד.

38. שני האגמים האלה נקראים גם ימת פייפוס (Peipus).

39. גלנץ, **ברברוסה**, עמ' 46

40. בכיס נלכדו כ-129 אלף חיילים משתי הארמיות. כ-11 אלף מהם הצליחו להימלט מהכיתור.

41. בשבי נפלו מפקדיהן של שתי הארמיות, ארבעה מפקדי קורפוסים, 11 מפקדי דיוויזיות. עוד שני מפקדי קורפוסים ושישה מפקדי דיוויזיות נהרגו בקרבות בתוך הכיס. אחרי נפילת הכיס הוציאה הסטווקה פקודה מיוחדת (מס' 270) ובה הואשמו חלק מהגנרלים בבגידה במולדת ובהמשך הם נידונו למוות שלא בפניהם. שניים מהם, מפקד ארמיה 12 ומפקד אחד הקורפוסים, אכן הוצאו להורג בירייה עם שובם מהשב.

42. חיל המצב של אודסה נלחם בכיתור עד אוקטובר ואז פונה בחלקו, ואילו חלק אחר נכנע לכוחות הרומנים שצרו על העיר.

43. זכור, ב-25 באוגוסט קיבלה קבוצת הפאנצ'ר II פקודה לנוע דרומה כדי לחבור לקבוצת הפאנצ'ר I ממזרח לקייב.

44. הסיפור מופיע בספר זיכרונותיו של ז'וקוב "זיכרונות והרהורים" ואינו נתמך במסמכים ובעדויות אחרות.

45. בתפקיד זה הצליח ז'וקוב לתכנן, לארגן ולנהל את המתקפה לחיסול בליטת יילניה. בהמשך הוא נשלח "לכבות שריפה" בהגנת לנינגרד ולבסוף חזר וניהל את המגננה ואחריה את מתקפת-הנגד במערכה על מוסקבה. מאז דרך כוכבו והוא היה לסגן המפקד העליון (מ-1942) ולנציג הסטווקה בכל המערכות והמבצעים החשובים שניהל הצבא האדום בהמשך המלחמה.

46. נמצאת 200 ק"מ מזרחית לקייב.

47. גלנץ, **ברברוסה**, עמ' 132

48. בספרות מופיע לרוב רק מספר השבויים - לפי דיווחי הגרמנים: 650 אלף. גלנץ (**שם**) כותב שבתוך הכיתור היו 452.7 אלף אנשים, ומהם הצליחו להימלט כ-15 אלף ולשוב אל מערכי הצבא האדום עד 2 באוקטובר.

9. נכבשה רק ב-28 באוגוסט 1941.

10. א. כוחות האוויר של החזית המערבית כללו, נכון ל-22 ביוני, שמונה דיוויזיות אוויריות, כ-1,540 מטוסים שמישים ו-1,286 צוותי אוויר.

ב. מפקד כוחות האוויר של החזית המערבית, גנרל איוואן קופץ, התאבד במפקדתו כשנדלו עלול על ממדי האסון.

ג. כוחות האוויר של קבוצת הארמיות מרכז איבדו באותו היום רק 12 מטוסים.

11. בהערכת המצב הסובייטית נקבע, בלחצו האישי של סטלין, שהמאמץ הגרמני העיקרי יהיה מדרום לביצות הפריפיאט, באוקראינה העשירה במשאבי טבע ובקרקעות חקלאיות הדרושים לגרמנים לניהול מלחמה ממושכת. בהתאם לכך נערך הצבא האדום עם מרב העוצמה בדרום - בפיקוד המרחבי של קייב (החזית הדרום-מערבית), ואילו המאמץ הגרמני העיקרי בפועל היה מול החזית המערבית.

12. קיימת טענה שהייתה זו היערכות התקפית וש"בליטת" ביאליסטוק הייתה מעין "חרב המכוונת אל ליבה של גרמניה".

13. במשך שישה ימים החליף אותו גנרל ירמנקו, ולאחר מכן, ב-4 ביולי, מונה שר ההגנה טימושנקו למפקד החזית.

14. כולם טוהרו אחרי מותו של סטלין, ודרגותיהם הצבאיות הוחזרו להם (ליתר דיוק, לבני משפחותיהם).

15. מהלומת-נגד (או התקפת-נגד) מקדימה נעשית לפני שהאויב הגיע ותקף את מערך ההגנה של כוחותינו.

16. הארמיות האלה - יחד עם ארמיות אחרות - עמדו להקים קו הגנה אסטרטגי שני על בסיס הנהרות הגדולים במרכז ובדרום ועל בסיס שטחים שולטים ובעלי עבירות מוגבלת בצפון.

17. לפי אחת הגרסאות, היו בשני הקורפוסים הממוכנים כ-1,400 טנקים.

18. ככל הנראה בקוטר 45 מ"מ ומטה.

19. יעילים בעיקר נגד טנקים קלים כגון T-26 ו-BT.

20. חלק מכוחותיו הסיפיק להילחם נגד השריון הגרמני בקדמת קו הגבול הישן.

21. התוכנית כללה גם את האפשרות ליצור כיתורים נוספים ("קלחות" בעגה הצבאית הגרמנית) קטנים יותר במהלך התקדמותם של שני המאמצים אל הדנייפר. David Glantz, (ed). **The Initial Period of War on the Eastern Front, 22 June-August 1941**, Frank Cass, London, Portland, Oregon, 1993 מרשם 157-161 עמ' 299-305

22. David Stahel, **"Operation Barbarossa and Germany's Defeat in the East"**, Cambridge University Press, 2009, p. 49

23. א' איסאייב, **מדובנו ועד רוסטוב**, Tranzitkniga, מוסקבה, 2004 (רוסית), עמ' 133

24. לפי כל הדיווחים, רק כמחצית מהטנקים של קורפוסים 8, 9, 15 ו-19 שיצאו ממחנות הקבע הגיעו למרחב הלחימה. האחרים "נשרו" בדרך, אם בשל היפגעות מתקיפות אוויר, אם בשל קלקולים טכניים, אם בשל היתקעות בביצות/אובדן דרך בשטח ואם בשל היעדר יכולת לתדלקם. אולם יש לציין כי גם כך מספר הטנקים שהיו יכולים להשתתף בהתקפת-הנגד היה לפי כל החשבונות כ-1,000-1,500 כלים לפחות נגד 600 טנקים גרמניים לכל היותר.

25. הגנה על הגבול עם הונגריה (קו הקרפטים) - בין דרום פולין לרומניה.

26. לפי איסאייב, הנסיגה החלה כבר ב-27 ביוני.

27. גם עוצבות החי"ר הגרמניות לא ששו (בלשון המעטה) להיכנס לאזורי ביצות מיוערים ולחפש שם אחרי אויב בלתי נראה ולא ידוע.

28. Chris Bellamy, **Absolute War**, Alfred A. Knopf, NY, 2007, pp. 182-183. לפי מקורות אחרים עמדו לרשות שלוש המפקדות האופרטיביות של פיקוד לנינגרד (החזית הצפונית, החזית הקארלית וארמיה עצמאית (7) בתחילת המערכה (29 ביוני) כ-360 אלף חיילים.

29. מורמנסק היא עיר נמל (שאינו קופא בחורף בשל זרם הגולף) לחופי ים בארנץ. הייתה לה חשיבות אסטרטגית מהמעלה העליונה שכן דרכה זרמו משלוחי "החכר והשאל" מארה"ב ומבריטניה ומשם הועברו במסילת ברזל לעומקה של בריה"מ.

המערכה על מוסקבה בעיני הפיקוד הסובייטי הבכיר

כוחות נ"מ רוסיים במוסקבה, יולי 1941 | הפיקוד העליון הגרמני הגזים בהערכת הישגיו והמעיט מהכוח שנתר בידי הצבא האדום ולכן החליט להמשיך במאמץ לעבר מוסקבה ללא עצירה אופרטיבית

רס"ן דן פיוטקין
רמ"ד תורות היסוד בתוה"ד

ניצחונה של בריה"מ בקרב על מוסקבה לאחר סדרה ארוכה של תבוסות קשות נבע בראש ובראשונה מהלקחים שהפיקו ויישמו מפקדי הצבא האדום מכישלונותיהם בשלבים הראשונים של המערכה. אחד הלקחים המרכזיים שהם הפיקו הוא שיש לזנוח את עקרון ההתקפה בכל מחיר ולעבור לניהול רציונלי יותר של הלחימה

מבוא

על האידיאולוגיה הקומוניסטית. היטלר קבע שכיבוש מוסקבה עד חורף 1941 יהיה שלב הסיום של מלחמת הבזק שפתח נגד בריה"מ ביוני 1941.

מעבר למשמעות הפוליטית-אידיאולוגית של מוסקבה היא הייתה המרכז הכלכלי-תעשייתי המשמעותי ביותר בבריה"מ. הפיקוד העליון הסובייטי (סטווקה) העריך כי קברניטי גרמניה הנאצית החליטו לכבוש את מוסקבה לא רק בגלל חשיבותה הפוליטית-אידיאולוגית אלא גם בגלל חשיבותה הכלכלית. לכן קבעו סטלין ושותפיו להנהגה שמוסקבה היא יעד הגנה אסטרטגי לכל העם הסובייטי וכי יש להגן עליה בכל מחיר.

כוחות הוורמאכט הגיעו לקראת סוף ספטמבר 1941 ללנינגרד, כבשו את ויטבסק ואת סמולנסק - ערים ששכנו על צירי תנועה אסטרטגיים שהיו חיוניים לשליטה במערב בריה"מ. כדי לנצל את הצלחותיו המבצעיות החליט הפיקוד העליון הגרמני להכריע את בריה"מ במערכה גדולה במרכז רוסיה ולהשמיד במהלך אוקטובר 1941 את מה שנותר להערכתו מהצבא האדום.

באוקטובר 1941 תיכנן הפיקוד העליון הסובייטי את המהלכים המבצעיים על סמך המציאות שנוצרה ולפיה היוזמה האסטרטגית נמצאת בידי הגרמנים באופן מוחלט. לאור זאת גיבשו המפקדים הבכירים של הצבא האדום המלצה אסטרטגית לסטלין להתמקד במאמצי הגנה. בכך ויתרו קברניטי הצבא האדום על הפרדיגמה ההתקפית שהייתה ביסוד הדוקטרינה של הצבא האדום מיום היווסדו. הפיקוד העליון הסובייטי בראשות סטלין החליט להתמקד בהגנה כדי לשמור על רציפותה של החזית האסטרטגית באזור מוסקבה, לגרום לכוחות הוורמאכט אבדות כבדות ולהרוויח זמן לצבירת כוחות ומשאבים שנדרשו כדי לעבור למתקפת-נגד כוללת.² המטרה של מפקדי הצבא האדום הייתה לפגוע בקצב המבצעים של הצבא הגרמני ולגרום לו להישחק בקרבות הבקעה יקרים. סטלין הורה להתמקד בניין מערכי הגנה לאורך כ-300 ק"מ ובעומק שבין 200 ל-250 ק"מ. הקמת מערכי ההגנה הפכה ממשימה צבאית מקצועית למשימה לאומית. כ-250 אלף אזרחים גויסו לעבודות ביצורים במרחב מוסקבה, וכך הצליח הצבא האדום לבנות מערכי ההגנה רחבי היקף בתוך זמן קצר.

מבצע "טייפון" לכיבוש מוסקבה

ב-2 באוקטובר 1941 החלו כוחות הוורמאכט ב"מבצע טייפון" לכיבוש מוסקבה. ארמיות השריון הגרמניות הצליחו לפרוץ את מערכי ההגנה הסובייטיים במרכז החזית (קבוצת הארמיות) המערבית ולפגוע

המערכה על מוסקבה הייתה נקודת השיא במבצע "ברברוסה" בעיני הפיקוד הגרמני. מניעת כיבושה של מוסקבה הייתה המשימה העליונה של הפיקוד העליון הסובייטי. המערכה על מוסקבה הייתה בעיני קברניטי הצבא האדום מערכה מכוננת שתוצאותיה עתידות היו לקבוע את גורל המלחמה נגד גרמניה הנאצית.

ההיסטוריוגרפיה הסובייטית רואה במערכה על מוסקבה רצף של מערכות מגננה ומתקפה שהתנהלו בין 30 בספטמבר 1941 ל-20 באפריל 1942.¹ כלומר, ההיסטוריוגרפיה הצבאית כוללת בשם "המערכה על מוסקבה" את כל המבצעים והקרבות שהתחוללו מאז הגיעו הכוחות הגרמניים לקרבת מוסקבה בתחילת אוקטובר 1941 ועד הנסיגה המלאה של קבוצת הארמיות מרכז בסוף אפריל 1942 ממרחב מוסקבה.

המאמר הזה מתמקד בתקופה הקריטית הזאת במלחמה בין בריה"מ לגרמניה הנאצית ודן ברעיונות המבצעיים של המפקדים הבכירים של הצבא האדום שניהלו בפועל את המערכה על מוסקבה - ז'וקוב, רוקוסובסקי, לליושנקו, קונוייב וסוקולובסקי.

פתיחת מבצע "ברברוסה"

פלישת גרמניה לבריה"מ ב-22 ביוני 1941 הייתה למפקדים הבכירים של בריה"מ הפתעה מערכתית, אך לא אסטרטגית. המדיניות התוקפנית והאנטי קומוניסטית של היטלר וריכוז הכוחות הרבים בקרבת הגבול בין פולין הכבושה לבריה"מ היו סימנים מובהקים להכנותיה של גרמניה למלחמה. אולם התעקשותו של סטלין שלא להתחיל בהכנות למלחמה מנעה מהפיקוד העליון הסובייטי להיערך באופן הולם לקראת המתקפה הגרמנית.

כבר בשנות ה-30 של המאה הקודמת הבינו מפקדי הצבא האדום שמדיניותו של היטלר תביא במוקדם או במאוחר לעימות צבאי עם בריה"מ. על פי תפיסת עולמם הקומוניסטית מדובר היה בעימות בלתי נמנע בין שני ניגודים: כוחות הקדמה (בריה"מ) נגד כוחות הריאקציה שמייצגים את התוקפנות של הקפיטליזם הלאומני (גרמניה הנאצית).

כיבוש מוסקבה - היעד המרכזי של תוכנית "ברברוסה"

היעד המרכזי של תוכנית "ברברוסה" היה לכבוש את בירת בריה"מ, מוסקבה. בעיני היטלר והפיקוד העליון הגרמני הייתה מוסקבה סמל של השלטון הקומוניסטי בכלל ושל בריה"מ בפרט. כיבוש מוסקבה היה גם מסמל את הניצחון ההיסטורי של הנציונל-סוציאליזם הגרמני

באופן משמעותי בחזית העתודה. כתוצאה מכך כותרו כוחות הצבא האדום באזורי הערים ויאזמה ובריאנסק, שהיו שטחים חיוניים בדרך למוסקבה.

בעקבות תבוסתם של כוחות הצבא האדום באזורי ויאזמה ובריאנסק החליט הפיקוד העליון הסובייטי לאחד את חזית העתודה ואת החזית המערבית כדי לרכז כוח גדול מול כוחות הוורמאכט. למפקד הכוח הזה מונה גיורגי ז'וקוב. בזכות הנחישות שהפגינו כוחות הצבא האדום בפיקודו של ז'וקוב הצליחה החזית המערבית המאוחדת לעכב את התקדמות הוורמאכט לכיוון מוסקבה בשבועיים. העיכוב הזה איפשר לחזק את מערכי ההגנה במרחב מוסקבה ולהתכונן טוב יותר למערכה הגורלית.³

הפיקוד העליון הגרמני הגזים בהערכת הישגיו והמעיט מהכוח שנותר בידי הצבא האדום ולכן החליט להמשיך במאמץ לעבר מוסקבה ללא עצירה אופרטיבית. בסוף אוקטובר 1941 הצליחו הכוחות הגרמניים להתקרב עד כדי 80-150 ק"מ ממוסקבה.⁴ הקרבות הקשים ביותר התנהלו באזור העיר וולוקולמסק שאותה הצליחו הגרמנים לכבוש ב-27 באוקטובר 1941. בנסיבות האלה החליט הפיקוד העליון של הצבא האדום לחלק את הסמכויות בין החזית המערבית בפיקודו של מרשל ז'וקוב לבין פיקוד כוחות ההגנה על עיר הבירה. ההגנה ברדיוס

מפקדי הצבא האדום עמדו על כך שהפיקוד העליון הגרמני לא קלט את התעלם מהשינויים המשמעותיים שחלו במציאות המבצעית במהלך חמשת חודשים שחלפו מאז החל מבצע "ברברוסה"

של 100 ק"מ סביב מוסקבה הוטלה על החזית המערבית, ואילו ההגנה על העיר עצמה הוטלה על פיקוד כוחות ההגנה שהתמקם במוסקבה. באותה תקופה קשה התמקד הפיקוד העליון של הצבא האדום ברמה המערכתית בהמשך קרבות ההגנה כדי לשחוק את כוחות הצבא הגרמני. במישור האסטרטגי פעלו קברניטי הצבא האדום לחיזוק מערכת ההגנה במרחב מוסקבה. באמצע אוקטובר 1941 הוקמה חזית קלינין בפיקודו של מרשל קונייב. הקמתה של החזית הזאת תרמה לחיזוק ההגנה על השטחים החיוניים בדרך למוסקבה וליצירת שיתוף פעולה רציף ואפקטיבי עם הכוחות של החזית הדרום-מערבית.⁵

לפיקוד העליון הסובייטי נודעו הוראותיו של היטלר שאין לקבל את כניעתה של מוסקבה גם אם הרוסים יציעו אותה, וכי הכוחות הראשונים שייכנסו לעיר יהיו יחידות SS כדי "לטהר" אותה מקומוניסטים ומיהודים. לצורך כך אף הוקם כוח SS מיוחד שנקרא "מוסקבה".⁶ היטלר גם קבע כי על כוחות הוורמאכט לארגן מסדרונות כדי לאפשר בריחה המונית של האוכלוסייה האזרחית ממוסקבה לפריפריה - מה שייצור תוהו ובוהו ויאפשר לממשל הצבאי הגרמני לשלוט טוב יותר בשטחים הכבושים.⁷

ההיסטוריוגרפיה הסובייטית והרוסית טוענת שהגרמנים אימצו את תפיסת המערכה העמוקה שפותחה בשנות ה-30 בבריה"מ, ושרוב

אדריכליה חוסלו במהלך הטיהורים של סטלין בשנים 1937-1939. הגרמנים יישמו את הרעיון שלפיו יש להתקדם במהירות אל העומק האופרטיבי של האויב כדי לנטרל את מרכזי הכובד שלו. ז'וקוב - מפקד החזית המערבית, שניהלה את הקרבות הקשות ביותר נגד קבוצת הארמיות מרכז - הבין כי הדרך היחידה של הצבא האדום להתמודד עם צבא גרמניה היא לפגוע בקצב המבצעים ולהרוויח זמן שינוצל להעברת כוחות התגבור מחזיתות אחרות ומהמזרח הרחוק של רוסיה. מפקדי הצבא הגרמני הבינו שזוהי כוונתם של הקברניטים הסובייטים והגבירו את קצב המבצעים.

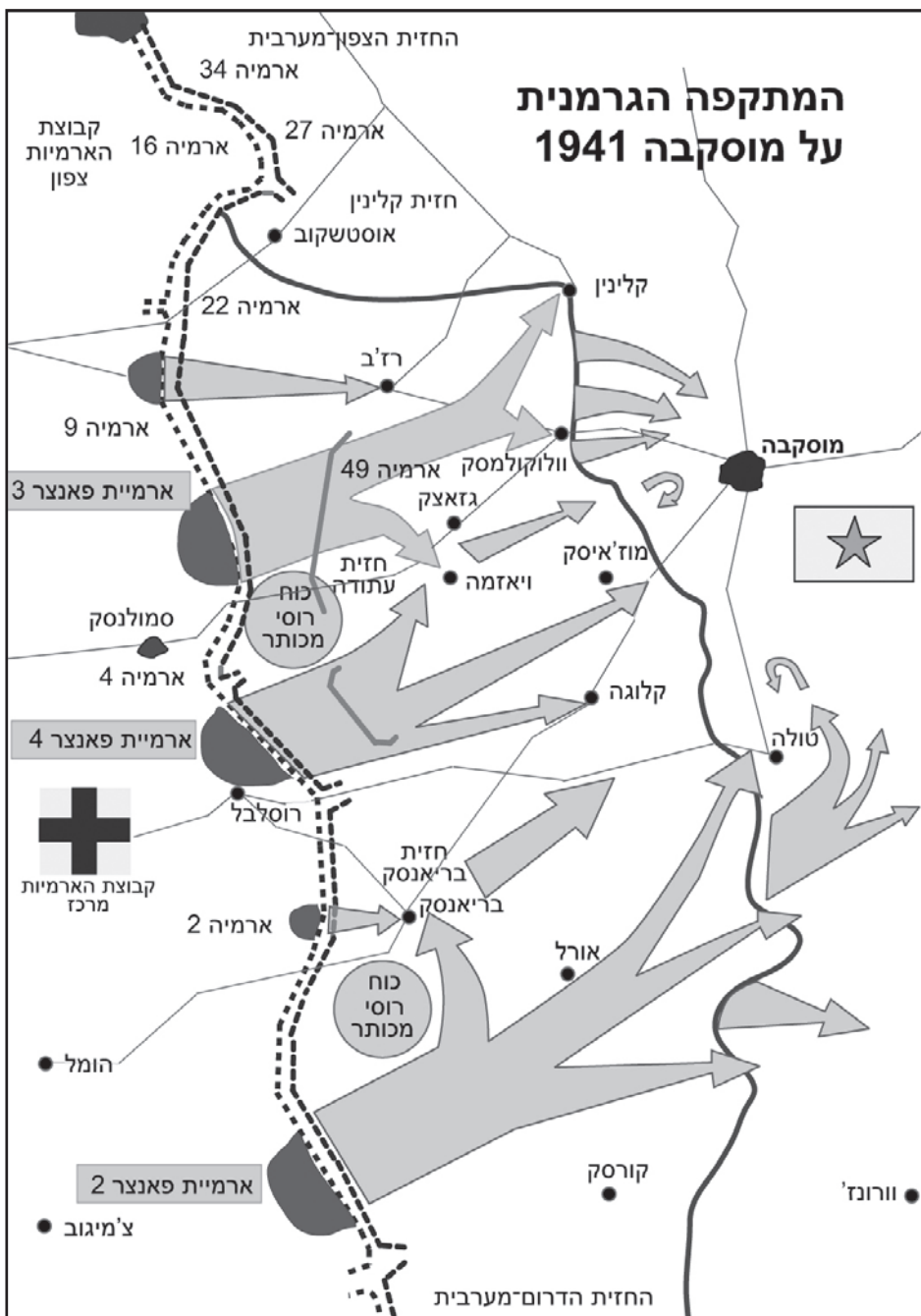
לקראת אמצע אוקטובר 1941 נוצר מצב אופרטיבי מסוכן מאוד באזור מוז'איסק - עיר חשובה השוכנת כ-80 ק"מ בלבד ממערב לפרברי מוסקבה. הגרמנים כבשו את העיר הזאת, וממנה יכלו להשתלט על הכביש האסטרטגי שחיבר בין מוסקבה לבירת ביילורוסיה מינסק. שליטה על הכביש הזה הייתה מאפשרת לגרמנים להעביר כוחות גלים ולוגיסטיקה במהירות רבה יותר ולהעצים את קצב ההתקדמות לעבר מוסקבה.

שיאה של המערכה על מוסקבה - בעיני ההיסטוריוגרפיה הסובייטית והרוסית - הוא הקרב על העיר וולוקולמסק הממוקמת כ-120 ק"מ צפונית-מערבית למוסקבה.⁸ כוחות הוורמאכט כיתרו את העיר מצפון ומדרום. המתקפה הראשונה של הגרמנים, שהחלה ב-24 באוקטובר, הייתה בכוח של שתי חטיבות חי"ר וכ-40 טנקים. המתקפה נתקלה בדיוויזיה 316 בפיקודו של גנרל פנפילוב (שהתפרסם בזכות הספר "אנשי פנפילוב"). אנשי הדיוויזיה הסובייטית הפגינו אומץ רב ונחישות, אך לא הצליחו למנוע את כיבוש וולוקולמסק ב-27 באוקטובר. לקראת תחילת נובמבר 1941 הצליחו הכוחות הגרמניים לא רק להתקדם עד פרברי מוסקבה, אלא לכבוש את הרוב המוחלט של השטחים החיוניים ושל הנכסים האסטרטגיים בחלקה המערבי של בריה"מ.⁹

בתחילת נובמבר 1941 תיכנן הפיקוד העליון הגרמני לכתר את כל הכוחות של החזית המערבית באמצעות הכוחות המובחרים של קבוצת הארמיות מרכז.¹⁰

מפקדי הצבא האדום עמדו על כך שהפיקוד העליון הגרמני לא קלט את התעלם מהשינויים המשמעותיים שחלו במציאות המבצעית במהלך חמשת חודשים שחלפו מאז החל מבצע "ברברוסה". הם התעלמו לא רק מהנחישות ההולכת וגוברת של לוחמי הצבא האדום אלא בעיקר מההכנות של הפיקוד העליון הסובייטי לפרוס את העתודות האסטרטגיות שהגיעו לפרברי מוסקבה מהחלקים המזרחיים של בריה"מ ובעיקר מאזורי הגבול עם יפן. הפיקוד העליון הגרמני בברלין וגם מפקד קבוצת הארמיות מרכז, גנרל פון בוק, העריכו באופן לא מדויק את הפוטנציאל המבצעי של הצבא האדום ערב שלב ההכרעה במערכה על מוסקבה. פון בוק כתב ב-18 ושוב ב-22 בנובמבר: "לרוסים אין עתודות בעומק חזיתם, ומצבם קשה ממצבנו".¹¹

מפקדי הצבא האדום בכלל ומפקד החזית המערבית, ז'וקוב, בפרט העריכו נכון את התוכנית המבצעית של הגרמנים במערכה על מוסקבה והחליטו להמשיך לשחוק את הכוחות הגרמניים בקרבות הגנה ובמקביל להמשיך בהעברת העתודות האסטרטגיות מהאזורים המזרחיים של בריה"מ. בתחילת נובמבר נדרשו בין 15 ל-20 יום

להשלמת המבצע להעברת העתודות לפרברי מוסקבה, ועד אז נדרשו הכוחות שהגנו על מוסקבה לא לאפשר לכוחות הוורמאכט לפרוץ את מערכי ההגנה ולכתר את העיר.

באותו השלב נקט הפיקוד העליון הסובייטי כמה מהלכים כדי לייעל את ניהול המבצעים במרחב מוסקבה: הוא פירק את חזית בריאנסק והעביר את כוחותיה לחזית המערבית ולחזית הדרום-מערבית. המפקדים הסובייטים העריכו שהמאמץ העיקרי של הגרמנים יהיה בגזרות וולוקולמסק וסרפוכוב ותיגבר אותן. בד בבד המשיך הצבא האדום לבנות את מערכי ההגנה ההנדסיים בסמוך למוסקבה. צעד נוסף שנקט הפיקוד העליון היה לקבוע שהכוחות שהגנו על מוסקבה הם הזדרג השני של החזית המערבית. למעשה איחד מפקד החזית המערבית, ז'וקוב, את מערך הפיקוד והשליטה על הכוחות בחזית ועל כוחות המגן שהתפרסו בקרבת מוסקבה ובתוכה. הצעדים האלה שנקטו יצרו מערך רצוף של כוחות סובייטיים מסביב למוסקבה בעומק שנע בין 80 ק"מ ל-200 ק"מ. הכוחות האלה פעלו במסגרת רעיון מבצעי אחד ותחת פיקוד אחיד, וכל המפקדים והחיילים ידעו מהו הרעיון המבצעי של הפיקוד העליון.

באמצע נובמבר עמדו לרשות הפיקוד העליון הסובייטי שלוש חזיתות להגנה על מוסקבה: החזית המערבית, חזית קלינין והחזית הדרום-מערבית. מפקדי הצבא האדום שיפרו באופן משמעותי את שיתוף הפעולה ואת התיאום בין החזיתות ואת נוהלי הפיקוד והשליטה ובכך יישמו לקחים מהכישלונות הצורבים של חודשי הלחימה הראשונים.¹²

אשר לחחימה - באמצע נובמבר 1941 ניהל הצבא האדום סדרת קרבות טקטיים בעלי משמעות אסטרטגית רבה. כוחות מארמיה 16 בפיקודו של רוקוסובסקי תקפו את עמדות הגרמנים ליד הכפר סקירמנובו בין 11 ל-14 בנובמבר 1941. שליטה בכפר הזה איפשרה לשלוט על ציר התנועה האסטרטגי איסטרה-וולוקולמסק שבאמצעותו ניתן היה להגיע עד פרברי מוסקבה ולהעביר במהירות כוחות רבים. התקפה חזיתית של כוח רגלים בסיוע שריון ואש ארטילרית מסיבית לצד התקפת פרשים בעורף הגרמנים הביאו לסובייטים ניצחון חשוב שבעקבותיו הוסר האיום על הציר האסטרטגי

המוביל לפרברי מוסקבה.¹³

במערכה על מוסקבה לא היה לגורם ההפתעה ולמודיעין האסטרטגי תפקיד משמעותי במיוחד. שני הצדדים ידעו היטב מהן התוכניות המבצעיות של היריב. אולם לאיסוף המודיעין המערכתי והטקטי היה תפקיד מכריע ביצירת תמונה ברורה על מצב האויב ערב פתיחת המערכה באמצע נובמבר. יחידות המודיעין של הצבא האדום הצליחו לתפוס שבויים גרמנים - קצינים וחילים - ואלה סיפקו מידע מודיעיני חיוני על מועד תחילתה של המתקפה הכללית ועל הגזרה שבה מתוכנן המאמץ העיקרי של הגרמנים.

תשומת לב מיוחדת ניתנה ליכולתו של הפיקוד לשלוט ברציפות

הצבא האדום פתח במתקפת־הנגד בלילה שבין 5 ל־6 בדצמבר 1941 והתמיד בה עד 7-8 בינואר 1942. המתקפה התנהלה בחזית שרוחבה יותר מ־1,000 ק"מ, והשתתפו בה שלוש החזיתות שהגנו על מוסקבה. מטרתה הסופית הייתה שאפתנית ביותר: לכתר ולהשמיד את קבוצת הארמיות מרכז - החזקה מבין שלוש קבוצות הארמיות הגרמניות שפרצו לשטחי בריה"מ במסגרת מבצע "ברברוסה".

לדעת מפקדי הצבא האדום את התפקיד המכריע במערכה על מוסקבה מילאה הארטילריה. החל מהימים הראשונים למערכה על מוסקבה היו התותחנים הכוח העיקרי שהתמודד עם כוחות השריון הגרמניים.¹⁵ נוכח העדיפות המספרית והאיכותית של הוורמאכט השקיעו קברניטי הצבא האדום את מרב המאמצים כדי להשיג הפתעה. עוד לפני היציאה למתקפה עמדו המפקדים הסובייטים הבכירים במרחב מוסקבה בפני החלטה אסטרטגית חשובה. כוחות העתודה האסטרטגית מהאזורים המזרחיים של בריה"מ, שתוכננו לתגבר את מרחב מוסקבה, התעכבו מכיוון שהגרמנים הצליחו לפגוע בפסי רכבת שהובילו ממזרח בריה"מ למערבה. שאלת המפתח הייתה אם לבקש מהפיקוד העליון לדחות את המתקפה. כדי להבהיר את המצב קיבלו כוחות המודיעין הקרבי של ארמיה 30 משימה לשבות חיילים וקצינים גרמנים כדי לברר מהן תוכניות הגרמנים ומה הם יודעים על תוכניות הצבא האדום. מהקצינים ומהחיילים הגרמנים שנשבו נודע שהגרמנים עוברים

הצבא האדום לא נהנה מיתרון כמותי או איכותי בכוח אדם ובאמצעי לחימה כשיצא למתקפת־הנגד. עם זאת בנקודות מפתח הצליח הצבא האדום ליצור עדיפות מקומית - לעיתים של 1:2

מהתקפה למגננה וכי אין להם מושג על מתקפת־הנגד המתוכננת של הצבא האדום.¹⁶

ההפתעה האסטרטגית שהשיגה מתקפת־הנגד של הצבא האדום, התיאום בין הכוחות התוקפים - שלא היה קיים בהתקפות־נגד קודמות של הצבא האדום - ומודיעין מדויק על מצב האויב היו הגורמים העיקריים להצלחתה של מתקפת־הנגד הסובייטית בחורף 1941-1942.¹⁷

לקראת אמצע ינואר 1942 השיג הצבא האדום רבות מהמטרות המבצעיות שהוצבו בפניו עם היציאה למתקפת־הנגד. הכוחות של קבוצת הארמיות מרכז נאלצו לסגת למרחקים שנעו בין 100 ל־300 ק"מ ממוסקבה, והוסרה הסכנה המיידית לאזורי התעשייה של מוסקבה. צבא גרמניה נחל את התבוסה המשמעותית הראשונה במלחמה עם בריה"מ וספג אבדות כבדות: בצבא האדום העריכו שלא פחות מ־300 אלף חיילים גרמנים נהרגו במערכה. נוסף על כך ספג צבא גרמניה אבדות חומריות כבדות: מאות ממטוסיו הופלו, והוא איבד מאות קני ארטילריה, כלי רכב משוריינים ורכים ואמצעי לחימה אחרים. בשלבים מסוימים של מתקפת־הנגד נראה היה שקבוצת הארמיות מרכז אכן נמצאת על סף קריסה מוחלטת, אך היעד של

השמדתה לא הושג בסופו של דבר.¹⁸

יש לציין שהצבא האדום לא נהנה מיתרון כמותי או איכותי בכוח אדם ובאמצעי לחימה כשיצא למתקפת־הנגד. עם זאת בנקודות מפתח הצליח הצבא האדום ליצור עדיפות מקומית - לעיתים של 1:2. בסופו של דבר מיצתה את עצמה התקפת־הנגד ונבלמה. בעקבותיה החל תהליך של היערכות מחדש לקראת מבצעי האביב והקיץ של 1942. לאחר התבוסה בשערי מוסקבה לא היה ניסיון נוסף של הגרמנים לכבוש את בירת בריה"מ, ובהוראת היטלר ריכז הוורמאכט ב־1942 את כל מאמציו בזירה הדרומית. המערכה בזירה הזאת הסתיימה בתבוסת הגרמנים בסטלינגרד בחורף של 1942-1943.

פיקוד ושליטה בצבא האדום והשפעותיהם על המערכה במוסקבה

מפקדי הצבא האדום ראו באור חיובי את ההפרדה בין הפיקוד על המהלכים האופרטיביים שניהל הפיקוד העליון של הצבא האדום (הסטוקה) לבין פעולתה של מועצת ההגנה הממלכתית (GKO) שבראשה עמד סטלין. הפיקוד העליון עסק בתכנון המבצעים ובניהולם, ואילו מועצת ההגנה הממלכתית ניהלה את כלל מאמצי המלחמה, לרבות ניהול המדינה בשעת חירום. ריבוי החזיתות וההיקף הנרחב של הפעילות המבצעית גרמו לכך שהפיקוד העליון התקשה לשלוט באופן אפקטיבי בכל הכוחות הלוחמים. בשל כך הוקם המוסד של נציגי הסטוקה בחזיתות. המהלך הארגוני הזה הביא לכך שהפיקוד האסטרטגי של הצבא האדום השפיע באופן אפקטיבי ומיידע על קבלת ההחלטות בחזיתות ואיפשר קיום קשר רציף בין הרמה הפיקודית האסטרטגית לבין הרמה המערכתית.¹⁹

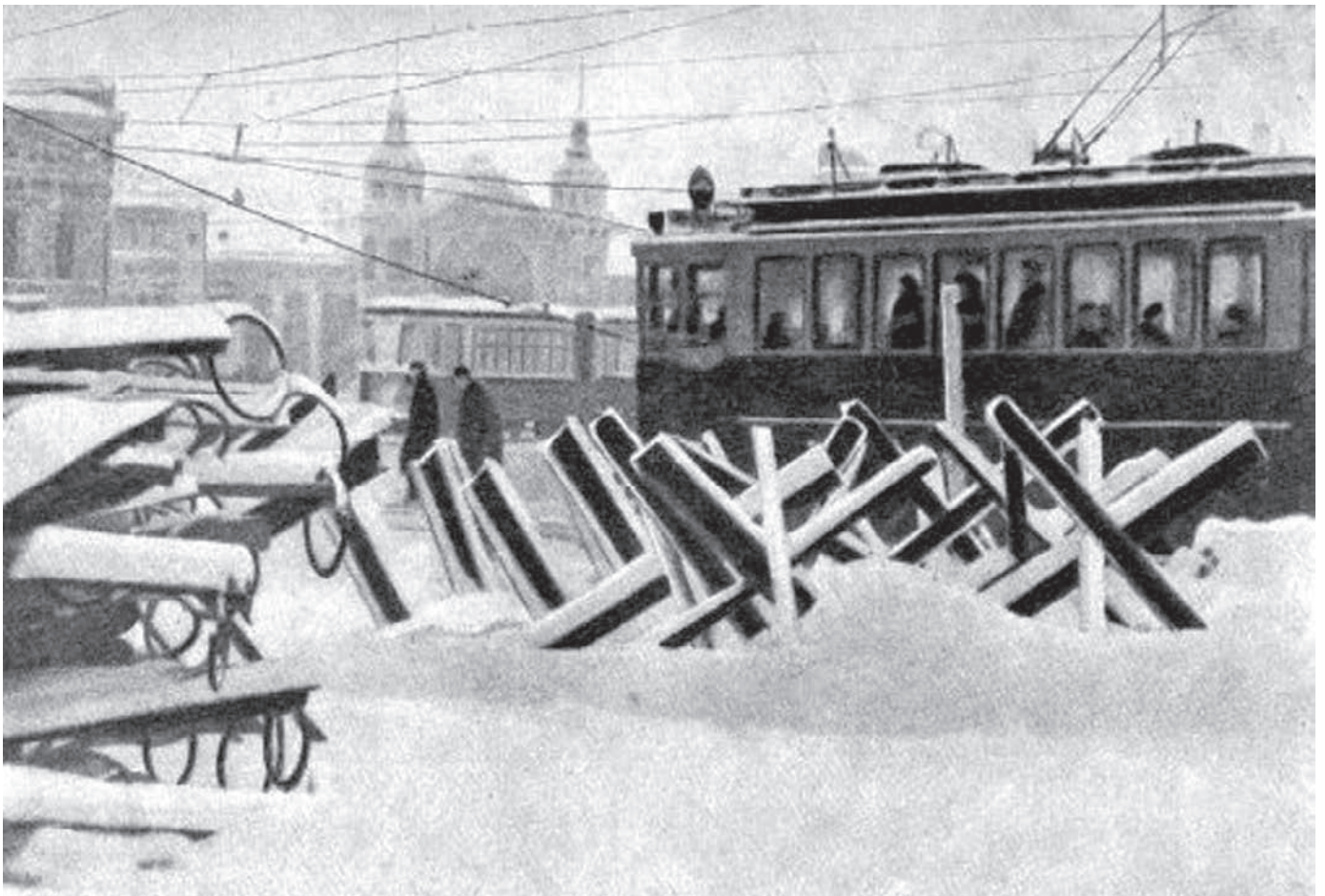
אמנות המלחמה בעיני מפקדי הצבא האדום ב־1941

בעיני המפקדים של הצבא האדום שניהלו את המערכה על מוסקבה מבוססת אמנות המלחמה על שני מרכיבי יסוד: מקצועיות ורוח לחימה.

- ניהול מערכה כל כך מורכבת חייב ידע מקצועי רב בכל הרמות - החל מהרמה של הפיקוד העליון, עבור דרך מפקדי החזיתות, הארמיות והדיוויזיות וכלה בקצונה הזוטרה יותר ובחיילים עצמם. התבוסות האיומות שספג הצבא האדום עד המערכה על מוסקבה נבעו בראש ובראשונה מפיקוד לקוי. בעקבות הטיהורים הגדולים של סטלין בשנות ה־30 איבד הצבא האדום את מפקדיו הטובים והמוכשרים ביותר. את המערכה על מוסקבה ניהלו המפקדים הטובים ביותר שנותרו לצבא האדום, ואיכות הפיקוד היא שהכריעה בסופו של דבר את הכף.

הדוקטרינה הצבאית הסובייטית הייתה התקפית ביסודה, ובחודשים הראשונים למבצע "ברברוסה" התעקשו מפקדי הצבא האדום לצאת שוב ושוב להתקפות־נגד שהיו בבחינת התאבדות ורק החריפו את התבוסות הצבאיות. אולם בקרב על מוסקבה השכילו המפקדים הסובייטים למצות את יתרונותיו של קרב ההגנה. הם הבינו כי בתנאים של עליונות גרמנית מוחלטת עליהם להתמקד קודם כול בשחיקת כוחות האויב ובפגיעה בקצב

מכשולים נגד טנקים ברחוב במוסקבה | בקרב על מוסקבה השכילו המפקדים הסובייטים למצות את יתרונותיו של קרב ההגנה

המפקדים של הצבא האדום, חייל שיועד מהן מטרות העל ומהו חלקו בהשגתן הוא חייל שהמוראל שלו ורוחו הלחימה שלו גבוהים יותר. אמנות המלחמה של הפיקוד האסטרטגי והמערכתי של הצבא האדום באה לידי ביטוי ביכולת לנהל שתי פעולות מורכבות מאוד במקביל: ניהול מערכת הגנה, ששחקה את כוחות הוורמאכט ופגעה בקצב התקדמותם, ותכנונה של מתקפת-הנגד הגדולה שנועדה להתבצע באמצעות קליטת העתודות האסטרטגיות הגדולות שהגיעו מהאזורים המזרחיים של בריה"מ. בשילוב המושכל בין ההגנה וההתקפה הפגינו מפקדי הצבא האדום - לראשונה במלחמה - מקצועיות ראויה לציון. נוסף על כך בנה הצבא האדום מערכת פיקוד ושליטה שאיפשרה שיתוף פעולה אפקטיבי בין החזיתות השונות - תחום שבו לקה מאוד עד אז. בסופו של דבר, המערכה על מוסקבה העניקה לפיקוד הסובייטי ביטחון עצמי שהוא כמעט איבד בקיץ ובסתיו של 1941 וכן ניסיון מבצעי רב ערך בהפעלה משולבת של כוחות מזרועות שונות בהגנה ובהתקפה - ניסיון שעתידי היה לבוא לידי ביטוי במערכות הגדולות שלאחר מכן. אולם בחורף של 1941-1942 עדיין חסרו לפיקוד העליון הסובייטי ידע ומשאבים כדי להשלים את המשימה המרכזית שהציב בפניהם סטלין בתחילת המערכה: כיתורה והשמדתה של קבוצת הארמיות מרכז.

המבצעים שלו. לכן חילקו מפקדי הצבא האדום הבכירים את זמנם בין שתי המשימות החשובות ביותר: ניהול מערכות ההגנה מול קבוצת הארמיות מרכז במרחב מוסקבה ובניית מערכת הגנה מדורגת לעומק מסביב למוסקבה. ובעוד הכוחות הגרמניים נשחקים בחזית, צברו הסובייטים כוחות עתודה גדולים לקראת מתקפת-הנגד המכרעת.

- אשר לרוח הלחימה - מפקדי הצבא האדום ייחסו לה חשיבות רבה והקדישו לנושא הזה תשומת לב רבה. את רוח הלחימה הם השיגו באמצעות הסברה עד לאחרון החיילים מה מונח על כפות המאזניים ומהן מטרות המלחמה ובאמצעות הנהגתה של משמעת ברזל.

המערכה על מוסקבה - מצב הסיום

המערכה על מוסקבה הסתיימה בניצחון של הצבא האדום. כוחות הוורמאכט הובסו ונאלצו לראשונה במלחמה נגד בריה"מ לסגת לאורך כל החזית למרחקים שנעו בין 100 ל-300 ק"מ. הסיבות העיקריות לניצחון על צבא גרמניה במערכה הזאת - לפי תפיסתם של קברניטי הצבא האדום - היו התנהלות נכונה של המפקדים בכל רמות הפיקוד (אמנות המלחמה) והבהרת המטרות לכל הלוחמים בכל הרמות. בעיני

מפקדי הצבא האדום במערכה על מוסקבה

גיאורגי קונסטנטינוביץ' ז'וקוב (1896-1974) - מרשל בריה"מ, גיבור בריה"מ (ארבע פעמים). בעת המערכה על מוסקבה פיקד על החזית המערבית שעליה הוטלה המשימה להגן על מרחב מוסקבה ולאחר מכן לנהל את מתקפת־הנגד.

גיאורגי פיודורוביץ' זכרוב (1897-1957) - החל את הקריירה הצבאית שלו בצבא הצאר, שם הגיע לדרגת קצין זוט. בעת המערכה על מוסקבה פיקד על חזית בריאנסק שהגנה על מוסקבה מפני הכוחות הגרמניים שתקפו מדרום. החל מדצמבר 1941 היה סגן מפקד החזית המערבית.

דמיטרי דנילוביץ' ללושנקו (1901-1987) - גנרל (ארבעה כוכבים), גיבור בריה"מ (פעמיים). באוקטובר 1941 הקים קורפוס שעליו הוטל לבלום את קבוצת הפאנצר II בפיקודו של גודריאן שתקפה את הערים אורל ובריאנסק. מאוחר יותר פיקד על ארמיה 30 שהגנה על האגף הצפוני של החזית המערבית והדפה את המתקפה הגרמנית על מוסקבה מכיוון העיר קלינין (שמצפון למוסקבה).

וסיליי דנילוביץ' סוקולובסקי (1897-1968) - מפקד והוגה דעות צבאי סובייטי (הגה את הרעיון של המהפכה הטכנית־מדעית בצבא בריה"מ עוד לפני שהאמריקנים דיברו על המהפכה בעניינים הצבאיים). בתקופת המערכה על מוסקבה היה ראש המטה של החזית המערבית בפיקודו של ז'וקוב. סוקולובסקי עסק באופן אישי בתכנון המגננה ומתקפת־הנגד של הצבא האדום במערכה על מוסקבה.

איוואן סטפנוביץ' קונייב (1897-1973) - מרשל בריה"מ, גיבור בריה"מ (פעמיים). בספטמבר-אוקטובר 1941 היה מפקד החזית המערבית. בתקופה הזאת הוכו הכוחות שתחת פיקודו ליד העיר ויאזמה. לתבוסה הזאת הייתה משמעות אסטרטגית, ורק התערבותו האישית של ז'וקוב אצל סטלין מנעה את העמדתו לדין ואת הוצאתו להורג. לאחר מכן היה מפקד חזית קלינין. שם עלה בידי הכוחות שתחת פיקודו לבלום את התקדמות הכוחות הגרמניים מכיוון צפון.

קונסטנטיין קונסטנטינוביץ' רוקוסובסקי (1894-1968) - מרשל בריה"מ, גיבור בריה"מ. בעת המערכה על מוסקבה פיקד על ארמיה 16 שניהלה את הקרבות הקשים ביותר בסמוך לעיר וולוקולמסק. מהכוחות הגרמניים שלחמו בגזרה הזאת נשקפה הסכנה הגדולה ביותר למוסקבה. כוחותיו של גנרל פנפילוב שירתו בפיקודו של רוקוסובסקי בעת המערכה על מוסקבה.

מבחינה אסטרטגית היו למערכה על מוסקבה תוצאות מרחיקות לכת. לדעת מפקדי הצבא האדום, הניצחון הסובייטי במערכה הזאת היה בין הגורמים המרכזיים ששיכנעו סופית את יפן ואת טורקיה שלא להצטרף למלחמה נגד בריה"מ.²⁰ אולם חשוב מכך: המערכה על מוסקבה הבהירה שהגרמנים נכשלו בהימור הגדול שלקחו על עצמם ולא הצליחו להשמיד את הצבא האדום במבצע בזק עד חורף 1941. נוכח ההבדלים העצומים במשאביהן של שתי המעצמות משמעות הדבר הייתה שבמקום ניצחון בזק הבטיחה לעצמה גרמניה מלחמת התשה, שבה לא היה לה שום סיכוי לנצח. במילים אחרות, במערכה על מוסקבה נסללה למעשה הדרך לתבוסתה הסופית של גרמניה במלחמת העולם השנייה.

המערכה על מוסקבה מלמדת על עוצמתה הגדולה של המגננה. הניסיון המבצעי של הצבא האדום במערכה על מוסקבה מוכיח שניהול נכון של קרבות הגנה מאפשר לשחוק את כוחו של האויב וליצור בסיס נוח להבסתו במתקפת־נגד - גם בתנאים של נחיתות. השילוב המוצלח הזה בין מערכת הגנה ששוחקת את כוחו של האויב לבין מתקפת־נגד מוצלחת חזר על עצמו בסטלינגרד בחורף של 1942-1943 ולאחר מכן בקרב קורסק בקיץ 1943.

תודה מיוחדת לסא"ל (מיל') לב ניב על סיועו בכתובת המאמר

מקורות

1. Voennyj Enzyklopedicheskiy Slovar, Moscow, BRE, 2002, p. 949
2. David Glantz, **Barbarossa: Hitler's Invasion of Russia - 1941**, The History Press Ltd, 2001, pp. 47-56
3. V. D. Sokolovsky, **Razgrom Nemezko-Fashistskich Vojsk pod Moskvoy**, Moscow, Voennoe, Izdatelstvo, 1964, p. 3
4. **Ibid.**, pp. 36-37
5. **Ibid.**
6. I. S. Konev, "Nachalo Bitvy za Moskvu", in **Bitva za Moskvu**, Moscow, Moskovskij Rabochij, 1966, p. 54
7. **Materials of Nürenberg Tribunal**, Moscow, Gosjurizdat, 1957, p. 484
8. V.D. Sokolovsky, **Voенno-Istoricheskiy Zhurnal**, Moscow, Voenzdat, 1961, p. 87
9. V.D. Sokolovsky, **Razgrom Nemezko-Fashistskich Vojsk pod Moskvoy** Moscow, Voennoe, Izdatelstvo, 1964 pp. 39-41,
10. **Ibid.**, p. 49
11. V.D. Sokolovsky, p. 53
12. **Ibid.**, p. 56
13. V.D. Sokolovsky, p. 55
14. K. K. Rokosovsky, **Soldatskiy Dolg**, Moscow, Olma Press, 2002, p. 104
15. **Ibid.**, p. 143
16. **Ibid.**, p. 142
17. D. D. Lelushenko, "Na Poljach Podmoskovja", in **Bitva za Moskvu**, Moscow, Moskovskij Rabochij, 1966, p. 136
18. **Ibid.**, p. 204
19. V. D. Sokolovsky, p. 304
20. **Ibid.**, p. 323

המערכה האווירית בחזית המזרחית

מומחים גרמנים בוחנים מטוס סובייטי פגוע במצע
"ברברוסה" | חיל האוויר הסובייטי סבל מאותן
הבטיות שמהן סבלו כוחות היבשה; החמורה שבהן
הייתה כתחום המנהיגות

ג'וזף מירנדה

עורך כתב העת "סטרטגי' אנד טקטיקס",
מחבר משחקי מלחמה, חוקר ומרצה.
זהו תרגום מתוך המאמר:
"Air War on the Eastern Front",
Strategy and Tactics, 214, p. 38-50
באדיבות מערכת המגזין

לוחמת האוויר בחזית המזרחית במלחמת העולם השנייה הוכרעה בסופו של דבר בגלל ההבדלים העצומים ביכולתם של שני הצדדים לעמוד בשחיקה הקשה של הלחימה הממושכת. בריה"מ לא התקשתה למלא את אבדותיה במטוסים ובטייסים, ואילו לאבדות הגרמנים כמעט שלא היה תחליף

העתודה החיונית שאיפשרה לבריה"מ להגדיל במהירות את כוחה האווירי במלחמת העולם השנייה.

בריה"מ שלחה מטוסים וטייסים להילחם לצד הרפובליקנים במלחמת האזרחים בספרד. ביצועיהם של המטוסים ושל הטייסים ששלחה בריה"מ לספרד היו, ככלל, טובים - לרוב טובים מאלה של אויביהם, הלאומנים הספרדים. אולם הטייסים הסובייטים הופתעו ממטוס המסרשמידט 109 (Me-109) שהפעיל לגיון קונדור הגרמני בסיוע ללאומנים בספרד ואשר עלה על המטוסים הסובייטיים.

ביוני 1941 עמדו לרשות בריה"מ בין 8,000 ל-10,000 מטוסים שמישים, ואילו לרשות הגרמנים עמדו בחזית המזרח כ-3,000 מטוסים בלבד. לבעלות בריתם של הגרמנים היו עוד כ-1,000 מטוסים. אולם למרות עדיפותו הכמותית המוחצת הפגין חיל האוויר הסובייטי ביצועים ירודים בשנה הראשונה של המלחמה.

בשבוע הראשון של המערכה השמידו הגרמנים 4,000 מטוסים של חיל האוויר הסובייטי, ואילו הגרמנים איבדו 150 מטוסים בלבד. התוצאות האלה היו כה מפתיעות, עד כי הרמן גרינג, מפקד הלופטוואפה, חשד שהדיווחים מהחזית מוגזמים. הוא ביקש בדיקה חוזרת של הנתונים, וממנה התברר כי לא זו בלבד שהמספרים היו נכונים, אלא שבין הדו"ח הראשון לדו"ח השני איבדו הסובייטים עוד מטוסים רבים.

חיל האוויר הסובייטי סבל מאותן הבעיות שמהן סבלו כוחות היבשה; החמורה שבהן הייתה בתחום המנהיגות. במהלך הטיהורים שערך סטלין הודחו רבים מקציניו הטובים ביותר של חיל האוויר. מערכת ההדרכה אומנם הכשירה טייסים רבים אחרים, אך איכותם נפלה מזו של יריביהם הגרמנים. הבעיה הייתה לא רק באיכות של צוותי האוויר אלא גם המחסור באימונים ברמות הבכירות. כך, למשל, לא נערכו תרגילים של שליטה אווירית במסגרות גדולות. במקרים רבים איבדו מטוסי הקרב את המפציצים שאותם נועדו ללוות. ואם לא די בכל אלה, הרי שהפלישה של צבא גרמניה אירעה כשחיל האוויר הסובייטי היה בעיצומו של תהליך מקיף של החלפת דגמים ישנים של מטוסים בדגמים חדשים. כתוצאה מכך צברו טייסים סובייטיים רבים שעות טיסה בודדות בלבד על המטוסים שברשותם.

יתר על כן, ברשות חיל האוויר הסובייטי עדיין היו מטוסים מיושנים רבים שהיו עשויים מעץ ובעלי תא טייס פתוח. לאלה לא היה שום סיכוי להתמודד נגד המסרשמידט 109 או היונקרס 88 (Ju-88).

מגבלה נוספת שפגעה בתפקודו של חיל האוויר הסובייטי הייתה בתחום התקשורת. מטוסים רבים היו ללא מכשירי קשר, וקשה היה לשלוט בהם. הטקטיקות של חיל האוויר הסובייטי עבר זמנן,

"סוף-סוף מלחמה כהלכתה", אמר גנרלאוברסט הנס ישונק, רמ"ט הלופטוואפה עם תחילת מבצע "ברברוסה". ישונק התאבד ב-19 באוגוסט 1943, כשהבין שגרמניה הובסה במערכה האווירית

מבוא: בנייתו של חיל האוויר הסובייטי

הדוקטרינה של חיל האוויר הסובייטי הייתה שונה מזו של חילות האוויר המערביים. בעוד הבריטים והאמריקנים שמו דגש על הפצצות אסטרטגיות, והגרמנים - על ניהול מערכות אוויריות, תפקיד חיל האוויר הסובייטי היה לסייע לכוחות היבשה במסגרת הקרב המשולב - בהתאם לתורת המערכה העמוקה של הצבא האדום. על פי התורה הזאת, על כוחות הקרקע להבקיע את החזית, לפרוץ לעומק שטחו של האויב ולהשמיד את כוחותיו בכל המרחב המערכתי. תפקידם של כוחות האוויר הוא לפעול בתיאום עם כוחות היבשה בעומק המערכתי של האויב. התפקיד הזה של כוחות האוויר נחשב למוכן מאליהם נוכח הקלות שבה אפשר לרכז מטוסים ולתקוף במפתיע בכל נקודה בעומק שדה הקרב. חיל האוויר הסובייטי יכול היה לסייע בקרב העמוק של כוחות הקרקע, אולם לא היה בנוי לפעול באופן עצמאי. מבנהו המבוזר שיקף את המגבלה הזאת.

בראשית מבצע "ברברוסה" היה חיל האוויר הסובייטי מפוצל בין כמה מפקדות. האווירייה ארוכת הטווח - הכוח האווירי המרוכז היחיד של בריה"מ - הייתה כפופה ישירות לסטווקה, הפיקוד העליון הסובייטי. הכוח הזה היה אמור להיות מצויד במפציצים כבדים, אך בפועל הוא היה מצויד בעיקר במפציצים בינוניים.

שאר כוחות האוויר הוכפפו למפקדות האזורים הצבאיים (כל מפקדה של אזור צבאי הפכה בעת חירום למפקדת חזית, דהיינו למפקדה של קבוצת ארמיות) ולמפקדות הארמיות. גם לרשות הצי הסובייטי עמדו כוחות אוויר, ואלה היו מפוצלים בין הציים השונים. פיקוד ההגנה האווירית היה גוף עצמאי.

על אף שהפיצול הזה של הכוח האווירי ממעיט כביכול מערכו, יש לזכור שהסובייטים היו חסידים נלהבים של הכוח הזה כבר במלחמת האזרחים. באותה המלחמה ביצע חיל האוויר האדום שאך זה הוקם 19 אלף גיחות והיה מעורב ב-144 קרבות אוויר.

במסגרת תהליכי התייעוש של שנות ה-30 קידם סטלין את ייצור המטוסים, כך שב-1940 כבר היו בבריה"מ 100 מפעלים לייצור מטוסים, שכושר הייצור הכולל שלהם עמד על 10,000 מטוסים בשנה.

הסובייטים גם הקימו מערכת הדרכה נרחבת שהכשירה אלפי טייסים בכל שנה למגזר האזרחי ולצבא. הטייסים האזרחים היו

הלחימה. הלופטוואפה נדרש לבצע משימות רבות: לנהל מערכה באוויר להשגת שליטה בשמי הזירה, לתת סיוע קרוב לכוחות הקרקע, לשמש ארטילריה מעופפת, להעביר אספקה לכוחות, לפנות נפגעים ולאסוף מודיעין - וכל זאת באמצעות משאבים מוגבלים.

הלופטוואפה פעל לכל עומק הזירה, תקף מפקדות וריכוזי כוחות ולוגיסטיקה כדי לבדוד את שדה הקרב ויותר מכך - כדי להביא לניצחון עוד לפני שהחל הקרב הקרקעי.

גיחות רבות של הלופטוואפה הוקצו לאיסוף מודיעין. הלופטוואפה הצליח לאתר את נקודות החולשה של הסובייטים ואת הנקודות שבהן הם ריכוזו כוחות לקראת התקפות נגד ואיפשרו לכוחות היבשה הגרמניים לנצל את נקודות התורפה של הסובייטים ולהיערך בעוד מועד לקראת הסכנות. יתר על כן, העוצבות הממוכנות של הגרמנים יכלו לדהור לעומק ביוזען שאת אגפיהן מאבטחים כוחות האוויר. האבטחה הזאת נתנה ערך מוסף חשוב לשריון הגרמני. היכולת לרכז בקלות מאמץ אווירי הביאה לכך שהלופטוואפה היה המענה העיקרי בהתמודדות עם עדיפות מספרית מכרעת או עם התקפות נגד של הסובייטים.

אולם עומס המשימות העצום שחק את המטוסים ואת צוותי האוויר. בקרב על מוסקבה בדצמבר 1941 היה חיל האוויר הגרמני מתוח מעבר ליכולתו ולא היה במיטבו. עמדו לרשותו באותה העת רק 1,000 מטוסים זמינים בחזית המזרחית, והוא נותר כמעט בלי עתודות.

המהפך ביחסי הכוחות באוויר התרחש בראשית 1942, עם מינויו של אלכסנדר נוביקוב לסגן מפקד חיל האוויר (בפברואר 1942) ולאחר מכן למפקד חיל האוויר (באפריל 1942). נוביקוב נחשב לאסטרטג מבריק בתחום של לוחמת האוויר. בהנהגתו אימץ חיל האוויר הסובייטי את טקטיקת הנחילים הגרמנית ועבר שינוי מבני מרחיק לכת: בוטלה כפיפותו לארמיות היבשה, ובמקום זאת הוא אוגד בארמיות אוויריות שהעניקו גמישות רבה יותר בהפעלת הכוח. עד 1944 הפעיל הצבא האדום 17 ארמיות אוויריות, וב־1944 הקים נוביקוב את הארמיה האווירית ה־18. לרשות כל ארמיה אווירית עמדו 1,000-1,500 מטוסים, אך לקראת המבצעים האסטרטגיים הגדולים ב־1944 וב־1945 תוגברו הארמיות האוויריות ולרשות כמה מהן עמדו 3,000 מטוסים. הארמיות האוויריות הוקצו למפקדי החזיתות בהתאם לצרכים המבצעיים. שיטת ההפעלה הזאת איפשרה לרכז כוחות אוויר גדולים מאוד. במקביל בנה נוביקוב עתודה אווירית משמעותית שהייתה כפופה לפיקוד העליון.

חידוש נוסף שהנהיג נוביקוב היה הקמת מערכת שליטה ריכוזית על המבצעים באוויר באמצעות קשר אלחוטי - מהלך שהביא לסגירת הפער מול הגרמנים בתחום הפיקוד והשליטה.

ב־1942 החלה התעשייה האווירית הסובייטית להטות את הכף לטובת הצבא האדום. התעשייה הזאת, שהועתקה ברובה למרכזי ייצור ממזרח להרי האורל, הרחק מעבר לטווח הטיסה של המטוסים הגרמניים, ייצרה מטוסים רבים יותר ובשלב מסוים גם איכותיים יותר מאשר הגרמנים. כך, למשל, המטוסים הסובייטיים החדשים מסדרת היאק עלו באיכותם על כמה מהדגמים שהפעילו הגרמנים. במקביל הוכשרו אלפי טייסי המילואים הסובייטים בטקטיקות

למשל השימוש במבנים נוקשים מסוג "יתד" שפותחו במלחמת העולם הראשונה. לעומתם הפעילו הגרמנים טקטיקת "נחיל" שאיפשרה גמישות רבה יותר באוויר. ומעל לכל אלה - לוחמת אוויר דורשת יוזמה של הטייסים כדי שתהיה תכליתית, ואילו הטייסים הסובייטים היו נעדרי כל תוקפנות ורצון ליוזם. התכונות האלה היו, כמובן, פרי הטיהורים. מי שהפגין אז יוזמה עלול היה להפוך מיד לחשוד בחתרנות.

כשם שהסובייטים החזירו לחיים את כוחות היבשה שלהם תוך כדי המלחמה (במחיר של אבדות כבדות מאוד), כך הם גם החיו את חיל האוויר שלהם, עד שבשלב מסוים הוא השיג שליטה בשמי החזית המזרחית. ההישג הזה הושג, בין היתר, הודות לרפורמות שהונהגו עוד לפני "ברברוסה". כך, למשל, ראש הקומיסריאט החדש של התעשייה האווירית, שנכנס לתפקידו בינואר 1940, שם דגש רב על ייצור דגמים חדשים של מטוסים. אולם השפעת פעילותו הורגשה רק בשלבים מאוחרים יותר של המלחמה.

כשם שהסובייטים החזירו לחיים את כוחות היבשה שלהם תוך כדי המלחמה, כך הם גם החיו את חיל האוויר שלהם, עד שבשלב מסוים הוא השיג שליטה בשמי החזית המזרחית

מבצע "ברברוסה" באוויר

הגרמנים פתחו את מבצע "ברברוסה" בהתקפה נרחבת על בסיסי חיל האוויר של הצבא האדום. הסובייטים הופתעו, ואלפים ממטוסייהם הושמדו בעודם על הקרקע. זו הייתה הצלחה גדולה מאוד של הגרמנים - מעבר למה שהם ציפו.

הגרמנים הצליחו לשמור על היוזמה במערכה האווירית במהלך כל הקיץ של 1941, ועד לספטמבר איבדו הרוסים כ־7,500 מטוסים. באותו פרק זמן איבדו הגרמנים 2,100 מטוסים.

בשלבים הראשונים של המערכה ערך חיל האוויר הסובייטי כמה התקפות נגד כדי לפגוע בחילות האוויר של הגרמנים ושל בעלי בריתם, אולם כל ההתקפות האלה נכשלו. בעיות השליטה והתקשורת בכוחות האוויר הסובייטיים גרמו לכך שמבצעי האוויר שלו לא היו מתואמים כראוי. לעומת זאת, מבנהו הריכוזי של הלופטוואפה איפשר לגרמנים הפעלה גמישה של כוחות האוויר בזירה וריכוז מאמץ בנקודות מפתח. על אף נחיתותם המספרית הצליחו הגרמנים להפיק הרבה יותר תועלת מהכוח האווירי שלהם.

אולם מראשית המערכה עמדו בפני הלופטוואפה כמה אתגרים קריטיים. גרמניה הקצתה למערכה בחזית המזרח קרוב ל־2,800 מטוסים מתוך 4,900 המטוסים שעמדו לרשותה. אולם בהקצאה הזאת לא היה די נוכח ההתארכות המהירה של קו החזית. בתחילה היו לגרמנים כשני מטוסים לקילומטר חזית, אולם היחס הזה הלך והורע משום שהחזית הלכה והתארכה ככל שהגרמנים העמיקו את חדירתם מזרחה ומשום שכוחות האוויר הגרמניים נשחקו במהלך

מטוס "שטוקה" גרמני במלחמת העולם השנייה | עומס המשימות העצום שחק את המטוסים ואת צוותי האוויר. בקרב על מוסקבה בדצמבר 1941 היה חיל האוויר הגרמני מתוח מעבר ליכולתו ולא היה במיטבו

המרכזיות לתבוסת הלופטוואפה במערכה על סטלינגרד הייתה העובדה שהוא התכונן למלחמה קצרה. ב־1942 אזלו לגרמניה עתודות המטוסים שבאמצעותן אפשר היה להחליף את המטוסים שאבדו בלחימה. יתר על כן, תעשיית המטוסים של גרמניה לא יכלה לייצר די חלפים כדי לתקן את המטוסים שנפגעו.

בסטלינגרד איבדו הגרמנים מטוסי תובלה רבים ומפציצים שהוסבו למטוסי תובלה. לעיתים קרובות נדרשו מדריכי טיס להתייבב בחזית כדי להשלים פערים קריטיים. כתוצאה מכך נפגעה הכשרת הטייסים החדשים - מה שגרם לירידה הזדרגתית באיכות הטייסים הגרמנים. בצד הלחימה במזרח היה על הלופטוואפה להתמודד עם איומים חדשים באוויר: הפיקוד הגרמני העליון החל להעביר כוחות אוויר לחזית המזרח התיכון כדי לעמוד מול מתקפות בעלות הברית בצפון אפריקה ולאחר מכן בסיציליה ובאיטליה. יתר על כן, ההפצצות האסטרטגיות של האנגלים ושל האמריקנים חייבו העברת מטוסי קרב מהמזרח להגנה על ערי גרמניה. הלופטוואפה היה זקוק לפסק זמן כדי לבנות ולאמן כוח תקיפה מרוכז, אולם פסק זמן כזה לא ניתן לו. לכן הדרך היחידה שעמדה לרשותו כדי להתמודד עם העומס העצום בכל החזיתות הייתה "למשוך בכל פעם את השמיכה הקצרה" כדי לכסות פער אחר.

אף שחיל האוויר הסובייטי הלך וביסס את עליונותו באוויר, הוא המשיך לסבול מבעיות תיאום, וליחידותיו לא היה הכושר לנהל מערכות אוויריות רחבות היקף. כל עוד יכול היה הלופטוואפה לרכז כוחות אוויר, הצליחו הגרמנים להשיג עליונות בגזרות נבחרות בחזית. יתר על כן, ללופטוואפה היה עדיין יתרון בתחום הלוגיסטי.

החדשות, ואף שלא תמיד הגיעו לרמה של צוותי האוויר הגרמנים, הרי שפע הטייסים הזמינים איפשר לסובייטים למלא בקלות את מקום הטייסים שאבדו להם.

המצור האווירי על סטלינגרד

הקרב על סטלינגרד היה נקודת מפנה נוספת במערכה האווירית בחזית המזרחית. בנובמבר 1942 יצא הצבא האדום למבצע "אוראנוס", שבו הבקיע את האגפים של כוחות הציר שלחמו לכיבוש העיר וכיתר את ארמיה 6 בפיקודו של פלדמרשל פרידריך פאולוס. חיל האוויר הסובייטי קיים אז "מצור אווירי" כדי למנוע הגעת תגבורות לכוח המכותר. הרמן גרינג, מפקד הלופטוואפה, הבטיח להיטלר שניתן יהיה באמצעות מטוסי החיל לתספק את הארמיה הנצורה עד שהכוחות ייחלצו באמצעות מהלך קרקעי. אולם מערכת יירוט תוקפנית של חיל האוויר הסובייטי הביאה לכך שהיקף האספקה שהגיעה לכוחות הנצורים היה מתחת למינימום הנדרש לקיומם.

הטקטיקה שנקט חיל האוויר הסובייטי, ואשר הוכיחה את עצמה בקרב על סטלינגרד, הייתה של "קבוצת ציד חופשי": מטוסים טסו לאזורי הלחימה ותקפו כל מטרת אויב שבה נתקלו באוויר - ובכלל זה מטוסי תובלה ומפציצים.

בהיעדר אספקה נכעו בפברואר 1943 פלדמרשל פאולוס והארמיה שבפיקודו. סטלינגרד הייתה נקודת מפנה הן במערכה האווירית והן במערכה היבשתית. זו הייתה המפלה המשמעותית הראשונה בתחום האווירי שספגו הגרמנים מאז הקרב על בריטניה. אחת הסיבות

העניקה לחיל האוויר הסובייטי עליונות באוויר. והיה עוד גורם אחד שסייע מאוד לחיל האוויר הסובייטי להשיג עליונות באוויר: ההפצצות האסטרטגיות של הבריטים ושל האמריקנים על גרמניה. ב־1944 התמקדו האמריקנים בהשמדתה של תעשיית הדלק של הגרמנים, וכתוצאה מכך סבלו הגרמנים ממחסור חמור בדלק והנהיגו קיצוב. גם הלופטוואפה סבל מהקיצוב הזה: ההכשרות של הטייסים קוצרו מאוד, וגיוחות מבצעיות רבות בוטלו. זה היה הרקע לתבוסה הגדולה ביותר של הגרמנים במלחמה - מבצע "בגרטיין".

מבצע "בגרטיין" - ניצחון מוחץ בעזרת עליונות באוויר

ביוני 1944 יצאו הסובייטים למבצע "בגרטיין" נגד קבוצת הארמיות מרכז של הגרמנים. המבצע היה ההצלחה הגדולה ביותר של הסובייטים במלחמת העולם השנייה. במהלכו הושמדה למעשה קבוצת הארמיות מרכז, והכוחות הסובייטיים נעצרו רק בפרברי ורשה - לא משום שהגרמנים בלמו אותם שם, אלא בגלל קשיים לוגיסטיים בעקבות התארכות קווי ההספקה שלהם. במהלך המבצע פעל חיל האוויר הסובייטי בהתאם לדוקטרינה שלו - הן במוקדי הלחימה על הקרקע והן בעומק זירת המבצעים. כוחות תגבור גרמניים מצאו את עצמם מותקפים מהאוויר, וזו אחת הסיבות

המרכזיות לכך שהנסיגה של הגרמנים הפכה עד מהרה למנוסה. בדצמבר 1944 הקים נוביקוב את ארמיית האוויר 18 שנועדה להפצצות אסטרטגיות. אף שמטוסים של הארמיה ערכו כמה פשיטות על ריכוזי תעשייה גרמניים, השפעתם על מהלך המלחמה הייתה זעומה. הסיבה המרכזית לכך היא שלסובייטים לא היו מפציצים בעלי ארבעה מנועים שהיו דרושים לסוג כזה של הפצצות. יש לציין שסטלין ביקש מארה"ב כמה מפציצים מדגם B-29, אך האמריקנים - מטעמים מובנים - דחו את בקשתו.

באביב 1945 ערכו הסובייטים את ההסתערות האחרונה על הרייך הגרמני. בהסתערות, שהסתיימה בכיבוש ברלין ובכניעתה ללא תנאי של גרמניה, השתתפו כמה ארמיות אוויר, שבכל אחת מהן היו 2,500-3,000 מטוסים. באותו השלב נעלם הלופטוואפה משמי הרייך, והסובייטים נהנו מעליונות אווירית מוחלטת בשמי החזית המזרחית.

סיכום

לוחמת האוויר בחזית המזרחית במלחמת העולם השנייה הוכרעה בסופו של דבר בגלל ההבדלים העצומים ביכולתם של שני הצדדים לעמוד בשחיקה הקשה של הלחימה הממושכת. בריה"מ לא התקשתה למלא את אבדותיה במטוסים ובטייסים, ואילו לאבדות הלופטוואפה כמעט שלא היה תחליף. הלופטוואפה היה בנוי למערכות קצרות ונמרצות ולא הצליח לתרגם את ניצחונותיו להצלחה ארוכת טווח. לעומתו, חיל האוויר הסובייטי נבנה מלכתחילה למלחמה ארוכה, ובסופו של דבר הוא אכן ניצח בה.

בחיל האוויר הסובייטי חסרו לעיתים קרובות מכליות, דלק ואף תחמושת ליחידות שבחזית. מהסיבות האלה שיעור המטוסים הכשירים של הגרמנים היה גבוה משיעור המטוסים הכשירים של הסובייטים. היתרון של הגרמנים בשיעור המטוסים הכשירים פיצה במידה מסוימת על היתרון המספרי העצום שהיה לחיל האוויר הסובייטי. אולם בסופו של דבר היתרון הזה של הגרמנים רק הגביר את קצב השחיקה של מטוסיהם. מטוסים שמקורקעים בגלל בעיה כזאת או אחרת משמשים מעין עתודה; מטוסים שנמצאים כל הזמן בפעילות מבצעת הולכים ונשחקים.

במרס 1943 התחוללו קרבות אוויר רבים מעל ראש הגשר קובאן, שהיה מאחז גרמני בעבר המזרחי של מצרי קרץ' (המחברים בין הים השחור לים אזור). מאמציו של הצבא האדום באותו החודש לעקור את הגרמנים ממאחזם לא צלח, אך בעוד שקרבות היבשה לא הביאו להכרעה, צבר חיל האוויר הסובייטי ניסיון בניהול מערכות גדולות באוויר. אחת הטקטיקות שהוא הפעיל באותה המערכה ושהוכיחה את יעילותה זכתה לכינוי "מדף הספרים של קובאן". על פיה, נערכים המטוסים בגבהים שונים, כמו במדפי ספרים. כאשר תקפו הגרמנים מטוסים סובייטיים שטסו בגובה נמוך, יכלו מטוסים סובייטיים אחרים לבוא מעמדת יתרון לעזרת המטוסים המותקפים.

ב־1943 הפכה המלחמה באוויר יותר ויותר למלחמת התשה. במלחמה מהסוג הזה היה לסובייטים יתרון גדול בזכות עדיפותם המספרית המוחצת. הסובייטים לא ניסו להכריע את המלחמה באוויר באמצעות מתקפה אחת גדולה, ותחת זאת פעלו להשיג עליונות מעל לזירות שבהן תוכננו מתקפות יבשתיות. זאת בשונה מהגרמנים שפתחו את מבצע "ברברוסה" בהתקפת פתע נרחבת על בסיסי האוויר הסובייטיים כדי לנסות להכריע את המערכה במתקפה מרוכזת אחת. הגרמנים ניסו לזכות מראש בכל הקופה כדי שלא להיגרר למלחמת התשה ממושכת שבה - כך ידעו - לא יוכלו לעמוד.

ביולי 1943 יצאו הגרמנים למבצע "סיטדל" שנועד לכתר ולהשמיד את כל הכוחות הסובייטיים שהתרכזו בבליטת קורסק. 70% מהכוח האווירי של הגרמנים בחזית המזרחית הוקצו לסיוע למבצע הזה. הגרמנים פתחו את המערכה במתקפה אווירית מרוכזת נגד קווי ההספקה של הסובייטים כדי לנתק את בליטת קורסק מעורפה. הסטווקה - הפיקוד הסובייטי העליון - ידע מראש על מועד המתקפה הזאת ועל יעדיה (בין היתר מרשת הריגול "לוסי" שפעלה בשווייץ ואשר הבריטים הזינו אותה במידע "אולטרה" שהושג מפענוח של התשדורות הגרמניות). הודות למידע המוקדם הזה תוגברה ארמיית האוויר בזירת קורסק בכוחות עתודה. בתחילת ההתקפה של הגרמנים מצפון ומדרום לבליטת קורסק הם הצליחו להשיג עליונות אווירית מקומית, אך לא הצליחו לשמור עליה בגלל השחיקה בכוחם. לופטוואפה - בניגוד לחיל האוויר של הצבא האדום - לא הייתה יכולת להשלים את האבדות.

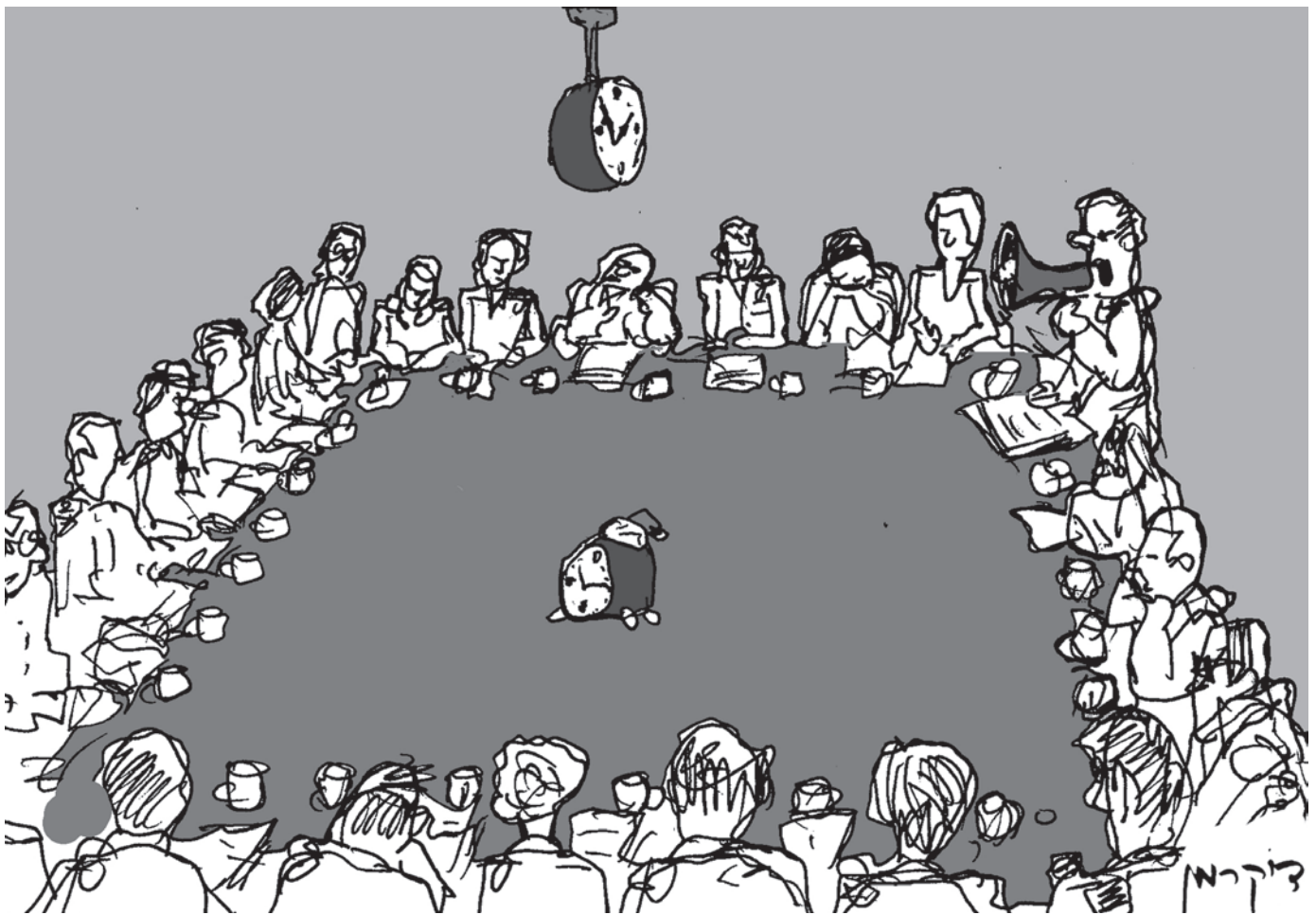
לאחר שנעצרה המתקפה על הקרקע יצאו הסובייטים למתקפת נגד, וחיל האוויר שלהם תקף בכוח אדיר עמוק בעורפם של הגרמנים. בראשית 1944 שיחררו הסובייטים את אוקראינה והדפו את הגרמנים לאחור גם בכל הגזרות האחרות. שחיקת הלופטוואפה

תם פרק "ברברוסה"

חבל על הזמן

זמן רב מתבזבז בצה"ל בדיונים ארוכים ורבי משתתפים. המאמר מסביר מדוע רבים מהדיונים בצה"ל אינם יעילים ומה ניתן לעשות כדי לייעל אותם

בצה"ל - כך מתברר - הגודל כן קובע. ככל שבעל התפקיד שאצלו מתקיים הדיון הוא בכיר יותר או חשוב יותר, כך גדלה כמות המשתתפים

רס"ן אריאל עמיחי

רמ"ד תורה אינטגרטיבית בחיל הלוגיסטיקה

מבוא

כל מפקד יודע ומצהיר שהאנשים הם המשאב הכי חשוב שיש לו ביחידה. במאמר הזה אני טוען כי מעבר לאנשים, הדבר החשוב ביותר למפקד הוא הזמן של האנשים.

אין זה סוד שבעה"ל שעות העבודה הן ארוכות מאוד, וכוח האדם אינו מתוגמל לפי מספר השעות שהוא עובד. בשל כך, ובשל כמה תופעות שאפרט בהמשך, חלק ניכר מזמן הפקודים אינו מנוצל כראוי - מה שגורם לירידה בתפוקות. אובדן הזמן ואובדן התפוקות משמעותם רמת מוכנות פחותה למלחמה.

המערכת הצבאית ההיררכית מכתיבה את סדר יומה באמצעות לוח זמנים (לו"ז). לא בכדי אמר נפוליאון בונפרטה למפקדי צבאו: "בקשו ממני הכול, רק לא זמן", שכן כל הקצאת זמן נוספת לפקודים משנה את לוחות הזמנים של התוכניות שהוא תיכנן ומשבשת את יכולתו לנהל את המבצעים. מה שבעצם נפוליאון אומר למפקדים הוא שביכולתו לשנות הקצאות של כוחות ואף להכניס שינויים במשימות, אך הוא אינו יכול ואינו רוצה לשנות את הזמן שהוקצה להכנות ולביצוע.

במאמר הזה אני מצביע על כמה תופעות הקיימות בצה"ל שגורמות לניצול לא יעיל של הזמן ולאחר מכן אני מציע כמה דרכים להתמודד עם התופעות האלה כך שניצול הזמן יהיה יעיל יותר.

מדוע ניצול הזמן בצה"ל הוא לקוי

1. **דיונים רבי משתתפים.** בצה"ל - כך מתברר - הגודל כן קובע. ככל שבעל התפקיד שאצלו מתקיים הדיון הוא בכיר יותר או חשוב יותר, כך גדל מספר המשתתפים. לא פעם אני משתתף בדיונים - למשל לאישור תוכניות עבודה או לאישורו של דו"ח זה או אחר - שהרגשת המשתתפים בהם היא שזימנו אותם רק כדי למלא את האולם.

2. **תופעת השגריר ("תשלח נציג").** מאחר שישנם דיונים רבים, קורה לא פעם שבעל תפקיד נדרש להיות בעת ובעונה

אחת בשני דיונים שונים. הפתרון שנקט במקרים כאלה הוא לשלוח לאחד הדיונים האלה ממלא מקום. אולם הסיכוי שאותו ממלא מקום יוכל לתרום לדיון שאליו נשלח שואף לאפס, שכן חסר לו הידע הספציפי שמצוי בידי מי שזומן מלכתחילה לאותו הדיון ולא יכול היה להגיע. מניסיוני, בדיונים מהסוג הזה ההתייחסות של ממלא המקום לסוגיות שהועלו מסתכמת בדרך כלל במשפט: "אני אבדוק את הנושא ואתן תשובה". אין ספק שתגובה כזאת יכולה להינתן לאחר הדיון בלי לשלוח אליו נציג. בכך בוזבזו הן זמנו של הנציג והן זמנם של המשתתפים האחרים בדיון. (ועוד לא דיברנו על דיונים שבהם מזמנים נציג של יחידה רק כדי לנזוף באותה היחידה על שלא ביצעה משהו מהסיכום הקודם).

3. **דיוני בקרה.** כל נושא המוצג לבעל תפקיד בדרגה גבוהה צריך לקבל אישורים בסדרה ארוכה של דיונים אצל כל דרגות הביניים. לדוגמה: אם רב-סרן באוגדה מכין מצגת שאמורה להיות מוצגת בפני אלוף במטכ"ל, הוא נדרש לעבור דרך סגן-אלוף באוגדה, אלוף-משנה בפיקוד וכן הלאה. הדבר דומה ל"מופעים" המקדימים במפקדות העוצבות הקרויים "קדם", שכל תכליתם היא לסייע למפקד להכין את הערכת המצב שלו. ההכנות לדיוני ה"קדם" גוזלות זמן רב מקציני המטה של העוצבה ופוגעות ביכולתם להקדיש את עצמם לתפקידיהם העיקריים בעוצבה - איש-איש בתחומו. נוסף על כך, ברגע שקצין יודע כי ישנה מסכת אישורים ארוכה לחומר שהוא עורך וכי צפויים להתנהל כמה דיוני בקרה עד להצגת החומרים לגורם הרלווטי - מטבע הדברים הוא ישקיע פחות באיכות החומר מאחר שהוא סמוך ובטוח שמפקדיו יעברו עליו וישנו אותו כמה וכמה פעמים בטרם יאשרו אותו.

4. **זימוני "שמא" (אולי יהיה נושא שקשור אליך).** מזמנים לדיון את כל מי שעשוי להיות לו קשר כלשהו לנושאי הדיון, וייתכן שיתבקש לתת תשובות. התוצאה: אנשים יושבים שעות בדיונים ונאלצים לבהות בנתונים שכלל אינם רלוונטיים לתחום עיסוקם.

5. **הגעה לדיונים ללא קבלת חומר רקע מתאים.** הזימונים לדיונים נעשים בדרך כלל ללא שליחת חומר רקע שמאפשר התכוננות נאותה. במקרים שבהם מועבר חומר, מדובר בדרך כלל במצגת שתוצג בדיון. יתר על כן, המוזמנים לדיון מקבלים לרוב את המצגת פחות מ-48 שעות לפני הדיון - מה שאינו מותיר להם די זמן ללימוד הנושא.

6. **דיונים ברחבי הארץ.** לעיתים הזרוע או החיל פרוסים בכמה בסיסים שמרוחקים אלה מאלה. מכיוון שזמן הנסיעה אינו מובא בחשבון בזימון לדיונים, קורה לא פעם שקצינים מוזמנים מפיקוד צפון או מפיקוד דרום לקריה לדיון של "שעה בלבד". יוצא אפוא, שיום עבודה שלם עלול להתבזבז רק כדי שהמוזמן לדיון יאמר בסופו: "אבדוק את הנושא ואחזיר לך תשובה". יש להדגיש שהמרחק בארץ אינו נמדד רק בקילומטרים, אלא גם בעומס התנועה (פקקים) וביכולת ההתניידות: אם המוזמנים לדיון הם נגד או קצין חסרי רכב, עליהם להסתמך על התחבורה הציבורית.

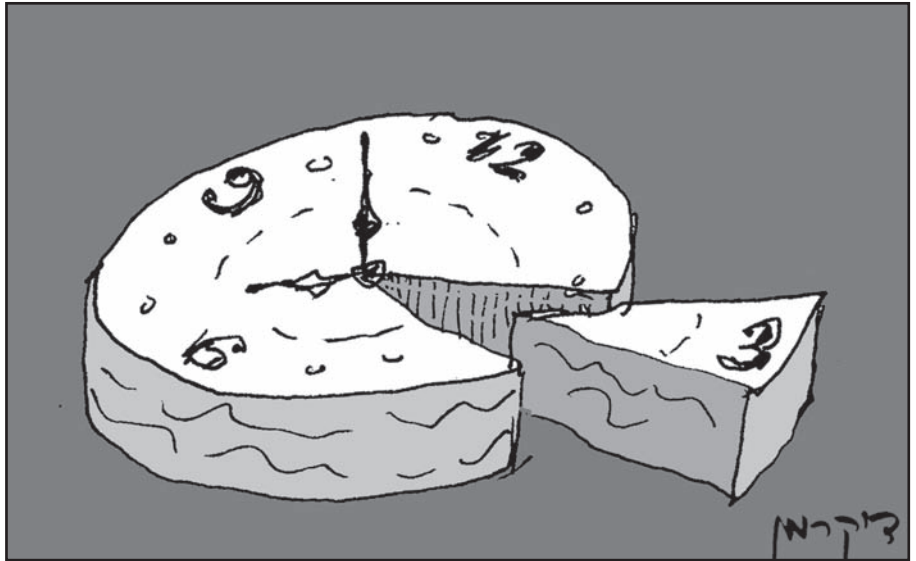
כיצד ניתן ליעל את ניצול הזמן בצה"ל

1. תחילה יש להציף את הנושא למודעות המפקדים והקצינים בכל הרמות, וזו מטרתו של המאמר הזה. מודעות לנושא תגרום לכך שהגורם המזמן את הדיון ישקול היטב האם יש צורך בנוכחות של כל מי שהוזמנו לדיון. עלינו לשנות גישה ולא לזמן את כל מי שעשוי להיות קשור באופן כלשהו לנושא הנידון אלא רק את מי שקשור ישירות לנושא הנידון. הכלל שרצוי לאמץ הוא שלא מזמנים אנשים לדיונים באופן אוטומטי, אלא קודם כול מבררים מהי עלות הזימון לעומת התועלת שניתן להפיק ממנו. רק לאחר מכן מחליטים האם לשלוח זימון ולמי.

2. מי ששייכים למעגל השני של הרלוונטיות בדיון מסוים לא צריכים להיות מוזמנים אליו, אלא לקבל סיכום דיון מפורט הכולל את דרישות המפקד להתייחסותם. לדוגמה: "אבקש את התייחסות א, ב, ג לסוגיה שהוצגה". נוסף על כך, על מסכם הדיון לרשום את דבריהם

המטה יעשו עבודת סינון אפקטיבית ויימנעו מזימונים מיותרים - גם במחיר של הערה כזו או אחרת מהמפקד. (אפשר להשיב לו, למשל: "קיבלתי את התייחסותו [של הנעדר] לדיון" או "אברר את עמדתו ואעדכן אותך" וכד').

ככל מפקד גם אני מזמן דיונים וכמובן משתתף בדיונים שאחרים מזמנים. אל זמן הפקודים שלי אני מתייחס כאל משאב יקר ביותר. בעיניי הם ה"יצרנים" במערכת, ולכן אחד מתפקידיי הוא לשמור על זמן העבודה שלהם ולוודא שלא ישלחו אותם לדיוני סרק. מכיוון שלקצינים בצבא יש מטלות שגרתיות רבות הגוזלות מהם זמן רב, יש להבין שכל דיון שהקצין נשלח אליו אינו "בסך הכול משימה של שעתיים", אלא לעיתים אלה הן השעתיים הפנויות (לעבודה איכותית של

ממש) היחידות שלו באותו יום עבודה... זמן המפקד יקר גם הוא. כפי שעל המפקד מוטלת החובה לא לבזבז את זמן פקודיו, כך גם על הפקוד מוטלת החובה לא לבזבז את זמן המפקד. לעיתים קרובות נוצר הרושם כי מי שמבלה זמן רב יותר לצד המפקד ומזמן לו דיונים רבים יותר - הנושא שלו הוא חשוב יותר. אולם אחד האתגרים של כל קצין מטה ושל כל פקוד הוא לחסוך זמן למפקד. לשם כך עליהם לשחרר את המפקד מלעסוק בתחומים שלהם הם אחראים, שהרי לשם כך הם מונו. עליהם להפחית ככל האפשר במספר הדיונים ולהציג למפקד את ההחלטות שקיבלו ואת משמעויותיהן במסגרת פגישות העבודה הקבועות.

בספר "אבני היסוד של העשייה הצבאית" (בהוצאת תוה"ד) נכתב שאחד מאבני היסוד הוא הזמן וכי אחד הנושאים המרכזיים הוא הלחימה על הזמן. המשמעות של לחימה על זמן היא שאת הזמן לא ניתן להשיב לאחור ולעיתים נלחמים רק כדי להרוויח זמן. בסיכום אחד הפרקים בספר הזה נכתב: "מפקד שמשכיל לנצל את זמנו כראוי ברגיעה יצליח להכין את צבאו ולהביאו להתמודד עם יתרונות משמעותיים על פני יריבו". בואו ננצל את הזמן שלנו, נפנה את זמן מפקדינו ופקודינו, נבנה את הכוח, נתאמן ונשפר את מוכנותנו.

- של כל המשתתפים כדי שהמפקדים הקוראים את הסיכום יוכלו לקבל תמונת מצב מדויקת של כל הדעות שהושמעו. בדרך הזאת הם יוכלו להיחשף גם לדעות שלא עלו בקנה אחד עם סיכומו של המפקד הבכיר שניהל את הדיון.
3. מתוקף היכרותו של מזמן הדיון עם נושא הדיון, הוא יכול לבקש מראש את התייחסות הגופים השונים לנושא הדיון במקום לדרוש שישלחו נציג.
 4. על צה"ל לעודד שימוש בוועידות וידאו גם בדיונים בעת רגיעה - בדיוק כפי שנעשה בהערכות מצב בעת לחימה.
 5. יש לחזור שוב לשימוש בטלפון. לאור התרחבות השימוש בדואר אלקטרוני התמעט השימוש בטלפון לשיחות, לקבלת מידע ולהחלפת דעות. באחרונה נדרשתי לאשר מצגת של רע"ן לוגיסטיקה של בה"ד 1 בנושא מסוים. זימנתי דיון בנושא, אך לאחר חשיבה מחודשת

זמן המפקד יקר גם הוא. כפי שעל המפקד מוטלת החובה לא לבזבז את זמן פקודיו, כך גם על הפקוד מוטלת החובה לא לבזבז את זמן המפקד

- ביקשתי מרע"ן לוגיסטיקה שישלח לי את המצגת. קבעתי איתו לשוחח על המצגת בשעה מסוימת ובכך חסכתי זמן יקר - שלו ושלי.
6. ארגון פגישת עבודה (פ"ע) במקום דיון. לעיתים קרובות יכול נושא הדיון להיסגר באמצעות פגישת עבודה מצומצמת - פגישה שלרוב תהיה יעילה יותר.
 7. הכנת מצעים לדיונים. אחד הקצינים ביחידתי אומר תמיד: "אם אין מצע, תודיעו שאני לא מגיע". גם מפקדיו יודעים זאת. לעיתים קרובות נשלח אליו המצע, ואז הוא מגלה שאינו גורם לרונוטי בדיון. כמובן נדרש גיבוי של המפקדים לנקיטת צעד כזה.

סיכום

אני משוכנע שהרמ"דים והרע"נים שקראו את דבריי עד כאן מזדהים ברובם עם התופעות שתארתי ועם ההמלצות שפירטתי, אך עדיין ימשיכו לקבוע דיונים ולזמן את כל מי שרק אפשר, שמא המפקד ישאל בדיון מדוע פלוני אינו בקהל. חשוב ביותר שהגורמים שמנהלים את עבודת

על לחימה בטרור ועל מוסר

ישנם משפטנים שחושבים כי טרוריסט הוא מטרה לגיטימית רק בעת שהוא מבצע פעולות טרור. לפני כן ואחרי כן הוא זכאי לדעתם לחסינות כמו כל אזרח אחר שאינו מעורב בלחימה. בעיני ישראל התפיסה הזאת היא עיוות של המוסר

אנשי חמאס משגרים טילי קסאם מרצועת עזה | דיני המלחמה מאפשרים בנסיבות מסוימות פגיעה במטרות מוגנות, שכן אין זה סביר להעניק הגנה מוחלטת לאוכלוסייה אזרחית ולפגוע בזכויות אחרים, כפי שלא ניתן להעניק יד חופשית למדינה שנתונה למתקפת טרור לכחור בכל אמצעי לחימה

רס"ב עו"ד אברהם כהן

מודיעין חיל האוויר. מחבר הספר:
ההריגה המונעת - משפט ואתיקה

מבוא

לעמוד במבחן הסבירות. במילים אחרות: יש לבחון עד כמה ניתן - בכורח הנסיבות - לתת לאזרחים את האפשרות להתרחק מהיעד המותקף.⁴

העיקרון שלפיו יש להבחין בין מטרות צבאיות למטרות אזרחיות (עקרון ההבחנה) זכה למעמד של נורמה נחרצת שלא ניתן לוותר עליה גם בהסכמת הצדדים. בית הדין הבינלאומי שהקים האו"ם לחקר פשעי המלחמה שנעשו במלחמה ביוגוסלביה (ICTY) קבע שלעיקרון הזה יש תוקף מנהגי. וכך הוא כתב:⁵

אלה הם העקרונות העיקריים... של החוק ההומניטרי: הראשון - מטרתו היא להגן על אוכלוסייה אזרחית ועל מטרות אזרחיות וליצור הבחנה בין לוחמים ללא לוחמים: על מדינות חל איסור מוחלט להפוך אזרחים ליעד להתקפה וכתוצאה מכך חל עליהן איסור מוחלט להשתמש בכלי נשק שאינם מסוגלים להבחין בין מטרה צבאית למטרה אזרחית.

במלחמת העולם השנייה הפריחו היפנים בלונני אש לעבר חופה המערבי של ארה"ב כדי להצית דלקות ענק. האמצעי הזה, למשל, אינו מבחין בין מטרות מותרות למטרות אסורות והופך את כולן למטרה "מותרת" אחת. באותה המלחמה הפציצה גרמניה את בריטניה באמצעות טילי שיוט (V1) ובאמצעות טילים בליסטיים (V2). על פי עקרון ההבחנה שני כלי הנשק האלה פסולים שכן בגלל חוסר דיוקם לא ניתן היה להבטיח שיפגעו במטרות צבאיות בלבד.

דוגמאות נוספות לכלי נשק שנאסרו לשימוש: פרוטוקול המוקשים של אמנת הנשק הקונוונציונלי מ-1980 אוסר שימוש בנשק מתלקח כפגזי זרחן או נפלים.⁶ כמו כן הוא אוסר להשתמש בנשק להשמדה המונית.⁷ אמנת אוטווה מ-1979 אוסרת שימוש במוקשים נגד אדם.⁸ יש הסוברים שמכוח עקרון ההבחנה אסור להשתמש בפצצות מצרר ובפגזי פלאשט בגלל הפיזור הרב שלהם.⁹

ההבחנה בין לוחמים לאזרחים

על הצדדים למאבק להבדיל את עצמם

זוועות הנאצים במלחמת העולם השנייה דירבנו את מדינות העולם לעגן בחוק הבין-לאומי את ההגנה על האוכלוסייה האזרחית ועל מתקני תשתית חיוניים המשרתים אותה. אולם את החוקים האלה מנצלים באופן ציני ארגוני טרור שבכוונה תחילה מרכזים את פעילותם בלב מרכזי אוכלוסייה, וזו משמשת להם חומת מגן אנושית. כתוצאה מכך מתקשות הדמוקרטיות, שרוצות לשמור על החוק הבין-לאומי, להתגונן מפני הטרוריסטים ולשמור על ביטחון אזרחיהן. דיני המלחמה מבוססים על איזון בין שני קטבים: מחד, צרכים צבאיים, ומאידך, שיקולים הומניטריים. לכן לעולם ההגנה על מטרות אזרחיות אינה מוחלטת כי אם יחסית ונמדדת על פי האינטרס האחר המוגן אף הוא. הדינים אלה מבוססים על עקרונות יסוד שמטרתם היא לשמור על איזון בין הצורך הצבאי לבין החובה לשמור על מידתיות. אלה הם העקרונות שהנחו את המשפטנים שניסחו את דיני המלחמה בחוק הבין-לאומי:

1. **עקרון הצורך הצבאי** (military necessity) - השימוש בכוח מותר כל עוד הוא נועד להשיג תכלית צבאית ראויה ומשמעותית נגד האויב.
2. **עקרון המידתיות** (proportionality) - פגיעה באזרחים או במטרות אזרחיות הנגרמת עקב תקיפה צבאית של יעד לגיטימי אין בה כדי להפוך את התקיפה לבלתי חוקית, כל עוד הנזק האגבי הצפוי להיגרם לאזרחים אינו מופרז ביחס לתועלת הצבאית הצפויה מהפעולה.
3. **עקרון ההבדלה** (distinction) - חלה חובה על הצדדים למאבק להבדיל בין הלוחמים לבין האוכלוסייה האזרחית. על הלוחמים ללבוש מדי צבא, לשאת נשק בגלוי ולענוד סימני היכר. כמו כן עליהם לפעול מחוץ לאזורים מאוכלסים ולמנוע מעורבות של האוכלוסייה במאבק המזוין.

מהדברים האלה משתמע שדיני המלחמה מאפשרים בנסיבות מסוימות פגיעה במטרות מוגנות, שכן אין זה סביר להעניק הגנה מוחלטת לאוכלוסייה אזרחית ולפגוע בזכויות אחרים, כפי שלא ניתן להעניק יד חופשית למדינה שנתונה למתקפת טרור לבחור בכל אמצעי לחימה. על הצדדים למאבק המזוין להבחין הבחנה יסודית בין לוחמים (combatants) לבין פרטים שאינם לוחמים (non combatants) כמו אזרחים (civilians) ובין מטרות צבאיות (military objectives) למטרות אזרחיות (civilian objectives).

שימוש בשיטות ובכלי נשק מבחינים

אחת מאושיותיו של הדין ההומניטרי הוא הכלל שלפיו לא כל מטרה היא לגיטימית לתקיפה. לכוח מזוין ניתנת הרשות לפעול רק נגד מטרות צבאיות. הכלל הזה מעוגן בסעיף 51(3) לפרוטוקול הראשון של אמנת ז'נווה שקיבל תוקף מנהגי:¹

אסור לבצע התקפות חסרות הבחנה. התקפות חסרות הבחנה הן:

1. התקפות שאינן מכוונות למטרה צבאית ספציפית.
2. התקפות שבהן נעשה שימוש בשיטת לחימה או באמצעי לחימה שלא ניתן לכוונם לעבר מטרה צבאית ספציפית.
3. התקפות שבהן נעשה שימוש בשיטת לחימה או באמצעי לחימה שאת השפעותיהם לא ניתן להגביל כפי שנדרש בפרוטוקול הזה.

הסעיף הזה אוסר לתקוף את האויב באופן אקראי ובלי להבחין בין מטרות צבאיות למטרות אזרחיות. נוסף על כך הוא אוסר על הצדדים הלוחמים להפעיל נשק כראות עיניהם. שלוש חובות מטיל הסעיף הזה על הכוח התוקף:

1. אסור לו להתייחס אל מקבץ מטרות מעורבות - צבאיות ואזרחיות - כאל מטרה אחת.²
2. חובה עליו לנקוט את האמצעים הסבירים והנחוצים כדי לברר את אופיה של המטרה המותקפת.³
3. ישנה חובה להזהיר את התושבים לפני התקפה, אך זו אינה חובה מוחלטת, אלא עליה

סעיף 38 של אמנת האו"ם לזכויות הילד האוסרת על עירוב ילדים מתחת לגיל 15 במאבקים חמושים. היא גם מנוגדת להחלטה 1,261 של האו"ם שבה נאמר כי אסור להפוך ילדים לחיילים שכן זוהי הפרה של החוק הבינ-לאומי.

סעיף 28 לאמנת ז'נווה הרביעית אוסר להפוך אזרחים לחומת מגן כדי למנוע מהצד האחר לבצע פעולה צבאית.¹⁵

אובדן החסינות של אזרח בעקבות השתתפותו בלחימה נקבע בסעיף 51(3) של הפרוטוקול הראשון של אמנת ז'נווה. נאמר בו:

אזרחים ייהנו מההגנה המוענקת על פי סעיף זה, אלא אם במשך אותו הזמן הם משתתפים ישירות במעשי האיבה.

הסעיף הזה ראוי לניתוח מדוקדק.

השאלה הראשונה שעולה ממנו היא: מה ייחשב להשתתפות ישירה במעשי איבה שבגינה יאבדו האזרחים את ההגנות שמקנה להם הדין הבינ-לאומי. אין מחלוקת על הגדרת המונח "מעשי איבה". אלה הם כל אותם המעשים שנועדו לגרום נזק לאויב כדי להביא בסופו של דבר להבסתו. מדובר לא רק בפעולות של לחימה בפועל אלא גם בפעולות כמו איסוף מודיעין, הספקת תחמושת, תכנון וניהול של מהלכי לחימה.

השאלה השנייה שעולה נוגעת למושג "השתתפות ישירה" במעשי איבה, שהרי מלשון החוק עולה שישנו לכאורה הבדל בין מעשה איבה ישיר למעשה איבה עקיף.¹⁶ הפרשנות של הצלב האדום קובעת שהשתתפות ישירה פירושה מעשי איבה שנועדו לגרום נזק ממשי לכוח האדם

באמצעות סימני היכר כמו נשיאת נשק בגלוי ולבישת מדים הנושאים סימן זיהוי מוכר. לוחם המבדיל בינו לבין האוכלוסייה האזרחית מאפשר לקיים את עקרון ההבחנה ומעניק אגב כך הגנה לאזרחים. סימני היכר הייחודיים מקנים ללוחמים את הזכות להילחם ולקבל מעמד של שבויי מלחמה במקרה של נפילה בשבי.

פעילי טרור לובשים בדרך כלל בגדים אזרחיים ופועלים במרכזי אוכלוסייה ואינם מאפשרים להבחין בינם לבין האוכלוסייה המקומית. לכן אם הם נופלים בשבי אין הם נהנים ממעמד של שבויי מלחמה וניתן להעמידם לדין פלילי על פעילותם.¹⁰ סעיף 4 לאמנת ז'נווה השלישית, המבוסס בחלקו על סעיף 1 של תקנות האג מ-1907,¹¹ קובע קטגוריות של הזכאים למעמד של שבויי מלחמה.¹²

מיהו חייל?

דיני המלחמה - על זכויותיהן וחובותיהן - חלים לא רק על הצבא, אלא אף על מיליציות ועל יחידות מתנדבים הממלאות אחר התנאים הבאים:

1. מפקד עליהן אדם האחראי לפקודיו.
2. יש ללוחמיהן סימן קבוע שמבדיל בינם לבין סביבתם ושאפשר לזהותו מרחוק.
3. לוחמיהן נושאים נשק בגלוי.
4. הלוחמים מנהלים את פעולותיהם בהתאם לדיני המלחמה.
5. הן משתייכות לאחד הצדדים בסכסוך.

מיהו אזרח?

אזרחים הם מי שאינם משתייכים לכוחות הלוחמים.¹³ אולם אזרח שהשתתף באופן ישיר בלחימה מאבד את חסינותו מפני התקפת האויב והופך למטרה לגיטימית.¹⁴ יתר על כן, הימצאותם של אזרחים - אף אם הם תמימים - במקום שמוגדר "מטרה לגיטימית" אינה מקנה להם חסינות מפני תקיפה.

ב"חומת מגן" עשו ארגוני הטרור הפלסטיניים שימוש בילדים תמימים שאין ביכולתם להבין את מהות מעשיהם. זוהי פעולה מקוממת מהבחינה המוסרית שנוגדת את

ב"חומת מגן" עשו ארגוני הטרור הפלסטיניים שימוש בילדים תמימים שאין ביכולתם להבין את מהות מעשיהם. זוהי פעולה מקוממת מהבחינה המוסרית שנוגדת את סעיף 38 של אמנת האו"ם לזכויות הילד

ולציוד של צבא האויב.¹⁷ לעומת זאת צבא גרמניה קובע שיש לתת למושג פרשנות מרחיבה וכי הוא כולל אזרחים המפעילים נשק, מפקחים על תפעול נשק, מספקים שירותים להכנת מבצע צבאי או שבכוונתם להשתתף במבצע.¹⁸

המונח "השתתפות ישירה" הוא אכן בעייתי. כך, למשל, בספרות המקצועית ישנה מחלוקת בנוגע לאופן שבו יש להתייחס לנהג משאית שמוביל תחמושת צבאית. יש הטוענים שהובלת תחמושת היא "השתתפות ישירה במעשי האיבה", ולכן לגיטימי להרוג את הנהג, ויש מלומדים שסבורים כי הובלת תחמושת היא השתתפות עקיפה במעשי האיבה, ולכן אסור לנסות לפגוע בנהג. אבל בסופו של דבר זהו ויכוח תיאורטי למדי, שכן אין שום ויכוח על כך שהמשאית עצמה היא יעד לגיטימי לתקיפה, ואם הנהג נהרג בעת תקיפת המשאית, הריגתו לא תהיה פשע מלחמה, שהרי הפגיעה במשאית היא צורך צבאי מובהק, והיתרון הצבאי המושג בהשמדתה גבוה בהרבה ממחיר הפגיעה בנהג. כך גם אזרח הפועל בשירותו של ארגון טרור הוא מטרה לא מוגנת - בין היתר בשל קרבתו למטרה צבאית בזמן לחימה.¹⁹

השאלה השלישית נוגעת לביטוי "במשך אותו הזמן". כך, למשל, הוועד הציבורי נגד עינויים בישראל טען (בבג"ץ 769/02) כי אזרחים שעוסקים בטרור הם מטרה לגיטימית לפגיעה רק בעת שהם עוסקים בפעולות האיבה. הם הביאו את חוות דעתו של פרופסור אנטוניו קססה שלפיה זכאי פעיל טרור להגנה מלאה - כמו כל אזרח אחר - מהרגע שבו הוא סיים את השתתפותו בפעולת האיבה. עוד טען הוועד הציבורי נגד העינויים שזוהי גם פרשנותו של הצלב האדום לפרוטוקול הראשון של אמנת ז'נווה. במילים אחרות, לפי הפרשנות הזאת זכאים הטרוריסטים למעמד מיוחס אף יותר מחיילים: בעוד שהחיילים הם כל הזמן מטרה לגיטימית לתקיפה, הטרוריסטים הם מטרה לגיטימית רק ברגע שהם עוסקים בפעולות איבה. כך,

סיכום: הגישה של ישראל להגדרת טרוריסטים

מדינת ישראל, כמו ארה"ב, חוקקה חוק המגדיר פעילי טרור "לוחמים בלתי חוקיים". זוהי קטגוריה שלישית לצד "אזרחים" ו"לוחמים". הטרוריסטים נקראים "לוחמים" משום שהם נושאי נשק ועושים בו שימוש. הם בלתי חוקיים, משום שהם לוחמים שלא בהתאם לדיני המלחמה. בראש ובראשונה: הם לא לובשים מדים ואינם מאפשרים להבחין בינם לבין האוכלוסייה האזרחית הבלתי מעורבת.

המונח "לוחמים בלתי חוקיים" אינו חדש. הוא היה בשימוש כבר במלחמת העולם השנייה להגדרת קבוצות ומיליציות שנלחמו באופן בלתי חוקי. המעמד הזה שלל מהן את הזכויות המוקנות לשבויי מלחמה.

למשל, אסור - לפי הפרשנות הזאת - לפגוע בטרוריסט דקות ספורות לאחר שהוא שיגר טיל לעבר יישוב אזרחי.

לא רק בית המשפט בישראל דחה את הפרשנות הזאת, שלפיה יכול הטרוריסט ליהנות מחסינות בשעה שהוא מתארגן להמשך פעילותו, אלא גם הוועדה הבין-לאומית לזכויות האדם.²⁰ בסופו של דבר נועד המשפט הבין-הלאומי להעניק למדינה מותקפת כלים להגן על עצמה. אימוץ פרשנות המעניקה חסינות כה מרחיקת לכת לטרוריסטים ירוקן למעשה מתוכן את סעיף 51 של מגילת האו"ם המקנה למדינה זכות להגן על עצמה.

גם לדעתי אין לקבל את הפרשנות של הוועד הציבורי נגד עינויים. טרוריסט רואה בטרור דרך חיים. מנוחתו בביתו היא רק לצורך התארגנות לקראת פעילותו הבאה. עיסוקו בטרור הוא עבודתו. בפסק הדין בנוגע לסיכול הממוקד קבע השופט אהרן ברק שאת המושג "במשך אותו הזמן" יש לפרש כל פעם לגופו של עניין, ובלשונו: יש ללכת "ממקרה למקרה".²¹ לאחר מכן הוא נתן דוגמאות משני קצות הספקטרום שבהן ברור לחלוטין אם מדובר בטרוריסט מקצועי שלא זכאי לשום הגנה - גם כשהוא נח בביתו - או שמדובר באזרח שנקלע באקראי לאירוע שבו הוא מסייע לטרור באופן חד-פעמי, ואין לראות בו טרוריסט מקצועי.

הפתרון של ברק אינו עומד, לדעתי, במבחן המציאות. נדרש מבחן אובייקטיבי ומעשי. ברור שבמקרים פשוטים ניתן יהיה לקבוע ללא קושי כיצד לפרש את המונח "במשך אותו הזמן", אולם במקרים סבוכים יותר לא ברור אם "הליכה ממקרה למקרה" תיתן את המענה הראוי. זאת ועוד, בשדה הקרב המודיעין אינו תמיד מדויק ומשתנה בתדירות גבוהה, וזו אחת הסיבות לכך ששדה הקרב הוא "ממלכת אי-הוודאות". כיום ישנו תחום אפור של מקרים שבנוגע אליהם טרם התגבש משפט מנהגי. מכאן שאין לקבל את דעתו של המלומד קססה שפעיל טרור מקבל בחזרה את ההגנה מפני פגיעה בו כל אימת שסיים את עבודתו הטרוריסטית והולך לנוח לקראת הפעולה הבאה.

הערות

1. הסעיף זה למעמד מנהגי, דהיינו למעמד של נורמה נחרצת. ראו דברי השופט אהרן ברק בבג"ץ 769/02 - הוועד הציבורי נגד העינויים בישראל נגד ממשלת ישראל (טרם פורסם רשמית, אך מצוי באתר נבו: www.nevo.co.il)
2. סעיף 51(א) לפרוטוקול הראשון של אמנת ז'נובה
3. שם, סעיף 57(א)(1)
4. שם, סעיף 57(ג)
5. UN Final Report to the NATO Bombing Campaign Against the Federal Republic of Yugoslavia, <http://kosova.org/post/UN-Final-Report-to-the-NATO-Bombing-Campaign-Against-Yugoslavia.aspx>
6. Protocol on Prohibitions or Restrictions on the Use of Incendiary Weapons, 10 Oct 1980, art. 2, 1342 U.N.T.S. 171, 19 I.L.M. 1534 (1980)
7. Protocol for the Prohibition of the Use in War of Asphyxiating, Poisonous or Other Gases, and of Bacteriological Methods of Warfare, 17 June 1925, 94 L.N.T.S. 65
8. Convention on the Prohibition of the Use, Stockpiling, Production and Transfer of Anti Personnel Mines and on Their Destruction, 18 September 1997, 36 I.L.M. 1507
9. T.M. McDonnell, "Cluster Bombs over Kosovo: A Violation of International Law?" *Ariz. L. Rev.* 31, 2002, p. 625
10. אין להעמיד לוחם שבוי לדין פלילי, ויש לנהוג בהם "מנהג אנושי", ראו סעיף 13 לאמנת ז'נובה השלישית.
11. Convention (IV) Respecting the Law and Customs of War on Land and its annex: Regulations Respecting the Law and Customs of War on Land, The Hague, 18 October 1907, Article 1 to the Regulations
12. חיילים בצבא סדיר, חברי מיליציות, חיילי צבא סדיר הנאמן לממשלה או ליישות מוסמכת אחרת, אנשים נלווים כמו עיתונאים או ספקים, אנשי צוות במתקנים צבאיים ניידיים כמו אוניות ומטוסים, תושבי שטח כבוש הפועלים באופן ספונטני כדי להדוף פולש מתקרב, חיילי אויב השוהים בשטח של מדינתם שנכבש.
13. זוהי הבחנה קלסית מן העבר. ראו סעיף 50 לחוק הפטוריוס האמריקני. כיום אנו עדים לקטגוריה שלישית של "לוחם בלתי חוקי".
14. שכן עצם השימוש שעושים אזרחים בנשק הוא הפרה של דיני המלחמה. ישראל מכנה אותם "לוחמים לא חוקיים" כדי להבדיל בינם לבין לוחמים רגילים.
15. בעבר נעזר צה"ל בתושבי השטחים כדי לעצור חשודים באמצעות "נוהל שכן". בג"ץ אסר על הנוהל הזה.
16. בית הדין הפלילי לפשעים בראונדה קבע שהביטויים האלה הם בעלי תוכן זהה. ראו: *Prosecuter v. Akayesu*, case No. 96-4-T (1998) ICTR
17. ICRC, Commentary on Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the 'Protection of Victims of International Armed Conflicts', (Protocol I), 8 June 1997, para 1944
18. Dieter Fleck (ed.), *The Handbook of Humanitarian Law in Armed Conflicts*, para 232, 1995
19. A. P. V. Rogers and Malherbe, *Model Manual of the Law of Armed Conflict* 29, ICRC, 1999
20. Report on Terrorism and Human Rights, QEA/Ser. L/V/II. 116, Doc. 5 rev. 1 corr, 22 October 2002 הוועדה קבעה שאזרחים שמשתתפים ישירות בפעולות האיבה מוותרים זמנית על חסינותם מפני התקפה אישית במשך הזמן שבו הם ממלאים תפקידים של לוחמים. הוועדה הוסיפה: "בהקשר הזה ייתכן כי מרגע שאדם מוגדר לוחם רגיל או לא רגיל, מוגן או לא מוגן, הוא לא יוכל לשוב למעמד של אזרח או לעבור בין מעמד של אזרח למעמד של לוחם". על פי המשפט הבין-לאומי המנהגי, אזרח שחצה את הקווים וביצע פעולות לחימה אינו יכול לשוב למעמד של אזרח, והוא מטרה לגיטימית.
21. מדינת ישראל בבג"ץ 769/02 טענה כי הוראות הפרוטוקול אינן חלות על ישראל בשל היותה מתנגדת עקבית לפרוטוקול. השופט ברק לא קיבל את טענת הפרקליטות ופסק שמדובר בסעיף 51(3) שקיבל מעמד מנהגי שמחייב את כל המדינות.

יש לנו קצינים חושבים

המג"דים בצה"ל הם אינטליגנטים, יצירתיים ורחוקים מלהיות מקובעים. אין שמץ של אמת בקביעה שהבעיה העמוקה של צה"ל היא ההכשר שניתן למפקדיו לא לחשוב ולא לדמיין. תגובה למאמרו של אסף חזני "מי מפקד מפילוסופים צרפתים?" , מערכות 437, יוני 2011

תרגיל משולב של צה"ל | מקורה של האנדרלמוסיה בצה"ל היה ונשאר תורת הפעלה חדשה שנתמכת בשפה לא מוכרת ושהוכנסה ליחידות הלוחמות לפני שנכחנה כראוי ונוסתה בתרגילים

תא"ל (מיל') עמי מורג
מטריך בממד"ה

מבוא: על החזרה ליסודות

המאפיין העיקרי של המאמרים שכותב אסף חזני הוא יכולתו להעמיד את קוראיו במבוכה. מקור המבוכה נעוץ בניסיון להבין האם אני, הקורא, לא עומד במדדי האינטליגנציה הנדרשים על פי "תורתו" של החוקר או שמא הכותב אינו מצליח להבהיר את מטרתו במאמר. אקח לדוגמה את קביעתו של חזני - שאינה מבוססת על מחקר כלשהו - ש"האינטלקטואליות הפכה לאויב של צה"ל". הקביעה שאובה - על פי המאמר - מזיהוי של חשש לכאורה שנוצר מכישלונות העימות ב-2006 ושמלבלב במסדרונות הצבא והאקדמיה הצבאית. בזו האחרונה "פועל" (כך במקור) הכותב. התרשמותו הסובייקטיבית בתוקף היותו "פועל" (וזאת רק על פי התרשמות מקבוצת מחקר יחידה) הופכת להיות כתב האשמה מופרך. כדי להוכיח את קביעתו מפרט ד"ר חזני סדרה של מאמרים, שבחלקם דנים בתיאוריה הפוסט-מודרנית ואינם מתיישרים לפי עמדתו שלו. לא מצאתי במאמר כל הוכחה (מגובה בראיות כיאה לחוקר אקדמי) שלא מתקיימים דיונים תוכניים בצה"ל. נהפוך הוא. אלא מאי, שכאן נדרשת הבחנה נוספת לצורך הדיוק האקדמי. דיונים תוכניים יכולים וצריכים להתקיים בשלב המחשב, התכנון והעיסוק התיאורטי. הם אינם יכולים להתקיים בעת קרב. בעימות של 2006 פקד אלון פיקוד צפון לפתוח צירי הספקה על סמך מגבלות השימוש בצירים קיימים. אף שמדובר היה בפקודה, לא נפתח שום ציר! כי ברמות הביצוע הפעילו חשיבה ונתנו למשימה דירוג נמוך בסדר העדיפויות.

כאשר צה"ל הגדיר שצריך לחזור ליסודות, הכוונה הייתה להבין ולהטמיע שמקורן של פקודות הדרג המנהל את המערכה מושתתות על בסיס נתונים שלא תמיד נמצאים גם אצל הדרג "החושב", אופס, סליחה, הדרג המבצע. אפשר (ואולי צריך לחקור זאת) שרמת האשראי שנותן הדרג המבצע לרמות הממונות נמוך עד כדי אי-ביצוע פקודות. מאחר שאנו חיים בתוך עמנו, סיגלנו לעצמנו את היכולת לחשוב כי מי שידע עובדות יודע פחות ממי שניזון מפרשנות התקשורת. זאת ועוד, הכוונה לחזור ליסודות מכוונת גם לביצוע המשימה כרוחה וכלשונה. כדי להשיג זאת נדרשים לרמה מקצועית גבוהה, לנחישות ולחתימה לניצחון ולא דווקא לדין אינטלקטואלי בהכשר אקדמי. זאת רשעות לשמה ובעיקר לא אמת לחבר אקדמית בין חזרה ליסודות והכשר לכאורה לאי-חשיבה.

עצם הדיון ומגוון הדעות והעמדות שמציג גם הכותב עצמו מוכיחים שקיימת מידה רבה של התלבטות בדבר התאמתה של תיאוריה כלשהי למציאות הישראלית ושוללים את קביעתו הראשונית שהיא בסיס המאמר. גם משיטוט בעולם התיאורטי מתגלה עד מהרה שמרבית החידושים המוצלחים במרחב הטכני כמו גם במרחב העיוני הם פועל יוצא של חילוקי דעות תוכניים המגובים במחקרים.

מקורה של האנדרלמוסיה בצה"ל

קביעה נוספת המעלה תמימות, מוגדרת על ידי הכותב כך: "ראייה חד-ממדית המבוססת רק על הדמיון בין עובדות תמונה ללא ספק הפעלה של הדמיון". לתומי קיוויתי למצוא הוכחה מחקרית לקביעה הזאת.

עובדות מקורן בדרך כלל בעבר מעשי או מחקרי ובמקרה שלנו - לקחי מלחמות העבר. דמיון בין עובדות שהוברהו בניתוח לקחים של הצלחות או של כישלונות יכול לשמש בסיס להתכוננות לעתיד, אך אינו מונע או סותר חשיבה יצירתית ודמיון חופשי. השאיפה לחזור ליסודות התורה הצבאית נבעה מריבוי מקרים של חוסר ההבנה של כל דרגי הפיקוד בעימות של 2006 - מקרים שהביאו לאי-מלוי משימות ולא-הצלחה מובהקת. ומדוע התפתחה רמה גבוהה מדי של חוסר הבנה בין ובתוך כל הדרגים?

מקורה של האנדרלמוסיה בצה"ל היא ונשאר תורת הפעלה חדשה שנתמכת בשפה לא מוכרת ושהוכנסה ליחידות הלוחמות לפני שנבחנה כראוי ונוסחה בתרגילים. ייתכן שהתורה החדשה מכילה חידושים הנחוצים מאוד למלחמות המודרניות, אך הדרך הלא מקצועית - בלשון המעטה - שבה נעשתה ההטמעה גרמה לרצון להשליכה לפח כמקשה אחת. במקרה הזה נעשו שתי טעויות האופייניות להתנהלותנו: הראשונה, החיפזון בהפיכתה מרעיון לתורת קרב חדשה ללא כל מנגנון הטמעה יסודי ומקצועי; השנייה, בזריקתה במהירות שיא לסל האשפה של ההיסטוריה הצבאית.

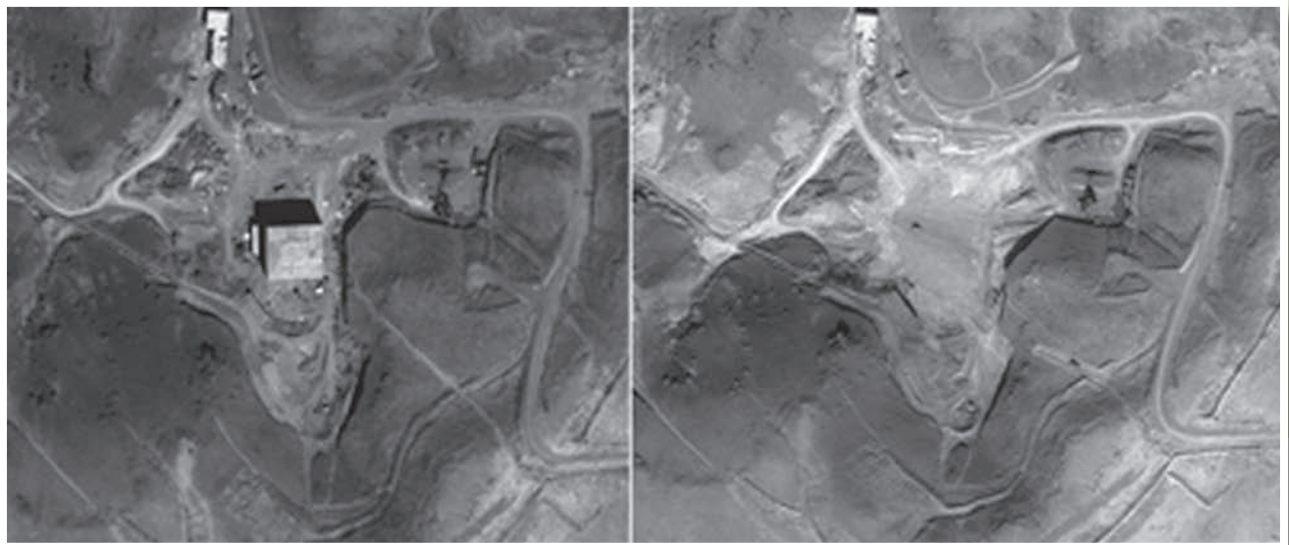
בהיותי קצין קישור בצבא היבשה של ארה"ב נכחתי ב-1978 בניסוי רחב ממדים שנערך בפורט הוד שבטקסס. הניסוי בחן מבנה וארגון של גדוד טנקים. הסוגיה שעמדה על הפרק הייתה כמה טנקים צריכים להיות במחלקה (חמישה, ארבעה או שלושה), כמה מחלקות צריכות להיות בפלוגה, וכמה פלוגות צריכות להיות בגדוד. לניסוי השדה קדמו מחקר וחשיבה תיאורטית שנמשכו יותר משנה ושבמסגרתם נבחנו קרבות מן העבר ונעשו סימולציות שבחנו כיצד היה כל קרב מסתיים בכל אחד מהמבנים שנבחנו. רק לאחר שהסתיים שלב המחקר התיאורטי נערכו ניסויי שדה במשך כשנה בתנאים טופוגרפיים וגיאוגרפיים שונים. ההחלטה התקבלה רק לאחר כחמש שנים, ולאחר מכן נדרשו עוד כחמש שנים להשלמת הטמעתה של ההחלטה.

הדוגמה הזאת מציגה פן פשוט לכאורה במעשה הצבאי: מבנה וארגון לקרב. כאשר מדובר בתיאוריות תורתיות או בפיתוח אמל"ח מודרני התהליך חייב להיות ארוך יותר, רגיש יותר ומאוד-מאוד זהיר. כי מעבר לחשיבותה של החשיבה מדובר בעיקר בחי אדם.

סיכום

בשל היותי מעריך במרכז ההערכה לאל"מים אני נפגש מדי שנה עם רבים משכבת המג"דים המנוסים והוותיקים בצבא. אלה שיהיו מנהיגי הצבא בעתיד - כך מתברר לי שוב ושוב - הם אנשים סופר אינטליגנטיים, שבוחנים בקפידה כל קביעה וכל אמיתה ומנהלים דיונים רבים ומעמיקים. ההיסטוריה הצבאית מוכרת להם ומשמשת בסיס מוצק לפיתוח יכולתם להתמודד עם איומי העתיד ועם מצבי עמימות האופייניים כל כך בקרב. הם יצירתיים ורחוקים מלהיות מקובעים. קביעת ד"ר חזני שהבעיה העמוקה של צה"ל היא "ההכשר לא לחשוב ולא לדמיין" רחוקה מהאמת בדומה לקביעות רבות אחרות שלו. קיימות בהכשרת הפיקוד בצה"ל לקווים אחרות, חשובות לא פחות מהגדרות ערטילאיות ולא מבוססות שהוצגו במאמר. את הלקויות האלה ראוי לבחון ולתקן במידת הצורך.

פתרון משמיימים

הכור הגרעיני הסורי בדיר א־זור. משמאל: לפני ההפצצה; מימין: לאחר ההפצצה ו"ניקוי" השטח על־ידי הסורים | בהשמדת היכולת הגרעינית של עיראק לא היו מעורבים כוחות יבשה - וגם לא בהשמדת היכולת הגרעינית של סוריה

ד"ר אביאם סלע

מנכ"ל סיכם מקבוצת מטריקס. בעבר - מפקד של כנף ושל בסיס בחיל האוויר ורמ"ח מבצעים של החיל

בניגוד לטענתו של תא"ל (מיל') ד"ר דב תמרי ("הכוח האווירי לאן?"), מערכות 437, יוני 2011) ישראל השתמשה בעבר - יותר מפעם אחת - בכוח אווירי בלבד כדי לפתור בעיות אסטרטגיות קשות

מבוא

דב תמרי כותב במאמרו ("הכוח האווירי לאן?", מערכות 437, יוני 2011) שערב מלחמת ששת הימים הייתה לישראל ולצה"ל "הזדמנות יחידה וחד-פעמית לפתור משבר כה חמור באמצעות כוח אווירי בלבד".

אך האמת היא שישראל כבר פתרה בכמה הזדמנויות בעיות קשות באמצעות כוח אווירי בלבד. לא זכור לי שבהשמדת היכולת הגרעינית של עיראק היו מעורבים כוחות יבשה, ועוד לפני כן הבסת הסורים במלחמת לבנון הראשונה הושגה בראש ובראשונה לאחר שחיל האוויר השמיד את כל סוללות הטילים של צבא סוריה בבקעת הלבנון והשמיד בין שליש למחצית מחיל האוויר של סוריה. למיטב הבנתי, שחרור חטופי אנטבה לא היה מושג אילולא הייתה לישראל יכולת אסטרטגית ארוכת טווח להגיע לשם ולהחזיר את הלוחמים ואת החטופים בשלום לאדמת ישראל.

אם אני מבין נכון את הידיעות שמתפרסמות לעיתים קרובות בכלי התקשורת על כך ש"כלי טיס של חיל האוויר פגע היום במשגרי קסאמים", הרי שמדובר בפעולה של חיל האוויר.

יש מקום להפוך את מפקד זרוע האוויר למפקדם של שלושה חילות אוויר: חיל האוויר הטקטי, חיל האוויר להגנה על שמי המדינה וחיל האוויר האסטרטגי

הלחימה באוויר לעומת הלחימה על הקרקע

אין לי ספק שהלחימה ביבשה - בין אם נגד צבאות של מדינות ובין אם נגד טרור - היא מורכבת פי כמה מזו שבאוויר. יש לכך כמה סיבות: הכוחות הפועלים ביבשה הם גדולים יותר, והשליטה בהם היא מסובכת הרבה יותר מאשר השליטה על הכוחות באוויר. רק לשם המחשה: כשמפקד של כוח יבשתי גדול מקבל החלטה חדשה או משנה החלטה קודמת, יש לעדכן מאות ולעיתים אלפי בני אדם.

אני יודע שמבין כחולי המדים - שעיימם נמנתי בעבר - לא רבים מסכימים עימי בסוגיה הזאת. אני גם מודע לכך שאיני בקיא בניהול קרב יבשתי, ושחסר לי ידע בכל הנוגע לחידושים הטכנולוגיים בתחום הפיקוד והשליטה על כוחות היבשה, ובכל זאת אני משוכנע שקל הרבה יותר לפקד על מבצעים באוויר מאשר על מבצעים ביבשה.

החיץ שבין הירוקים לכחולים

דוביק תמרי מציין במאמרו ש"הדרג הבכיר בצה"ל לא פיתח הבנה מערכתית מעמיקה בנוגע למערכות אוויריות... וייתכן שהסיבה לכך הייתה החיץ הבלתי נראה בין קציני היבשה לקציני האוויר". ההתייחסות הזאת של תמרי נוגעת לתקופה רחוקה יותר, אך חוששני שהיא תקפה גם היום. נראה לי שלמפקדים ה"ירוקים" אין מושג מה ה"כחולים" של חיל האוויר יכולים ונדרשים לעשות, והם מתחילים להבין את מורכבות הנושא רק כאשר הם מתמנים לתפקידים בכירים כמו סגן הרמטכ"ל, ואז כמובן אין להם זמן ללמוד אותו לעומק.

עם זאת, סברתי בעבר ואני סבור גם היום שאין זה נכון שאיש חיל האוויר יתמנה לראש המטה

הכללי, שכן במבנה הארגוני הקיים הרמטכ"ל הוא בראש ובראשונה מפקד כוחות היבשה, ואת התפקיד הזה יש למלא במשרה מלאה ולא חלקית, במיוחד - כפי שכבר ציינתי - משום שהלחימה על הקרקע מורכבת עשרות מונים מזו שבאוויר שכן מספר המשתתפים הפועלים בה גדול הרבה יותר.

הצעה לרפורמה במטכ"ל ובחיל האוויר

לדעתי יש מקום למבנה חדש של חיל האוויר שיהיו בו שלוש זרועות: זרוע טקטית, שתכלול השגת עליונות באוויר ושתהיה לה יכולת לתקוף מטרות מכל סוג ובכל מקום ביבשה ובים. זרוע להגנת שמי המדינה, שתעסוק בעיקר במניעת פגיעה של טילים ארוכי טווח וקצרי טווח באזרחים ובתשתיות בתוך מדינת ישראל וזרוע אסטרטגית, שלא כאן המקום לדון בה.

השינוי העיקרי במבנה הזה הוא כמובן הרחבת אחריותו של חיל האוויר כך שהוא ייקח אחריות לתקיפה וליירוט של כל טיל שיגיע לישראל - יהיה מקורו אשר יהיה.

עם זאת יש מקום לחשיבה נוספת בסוגיית המבנה של חיל האוויר, וניתן להעלות על הדעת שינויים נוספים במרכיבים שהם בליבת העיסוק של חיל האוויר, למשל יחסי הגומלין עם מערכי המודיעין.

נוסף על כך נראה לי שיש מקום לבחון שינוי בתפקידו של הרמטכ"ל: יש להפוך אותו למצביא שלו יהיו כפופים מפקדי הזרועות: זרוע היבשה, זרוע האוויר וזרוע הים. למפקד זרוע היבשה יהיו סמכות ואחריות ברורה לבניין הכוח (הצטיידות, תורת לחימה והכשרה) ולהפעלה של כוחות היבשה.

על פי אותה הלוגיקה - כפי שהוסבר קודם לכן - יש מקום להפוך את מפקד זרוע האוויר למפקדם של שלושה חילות אוויר: חיל האוויר הטקטי, חיל האוויר להגנה על שמי המדינה וחיל האוויר האסטרטגי.

האמת על סכנת הטילים

תוצאות פגיעה של טיל גראד בבית ספר תיכון בכאר-שבע | כדי למנוע היגררות למלחמת התשה של טילים בליסטיים ושל רקטות וכדי להפסיק מהר ככל האפשר את ירי הטילים והרקטות צריך צה"ל להיערך ליצירת איום קרקעי ממשי על אתרים אסטרטגיים נוסף על האיום של חיל האוויר ואולי גם של חיל הים

חיים רוזנברג

חוקר במרכז בגין-סאדאת (בס"א) למחקרים אסטרטגיים שבאוניברסיטת בר-אילן. לשעבר הממונה על התכנון ארוך הטווח ברפא"ל

איום הטילים על ישראל מוצג לעיתים בתקשורת בהגזמה. כדי לקבל החלטות שקולות יש צורך להציג את האיום כמו שהוא, על כל היבטיו, כולל מגבלותיו

מבוא

בשיח הציבורי מקובל לראות בטילים הקונוונציונליים וברקטות ארוכות הטווח איום שמשנה פרדיגמות, כלומר איום שמשנה לגמרי את שדה הקרב. לדעת אלה שחושבים כך, המלחמה העתידית במזרח התיכון תהיה בעיקר מתקפת טילים על העורף הישראלי - על שדות תעופה של חיל אוויר ועל מחסני החירום (ימ"חים). לכן - כך טוענים - במלחמה כזאת צבא היבשה אינו ממש רלוונטי, ולכן גם אין חשיבות רבה לשטח - לגודלו ולטופוגרפיה שלו.¹ הטוענים כך מניחים את ההנחות הסמויות הבאות:

- סוריה שמה את יהבה על טילים בליסטיים בהיותם אמל"ח שיכול להגיע לעומק ישראל. זה המענה של הסורים לנחיתות של צבאם. לכאורה אין לצה"ל מענה טוב לאיום הזה.
 - במצב מלחמה לא יופעל צבא היבשה הסורי בפעולה התקפית, ולכן גם כוחות היבשה של צה"ל לא ישתתפו במלחמה.
 - המלחמה הבאה תהיה מלחמת טילים. למעשה, זו תהיה מעין מלחמת התשה באמצעות טילים שבה לצבאות היבשה של שני הצדדים לא יהיה תפקיד של ממש.
- לכל ההנחות האלה יש מכנה משותף אחד: ההשקפה שלפיה הטילים הם האיום העיקרי. אולם ההשקפה הזאת מתעלמת מהמגבלות של הטילים הבליסטיים - מגבלות שהן ענייניו של המאמר הזה.

יתר על כן, גם אין שום ודאות שהיבטים אחרים של ההנחות האלה הם נכונים. צבא היבשה של סוריה עלול לפעול בניגוד להנחות הנזכרות, וכוחות היבשה של צה"ל חייבים להיות ערוכים לכך. הדוקטרינה הסורית הרי יכולה להשתנות: מה שאולי נכון כיום, עלול להיות לא רלוונטי מחר.

ובכלל, למה ישראל צריכה לפעול בצורת הקרב שהאויב בוחר? מלחמת התשה של ירי טילים ורקטות על ערי ישראל היא הרי סוג מלחמה שישאל צריכה לא להיגרר אליה.

כדי למנוע היגררות למלחמת התשה של טילים בליסטיים ושל רקטות וכדי להפסיק מהר ככל האפשר את ירי הטילים והרקטות צריך צה"ל להיערך ליצירת איום קרקעי ממשי על אתרים אסטרטגיים נוסף על האיום של חיל האוויר ואולי גם של חיל הים. איום של כוחות יבשה מתמרנים של צה"ל על אתרים אסטרטגיים של האויב או על כוחות צבא שקיומו של המשטר מבוסס עליהם או על מרחבי השיגור יכול להיות מכריע. זאת כשמדובר באויבים שיש להם גבול משותף עם ישראל. בכל המלחמות שבהן שוגרו טילים בליסטיים או רקטות ארוכות טווח לא הושגה הכרעה בלי שהופעל כוח יבשתי מתמרן של הכוח התוקף או של הכוח המותקף. בכל מקרה, טילים בליסטיים מעולם לא הכריעו מלחמה לבדם - החל ממלחמת העולם השנייה וכלה במלחמת לבנון השנייה.

במלחמת לבנון השנייה בקיץ 2006 חשב הרמטכ"ל דן חלוץ שניתן להכריע את מלחמת הטילים באמצעות חימוש מונחה מדויק שנורה מהאוויר, ללא תמרון קרקעי. וכך הוא כתב בהערכת המצב שנעשתה ביום השביעי למלחמה (ב-19 ביולי 2006): "בהערכת המצב היומית... ניתנו סקירה והערכה באשר להישגים עד כאן. ירי הרקטות נמשך בקצב הרגיל של כ-150 רקטות ליום. אין ספק כי זאת הייתה הבעיה המרכזית, אם לא היחידה, בדפוס הפעולה הנוכחי. האש שלנו לא הביאה לירידה בקצבי השיגור. רק לאחר שהגענו לחלק מאזורי השיגור הבנו שלא הייתה דרך לפגוע במשגרים שנחפרו באדמה או בכאלה שהוצבו תחת ההסוואה הטבעית של החורש הלבנוני".² מלחמת לבנון השנייה נמשכה 34 יום, וירי הרקטות נמשך עד

לסיום המלחמה. הציפיות מרחיקות הלכת של הרמטכ"ל מהחימוש המונחה המדויק (חמ"ם) הן מפתיעות - בין היתר משום שהן סתרו את התו"ל של צה"ל.

אין זה מקרי שבשום מלחמה לא הצליחו טילים בליסטיים להשיג הכרעה. לטילים הבליסטיים יש מגבלות שמונעות מהם להיות אמצעי לחימה מכריע. אלה הן המגבלות העיקריות שלהם:

1. זהו נשק לא מדויק. ה-CEP (סבירות השגיאה המעגלית) שלהם הוא מאות מטרים. משמעות הדבר היא שהם יפגעו ברובם במרחק של מאות מטרים מהמטרה. הסיכוי של טיל כזה לפגוע במרכז המטרה הוא זעיר.

2. זהו נשק יקר. המחיר של טיל בליסטי עולה בצורה תלולה ככל שהטווח שלו ארוך יותר. הסיבה לכך בולטת לעין: ככל שלטיל יש טווח ארוך יותר, כך הוא גדול יותר. לכן סד"כ הטילים שיכולים להגיע לטווח של 1,500 ק"מ יהיה לרוב קטן בהרבה מסד"כ הטילים לטווח של 300 ק"מ.

3. מגבלות הפיזיקה של הפיצוץ: עוצמת הדף הפיצוץ של ראש נפץ יורדת בצורה תלולה ככל שגל ההדף של הפיצוץ מתרחק ממוקד הפיצוץ. הצירוף של דיוק מוגבל ושל טווח נזק מוגבל של הפיצוץ יוצר איום חמור פחות מכפי שנדמה במבט שטחי.

לדוגמה: פצצה במשקל של טון שמוטלת מהאוויר ואשר פוגעת ישירות במבנה כלשהו, גורמת להחרבתו, אך אם היא תפגע במרחק של 45 מטר מהמבנה, היא תגרום לנזק בינוני, ואם היא תפגע במרחק של 60 מטר ממנו, היא תגרום לנזק שטחי. יש הבדל גדול בין מידת הנזק שיכול לגרום טיל מדויק למידת הנזק שיכול לגרום טיל לא מדויק בעל אותו ראש נפץ.³

סג"ל 2, טיל בליסטי דו-שלבי, מתוצרת איראן. מעריכים שלטיל טווח של כ-2,300 ק"מ | במזרח התיכון יש מאות טילי בליסטיים שיכולים להגיע לישראל - טילים שרמת הדיוק של רובם אינה גבוהה, ולכן מרבית הטילים שישוגרו לעבר מטרות צבאיות בישראל לא יפגעו במטרותיהם. כלומר, יהיו פגיעות ישירות מועטות של טילים בליסטיים במבנים ובמתקנים חיוניים

לכן תקיפת מטרות צבאיות המשתרעות על שטחים נרחבים, כמו שדות תעופה ומחסני חירום, באמצעות טילים לא מדויקים תגרום נזק מוגבל או אף שולי. אם חיילי הבסיסים האלה יאומנו לפעול בתנאי מלחמה, סביר להניח ששדות התעופה של חיל האוויר ימשיכו לפעול במלחמה - וכך גם הימ"חים - במחיר של אבדות מעטות. זה כבר קרה. בפתיחת מלחמת יום הכיפורים הותקפו שדות התעופה בסיני: את שדה רפידיים תקפו 12 מטוסי סוחוי מצריים ופגעו במגדל הפיקוח ובמסלולים, ואת שדה אופיר תקפו 28 מטוסי מיג ופגעו במסלולים. למרות זאת חזרו שדות התעופה האלה לפעול בתוך זמן קצר.⁴

איום הטילים הבליסטיים במזרח התיכון

במזרח התיכון יש מאות טילי בליסטיים. למשל, לסוריה יש מערך גדול במיוחד של טילי קרקע-קרקע (טק"ק), אולם הטילים הבליסטיים שלה הם ברובם לא מדויקים. להלן כמה דוגמאות לטילים שמצויים בזירה על פי מקורות זרים:

לסקאד B יש טווח של 300 ק"מ, ראש הנפץ שלו הוא במשקל של 985 ק"ג, וה-CEP שלו הוא 450 מטר.

לסקאד C יש טווח של 550 ק"מ, ראש הנפץ שלו הוא במשקל של 600 ק"ג, וה-CEP שלו הוא 700 מטר.

לסקאד D טווח של 700 ק"מ, ראש הנפץ שלו הוא במשקל של 500 ק"ג, וה-CEP שלו

שלו משתנה בהתאם לדגם שבו מדובר.⁵ ל-SS-21 טווח של 70 ק"מ, ראש הנפץ שלו הוא במשקל של 482 ק"ג, וה-CEP שלו הוא 50 מטר.

לשיהאב 3 טווח שנע בין 1,300 ק"מ ל-2,500 ק"מ,⁶ ראש הנפץ שלו הוא במשקל של 1,200 ק"ג, וה-CEP שלו נע בין 450 ל-2,000 מטר.

הטילים האלה מייצגים את מהות האיום של הטילים הקונוונציונליים באזורנו. באזורנו יש גם רקטות ארוכות טווח (45-200 ק"מ) שנושאות ראשי נפץ במשקל שנע בין 45 ק"ג ל-500 ק"ג. לרקטות האלה אין מנגנוני

ניווט והנחיה ולכן הן אינן מדויקות. להלן יובא ניתוח של איום הטילים הבליסטיים על מתקנים צבאיים גדולים (שדות תעופה, ימ"חים), ובמסגרתו ייבחנו שתי שאלות: האם מדובר באיום שהוא שינוי פרדיגמה בשדה הקרב העתידי? האם האיומים של צבאות היבשה הפכו ללא רלוונטיים?

כאמור, במזרח התיכון יש מאות טילי בליסטיים שיכולים להגיע לישראל - טילים שרמת הדיוק של רובם אינה גבוהה, ולכן מרבית הטילים שישוגרו לעבר מטרות צבאיות בישראל לא יפגעו במטרותיהם. כלומר, יהיו פגיעות ישירות מועטות של טילים בליסטיים במבנים ובמתקנים צבאיים חיוניים. פגיעה של ראש נפץ במשקל של טון במרחק של 60 מטר ויותר ממתקן צבאי תגרום לפגיעות שטחיות בלבד באותו המתקן, וישנה אף האפשרות שהמתקן המותקן לא ייפגע כלל. המסקנה שעולה מהדברים האלה היא שלטילים יש אפקט צבאי מוגבל. אומנם צפויות אבדות כתוצאה מפגיעות הטילים, אך אלה יהיו אבדות קטנות בהשוואה לאבדות במלחמה כוללת רגילה.

הטילים הבליסטיים שמצויים באזור מונעים ברובם באמצעות דלק נוזלי. הטיפול בטילים כאלה ושיגורם הם משימות הדורשות הכנות רבות וכוח אדם רב. בחטיבת טילי סקאד, שבה יש 10 משגרים, משרתים כ-2,000 חיילים. העובדה הזאת מגבילה את קצב השיגורים. הדיבורים על התקפה של מאות טילים בליסטיים בבת אחת אינם מציאותיים בסד"כ הנוכחי של הטילים הבליסטיים.

עם זאת, הימצאותם של הטילים הבליסטיים הלא מדויקים אינה מפחיתה את האיום של צבאות היבשה. ההפך הוא הנכון: הם אפילו מגבירים את האיום היבשתי, שכן אם יוחלט להפעיל את חיל האוויר נגד הטילים הבליסטיים, זה יבוא בהכרח על חשבון יכולתו של חיל האוויר לסייע לכוחות היבשה, וצה"ל חייב להיערך לאפשרות הזאת.

לכן מן הראוי לבנות מענה ספציפי לאיום הבליסטי שלא יבוא על חשבון כושר הלחימה של זרוע היבשה.

איום הטילים הבליסטיים על האוכלוסייה העירונית

כאמור, הטילים המצויים במזרח התיכון הם ברובם לא מדויקים. יש לכך משמעות גם במקרה שהאויב מחליט לתקוף באמצעות טילי ערים ואזורים בנויים אחרים. כאשר מביטים על עיר ממטוס, רואים שהשטח הבנוי נטו (השטח של המבנים בלבד, ללא שטח שהוא מעבר לקירות החיצוניים של הבתים), הוא רק חלק קטן מהשטח הכולל שלה. במילים אחרות: שטחים נרחבים בעיר הם נטולי בנייה. המשמעות של העובדה הזאת היא שגם במקרה של התקפת טילים על עיר יהיו מעט פגיעות ישירות בבניינים. כפי שכבר צוין, עוצמתו של הדף הפיצוץ דועכת בצורה תלולה ככל שהדף הפיצוץ מתרחק ממוקד הפיצוץ. לכן צפוי שהנזקים הפיזיים והאבדות בהתקפות טילים על אזורים מיושבים יהיו קטנים יחסית בראייה לאומית. שונה הדבר במקרה של פגיעה באתר או במתקן שמכילים חומרים מסוכנים. פגיעה כזאת עלולה להעצים את הנזק עשרות מונים, וזה מצב שמחייב דיון נפרד.

אומנם הנזק הפיזי הצפוי מטילים לא מדויקים הוא קטן, יחסית, במונחים של מדינה, אך הנזק הפסיכולוגי עלול להיות ניכר. הנזק הזה עלול להחמיר שכן במציאות של כלי תקשורת רבי עוצמה - ולעיתים קרובות חסרי אחריות - סביר להניח שהדיווחים שלהם יהיו בלתי מקצועיים ומוגזמים מאוד באופן שעלול להשפיע לרעה על חוסן האוכלוסייה. לכן יש חשיבות רבה בהצגת האיום כמו שהוא - על סכנותיו ועל מגבלותיו.

לא הצליחו לעכב - ובוודאי שלא למנוע - את התקדמותן של בעלות הברית המערביות לעבר ליבה של גרמניה. למעשה, המאמץ העצום שהשקיעו הגרמנים בתחום הטילים לא היה רלוונטי למלחמה. גרוע מכך - מבחינת הגרמנים - הוא אף גרם נזק למאמץ הצבאי שלהם. הסיבה: העלות של ה-V-2 הייתה כמו של מפציץ, אך הטיל מיועד לשימוש חד-פעמי, ואילו המפציץ מיועד לשימוש רב-פעמי. יתר על כן, משקל הפצצות שיכול לשאת מפציץ גדול בהרבה ממשקל ראש הנפץ של ה-V-2, והמטוס גם יכול לדייק הרבה יותר בהבאת החימוש למטרה מאשר הטיל.

מלחמת טילים ניהלו גם עיראק ואיראן בשנות ה-80 של המאה הקודמת. המלחמה הייתה בהיקף קטן בהרבה מלוחמת הטילים שניהלה גרמניה בשלהי מלחמת העולם השנייה: האיראנים ירו 77 טילים בליסטיים על בגדאד, והעיראקים ירו 450 טילים בליסטיים על ערים באיראן. האיראנים דיווחו על 1,530 הרגים ועל 7,450 פצועים מירי הטילים העיראקיים.

התקפות הטילים ההדדיות האלה גרמו לבריחת אוכלוסיות מערים בשתי המדינות, אולם מה שהביא את חומייני להסכים בסופו של דבר להפסקת אש (בשנה השמינית למלחמה) עם "צבא הכופרים" היה תפנית לרעה במצבו של צבא איראן במלחמה. במקביל למתקפת הטילים ולאחריה יצא צבא עיראק לארבע מתקפות יבשתיות רחבות היקף שבמהלכן כבש בחזרה את כל השטחים שאיבד במערכות הקודמות. במתקפה הרביעית אף ערכו העיראקים פשיטה רחבת היקף: כמה דיוויזיות שלהם חדרו לעומק של עשרות קילומטרים בשטח איראן מול התנגדות אפסית של צבא איראן. במהלך המתקפות האלה התברר שכוחות היבשה של איראן איבדו את רצונם להילחם: בכל מתקפה נפרצו מערכי ההגנה שלהם בתוך שעות ספורות, ורבות חיילים איראנים ברחו מהחזית. יתר על כן, שלטונות הצבא באיראן כשלו במאמציהם לגייס מתנדבים כדי לתגבר את הכוחות הלוחמים: הציבור באיראן עייף מהמלחמה

מלחמת הטילים שניהלו הגרמנים נגד אנטוורפן ונגד לונדון הייתה בהיקף רחב יותר מהתרחיש הגרוע ביותר של מתקפת טילים על ישראל

מלחמת טילים בליסטיים במבט היסטורי

מלחמת הטילים הבליסטיים הראשונה - והנרחבת ביותר עד כה - התנהלה בשלהי מלחמת העולם השנייה, בשנים 1944-1945, באמצעות טילי שיט (V-1) וטילים בליסטיים (V-2) שפיתחה גרמניה.

ה-V-2 היה טיל בליסטי על-קולי (מהירותו המרבית הגיעה לחמישה מאך), הטווח שלו היה 320 ק"מ, והוא נשא ראש נפץ במשקל 980 ק"ג (על בסיס הטיל הזה ייצרו הסובייטים מאוחר יותר את טילי הסקאד). את ה-V-2 ייצרו עשרות אלפי עובדי כפייה בתנאים מזוועיים. בסך הכול ייצרו הגרמנים 5,200 טילים וירו כ-3,170 מהם. כ-1,660 טילים נורו על אנטוורפן, וכ-1,400 טילים נורו על לונדון. זמן המעוף של הטיל היה כשלוש דקות.

ה-V-1 היה טיל שיט בעל טווח של 250 ק"מ וראש נפץ במשקל של 850 ק"ג. מהירות השיוט שלו הייתה 640 קמ"ש. ל-V-1 היה טייס אוטומטי. כשהגיע הטיל למרחק שנקבע לו מראש הופסקה הספקת הדלק למנוע, והטיל צנח לקרקע והתפוצץ.

הגרמנים ייצרו כ-30 אלף טילי V-1, ומהם נורו על בריטניה כ-10,000 טילים. 2,420 מהם פגעו בלונדון והרגו 6,180 בני אדם. שיעור הפגיעה במטרות היה כ-25%. הטילים האחרים הופלו באמצעות מטוסי קרב או נפלו בדרך בגלל תקלות טכניות. עלות הייצור של ה-V-1 הייתה כ-4% מעלות הייצור של טיל ה-V-2.

מלחמת הטילים שניהלו הגרמנים נגד אנטוורפן ונגד לונדון הייתה בהיקף רחב יותר מהתרחיש הגרוע ביותר של מתקפת טילים על ישראל. בלונדון פגעו 3,820 ראשי נפץ (שמשקל כל אחד מהם קרוב לטון) של ה-V-1 ושל ה-V-2. אלה ראשי נפץ כבדים בהרבה מראשי הנפץ של הרקטות שפגעו בצפון ישראל במלחמת לבנון השנייה ובמלחמת המפרץ הראשונה.

כאמור, ה-V-1 וה-V-2 קטלו בלונדון אלפי בני אדם, אך שני כלי הנשק החדשניים האלה

עלולים לשנות כליל את תמונת האימונים על ישראל. הנציג המובהק של הדור הזה הוא הטיל הבליסטי הרוסי SS-26. הטיל הזה הוא מבצעי מאז 2006, הטווח שלו הוא 280 ק"מ, והוא מצויד במערכת הנחיה אינרציאלית, במערכת ניווט לוויינית GLNASS (המקבילה הרוסית של ה-GPS), בראש ביות אלקטרו-אופטי, וניתן לצייד אותו במגוון של ראשי נפץ, ובהם ראשי נפץ חודרי ביצורים, דלק-אוויר ואלקטרו-מגנטיים לשיבוש מערכות אלקטרוניות. המשקל של ראשי הנפץ נע בין 480 ק"ג ל-700 ק"ג. ה-CEP של הטיל נע בין 5 ל-7 מטר. במילים אחרות, הטיל הזה מסוגל לפגוע במדויק כמעט בכל מטרה.

בגרסת היצוא של הטיל אין ראש ביות, והדיוק של הטיל הוא 30-70 מטר. לטיל בליסטי מדויק יש משמעות צבאית מרחיקת לכת. טיל כזה יהיה איום על מתקנים צבאיים - שדות תעופה וימ"חים - ועל מתקנים אזרחיים אסטרטגיים כמו תחנות כוח. לטילים בליסטים טקטיים מדויקים יכולה להיות השפעה גם על שדה הקרב היבשתי: הם

איום הטילים אין משמעו שצבאות היבשה של האויב חדלו לאיים על ישראל. הצבאות האלה מוסיפים להיות איום מרכזי כל עוד הם קיימים

יכולים לפגוע בצומתי תקשורת, במפקדות, בריכוזי כוחות, בגשרים וכו'.

המענה האופטימלי לדור החדש של הטילים הבליסטיים הוא שילוב של האמצעים הבאים:

- הרתעה. זהו אמצעי מרכזי למניעת מתקפות של טילים בליסטיים. צריך ליצור מצב שבו יהיה ברור כי מי שיתקוף את ישראל בטילים בליסטיים מסכן את קיומן של תשתיותיו החיוניות. מטוס F-16 של חיל האוויר יכול לשאת תשע פצצות מדויקות שכל אחת מהן שוקלת טון (ובסך הכול פי תשעה ממשקל ראש נפץ של טיל סקאד) ולשגר אותן בדיוק רב. במילים אחרות, מטוס קרב שנושא חימוש מדויק יכול להסב בגיחת הפצצה אחת נזק גדול הרבה יותר מאשר טיל בליסטי. בעבר נדרשו עשרות גיחות של מטוסים שהיו חמושים בפצצות "טיפשות" לביצוע משימה שכיום יכול לבצע מטוס אחד שחמוש בפצצות "חכמות".
- יירוט באמצעות טילים נגד טילים.
- שיבוש הביות של הטיל באמצעים שונים כמו ערפל מלאכותי, הסוואות ודמייים.
- שדרוג המיגון הפסיבי - במיוחד של מתקנים חיוניים או מסוכנים.
- פיזור תשתיות על פני שטחים נרחבים יותר.

סיכום

אלה הן המסקנות העולות מהמאמר:

- יש הגזמה מסוימת בהצגת איום הטילים בשיח הציבורי. יש צורך להציג לציבור את האיום כמו שהוא, על כל היבטיו, כולל מגבלותיו.
- איום הטילים אין משמעו שצבאות היבשה של האויב חדלו לאיים על ישראל. הצבאות האלה מוסיפים להיות איום מרכזי כל עוד הם קיימים.
- הטענה שלפיה בעידן הטילים "השטח אינו חשוב" היא מופרכת ומסוכנת.
- איננו יודעים מה תהיה צורת המלחמה בעתיד. האמצעי הראשון נגד איום הטילים הוא ההרתעה. ירי טילים על תל-אביב אינו התרחיש האפשרי היחיד. בהחלט תיתכן הפעלת כוח יבשתי - ביוזמתנו או ביוזמת האויב. בכל אופן, צה"ל - על זרועותיו - צריך לפעול נגד איום הטילים הבליסטיים בצורה שהאויב אינו מצפה לה.

ואיבד את אמונו במשטר ובניצחון. מלחמת טילים שלישית התנהלה במלחמת המפרץ הראשונה ב-1991. 39 טילי אל-חוסיינ⁷ לא מדויקים (CEP של 2,000-3,000 מטר) נורו על ישראל וגרמו לנזק מועט, יחסית. שום אדם לא נהרג בישראל מפגיעת טיל אל-חוסיינ. אזרח אחד נהרג מטיל נ"מ פטריוט תועה שפגע בבניין מגורים.⁸

על ערב הסעודית נורו כמה עשרות טילי סקאד. אחד מהם פגע במבנה קל בבסיס של צבא ארה"ב שבו לנו חיילים אמריקנים והרג 28 מהם. למרות זאת, הנזק הכולל שגרמה מתקפת הטילים העיראקיים על ישראל ועל ערב הסעודית היה זניח. אם הירי על ישראל נועד לגרום אותה להתערבות במלחמה כדי לפרק את קואליציית המדינות שלחמו נגד עיראק, הרי המטרה הזאת לא הושגה. ואם הירי על ערב הסעודית נועד לשבש במשהו את פעולת בעלות הברית, הרי גם המטרה הזאת לא הושגה.

יש לציין כי בניגוד לטילים הלא מדויקים שירו העיראקים, שיגרו האמריקנים מאות טילי שיט מדויקים, יחסית, לעבר מטרות בעיראק.

במלחמת הטילים של 1991 היה חידוש משמעותי: באותה העת החלו שידוריה בארץ של רשת החדשות הבין-לאומית CNN במסגרת הטלוויזיה הרב-ערוצית. שידורי הרשת וכן כלי התקשורת האחרים הבליטו והעצימו בדיווחיהם את תוצאות פגיעת הטילים - הרבה מעבר לנזקים בפועל שהם גרמו.⁹ האינטרנט הוא אמצעי תקשורת חדש, שחלקו בהעברת מידע ודעות הולך וגדל במהירות. השפעתו על שדה הקרב העתידי היא סוגיה שעדיין טעונה מחקר מעמיק.

מלחמת הטילים - מבט לעתיד

סביר להניח שסד"כ הטילים הנוכחי בטכנולוגיה הנוכחית שלו יישאר עוד זמן רב - על איומיו ועל מגבלותיו - מסיבות כלכליות, מדיניות, ארגוניות ולוגיסטיות. עם זאת, קיים כבר דור חדש של טילים בליסטיים, שאם יגיעו למזרח התיכון,

איור המציג את דרך הפעולה של מערכת כיפת ברזל | ההתגוננות בפני טילים בליסטיים ורקטות כולל כמה נדבכים: הרתעה, יירוט באמצעות טילים נגד טילים, שיבוש הכיחות של הטיל, שדרוג המיגון הפסיבי ופיזור תשתיות על פני שטחים נרחבים
האיור באדיבות רפא"ל

- 6. קוריאנית - הבלתי מדויקת - של הטיל. אמיונות המידע בנוגע לשיאהב 3 היא מוגבלת.
- 7. טיל אל-חוסין הוא טיל סקאד שהטווח שלו הוא 300 ק"מ ל-600 ק"מ באמצעות הארכת המנוע הרקטי והקטנת משקלו של ראש הנפץ מ-700 ק"ג ל-150 ק"ג. השינוי הזה פגע גם במידת הדיוק של הטיל.
- 8. סוללות טילי הפטריוט שנפרסו בישראל במלחמת המפרץ הראשונה (1991) היו מדגם PAC-2 ונועדו ליירוט מטוסים ולא טילים. ייתכן שבכמה מקרים נפגעו דירות של תושבים ששהו בזמן הפגיעה מחוץ לערי מגוריהם.
- 9. לדוגמה, בוואדי ליד שכונה בחיפה נפל טיל וגרם לנזקים קלים בלבד: שמשות שבורות, תריסי פלסטיק מעוקמים וכו'. באחד העיתונים נכתב שהשכונה "נהרסה" מפגיעת הטיל.

- צה"ל חייב להתכונן לאפשרות שיהיה עליו לנהל תמרון קרקעי מאיים על יעדים חשובים לאויב, שכן זהו אמצעי חשוב נוסף להכריח את האויב להפסיק ירי של טילים בליסטיים על ישראל.
- צריך להביא בחשבון שהשקעת יתר בהגנה על מתקנים צבאיים מפני טילים בליסטיים תבוא על חשבון צרכים אחרים של הצבא.

הערות

1. המאמר הזה מבוסס על פרק הטילים הבליסטיים שבעבודת מחקר הנקראת "שדה הקרב העתידי - השפעת הטכנולוגיה על חשיבות השטח". העבודה נכתבה במסגרת מרכז בגין-סאדאת למחקרים אסטרטגיים שבאוניברסיטת בר-אילן.
2. דני חלוץ, **בגובה העיניים**, ידיעות ספרים, 2010, עמ' 399
3. US Army Engineers Corps, PDC - TR 06 08
4. אליעזר צ'יטה כהן, **השמיים אינם הגבול - סיפורו של חיל האוויר הישראלי**, ספריית מעריב, 1990, עמ' 449-458. צ'יטה היה מפקד בסיס רפידיים במלחמה. באופיר המריאו שני מטוסי פאנטום על דעת עצמם כחצי דקה לפני שהשדה הופצץ. הם הפילו 7 מתוך 28 המיגים שתקפו ונחתו בשדה שהופצץ.
5. בספרות הגלויה מוזכרות כמה גרסאות של סקאד D. על סקאד D מתוצרת צפון קוראיה נכתב שהוא אינו מדויק (CEP של 3,000 מטר), ואילו על סקאד D הרוסי נכתב שמדובר בטיל שמצויד בראש ביות מדויק ושה CEP שלו הוא 50 מטר בלבד. סביר להניח שלטורים ישנה הגרסה הצפון

הופיע בהוצאת **מערכות**

02432 .ד.צ.

ISSN 0464-2147

ניצחון זמני

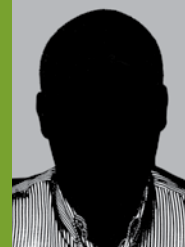
המהלכים
העיקריים
במבצע
"ברברוסה"

חיילים גרמנים מתכוננים להסתערות | כבר בשלב הפתיחה נאלצו הגרמנים להתמודד עם בעיה שעתידה הייתה ללוות אותם במשך כל מסע המלחמה במזרח: מחסור בשריון, או ליתר דיוק: מחסור בעוצבות משורינות

סא"ל (מיל') לב ניב
קצין מודיעין וחוקר צבאי

“ברברוסה” - שם הקוד לפלישה הגרמנית לבריה”מ ביוני 1941 - הייתה קרוב לוודאי המבצע הצבאי הגדול ביותר בהיסטוריה. בכל הזירות של המבצע הזה - הצפונית, המרכזית והדרומית - ניצחו הגרמנים בקרבות הגבול, אבל רק באחת מהן, הדרומית, הצליחו לנצח גם בקרב ההכרעה. זה לא הספיק להם כדי לנצח את המלחמה

בני מיכלסון ושל עדו הכט בגיליון הקודם. כאן יתוארו המהלכים העיקריים של הצדדים במסגרת מערכות הפתיחה של מבצע “ברברוסה” מ-22 ביוני ועד 30 בספטמבר 1941 - המועד שבו נפתחה מערכת ההמשך ל”ברברוסה” - מבצע “טייפון” (הקרב על מוסקבה). המלחמה נפתחה בשחר יום א', 22 ביוני 1941¹, בתקיפה של חיל

ערב 22 ביוני 1941 עמדו זה מול זה שני צבאות הגדולים בעולם: צבא גרמניה נמצא בעמדת זינוק לקראת המתקפה שמטרתה הייתה להשמיד את הצבא האדום, ואילו הצבא האדום היה בעיצומם של תהליכי התעצמות, רה”ארגון והתבצרות לקראת המתקפה, שהוא ידע בוודאות כי תבוא, אך הוא לא ידע מתי. בניית הכוחות וגיבוש התוכניות מתוארים בהרחבה במאמריהם של

טבלה 1: יחסי הכוחות בחזית בין צבא גרמניה לצבא האדום

מרכיבים	גרמניה		בריה”מ	
	מול בריה”מ	עתודות מטכ”ל	הדרג האסטרטגי הראשון מול גרמניה	עתודות בעומק ובאזורים אחרים
המספר הכולל של הדיוויזיות ²	123	24	166	142 ³ +303
דיוויזיות שריון	17	2	40	21
דיוויזיות ממוכנות וממונעות	13.5	1	20	11
דיוויזיות חי”ר (כולל חי”ר קל, הררי, מוצנח ⁴ ופרשים)	83.5	21	4,106 ⁴	110
אבטחה ונקוו”ד	9		אין נתונים	
מפקדות חזית, פיקודים מרחביים, קבוצות ארמיות	3		5	12
ארמיות	8	1	15	11
כוח אדם	3.3 מיליון (1)		כ-2.5 מיליון (ועוד כ-200 אלף בחיל הים) (2)	כ-3 מיליון
טנקים (ללא תותחי סער ומשחיתי טנקים)	3,430	250 בדיוויזיות עתודה 2 ו-5	10.5 אלף תקינים (מתוך 12.6 אלף)	8,200 תקינים (מתוך 10.4 אלף)
תותחים	7,200 (ללא מרגמות, נ”ט ונ”מ)		כ-16 אלף (ללא מרגמות, נ”ט ונ”מ)	22.4 אלף (25.7 אלף כולל תותחי החוף של חיל הים בזירה)
מטוסים	כ-2,770 מטוסי קרב וסיור (לפי נתונים אחרים - 2,000)		כ-7,600 תקינים (ועוד כ-1,000 תקינים מעתודת המטכ”ל בזירה) (5,700 צוותי אוויר בלבד)	21 אלף תקינים (מתוך כ-24.5 אלף)
כלי רכב אופניים	כ-600 אלף (כולל שריוניות סיור)		כ-142 אלף (ועוד כ-6,000 ביחידות חיל הים בזירה)	לגרמנים היו גם יותר מ-600 אלף סוסים

האוויר הגרמני - הלופטוואפה - על שדות תעופה ועל מטרות צבאיות אחרות בשטחה של בריה"מ. מהלכי המערכה האווירית מתוארים במאמר אחר בגיליון הזה. כאן אסתפק בקביעה שמכת הפתיחה של הגרמנים אומנם הייתה מוצלחת - רק ביום הראשון של המלחמה איבדו הסובייטים כ-1,200 מטוסים, מהם כ-800 על הקרקע - אך חיל האוויר הסובייטי לא שותק והצליח במהלך המערכה לפעול הן נגד כוחות היבשה הגרמניים והן נגד הלופטוואפה.

נראה כי בימים שקדמו ל-22 ביוני החדירו הגרמנים לבריה"מ חוליות חבלה מאגד ברנדנבורג וכן סוכנים וחבלנים מקרב מהגרים אנטי-סובייטים וכן הפעילו תאים אנטי-סובייטיים רדומים בשטח. כל אלה פגעו בקווי תקשורת בין המפקדות, ועם פרוץ המלחמה תקפו מפקדים ומתקנים מבודדים, הסירו שלטים להכוונת התנועה, חסמו צמתים, זרעו בהלה, הפיצו שמועות וכד' וכך פגעו במאמצי הסובייטים להתארגן ולהגיב בשעות הראשונות ואף בימים הראשונים של המלחמה.

לאחר מכת הפתיחה האווירית ולאחר הכנה ארטילרית קצרה, החלו שלוש קבוצות הארמיות (צפון, מרכז ודרום) לנוע לתוך שטח בריה"מ - כל קבוצה בגזרתה. כעבור כשבוע הצטרפו למערכה צבאות של מדינות ציר אחרות (רומניה, הונגריה⁶) וכן צבא פינלנד יחד עם

ארגון מחדש⁷ של כוחות השריון הגרמניים לאחר המערכה בצרפת יכול היה הוורמאכט להקצות שתי ארמיות שריון (שנקראו קבוצות פאנצר - Panzergruppen) רק לקבוצת הארמיות מרכז. לכל אחת משתי קבוצות הארמיות האחרות - הצפונית והדרומית - נאלצו להקצות רק קבוצת פאנצר אחת - מה שהגביל את יכולתן לבצע מהלכי לפיתה וכיתור עמוקים. אי לכך מהלכיהן של שתי קבוצות הארמיות האלה לא התבססו על הבקעות עמוקות ועל כיתור, אלא בעיקר על דחיקת הצבא האדום מזרחה ועל יצירת כיסי כיתור טקטיים לכל היותר (לפחות בשלבי המערכה הראשונים).

התגובה הסובייטית הייתה בשלב ראשון חלקית ומהוססת⁸, אך בהמשך כללה פקודות החלטיות למעבר למתקפה כדי להשמיד את הכוחות הפולשים ולהעביר את המלחמה לשטח האויב.⁹ אולם גם הפקודות החלטיות לא נתנו מענה ראוי למתקפה הגרמנית - בעיקר בגלל תמונת מצב לא נכונה במטכ"ל ובמפקדות החזיתות (קבוצות הארמיות) ואף ברמות הנמוכות יותר. לתמונה הלוקיה הזאת היו סיבות רבות: קשר לקוי בין המפקדות בכל הרמות, החשש למסור דיווחי אמת קשים - במיוחד למטכ"ל - הפחד לנקוט יוזמות, היערכות לקויה בשטח (למשל, יחידות רבות היו מרוחקות ממערכי החירום שלהן), הלם בקרב המפקדים.

התגובה הלוקיה הקלה על הגרמנים להשיג את הישגיהם הראשונים המרשימים.

מערכות הגבול (22 ביוני - 9 ביולי 1941)

הגזרה הצפונית של החזית: קבוצת הארמיות צפון נגד החזית הצפון-מערבית

קבוצת הארמיות צפון תקפה מפרוסיה המזרחית היישר לעבר הארצות הבלטיות - ליטא ולטביה. בראש קבוצת הארמיות צפון פעלה קבוצת השריות IV בפיקודו של גנרל אריך הפנר, והיו בה שני קורפוסים ממוכנים. בעוד שאחד הקורפוסים הסתבך בקרב שריון עם קורפוס ממוכן סובייטי (שכלל טנקי KV, שמרבית כלי הנ"ט של הגרמנים לא היו מסוגלים להבקיעו),¹⁰ הקורפוס השני המשיך בהתקדמות מהירה בלי שנתקל בהתנגדות של ממש או שעקף את מוקדים של התנגדות וכבר ב-26 ביוני הצליח להשתלט כמעט ללא קרב על שני גשרים על נהר הדבינה בעיר הלטבית דגוופילס (דונבורג בפי הגרמנים) ועל ראש גשר בגדה הצפונית. כעבור יומיים הגיעו גם הכוחות של הקורפוס הראשון אל הנהר בין דגוופילס לריגה וכבשו ראשי גשר בגדה הצפונית שלו.

כוחות מארמיה 18 איבטחו את האגף המערבי של קבוצת הפאנצר IV והקצו כוח משנה לכיבוש עיר הנמל ובסיס הצי החשוב ליאפאיה (ליבאו בפי הגרמנים) שלחוף הים הבלטי. ב-1 ביולי הם נכנסו כמעט ללא קרב לריגה בירת לטביה.

באותו השלב כבר התקדמו כוחות מקבוצת הפאנצר IV אל הגבול הסובייטי הישן (קו פסקוב-אוסטרוב-אוסטשקוב). ארמיה 16 נעה בדירוג מדרומם (ומצפון לנהר דבינה).

בימי המערכה הראשונים ניסתה מפקדת החזית הצפון-מערבית לארגן מהלך תגובה ולצאת להתקפת נגד באמצעות קורפוסים ממוכנים שבמרחב. ההתקפה החלה בערב 23 ביוני, אך בפועל הגיעו

התקפות הנהגד הסובייטיות נחלו בדרך כלל כישלון חרוץ, והעוצבות הסובייטיות איבדו כ-90% מהטנקים שעימן יצאו להתקפה

הכוח הגרמני הקטן שהיה ערוך בצפון פינלנד ובצפון נורווגיה. המאמץ העיקרי של הוורמאכט היה מצפון לביצות הפריפיאט, שם פעלו שתיים מתוך שלוש קבוצות הארמיות. יעדה של החזקה מבין השתיים - קבוצת הארמיות המרכזית - היה מוסקבה. על קבוצת הארמיות הזאת פיקד פלדמרשל פדור פון בוק.

היעד המערכתי הראשון והחשוב ביותר של הגרמנים שנקבע בפקודת "ברברוסה" היה להשמיד את הצבא האדום ממערב לנהרות הדנייפר והדבינה המערבית. השיטה שנקבעה הייתה ביצוע מהלכי שריון עמוקים, כיתור כוחות סובייטיים גדולים ככל הניתן וחיסול כיסי הכיתור בהמשך באמצעות עוצבות חי"ר ובסיוע חיל האוויר, בעוד השריון ממשיך קדימה לקראת הכיתור הבא.

ההנחה הייתה שממזרח לקו הנהרות הגדולים ינהלו שלוש קבוצות הארמיות בעיקר קרבות רדיפה בדרך ליעדי המערכה האולטימטיביים: לנינגרד בצפון, מוסקבה במרכז ואגן הדונייץ והקווקז בדרום. הקו הסופי שאליו חתרו הגרמנים היה וולגה-דון - בעומק של 1,500-2,000 ק"מ.

אולם כבר בשלב הפתיחה נאלצו הגרמנים להתמודד עם בעיה שעתידה הייתה ללוות אותם במשך כל מסע המלחמה במזרח: מחסור בשריון, או ליתר דיוק: מחסור בעוצבות משורינות. בעקבות

טבלה 2 - הכוחות היריבים

מרכיב	קבוצת הארמיות צפון		החזית הצפון-מערבית ¹¹	
	כמות	הערות	כמות	הערות
ארמיות	3 (16, 18 וקבוצת הפאנצר IV)	קבוצת פאנצר היא שוות ערך לארמיה	3 (8 ו-11 בדרג הראשון, 27 בדרג השני)	
מפקדות קורפוס	7	ועוד קורפוס אחד (L) - עתודת המטכ"ל	9	קורפוס צנחנים הוא שווה ערך לדיוויזיה ולכן נכלל במניין הדיוויזיות
קורפוסים ממוכנים ¹²	2 (LVI, XXXXI)		2 (12, 3)	
קורפוס חי"ר	5 (XXVI, XXXVIII) (II, I, X)		7 (10, 11, 16, 22, 24, 65)	מפקדת קורפוס 65 הייתה ללא דיוויזיות
דיוויזיות	31	מהן 2 דיוויזיות (1 - SS) עתודת המטכ"ל לקבוצת הארמיות צפון	26.5	חצי הדיוויזיה הייתה חטיבת חי"ר עצמאית
דיוויזיות חי"ר	22	מהן 3 בעתודה של קבוצת הארמיות	20.5	כולל קורפוס מוצנח שהוא שווה ערך לדיוויזיית חי"ר
ממוכנות/ממונעות	3 (3, 36, "T"/SS)		2 (202, 84)	
שריון (פאנצר)	3 (1, 6, 8)		4 (2, 5, 23, 28)	
אבטחה ומשטרה	3		אין נתונים	
טנקים	630	1. מיעוטם מסוג III ו-IV 2. יש להוסיף למספר הזה כ-1,000 טנקים של קבוצת הפאנצר III (מקבוצת הארמיות מרכז) שפעלה נגד האגף הדרומי של החזית הצפון-מערבית (ארמיה 11)	כ-1,500 (מהם כ-130 מהדגמים KV ו-T-34)	לפי גלנץ - כ-1,400: קורפוס 12 - 390 טנקים, קורפוס 3 - 703 טנקים
מטוסים	430	קרב בלבד לפי נתונים אחרים - 679	1,078 תקינים מתוך 1,262	קרב בלבד
כוח אדם	כ-700 אלף		כ-370 אלף	לא כולל הצי הבלטי

של קבוצת הארמיות צפון.

לקראת 6 ביולי הסתיימו אפוא מערכות הגבול בגזרה הצפונית. הגרמנים תקפו במפתיע, עוד לפני שהסובייטים גייסו את המילואים שלהם, הביסו את החזית הצפון-מערבית, פרצו את "קו סטלין", התקדמו 450 ק"מ מעבר לגבול, כבשו את רוב שטחן של הרפובליקות הבלטיות וצרו על טאלין, בירת אסטוניה, שהייתה אחד מבסיסי הצי הסובייטיים החשובים שבמרחב הבלטי.¹⁵

עד 6 ביולי איבדה החזית הצפון-מערבית יותר מ-1,000 טנקים, 4,000 תותחים ומגרמות ויותר מ-1,000 מטוסי קרב. אבדותיה בכוח אדם הסתכמו ב-75.3 אלף הרוגים ושבוים ו-13.3 אלף פצועים.

חמור מכך: כוחות החזית לא הצליחו לייצב קו הגנה כלשהו בעומק ובכך חשפו את עורפו של הפיקוד המרחבי של לנינגרד, שנקרא אז החזית הצפונית, ואשר מרבית כוחותיו נלחמו בפנינים. אלה נכנסו למלחמה לצד הגרמנים ב-26 ביוני, וב-30 ביוני פתחו במתקפה לעבר לנינגרד (ראו בהמשך).

לשדה הקרב רק כ-100 מתוך 300 הטנקים של כל אחת משלוש הדיוויזיות שהצליחה מפקדת החזית לרכז.¹³ התקפות הנגד נחלו כישלון חרוץ פרט למקרה שהוזכר לעיל, והעוצבות הסובייטיות איבדו כ-90% מהטנקים שעימן יצאו להתקפה.¹⁴ תגובת הפיקוד העליון הסובייטי הייתה להדיח את מפקד החזית ולהחליפו במפקד ארמיה 8 ולמנות את גנרל ניקולאי וטוטיין (סגן הרמטכ"ל וראש אגף המבצעים) לרמ"ט של מפקדת החזית. אולם בצעדים האלה לא הייתה תועלת של ממש, והגרמנים המשיכו בהתקדמותם.

- קורפוס XLI כבש ב-4 ביולי את אוסטרוב וב-8 ביולי את פסקוב. בכך התגבר על מה שכונה "קו סטלין" ונכנס למחוז לנינגרד.
- מדרום לו כבש קורפוס LVI את העיר רזקנה במזרח לטביה (3 ביולי), אך הסתבך בשטח בוצי ונאלץ להעביר אחת מהדיוויזיות הממוכנות שלו לקורפוס שכן.
- ארמיה 18 המשיכה לדחוק אחרוני את ארמיה 8 הסובייטית, ואילו ארמיה 16 סייעה לקורפוס LVI ואיבטחה את האגף הימני

הגזרה המרכזית של החזית: קבוצת הארמיות מרכז נגד החזית המערבית

טבלה 3: הכוחות היריבים

החזית המערבית		קבוצת הארמיות מרכז		מרכיב
הערות	כמות	הערות	כמות	
ארמיה 13 הייתה מורכבת ממפקדה בלבד	4 (13, 10, 4, 3)	1. שתי ארמיות שדה (4 ו-9) ושתי קבוצות פאנצר (III, II) 2. ארמיה נוספת, מס' 2 - העתודה של הפיקוד העליון (OKH) - הצטרפה לחימה רק בתחילת יולי.	4 (III, II, 9, 4)	ארמיות וקבוצות פאנצר
	16	מהם קורפוס אחד בעתודה של קבוצת הארמיות ו-2 קורפוסים בעתודה של הפיקוד העליון לגזרה	18	המספר הכולל של הקורפוסים
כולל קורפוס פרשים	10		13	קורפוס חי"ר
	6 (17, 13, 14, 11, 6) (20)		5 (LVII, XXXIX), (XLVII, XLVI) (XXIV)	קורפוסים ממוכנים
	45	כולל עתודת הפיקוד העליון גזרה	57.5	סך כל הדיוויזיות
כולל 2 דיוויזיות פרשים וקורפוס מוצנח (שהיה שווה ערך לדיוויזיה)	27	1. מהן אחת פרשים ו-7 בעתודה 2. ועוד דיוויזיית חרמ"ש עצמאית "גרמניה הגדולה"	39	דיוויזיות חי"ר, פרשים וצנחנים
	12		9	דיוויזיות שריון
	6	חצי הדיוויזיה הייתה חטיבה ממוכנת עצמאית LEHR 900 - בעתודה	6.5	דיוויזיות ממוכנות וממונעות
	אין נתונים		3	דיוויזיות אבטחה
	672 אלף		820 אלף	כוח אדם
מהם קצת פחות מ-400 KV T-34	16,240	בפועל היו בימים הראשונים פחות טנקים, שכן קבוצת הפאנצר III (כ-1,000 טנקים) פעלה נגד החזית הצפון-מערבית	1,968	טנקים
מהם 1,540 שמישים	1,770		1,500	מטוסים

ההיערכות הסובייטית

החזית), כוחות אוויר ועוד. בדרום החזית - באגן הפריפיאט ובנהר הפריפיאט - הייתה ערוכה שייטת של חיל הים ובה כמה ספינות נהר כמושות. כוח האדם של השייטת הזאת מנה כ-2,500 אנשים.

המהלכים הראשונים

גם בגזרה המרכזית נפתחה המלחמה ב-22 ביוני, קצת אחרי 4 לפנות בוקר. בחלק מהגזרות החלה הפלישה אחרי הכנה ארטילרית קצרה ובגזרות אחרות - ללא אש מכינה, אולם בכל הגזרות הייתה הכנה אווירית מסיבית נגד שדות תעופה ונגד יעדים צבאיים אחרים. התקיפה האווירית הצליחה מעבר למצופה: הושמדו 738 מטוסים (כ-530 מהם על הקרקע) - כמחצית מהסד"כ האווירי של החזית.¹⁷ קבוצת הפאנצר III בפיקודו של גנרל-אוברסט הרמן הות (שבשלב הראשון של המלחמה הייתה תחת פיקודה של ארמיית שדה 9) פרצה משטחי היערכותה באזור סובאלקי דרך אליטוס לעבר בירת ליטא וילנה. מטרתה הייתה לפנות משם דרום-מזרחה כדי לסגור

כוחות החזית המערבית היו ערוכים ברובם במה שכונה "בליטת ביאליסטוק" - שם פונה קו הגבול הבינ-לאומי בקשת רחבה מערבה ונכנס לשטח שבשליטת הגרמנים. במרחב הזה היו ערוכות מצפון לדרום: ארמיה 3 ובה שלוש דיוויזיות חי"ר, קורפוס ממוכן 11 שכלל שתי דיוויזיות שריון ודיוויזיה ממונעת (ובהן 240 טנקים, מהם 30 חדישים); ארמיה 10 שכללה שש דיוויזיות חי"ר ושתי דיוויזיות פרשים; הקורפוסים הממוכנים 6 ו-13, ובהם ארבע דיוויזיות שריון ושתי דיוויזיות ממונעות (שכללו כ-1,320 טנקים, מהם כ-350 חדישים, כולם בקורפוס 6) וארמיה 3, ובה ארבע דיוויזיות חי"ר וקורפוס ממוכן 14, שכלל שתי דיוויזיות שריון ודיוויזיה ממונעת (ובהן 520 טנקים - כולם מדגמים ישנים).

בדרג השני ובעתודת החזית הייתה מפקדת ארמיה 13, וכן היו בהם כוחות חי"ר וצנחנים ושני קורפוסים ממוכנים (בהקמה) - 17 ו-20 ובהם בסך הכול כ-120 טנקים. נוסף על כך כללו כוחות החזית יחידות סיוע עצמאיות (שהיו תחת פיקוד הארמיות ומפקדת

את החלק הצפוני של טבעת הכיתור באזור מינסק, בירת ביילורוסיה (את החלק הדרומי של הטבעת צריכה הייתה לסגור קבוצת הפאנצ'ר II בפיקודו של "אבי השריון" הגרמני, גנרל-אוברסט היינץ גודריאן). כוחות של קבוצת הפאנצ'ר III כבשו את וילנה כבר ב-24 ביוני וב-28 ביוני פרצו לתוך מינסק.

מדרום לקבוצת הפאנצ'ר III התקדמו כוחותיה של ארמיית שדה 9 דרך משמרות הגבול של ארמיה 3 הסובייטית והמשיכו בכיוון גרודנו-ביאליסטוק. מטרתם הייתה לפגוש באזור שבין הנהרות ניימן ונארב שממערב לוולקוויסק כוחות מארמיה 4 שתקפה בכיוון צפון-מזרח משטחי היערכותה שממזרח לוורשה ובכך לסגור כיס כיתור ובו מרבית כוחותיהן של ארמיות 3 ו-10 הסובייטיות.

תחת פיקודה של ארמיה 4 פעלה קבוצת הפאנצ'ר II שאמורה הייתה לנוע מהר ככל האפשר לעבר מינסק מדרום-מערב ולסגור את החלק הדרומי של טבעת הכיתור.

טבעת הכיתור נסגרה בין 28 ל-30 ביוני, וכיס מינסק חוסל סופית ב-8 ביולי. במקביל לסגירת טבעת הכיתור של מינסק המשיכו כוחותיהן של שתי קבוצות הפאנצ'ר להתקדם מזרחה כדי להגיע במהירות אל הנהרות דניפר ודבינה, לכבוש את ה"משולש" ויטבסק-אורשה-סמולנסק (שכונה "שערי מוסקבה"), לתפוס

גם בגזרת הדרום הייתה התגובה הסובייטית מבולבלת ומלאת סתירות. מפקדת החזית חששה לנקוט צעדים כלשהם בלי הוראה או אישור מהמטכ"ל

ראשי גשר בנקודות רבות ככל האפשר ובכך למנוע את נסיגתם של יתר הכוחות הסובייטיים מביילורוסיה מזרחה וליצור מצב שבו ניתן יהיה להמשיך להתקדם לעבר מוסקבה.

ארמיות השדה 9 ו-4, שהיו מבוססות על כוחות חי"ר, נעו בינתיים בכבדות מזרחה. תפקידיהן היו רבים וקשים: "לחתום" סופית את טבעות הכיתור הראשונה (סביב ביאליסטוק) והשנייה (סביב מינסק) ולטהר את הכיסים, ליצור רצף קרקעי בין לבין קבוצות הפאנצ'ר ובין קבוצות הפאנצ'ר, לאבטח את אגפי קבוצת הארמיות, בעיקר מכיוון ביצות פריפיאט, להילחם בכוחות סובייטיים קטנים יותר בשטח אשר עדיין לא הניחו את נשקם וניסו לחבור אל מערכיהם במזרח, לאבטח צירי תנועה ועוד.

התגובה הסובייטית

בפיקוד המערבי המיוחד (שהפך עם פרוץ הקרבות לחזית המערבית) היו ההפתעה וההלם גדולים עוד יותר מאשר אצל שכניו מצפון ומדרום. היו לכך כמה סיבות:

- מפקד הפיקוד המערבי (גנרל דמיטרי פבלוב) האמין יותר מעמיתיו בפיקודים השכנים שהמלחמה עוד רחוקה ולא נקט אפילו צעדים צנועים שלא היו מעוררים עליו את חמת סטלין

(שאסר לנקוט "צעדים פרובוקטיביים" שעלולים היו "להרגיז" את הגרמנים ולגרום להם לחשוב שפני בריה"מ למלחמה).

- בכל מקרה מפקדת הפיקוד סברה שהמאמץ הגרמני העיקרי אינו צפוי בגזרתה.¹⁸
- ההיערכות הסובייטית בגזרת החזית הייתה לא טובה ונגזרה כנראה מהתשתית של מחנות הקבע ומההנחיה המדינית להיערך בהגנה קדומנית.¹⁹
- פעולות החבלה של החוליות הגרמניות (שחדרו לשטחה של בריה"מ בימים שלפני המלחמה) ושל גורמים אנטי סובייטיים "רדומים" הצליחו כנראה לנתק את התקשורת בין המפקדות הסובייטיות ובמיוחד בין הארמיות למפקדת החזית ובין זו למטכ"ל.

בהיעדר קשר עם הכוחות שבבליטת ביאליסטוק, ובמיוחד עם ארמיה 3, שיגר מפקד הפיקוד לאזור את סגנו, גנרל בולדין. זה ניסה לארגן מהלומת-נגד והקים איגוד כוחות זמני שכלל את קורפוס ממוכן 6 מארמיה 10 (יותר מ-1,000 טנקים "על הנייר") וקורפוס פרשים 6 (שכלל שתי דיוויזיות פרשים). ב-24 וב-25 ביוני תקף הכוח מדרום (מכיוון ביאליסטוק) לצפון, לעבר גרודנו. אל ההתקפה הצטרף בנפרד, ללא תיאום, גם הקורפוס הממוכן 11 (מארמיה 3) אשר תקף בכיוון גרודנו ממזרח. אולם הגרמנים גילו את תנועת הכוחות בעוד מועד ותקפו אותם במרוכז מהאוויר - ובמיוחד את המערכים העורפיים שלהם. התוקפים עצמם נתקלו במערכים של ארטילריית נ"ט גרמנית, ספגו אבדות כבדות, ושאריותיהם נסוגו והתפזרו במרחב בחוסר סדר. מפקד הקורפוס הממוכן 6, גנרל חצקילביץ', נהרג בקרב.

ברמה המקומית (ארמיה 4 בדרום גזרת החזית) ניסו הסובייטים לתקוף נגד כבר ב-23 ביוני באמצעות הקורפוס הממוכן 14 וקורפוס החי"ר 28. את ההתקפה הזאת הדפו כוחות מקבוצת הפאנצ'ר II (הקורפוסים XXIV ו-XLVII), ולאחר מכן המשיכו הכוחות הניידים הגרמניים להתקדם צפון-מזרחה לעבר מינסק.

נוכח כישלונה של מהלומת-הנגד העיקרית פקדה מפקדת הפיקוד על ארמיות 3 ו-10 להתחיל לסגת מזרחה, אולם הגרמנים הצליחו לקראת 1 ביולי לסגור סופית את טבעת הכיתור ובכך השלימו את כיתורן של שתי ארמיות סובייטיות.

ב-29 ביוני הודח מפקד החזית מתפקידו²⁰ ולמחרת נעצר יחד עם הצמרת של מפקדת החזית (הרמ"ט וקצין הקשר). כולם נשפטו בעוון "בגידה" ו"פחדנות" והוצאו להורג ב-22 ביולי. יחד עימם הוצאו להורג גם מפקד ארמיה 4, מפקד הקורפוס הממוכן 14 ומפקד הארטילריה של החזית (הם נעצרו ב-8 ביולי).²¹

למפקדה החדשה של החזית לא נותר אלא לקלוט את ארמיות העתודה (הדרג האסטרטגי השני) שהחלו לזרום מהעורף, לקלוט את הכוחות שהצליחו להיחלץ מכיסי הכיתור או לסגת בזמן מפני הגרמנים, לנסות להשוות את הגרמנים - בעיקר באמצעות התקפות-נגד ברמות השונות.

התקפות-הנגד וקווי ההגנה החפוזים שניסו הסובייטים להקים נועדו לבלום את הכוחות הניידים של הגרמנים - הקורפוסים הממוכנים של קבוצת הפאנצ'ר II ו-III שמהירו להקים ראשי גשר

בשל קוצר זמן, חוסר הניסיון של חלק מהמפקדים ומקציני המטה הן בקורפוסים והן במפקדת הארמיה והצבת מטרות לא ריאליות לקורפוסים (משימות עמוקות מדי והחלטיות מדי, חסרות כל גמישות).

כישלון מהלומת־הנגד של הכוח הסובייטי והצלחת הגרמנים לצלוח בר־זמנית כמעט את הדנייפר (ב־10 ביוני באמצעות כוחות מקבוצת הפאנצר II) ואת הדבינה (ב־6 ביוני באמצעות כוחות מקבוצת הפאנצר III) היו פתיח לאחת המערכות המכריעות של "ברברוסה" - מערכת סמולנסק.

קרבות הגבול של החזית המערבית נגד קבוצת ארמיות מרכז - סיכום

בתוך קצת יותר משבועיים הצליחה קבוצת הארמיות מרכז להתקדם כ־600 ק"מ ולכבוש את כל ביילורוסיה. בקרבות האלה איבדה החזית המערבית 341 אלף חיילים (הרוגים, שבויים ונעדרים), ועוד כ־75 אלף חיילים נפצעו. גם אבדותיה החומריות של החזית המערבית היו כבדות: כ־4,800 טנקים, כ־9,500 תותחים ומרגמות וכ־1,780 מטוסים. למעשה, החזית המערבית בהרכבה המקורי פסקה מלהתקיים ונבנתה מחדש תוך כדי הלחימה באמצעות ארמיות מהעתודה האסטרטגית (הדרג האסטרטגי השני). אלה קלטו את שרידי הכוחות שהצליחו לסגת.

הגזרה הדרומית של החזית: קבוצת הארמיות דרום נגד החזית הדרום־מערבית

המאמץ העיקרי של קבוצת הארמיות דרום על פי תוכנית "ברברוסה" היה להבקיע בצפון גזרתה את המערכים הסובייטיים מדרום לאגן של נהר הפריפיאט (שהגן על אגפה הצפוני), לנוע במהירות אל נהר הדנייפר, לתפוס ראשי גשר בגדה המזרחית שלו, לפנות דרומה ולחבור למאמץ המשני, שהיה אמור לצאת מרומניה, לנוע לאורך החוף הצפוני של הים השחור ולכבוש את חצי האי קרים. חבירת שני המאמצים נועדה לכתר את כל הכוחות הסובייטיים שממערב לדנייפר.²⁸ בהמשך אמורה הייתה קבוצת הארמיות להמשיך מזרחה, לכבוש את אזוריה התעשייתיים והעשירים במחצבים של אוקראינה ולהתקדם עד "שערי הקווקז" (העיר רוסטוב) והנהר דון. כמו כן צוינה האפשרות לחבור לקבוצת הארמיות מרכז אי שם מצפון לקו קייב-חרקוב.²⁹

את המאמץ העיקרי שבצפון הגזרה אמורות היו לבצע ארמיית שדה 6 וקבוצת הפאנצר I. אבטחת המאמץ הזה מדרום הוטלה על ארמיית שדה 17. המאמץ המשני מרומניה הוטל על ארמיית שדה 11 בסיוע כוחות רומניים.

מתמונת ההיערכות והצירים בשטח עולה שהמאמץ העיקרי של הגרמנים כוון נגד מרכזה ודרומה של גזרת ארמיה 5 הסובייטית ובתפר בינה לבין שכנתה מדרום (ארמיה 6). מאמץ התמיכה והאבטחה (של ארמיית שדה 17 הגרמנית) כוון בעיקר נגד ארמיה 6 הסובייטית וחלקית גם נגד ארמיה 26. מאמץ המשנה (ארמיית שדה 11 והכוחות הרומניים) כוון נגד הפיקוד המרחבי של אודסה (החזית הדרומית, ראו בהמשך).

מעברם האחר של הנהרות דנייפר ודבינה בדרך ל"שערי מוסקבה". בהקשר הזה ראוי לציון מיוחד מהלומת־נגד מקדימה²² שהנחיתו הקורפוסים 5 ו־7 של ארמיה 20. ארמיה 20, יחד עם עוד שתי ארמיות (21 ו־22),²³ כולן מעתודת המטכ"ל, הייתה אמורה להגן על מרחב ההגנה החדש של החזית המערבית: נהרות דבינה המערבית והדנייפר, ובמיוחד על "שערי מוסקבה" (מרחב ויטבסק-אורשה-סמולנסק).

קו ההגנה שנקבע לארמיה 20 השתרע מהיישוב בשנקוביצי שעל הדבינה המערבית דרך אורשה (הנקודה שבה הדנייפר פונה דרומה) ועד העיר שקלוב שעל הדנייפר. במילים אחרות: הארמיה הזאת אמורה הייתה לחסום את "שערי מוסקבה". בעורפה הלכה וצברה כוחות ארמיה 19 (הדרג שני של החזית המערבית המתחדשת) בפיקודו של מי שעתיד היה להפוך לאחד המצביאים הסובייטים המפורסמים של מלחמת העולם השנייה - איוואן קונייב.

הפקודות לארמיה 20 היו להחזיק בקו ההגנה שנקבע לה ולאחר מכן, בבוקר 6 ביולי, לפתוח בהתקפה שמטרתה היא להשמיד את כוחות האויב סביב העיר לפל (Lepel).

ב־6 ביולי כללה הארמיה 6 דיוויזיות חי"ר ושני קורפוסים ממוכנים (5 ו־7). כל קורפוס ממוכן כלל שתי דיוויזיות שריון ודיוויזיה

יש לזכור ששני הצבאות - חוץ מאשר מרכיביהם הממונעים - נעו ברגל, ולכן לא יכלו הגרמנים לנהל מרדף צמוד אחר הסובייטים הנסוגים

ממונעת, ובסך הכול יותר מ־130 אלף חיילים, יותר מ־1,000 טנקים,²⁴ 1,500 קני ארטילריה (ובהם יותר מ־600 מרגמות ו־500 תותחי נ"ט²⁵).

מול ארמיה 20 ניצבו בעיקר כוחות מקבוצת הפאנצר III (שתי דיוויזיות שריון 7 ו־20 - ודיוויזיה ממוכנת 18) וייתכן שגם כוחות חי"ר (מארמיה 9) וכן עוד אלמנטים משלוש דיוויזיות השריון של קבוצת הפאנצר II (12, 17 ו־18). בסך הכול נראה שהכוח הגרמני מנה 3-4 דיוויזיות שריון ו־1-2 דיוויזיות ממוכנות, ובהן כ־100 אלף חיילים, כ־500 טנקים וכ־600 תותחים (לרבות 300 תותחי נ"ט²⁶ ו־50 מ"מ).

הכוחות של ארמיה 20, חוץ מאשר קורפוס 5²⁷, היו חסרי כל ניסיון קרבי, ואילו העוצבות הגרמניות היו מנוסות מאוד ומעודדות מהניצחונות הגדולים שנחלו עד לאותו השלב. המהלך הסובייטי (שלא יפורט כאן בשל קוצר היריעה) נחל כישלון חרוץ - בעיקר משום שזכה לסיוע ארטילרי ואווירי מוגבל מאוד, ואילו הגרמנים שלטו באוויר ויכלו לתקוף את השריון הסובייטי כמעט באין מפריע. סיבות נוספות לכישלון של הסובייטים: נוהל קרב לקוי

טבלה 4: הכוחות היריבים

מרכיב		קבוצת הארמיות דרום (רק החלק הצפוני) (פילדמרשל גרד פון רונדשטט)		החזית הדרום-מערבית (גנרל מיכאיל קירפונוס)	
ממות	הערות	ממות	הערות	ממות	הערות
3 (6, 17, קבוצת הפאנצר I)	קבוצת הפאנצר I (שוות ערך לארמיה)	4	מספרי הארמיות: 5, 6, 12, 26		
		20	16 ב-4 ארמיות ו-4 קורפוסים עצמאיים		
		12	כולל קורפוס אחד (2 דיוויזיות) של פרשים		
3 (III, XLVIII, XIV)		8	מספרי הקורפוסים: 4, 8, 9, 15, 16, 19, 24, 22		
32.5	בסך הכול היו בקבוצת הארמיות דרום 41.5 דיוויזיות. 9 מהן (כולן חי"ר) היו בארמיה 11 שפעלה משטח רומניה	3059			
22	דיוויזיות חי"ר/קל/הררי/פרשים/צנחנים	35	32 דיוויזיות חי"ר, 2 דיוויזיות פרשים, דיוויזיית צנחנים (שכונתה קורפוס צנחנים)		
3.5	דיוויזיות ממוכנות/ממונעות	8	חצי הדיוויזיה היא החטיבה הממוכנת LSSAH (Leibstandarte SS Adolf Hitler)		
5	דיוויזיות שריון	16	מס' 9, 11, 13, 14, 16		
2	דיוויזיות אבטחה		אין נתונים		
797 אלף	כוח אדם	907 אלף ³¹			
כ-730	טנקים	5,465	1. מהם כ-675 חמושים בתותחים ועוד כ-100 תותחי סער/משחיתי טנקים, ככל הנראה כולם בארמיה 17		מהם 4,545 שמישים וחמושים בתותחים
כ-600 (הצי האווירי מס' 4)	מטוסים	כ-2,000	כמחציתם ברומניה		מתוכם כ-1,700 שמישים
כ-10,500	תותחים ומרגמות	כ-17 אלף	כולל מרגמות ותותחי נ"ט, אך ללא נ"מ		כ-5,500 תותחי שדה, בינוניים וכבדים, 2,270 תותחי נ"ט 45 מ"מ, כ-7,000 מרגמות (מהן כ-4,500 בקוטר 50 מ"מ), כ-2,200 תותחי נ"מ
	כלי רכב	אין נתונים			מהם כ-34,500 משאיות
	טרקטורים וגוררים	אין נתונים			כ-8,100
	סוסים	אין נתונים			כ-75 אלף

טבלה 5: המכנה של קבוצת הפאנצר I בפקודו של גנרל אוברסט אוולד פון קלייסט

קורפוסים	דיוויזיות
ממוכן XIV	ויקינג - ממוכנת (של ה-SS) 9 ו-16 שריון
ממוכן III	14 - שריון 44 ו-298 חי"ר
(רגיל/חי"ר) XXIX	111 חי"ר ו-299
ממוכן XLVIII	11 - שריון 57 ו-75 חי"ר
העתודות של קבוצת הפאנצר	16 ו-25 - ממוכנות 13 - שריון חטיבה ממוכנת עצמאית LSSAH (של ה-SS)

כוחות השריון היריבים

בסך הכול כללה קבוצת הפאנצר I 728 טנקים, מהם 674 טנקים מצוידים בתותחים.

טבלה 6: המכנה והעוצמה של הקורפוסים הממוכנים של החזית הדרום-מערבית (בסוגריים: מספר הטנקיים החדשים מדגם KV ו-T-34)

מספרו של הקורפוס (בסוגריים: כפיפותו)	מפקד	דיוויזיות כפופות	סה"כ טנקים
4 (ארמיה 6)	וולסוב	32,8 - שריון 81 - ממונעת	1,000-900 (416)
8 (ארמיה 26)	ריאבישב	34,12 - שריון 7 - ממונעת	858 (171)
9 (ארמיה 5)	רוקוסובסקי	35,20 - שריון 131 - ממונעת	300
15 (חזית)	קרפזו	37,10 - שריון 212 - ממונעת	733 (131)
19 (חזית)	פקלנקו	43,40 - שריון 213 - ממונעת	450 (11)
16 (ארמיה 12)	סוקולוב	39,15 - שריון 240 - ממונעת	478 (76)
22 (ארמיה 5)	קונדרוסב	41,19 - שריון 215 - ממונעת	707 (31)
24 (חזית)	צ'יסטיאקוב	49,45 - שריון 216 - ממונעת	178

בסך הכול עמדו לרשות החזית הדרום-מערבית כ-4,500 טנקים, מהם 4,450 טנקים שמישים וחמושים בתותחים ועוד כ-1,700 תותחים ומרגמות.

מרחב הלחימה במערב אוקראינה - השטח

מרחב הלחימה במערב אוקראינה נמצא מדרום לאגן של נהר הפריפיאט, והוא נחלק לשני חלקים לא שווים: החלק הראשון - מהעיר לובלין (בפולין) בצפון ועד הרי הקרפטים (כ-300 ק"מ) והחלק השני דרומה משם עד לשפך הדנובה לים השחור (כ-500 ק"מ).

לסקירה שכאן חשוב במיוחד החלק הצפוני, ובמיוחד חלקו הצפוני יותר - הגזרה שבין ולודבה (Vlodava - כיום עיר במזרח פולין, על הגבול עם אוקראינה) לקריסטינופול (Krystynopol - כיום עיר במערב אוקראינה שנקראת צ'רבנווגראד). אורך הגזרה הזאת: 140 ק"מ.

במרחב הזה עובר הכביש העיקרי מלובלין לקייב (דרך רובנו וז'יטומיר) שאותו כינו הגרמנים Panzerstrasse³² (דרך השריון) וכן ציר עוקף דרומי מלובומל (Luboml) לדובנו ומזרחה. על שני

הצירים האלה התפתח קרב השריון שיתואר בהמשך. שני הצירים הנ"ל חוצים נהרות ונחלים רבים הזורמים בכיוון כללי מצפון לדרום ושהם בבחינת מכשול לכל תוקף שנע ממערב למזרח ולהפך. נוסף על כך משובץ השטח חורשות, שדות מעובדים ושטחי בר. מספר היישובים בו קטן יחסית, והם ברובם קטנים.

הנחלים והנהרות ואגניהם הביצתיים הקשו מאוד על השריון הסובייטי, שאנשיו לא הכירו את השטח ופעמים רבות נאלצו לרדת מהדרכים בשל תקיפות אוויר גרמניות - לעיתים ישירות לביצות, שם שקעו טנקים לא מעטים וננטשו עוד לפני הקרב.

תוכנית המערכה של החזית הדרום-מערבית

מפקדת הפיקוד המרחבי של קייב העריכה (בטעות - כפי שהתברר לאחר מעשה) שהמאמץ העיקרי בגזרתה יהיה מלבוב לקייב בציר מסילת הברזל הראשית. היא התעלמה לחלוטין מהאפשרות שהמאמץ העיקרי של הגרמנים יהיה לאורך הכביש הראשי מלובלין לקייב.³³

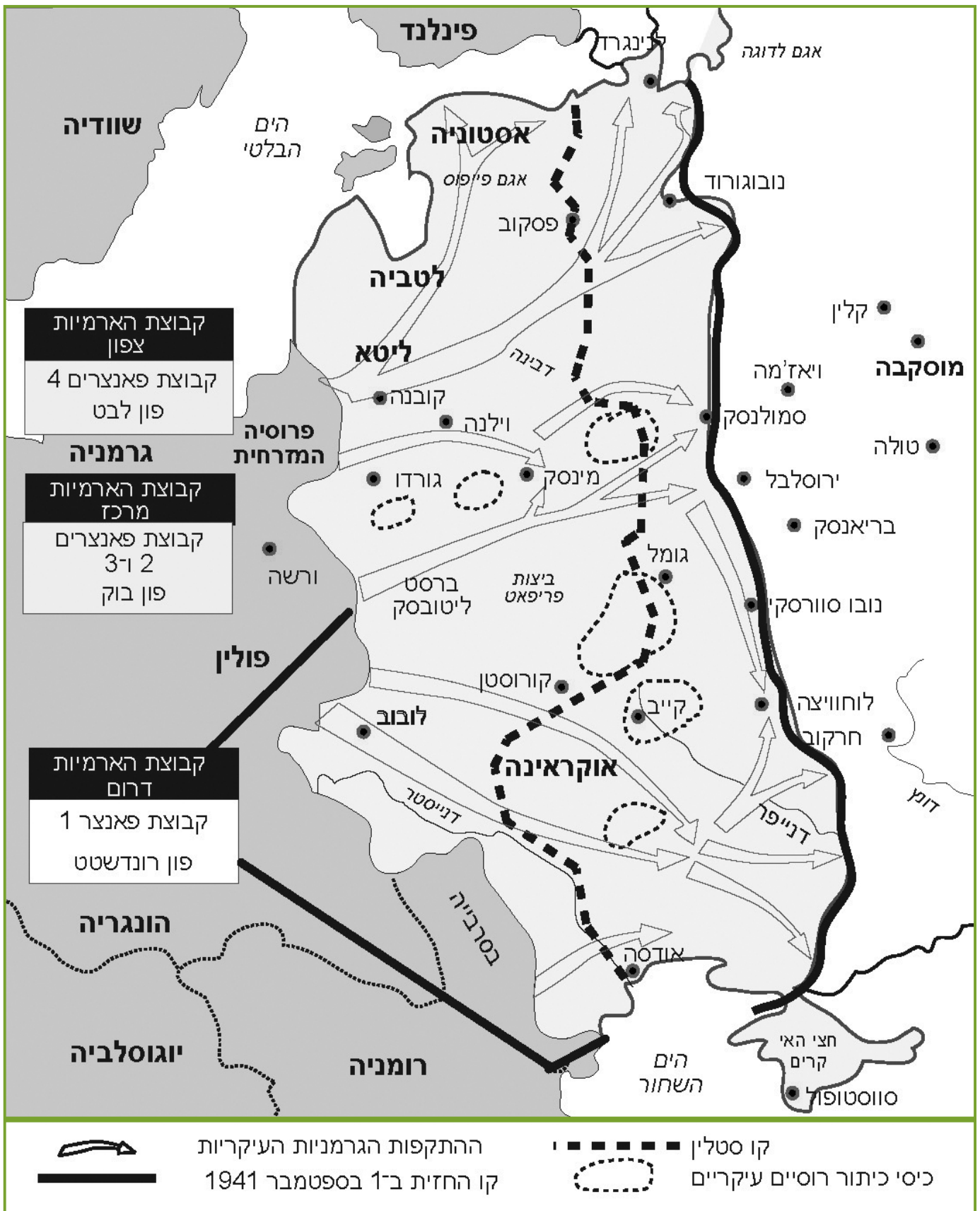
ברוח החשיבה הצבאית השלטת גיבש לעצמו הפיקוד המרחבי של קייב את הנחות היסוד הבאות:

- תהיה התרעה מוקדמת של שבוע-שבועיים לפחות.
- ההתרעה תנוצל לגיוס מילואים, ובמהלכו יושלמו מצבת כוח האדם ותקני הציוד בעוצבות הפיקוד.
- אם אכן יחלו מעשי האיבה במהלך פרק הזמן הזה, האויב לא יהיה מגויס וערוך במלואו ויפעיל רק את הצבא הסדיר ("צבא הפלישה") הפרוס באזורי הגבול, כלומר לא יתקוף במלוא העוצמה. מול כוח כזה הסד"כ הזמין של הפיקוד יספיק בהחלט. על בסיס הנחות היסוד האלה גובשה התוכנית שלהלן:
- כוחות הדרג הראשון יספיקו להיערך במוצבים ובשטחים המתוכננים לפני פרוץ המלחמה (ולכן התכנון לא הביא בחשבון שהכוחות יאלצו לפרוץ לעצמם דרך אל מערכי החירום וכן לא תוכננו שום קווי עומק או קווי ביניים שבהם עלולות להיות היתקלויות עם כוחות אויב חודרים).
- הקורפוסים הממוכנים יהיו מסוגלים להנחית מהלומות נגד מכרעות (אך לא ידוע על שום תוכנית מוקדמת להנחתת מהלומות נגד מעבר להתייחסות הכללית: לא צוינו קווי התחלה וקווי משימות, לא תוכנן סיוע אש, לא נקבע מי יאבטח את קווי הפריסה וכד').

במילים אחרות, התוכנית התייחסה רק למצב שבו כוחות הקו הראשון מספיקים להיערך לפי התוכנית, משלימים את המצבות ומסוגלים לבלום את האויב על בסיס מערכיהם, ואילו כוחות הדרג השני מגיעים ומנחיתים מהלומות נגד.

כל הנחות היסוד התבדו כבר ביום הראשון למלחמה, וכתוצאה מכך הפכו כל התוכניות ללא רלוונטיות - מה שאילץ את הכוחות ואת המפקדים בכל הרמות לאלתר פתרונות במהלך הלחימה. אבל הכוחות והמפקדים לא תירגלו אלתורים והתקשו מאוד להוציאם אל הפועל.

את המאמץ העיקרי שלהם תיכננו הגרמנים לעשות בגזרה הצפונית באמצעות קבוצת הפאנצר I. בעקבותיה אמורה הייתה לנוע ארמיית

במשך ששת הימים שלאחר מכן לא הצליחו הגרמנים להבקיע - ולו הבקעה טקטית אחת - את המערך הסובייטי באותה הגזרה. פרט לפריצות מקומיות בודדות בכמה קטעים היו הישגיהם בגזרה הזאת זניחים.

התגובה הסובייטית

גם בגזרת הדרום הייתה התגובה הסובייטית מבולבלת ומלאת סתירות. מפקדת החזית חששה לנקוט צעדים כלשהם בלי הוראה או אישור מהמטכ"ל, ואילו משם נשלחה לפנות בוקר הנחיה לא רלוונטית שישנה אפשרות ל"פרובוקציה" גרמנית, ולכן יש צורך לנהוג בזהירות ובאחריות. אפילו ההוראה הזאת הגיעה בדרך כלל לעוצבות וליחידות של הפיקוד - אם בכלל - לאחר שהגרמנים כבר פתחו באש. רק בלילה, כשעתיים לפני חצות שבין 22 ל-23 ביוני הגיעה למפקדת החזית פקודה מס' 3. נאמר בה, בין היתר:³⁴

החזית הדרום-מערבית תחזיק את קו הגבול עם הונגריה ותגן עליו. הארמיות 5 ו-6 ינחיתו מהלומות בכיוון כללי אל לובלין באמצעות חמישה קורפוסים ממוכנים לפחות ובאמצעות כל חיל האוויר של החזית. המטרה היא לכתר ולהשמיד את כוחות האויב התוקפים בחזית ולדימיר-וולנינסקי-קריסטינופול. לקראת סופו של 24 ביוני על הכוחות לכבוש את אזור העיר לובלין ולאבטח את עצמם היטב בכיוון קרקוב.

אולם עוד לפני שהתקבלה פקודה מס' 3 נקטה מפקדת החזית כמה פעולות. קודם כול היא החלה להניע את עתודותיה, במיוחד אלה הממוכנות, אל החזית. במסגרת זו החלו לנוע כבר בצהרי היום הכוחות הבאים:

קורפוס 9 - מנובגורוד-וולנינסקי לאזור לוצק-רובנו (מרחק של 100-150 ק"מ), קורפוס 19 - מאזור ז'יטומיר-ברדיצ'ב לאזור רובנו-דובנו (מרחק של 200-250 ק"מ), קורפוס 8 - מאזור דרוהוביץ' לאזור לבוב, וקורפוס 15 נדרש להיערך בעורף, בקרבת האזור שבו היה ערוך ממילא. קורפוס 22 פיצל את כוחותיו: דיוויזיה 41 נדרשה לנוע צפונה לאבטחת אזור התפר עם החזית המערבית (הביילורוסית), והדיוויזיות האחרות שלו נדרשו לנוע מאזור לוצק-רובנו מערבה לעבר ולדימיר-וולנינסקי.

למעשה, חוץ מאשר בנוגע לקורפוס 8, תאמו פקודות החזית את רוח ההוראות של המטכ"ל: לרכז את מרב העצמה אל גזרת ההבקעה של קבוצת הפאנצר I.

אולם המטרה שנקבעה בפקודה מס' 3 הייתה בעיני מפקד החזית והרמ"ט שלו בלתי ריאלית בעליל, במיוחד בכל הנוגע ליעד הקרקעי וללוח הזמנים להשגתו. אבל פקודה היא פקודה, ואפילו הרמטכ"ל, שהגיע עוד באותו היום לחזית בהוראת סטלין, נאלץ לקבלה ולפעול לפיה, אף שהפקודה נכתבה שלא על דעתו, וחתירתו עליה באה בדיעבד בהוראת סטלין.

התקפת-הנגד העיקרית - התוכנית וביצועה

לכאורה הייתה התוכנית שגיבשה מפקדת החזית פשוטה והגיונית: שלושה קורפוסים ממוכנים (4, 8 ו-15) מדרום-מערב ומדרום ושלושה קורפוסים (9, 19 ו-22) מצפון ומצפון-מזרח יבצעו התקפה

השדה 6. את האגף הצפוני של המאמץ העיקרי איבטחו ביצות הפריפריאט. מול המאמץ העיקרי של הגרמנים ניצבה ארמיה 5 הסובייטית. על ארמיה 17 הגרמנית הוטל לתמוך מדרום במאמץ העיקרי באמצעות התקפה לעבר בליטת לבוב מול ארמיות 6 ו-26 הסובייטיות.

יש לציין שהמאמץ הגרמני המשני יצא לדרך שבוע לאחר פרוץ המלחמה. המאמץ הזה - שהוטל על ארמיית השדה 11 ועל כוחות רומניים - יצא משטח רומניה וכיוון לעבר מולדובה (בסרביה), שם הייתה ערוכה ארמיה 9 הסובייטית שהייתה כפופה לפיקוד המרחבי של אודסה. הפיקוד הזה הפך עם פרוץ המלחמה לחזית הדרומית.

מהלכי הפתיחה

המתקפה הגרמנית נפתחה בהתאם לתוכנית: בשעות הבוקר המוקדמות של יום א', 22 ביוני 1941, פתחו הגרמנים בהרעשה ארטילרית ובמטסי תקיפה נגד מטרות לאורך הגבול עם בריה"מ וכן על ערים ועל יעדים אחרים בעומק. כמעט במקביל החלה המתקפה הקרקעית. בגזרת המאמץ העיקרי הובילה קבוצת הפאנצר I ובה הקורפוס הממוכן III (שתקף בציר לובלין-לוצק-רובנו-קייב) וקורפוס XLVIII (בציר לובומל-סוקל-דובנו). את שני הקורפוסים האלה תיגברו כמה דיוויזיות חי"ר מארמיה 6. כוחותיה העיקריים

שני הצבאות - חוץ מאשר מרכיביהם הסמונעים (הדיוויזיות המשוריינות, הסמוכנות והסמונעות) - נעו ברגל, ולכן לא יכלו הגרמנים לנהל סדרף צמוד אחר הסובייטים הנסוגים

של ארמיה 6 המתינו בשלב הראשון ממערב לגבול והיו בכוננות להיכנס פנימה כאשר מצב הצירים יאפשר זאת.

מדרום לארמיית השדה 6 וקבוצת הפאנצר I תקפה ארמיית השדה 17 שפעלה ללא שריון (עמדו לרשותה שני גדודים של תותחי סער ומשחיתי טנקים, כ-100 כלים, אך לא ברור מתי אלה הופעלו).

בגזרת המאמץ הצפוני נפרץ קו המגע הקדמי במהירות באמצעות דיוויזיות החי"ר, ולקראת הצהריים החלו הגרמנים להזרים פנימה את דיוויזיות השריון מס' 14 (לעבר לוצק) ומס' 11 (לעבר דובנו). לעומת זאת, ארמיה 17 נתקלה מיד בהתנגדות עיקשת, והתקדמותה הייתה איטית ובחלק מהקטעים כוחותיה נבלמו כליל ואף נהדפו לאחור. היו לכך כמה סיבות:

- בבליטת לבוב הוקמו ואוישו כמה אזורים מבוצרים. הביצורים היו "מכפילי כוח" למגינים.
- בקרבת הקו הקדמי היו ערוכות עוצבות של הקורפוס הממוכן 4, אחד הטובים והחזקים בצבא האדום. ארמיה 6 הפעילה את כוחות הקורפוס הזה כמעט מיד עם פרוץ המלחמה כדי לתגבר את כוחות החי"ר ומשמר הגבול שבקו המגע הקדמי.
- הגרמנים תקפו ללא שריון.

חי"ר סובייטי מסתער, אמצע ספטמבר 1941 | למרות תבוסות קשות נלחם הצבא האדום היטב ובעזר רוח ולא הראה שום סימן שבכוונתו להפסיק להילחם

דיוויזיה 19 נתקלה בדיוויזיית השריון הגרמנית 14, ודיוויזיה 215 נתקלה בדיוויזיית החי"ר הגרמנית 298. דיוויזיה 19 איבדה כ-150 טנקים ופסקה להיות כוח לוחם. שרידיה נסוגו לאחור. גם דיוויזיה 215 נבלמה ונסוגה.

● כאמור, ארמיה 6 הסובייטית הפעילה את מרבית כוחותיו של קורפוס ממוכן 4 (חוץ מאשר את דיוויזיית השריון 8) לעיבוי המערך מול מאמצי הפריצה של ארמיית שדה 17.

בימים שלאחר מכן (24-26 ביוני) הגיעו בהדרגה כוחות השריון מהעומק (קורפוסים 9 ו-19). אלה יחד עם הכוחות שכבר היו במרחב (קורפוס 15) נכנסו להיתקלויות ספורדיות עם הכוחות הגרמניים שהתקדמו מזרחה (דיוויזיות השריון 14 ו-13 מהקורפוס הממוכן III ודיוויזיות השריון 11 ובהמשך גם 16 מקורפוס XLVIII). בהיתקלויות האלה ספגו כוחות השריון הסובייטיים אבדות ונחלשו לקראת הקרב העיקרי. כוחות העתודה שהתקדמו מהעומק סבלו גם מתקיפות אוויר גרמניות. ואם לא די בכך, כלי רכב משוריינים רבים התקלקלו בדרך או נשארו ללא דלק (אספקת הדלק לא הגיעה), וצוותיהם נאלצו לנטוש אותם.

למרות כל הבעיות האלה הצליחה מפקדת החזית הדרום-מערבית לצבור לקראת 27 ביוני כוח משמעותי (אך קטן בהרבה מהתכנון)

מתכנסת באגפי "היתד" הגרמני שהלך והעמיק לתוך שטחה של בריה"מ. על פי התוכנית נועדו לסייע להתקפה הזאת הכוחות שכבר היו פרוסים בשטח וכן שלושה קורפוסים של חי"ר מעתודת החזית. אלה נועדו להגיע למרחב ולהיות הבסיס שעליו יישענו הכוחות התוקפים.

אולם הגרמנים לא המתינו עד שהחזית הדרום-מערבית תשלים לצבור כוח, אלא המשיכו להתקדם בהתמדה מזרחה וכבר בלילה שבין 22 ל-23 ביוני פתחו פרצה ברוחב של כ-50 ק"מ במערך הסובייטי, בעיקר בדרומה ובמרכזה של גזרת ארמיה 5 ובתפר בינה לבין ארמיה 6.

כתוצאה מכך נאלצו מפקדת החזית ומפקדות הארמיות בלית ברירה "לבזז" את הכוח המשוריין שלהן חלקים-חלקים:

● מפקדת החזית הפעילה כוח מקורפוס ממוכן 15 (אזור ברודי) לעבר היישוב רדזחוב (23 ביוני). הכוח נתקל בשריון גרמני מדיוויזיה 11, ספג אבדות ונסוג.

● ב-24 ביוני, לאחר שהגרמנים כבשו את העיר ולדימיר-וולניסקי, הפעיל מפקד ארמיה 5 את קורפוס 22 (ליתר דיוק, שתי דיוויזיות שלו - 19 המשורינית ו-215 הממונעת) נגד המאמץ הגרמני באותה הגזרה. שתי הדיוויזיות הסובייטיות תקפו מצפון-מזרח:

להנחתת מהלומת־הנגד. הכוח הזה כלל את הקורפוסים הממוכנים 8 ו־15 ובהמשך גם את דיוויזיית השריון 8 (מהקורפוס הממוכן 4) שנועדו לתקוף מדרום ואת הקורפוסים הממוכנים 9 ו־19³⁵ (ליתר דיוק - רק את הדיוויזיות המשוריינות שלהם) שנועדו לתקוף מצפון. מתקפת־הנגד התחילה ב־27 ביוני והתנהלה באי־סדר וללא תיאום בין הקורפוסים ולעיתים אף בתוך הקורפוסים. עד כדי כך גדול היה אי־הסדר שכוחות תוקפים לא ידעו לעיתים על קיומם של כוחות שכנים.

ב־29 ביוני מיצתה את עצמה מתקפת־הנגד. מאחר שהכוחות התוקפים ספגו אבדות כבדות ולא השיגו תוצאות של ממש הורתה להם מפקדת החזית לנתק מגע ולסגת לעבר קו הגבול הישן. הפקודות לניתוק מגע היו מבוססות ונכונות גם משום שהגרמנים הטילו לקרב את הדרג השני של קבוצת הפאנצר I - הקורפוס הממוכן XIV שכלל את דיוויזיית השריון 9. הסכנה הייתה שהכוח הזה ינתק ויכתר את הכוחות הסובייטיים שהחזיקו מעמד בבליטת לבוב - ארמיה 6 וחלק מארמיה 26. לכן עוד באותו היום (29 ביוני) פקדה מפקדת החזית על שתיהן וכן על ארמיה 12³⁶ לסגת אל קו הגבול הישן³⁷ (את לבוב כבשו הגרמנים ללא קרב כבר למחרת, 30 ביוני). כוחות השריון ניהלו קרבות מאסף והשיגו וכן איבטחו את הנסיגה ומנעו מדרך גרמני צמוד.

אין ספק שהכוח הסובייטי הענקי הופעל בצורה שלומיאלית, גמלונית ובלתי יעילה, ללא סיוע קרבי ומבצעי (סיור ומודיעין, אש ארטילרית, סיוע אווירי, תיאום ושיתוף פעולה עם כוחות שכנים, תחזוקה ופינוי וכד')

הפאנצר I.

נראה שהפיקוד הסובייטי לא העריך נכון את כוונותיהם של הגרמנים וחשש בעיקר ממהלכי איגוף וכיתור "קצרים" - ממערב לקו הגבול הישן - והניח שהמאמץ העיקרי של הגרמנים יהיה לעבר קייב ומזרחה, לכיבוש אזורי התעשייה והמחצבים של אוקראינה. אולם כוונות הגרמנים היו שונות (לפחות באותו השלב): הם רצו לכתר את כל המערך הסובייטי שממערב לדנייפר ולסגור כיס ענקי באמצעות ארמיה 11 מדרום וארמיות 6 ו־17 וקבוצת הפאנצר I מצפון.

לפיכך הם עשו שלושה מהלכים במקביל:

- חלק מארמיית השדה 6 וקורפוס ממוכן III מקבוצת הפאנצר I נעו בדרך הישירה והקצרה לעבר הבירה קייב בציר רובנו-נובגורוד־וולינסקי-ז'יטומיר-קייב.
- חלק אחר מארמיית שדה 6 ושני הקורפוסים הממוכנים הנותרים של קבוצת הפאנצר I (XXIV ו־XLVIII) המשכנו בצירים מאוסטרוב לשפטובקה ומשם לדנייפר, ואילו ארמיה 17 המשוכה מדרום להם לכיוון דרום־מזרח.
- ב־2 ביולי פתחו ארמיה 11 וארמיות 3 ו־4 הרומניות במתקפה מרומניה.³⁹ כוונת מפקד קבוצת הארמיות דרום, רונדשטט, הייתה שהרומנים יכבשו את החוף הצפוני של הים השחור, ואילו ארמיה 11 תהיה הזרוע הדרומית של מהלך כיתור ענקי ממערב לדנייפר. כבר ביום הלחימה הראשון צלחו כוחותיה של ארמיית שדה 11 את הנהר פרוט והחלו להתקדם אל הדנייסטר. מפקד החזית הדרומית הסובייטית - גנרל טיולנייב - ביקש, וקיבל, אישור לסגת לקו הנהר דנייסטר. מאוחר יותר פקדה עליו ה"סטווקה"⁴⁰ לשוב לנהר הפרוט. לבסוף התייצב הקו בין שני הנהרות. ב־9 ביולי נע קו החזית מקורוסטן דרך ז'יטומיר, בודיצ'ב, מערבית לוויניצה ועד האזור שבין הנהרות פרוט ודנייסטר במולדובה.

קרבות הגבול בין קבוצת הארמיות דרום לחזית הדרום־מערבית - סיכום

השאלה המרכזית שיש לשאול היא מה הייתה תרומתם של 4,500 הטנקים של החזית הדרום־מערבית, ובהם מאות טנקים חדישים (KV ו־T-34).

אין ספק שהכוח הסובייטי הענקי הופעל בצורה שלומיאלית, גמלונית ובלתי יעילה, ללא סיוע קרבי ומבצעי (סיור ומודיעין, אש ארטילרית, סיוע אווירי, תיאום ושיתוף פעולה עם כוחות שכנים, תחזוקה ופינוי וכד'). אף שלחלק מגורמי הכישלון קיים הסבר אויביקטיבי ומשכנע, הרי שגם בתנאים ההם ניתן היה לפעול אחרת. הכישלון הוא הוכחה נוספת לחוסר המקצועיות של המפקדים שעמדו בראש הצבא האדום באותה העת.

אך למרות הכישלון הסובייטי החד־משמעי ברור שמהלומת־נגד באמצעות מסה כה גדולה של שריון האטה באופן משמעותי את השריון של קלייסט בדרכו לקייב⁴¹ ולנהר הדנייפר וייתכן שאף מנעה כיתור ענקי של הכוחות הסובייטיים שממערב לדנייפר.

במערכת הגבול של סוף יוני־תחילת יולי איבדו החזית הדרום־מערבית וארמיה 18⁴² של החזית הדרומית 241.5 אלף חיילים

בימים הראשונים של יולי השלימו שלוש הארמיות את נסיגתן אל הגבול הישן עם פולין (קו נובגורוד־וולינסקי-שפטובקה-ברדיצ'ב-ויניצה) ולאיש את מה שנותר מקו הביצורים לאורכו. ארמיה 5 נהדפה בעיקר צפון־מזרחה, אל ביצות הפריפיאט, שם הייתה מחוץ להישג ידו של השריון הגרמני.³⁸ כוחותיה של הארמיה הזאת החלו - כבר מ־30 ביוני - להטריד את כוחותיה של ארמיית שדה 6 ושל קורפוס ממוכן III בתנועתם לקייב באמצעות התקפות מקומיות ופשיטות מצפון.

יש לזכור ששני הצבאות - חוץ מאשר מרכיביהם הממונעים (הדיוויזיות המשוריינות, הממוכנות והממונעות) - נעו ברגל, ולכן לא יכלו הגרמנים לנהל מרדף צמוד אחר הסובייטים הנסוגים. כוחות השריון של החזית - או, ליתר דיוק, מה שנותר מהם - העסיקו והשהו הן את השריון של קלייסט (קורפוסים XLVIII ו־XIV) והן את כוחות החי"ר (ארמיה 17) ואיפשרו לארמיות 6 ו־26 לנתק מגע ולנוע 200 ק"מ מזרחה אל יעדיהן. גם ארמיה 5 מצפון תרמה למאמצי ההשהיה והחל מ־30 ביוני תקפה כמעט ללא הרף את כוחותיהן של ארמיה 6 הגרמנית ושל קורפוס ממוכן III מקבוצת

(כולל 172.3 אלף הרוגים, שבויים ונעדרים), כ-4,400 טנקים, 5,800 תותחים ומרגמות ו-1,200 מטוסים.⁴³

גזרת השוליים - הצפון הרחוק

גם המרחב שמצפון ללנינגרד ולמפרץ הפיני של הים הבלטי לא נשאר שקט. מול המצר היבשתי של קרליה (בין המפרץ הפיני לימת לדוגה) הייתה ערוכה הארמיה הדרום-מערבית של צבא פינלנד, ובצידה הצפון-מזרחי של הימה נערכה ארמיית קארליה. צפונה משם, לאורך הגבול עם בריה"מ, היה ערוך קורפוס III הפיני (שתי דיוויזיות) ומצפונו - שני קורפוסים גרמניים: XXXVI (דיוויזיה 169 וצוות קרב "צפון" של ה-SS) וקורפוס הררי (שתי דיוויזיות הרריות) בפיקודו של גנרל דיטל. שלושת הקורפוסים היו כפופים למפקדת הארמיה "נורווגיה" שמפקדה היה גנרל-אוברסט ניקולאוס פון פלקנהורסט.

בעיני הגרמנים מדובר היה בזירה משנית, ועל הלחימה בה פיקדה המפקדה העליונה של הוורמאכט (OKW), ואילו לשאר החזיתות

"מחירו" של כל קילומטר על אדמת רוסיה היה יקר יותר לגרמנים במונחים של זמן ושל בלאי מאשר בכל כיבושיהם האחרים באירופה

נגד בריה"מ הייתה אחראית מפקדת צבא היבשה (OKH). היה בכך כדי ליצור חיכוכים ובעיות תיאום בין המפקדות והכוחות הלוחמים. בסך הכול היו במרחב הזה 257 אלף חיילים גרמניים ועוד 150 אלף חיילים פינים. מולם עמדו 426 אלף חיילים של הפיקוד הצבאי המרחבי של לנינגרד.⁴⁴

יש לציין שפינלנד לא הצטרפה למדינות הציר ולא חתמה על ברית צבאית עם גרמניה הנאצית. את שיתוף הפעולה ביניהן הגדירו שתי המדינות "אחוות נשק". הפינים נתנו לגרמנים חופש פעולה לתקוף את מרחב הנמל הסובייטי הצפוני החיוני מורמנסק⁴⁵ ואת מסילת הברזל בינו לבין מרכז בריה"מ (מוסקבה), ואילו הם ריכזו את מאמציהם בדרום-מזרח כדי להחזיר לעצמם את השטחים שאיבדו במלחמת החורף.⁴⁶

הפינים הכריזו מלחמה על בריה"מ ב-26 ביוני - לאחר שמטוסים סובייטיים תקפו יעדים בפינלנד.

הפינים פתחו במתקפה ב-30 ביוני לעבר העיר ויבורג (שאותה איבדו במלחמת החורף) ומשם פנו לעבר לנינגרד. למבואות לנינגרד הם הגיעו לקראת סוף אוגוסט. המאמץ השני שלהם היה, כאמור, מצפון-מזרח לימת לדוגה. הפינים השתלטו על המרחב שבין הימות לדוגה ואונגה (Onega) עד סוף אוקטובר 1941. לאחר מכן הם עברו להגנה לאורך כל קו המגע ולא הסכימו להמשיך להתקדם אל תוך בריה"מ - למרות כל ההפצרות והבקשות של הגרמנים.

הקורפוס הגרמני בפיקודו של דיטל פתח במתקפה לעבר מורמנסק ב-29 ביוני. הסובייטים נסוגו ונערכו לאורך נהר ושם הצליחו לבלום את הגרמנים בין 4 ל-10 ביולי.

הגרמנים חידשו את ניסיונם לכבוש את מורמנסק ב-8 בספטמבר, אך נבלמו שוב ובתום 10 ימים ויתרו על המשך מאמציהם. מאז ועד 1944 נותרה ללא שינוי החזית בצפון הרחוק.

מערכות הגבול - סיכום

ב-18 ימי המלחמה הראשונים זכה צבא גרמניה להישגים ללא תקדים:

- כוחות השריון הגרמניים התקדמו כ-600 ק"מ לעומק שטחה של בריה"מ וכבשו את בלרוס, את הרפובליקות הבלטיות ואת מערב אוקראינה.
- אבדות הצבא האדום הסתכמו בכ-750 אלף חיילים⁴⁷ - מהם קצת פחות מ-590 אלף שבויים והרוגים - יותר מ-10,000 טנקים (לפי נתון אחר⁴⁸ - 11,700 טנקים), כ-19 אלף תותחים ומרגמות וכ-4,000 מטוסים.⁴⁹
- לגרמנים היו - לפי רישומי היומנים של האלדר - 64,132 נפגעים (עד 6 ביולי)⁵⁰ ו-92,120 נפגעים (עד 13 ביולי). כן איבדו הגרמנים כ-500 טנקים (כ-14% ממצבת הפתיחה). אולם אל שמחת הניצחון החלו להתגנב גם נתונים או התרשמויות שהיה בהם כדי להדאיג את הגרמנים:
- הצבא האדום נלחם ובמקרים רבים נלחם היטב ובעוז רוח (אם כי היו גם מקרים של כניעות המוניות). יתר על כן, הצבא האדום לא הראה שום סימן שבכוונתו להפסיק להילחם.
- למרות ההתקדמות המהירה לא עמד הוורמאכט בלוחות הזמנים לעומת התכנון המקורי - במיוחד באוקראינה.
- בהתקדמותו המהירה התנתק השריון הגרמני מארמיות השדה ונאלץ להמתין להן כדי שהפער ייסגר. בכך הוענקה אתנחתא לצבא האדום.
- "מחירו" של כל קילומטר על אדמת רוסיה היה יקר יותר לגרמנים במונחים של זמן ושל בלאי מאשר בכל כיבושיהם האחרים באירופה.

בין מערכות הגבול לקרב על מוסקבה

קרב סמולנסק והוויכוח על המשך ההתקדמות מזרחה
לקראת הקרב על סמולנסק עמדו כוחותיה של החזית המערבית מוויטבסק בצפון, לאורך הדנייפר ועד מעט דרומית מגומל. הכוחות האלה כללו את מה שנתר מהארמיות המקוריות של החזית (4 ו-13) וחמש ארמיות עתודה (16, 19, 20, 21 ו-22). שתי ארמיות נוספות (24 ו-28) נערכו בעומק, ממזרח לסמולנסק. כל הארמיות האלה סבלו ממחסור חמור בשריון, בנשק נ"ט ונ"מ ובציוד תקשורת ונוסף על כך החליף הפיקוד העליון בתדירות גבוהה - לעיתים מדי יום - את מפקדי הארמיות האלה ורבים מעוזריהם. לארמיות האלה גם לא היה די זמן לנוהל קרב - ולו חפוז - לתכנון, להוצאת פקודות, להיערכות מסודרת, ללימוד השטח ולהתבצרות מינימלית. אולם גם

אצל הגרמנים היו ליקויים. החמור שבהם היה בתחום המודיעין: הם לא ידעו על קיומן של הארמיות הסובייטיות האלה - שלא לדבר על אזורי היערכותן - עד שנתקלו בהן פיזית.

המשך ההתקדמות של הגרמנים הביא לסדרה של קרבות לא מתואמים אך מאוד אינטנסיביים באזור סמולנסק החל מתחילת יולי ועד אמצע ספטמבר. בקרבות האלה, לראשונה במלחמה, נבלמו הגרמנים לפרק זמן משמעותי.

קרב סמולנסק נמשך מ־10 ביולי 1941 (היום שבו צלחו כוחותיו של גודריאן (קבוצת הפאנצר II) את הדנייפר מצפון ומדרום למוגילב וכיתרו חלק מכוחותיה של ארמיה 13 בעיר) ועד 10 בספטמבר (היום שבו הוציא הרמטכ"ל החדש־ותיק של הצבא האדום, שפושניקוב, הוראה לכוחות החזית המערבית לחדול מההתקפות לפריצת טבעת הכיתור ממזרח לסמולנסק ולעבור למגננה).

לקרב זה היו - לדעת מרבית ההיסטוריונים - השלכות מרחיקות על "ברברוסה". כאמור, ב־10 ביולי צלחו כוחותיו של גודריאן את הדנייפר והחלו להתקדם צפון־מזרחה ומזרחה לעבר סמולנסק. הכוח המוביל היה קורפוס ממוכן ובראשו דיוויזיה ממוכנת 19 ואחריה דיוויזיות השריון 17 ו־18. מצפון־מערב נעה לנקודת החבירה המתוכננת ממזרח לסמולנסק קבוצת הפאנצר III של הות (קורפוס ממוכן XXXIX ובראשו דיוויזיית השריון 20 ואחריה דיוויזיה ממוכנת 20 ודיוויזיית השריון 7). הכוח הזה נע יותר לאט בעיקר בגלל תנאי השטח (ביצות) אך גם בגלל ההתנגדות של הצבא האדום.

תוצאות הסערה על קייב היו שואה לצבא האדום: ארבע ארמיות סובייטיות שכללו 43 דיוויזיות נמחקו מהסדר⁵¹

ב־15 ביולי נכנסו כוחותיו של גודריאן לסמולנסק, אך הגרמנים היו עדיין רחוקים מסגירתה של טבעת הכיתור. כוחותיהם של גודריאן (דיוויזיית השריון 17) ושל הות (הדיוויזיה הממוכנת 20) חברו רק ב־26 ביולי ולכאורה סגרו את טבעת הכיתור. אולם בפועל המשיכו הכוחות "המכותרים" להסתנן מזרחה, שכן ארמיה 16 (רוקסובסקי) הצליחה לשמור שצוואר הבקבוק מזרחה יישאר פתוח - לפחות בלילות. "כיס" סמולנסק נסגר סופית רק ב־5 באוגוסט, ובשבי נפלו כ־100 אלף חיילים סובייטים.

בסך הכול הטיל הצבא האדום למערכה כ־580 אלף חיילים במסגרת ארבע חזיתות. אבודותיו היו כ־470 אלף חיילים (מהם כ־310 אלף הרוגים, שבוים ונעדרים).

באותו השלב, כאשר הגרמנים נתקעו במרכז החזית, וגם בדרום ובצפון הואטה התקדמותם או אף נבלמה בגלל מחסור בכוחות, צפו ועלו על פני השטח הבעיות שעד אז טיאטאו הגרמנים מתחת לשטיח:⁵¹

● **קצב ההתקדמות** של השריון לעומת החי"ר גרם לכך שכוחות סובייטיים משמעותיים נשארו בעומק השטח ופגעו בשיירות

אספקה. הכוחות הסובייטיים האלה היו הגרעינים שסביבם קמו מאוחר יותר צבאות הפרטיזנים.

● **בעיות תחזוקה.** כלי הרכב הגרמניים - הרכים והמשוריינים - סבלו מבלאי מוגבר בגלל המרחקים הגדולים, מצב הדרכים ופגעי מזג האוויר. כתוצאה מכך סבלו הכוחות הגרמניים מקשיי הספקה. לרוע מזלם הם התקשו לנצל את מסילות הברזל הסובייטיות, שכן אלה היו ברוחב שונה ממסילות הברזל בשאר מדינות אירופה. בגלל הבלאי המואץ נזקקו הכוחות הגרמניים לחלקי חילוף רבים, אך התעשייה בגרמניה התקשתה לענות על הביקושים. הפגיעה העיקרית הייתה בטנקים שנוקקו לתחלופה גבוהה של מנועים - ואלה לא היו בנמצא. על טנקים חדשים להחלפת אלה שהושמדו לא דובר כלל.

● **לחימת הצבא האדום.** על אף התבוסות הקשות והאבדות חסרות התקדים המשך הצבא האדום להילחם בעוז רוח. בשום מקום אחר באירופה לא נתקלו הגרמנים בלחימה כה נחושה ובנכונות כזאת להקרבה עצמית.

● **אבדות הגרמנים.** אף שאבדות הגרמנים היו נמוכות לאין שיעור מאבדות הצבא האדום, הם התקשו להשלימם.

● **הקביעה הסופית של היעד המערכתי.** בתחילת "ברברוסה" קבע היטלר שהיעד המערכתי הראשון במעלה הוא לנינגרד, וכי מוסקבה היא בעדיפות שנייה בלבד. לקביעה הזאת של היטלר התנגדו רבים בצמרת הצבא - ובעיקר מקרב המפקדים בשטח - שראו במוסקבה את היעד הראשון במעלה בשל חשיבותה ומרכזיותה ובשל ההערכה שהסובייטים יטילו את כל כוחותיהם להגנתה - מהלך שייצור הזדמנות לוורמאכט להשמיד סופית את הצבא האדום. אולם בסופו של דבר האמינו הן היטלר והן הגנרלים שלו שהצבא האדום יתפורר במהירות, ולכן ניתן יהיה להשיג אל כל היעדים כמעט בו זמנית. כאשר הוורמאכט נבלם בכל הגזרות, הוצפה הבעיה במלוא עוזה.

אחרי ויכוחים ודיונים רבים גברה דעתו של היטלר, והוא הוציא את הוראה 33 (ב־19 ביולי ושוב ב־23 ביולי עם תוספת) ואת הוראה 34 (ב־30 ביולי). להלן עיקרי ההוראות:

● קבוצת הארמיות צפון תתקדם אל לנינגרד ותחבור לפינים ממזרחה. לשם כך היא תתוגבר כדי לחזקה - בעיקר כדי לאבטחה ממזרח ומדרום - באמצעות קבוצת הפאנצר III (הות).

● קבוצת הארמיות דרום תתקדם מזרחה, תצלח את הדנייפר מדרום לקייב ותתקדם צפון־מזרחה - באמצעות קבוצת הפאנצר I - כדי לחבור לקבוצת הפאנצר II (מקבוצת הארמיות מרכז). המטרה: כיתור והשמדה של הכוחות הסובייטיים באזור קייב ופתיחת הדרך למזרח אוקראינה ומשם אל הנפט שבקווקז.

● קבוצת הארמיות מרכז תעביר את כוחותיה הניידים (קבוצות השריון II ו־III) כפי שנקבע ותתקדם לעבר מוסקבה באמצעות עוצבות החי"ר בלבד (ארמיות 2, 4 ו־9) או תעבור למגננה.

למרות כל ניסיונות השכנוע שנמשכו יותר משלושה שבועות⁵² נשאר היטלר איתן בדעתו, וב־25 באוגוסט קיבלה קבוצת הפאנצר II פקודה לנוע דרומה מהמערכים שתפסה אחרי תבוסת הכוחות הסובייטיים באזור גומל.

לאחר שקבוצת הפאנצר IV התייצבה על קו סטלין לאורך הגבול הישן של בריה"מ עם המדינות הבלטיות, נראה היה כי הדרך לנינגרד (היעד המערכתי) פנויה: החזית הצפון-מערבית התפוררה לכאורה, ודבר, חוץ מאשר מרחק - כך נדמה היה - לא הפריד בין הטנקים של הפנר לבין העיר השנייה בגודלה ובחשיבותה בבריה"מ.

הכוחות המובסים של החזית הצפון-מערבית נסוגו מזרחה (לעבר קו סטריה-רוסה ודרומה) וצפונה לאסטוניה. בנסיבות האלה הוטלה הגנת העיר על הפיקוד הצבאי-מרחבי של לנינגרד שהפך לחזית הצפונית ב-23 ביוני.⁵³

ב-10 ביולי פתחו הגרמנים במתקפה מקו הגבול הישן (קו הביצורים שהתבסס על הנהר וליקיה [Velikaya]) היישר לעבר לנינגרד. את המתקפה ניהלה קבוצת הפאנצר IV (הקורפוסים XLI ו-LVI), ואילו ארמיות השדה אמורות היו לאבטח את אגפי השריון מצפון-מערב (ארמיה 18) ומדרום (ארמיה 16).

היחס בין הכוחות למרחב ויחסי הכוחות במרחב, תנאי השטח ומזג האוויר, בעיות התחזוקה והצרכים בגזרות האחרות סנעו מהגרמנים לכבוש את לנינגרד, העיר השנייה בגודלה ובחשיבותה של בריה"מ

מרחב הלחימה

את מרחב הלחימה תחמו מצפון מפרץ פינלנד ואגן הנהר ניבה (Neva) (הזורם ממזרח ימת לדוגה) למערב (אל מפרץ פינלנד); מדרום - נהר נרווה, האגמים צ'וד ופסקוב⁵⁴ והנהר וליקיה (שעל גדותיו שוכנים היישובים פסקוב, אוסטרוב ואופוצ'קה); מדרום - קו אופוצ'קה-חולם; ממזרח - הנהר לוואט (Lovat) מחולם דרך העיר סטריה-רוסה (Staraya Russa), אגם אילמן, העיר הרוסית העתיקה נובגורוד וממנה לאורך הנהר וולחוב לימת לדוגה.

הקרקע היא קשת עבירות: חולית ומיוערת. החולות הופכים לביצות בעונת הגשמים ועם רדת השלג הראשון. לכן במרבית המקרים התנועה אפשרית רק לאורך הדרכים הקיימות וגם זאת - בחלק מן המקרים - רק באמצעות רכב זחלילי.

במרחב הזה היו שני צירים אופרטיביים:

- העיקרי - לעבר לנינגרד (היעד המערכתי).
- המשני - מזרחה, לעבר גבעות ולדאי - אמור היה בתוכנית של הגרמנים לשמש לניתוק היעד המערכתי מזירת הלחימה המרכזית ולסייע ליצור רצף בין קבוצת ארמיות צפון ומרכז.

הקו הטבעי הקרוב ביותר לגבול הישן, שבו ניתן היה לנסות לבלום את הגרמנים, היה הנהר לוגה הזורם מדרום-מזרח לצפון-מערב ונשפך אל מפרץ פינלנד במרחק של כ-100 ק"מ בלבד מלנינגרד. כבר ב-25 ביוני הורה מפקד הפיקוד להתחיל בהכשרת הקו הזה,⁵⁵ וב-4 ביולי קיבלה ההוראה הזאת את אישור הסטווקה. הרמטכ"ל ז'קוב

אף הורה למפקד החזית הצפונית לאייש את הקו.

שלב הלחימה הראשון: 10 ביולי-7 באוגוסט - ההגנה על המבואות המרוחקים

ב-10 ביולי, ביום שבו פתחו הגרמנים במתקפתם לעבר לנינגרד, החליטה הסטווקה להקים את מפקדת הזירה הצפון-מערבית בפיקודו של אחד מאנשיה, מרשל קלימנט וורושילוב. מפקדת הזירה איחדה תחת פיקודה את החזיתות הצפונית והצפון-מערבית והן את הציים הבלטי והצפוני של חיל הים הסובייטי.

התוכנית של הגרמנים

כאמור, הגרמנים התכוונו לכבוש את לנינגרד באמצעות קבוצת הפאנצר IV, ועל ארמיות השדה הוטל לאבטח את אגפיה של קבוצת הפאנצר. על ארמיה 18 הוטל גם להשלים את כיבוש אסטוניה, לרבות הנמל טאלין, ולנוע ממזרח לאגמים צ'וד ופסקוב, דרך מצר נרווה לעבר לנינגרד מכיוון דרום-מערב. על ארמיה 16 הוטל לייצב קו לאורך הנהר לופאט וליצור רצף קרקעי עם קבוצת הארמיות מרכז שמדרום.

קבוצת הפאנצר IV התקדמה בשני ראשי חץ:

- קורפוס XLI נע ממערב (ובעקבותיו קורפוס XXXVIII של ארמיה 18) לעבר קינגיספ שבחלק המערבי של הקו הסובייטי.
- קורפוס LVI בסיוע קורפוס I (מארמיה 18) נע דרומית-מערבית לקורפוס XLI - לעבר נובגורוד.

אחרי שלושה ימי התקדמות - כמעט ללא כל התנגדות - הגיע קורפוס XLI אל קו ההגנה הסובייטי מדרום לקינגיספ (13 ביולי) ואף כבש כמה ראשי גשר קטנים מעברו האחר של הנהר. אולם שם נתקל הקורפוס באופן בלתי צפוי בהתנגדות סובייטית עיקשת שעליה לא הצליח להתגבר במשך ששת הימים שלאחר מכן. הקורפוס הנוסף (LVI) לא יכול היה לסייע שכן ב-13 ליולי נבלמה דיוויזיית השריון 8 שלו ליד העיירה סולטסי (Soltzy) בעקבות מהלומת-נגד שהנחית עליה גנרל וטוטין - ראש אגף המבצעים במטכ"ל שנשלח בהוראת סטלין לסייע למפקד החזית הצפונית (פורמלית הוא מונה לראש המטה של מפקד החזית הצפונית). מהלומת-הנגד נחלה הצלחה (אם כי זמנית בלבד): הכוחות הסובייטיים הצליחו לכתר את דיוויזיית השריון 8 במשך ארבעה ימים. זו נחלצה רק בסיועם של כוחות אחרים שאותם נאלץ מפקד קבוצת הארמיות צפון להוציא מגזרות קינגיספ ולוגה.

אחרי שהגרמנים התגברו על המשבר, כבש קורפוס I את הכפר שימסק (ממערב לאגם אילמן) ודחק את כוחותיה של החזית הצפון-מערבית (ארמיות 27 ו-11) אל הקו של הנהר לוואט.

ב-6 באוגוסט כבשו כוחותיה של ארמיית שדה 16 את היישובים סטריה רוסה וחולם שעל הלופאט ובכך ייצבו קו מגע מול החזית הצפון-מערבית הסובייטית.

באותו השלב (6-7 באוגוסט) תיגברה הסטווקה את מפקדת הזירה בשתי ארמיות נוספות - 48, שנערכה מצפון לאגם אילמן, ו-34, שתיגברה את הכוחות שבקו הנהר לוואט.

בכך תם, למעשה, השלב הראשון של ההגנה על לנינגרד. בסיומו הגיעו הגרמנים לקווי הנהרות לופאט במזרח ולוגה בצפון. עם זאת,

סבלה 6: היערכות הכוחות היריבים - החזית הדרום-מערבית (בוויזיה) מול קבוצת הארמיות דרום (הרנדשט) בין סוף יולי לתחילת ספטמבר

גזרה	הסובייטים	הגרמנים
אזור קייב	ארמיות 5 (מצפון לעיר) ו-37 (בעיר ומדרומה)	ארמיית שדה 6
מקייב דרומה עד קרמנצ'וג	ארמיות 26 ו-38	ארמיית שדה 17
דנייפרופטרובסק	ארמיות 6 (דנייפרופטרובסק) ו-12 (זפורוז'יה)	קבוצת הפאנצר I
מניקופול ועד הים השחור	ארמיות 9 ו-18	ארמיית שדה 11 (גרמנית), ארמיה 3 (רומנית)
אזור אודסה	ארמיית החוף	ארמיה רומנית

אחרי כחודש של לחימה בלתי פוסקת והתקדמות של 120 ק"מ (בהשוואה ל-450 ק"מ במשך שלושת השבועות הראשונים) נותרו עד לנינגרד עוד יותר מ-100 ק"מ. יש לזכור את ההוראות 33 (והתוספת אליה) ו-34, שהכפיפו זמנית את קבוצת הפאנצר III לקבוצת הארמיות צפון על מנת לסייע לה במאמצה לכבוש את לנינגרד ולחבור אל הפינים.

שלב הלחימה השני: 7 באוגוסט-9 בספטמבר - ההגנה על המבואות הקרובים

אחרי תגבור והיערכות מחדש (כזכור הורה היטלר להכפיף את קבוצת הפאנצר III לקבוצת הארמיות צפון) יכולה הייתה קבוצת הארמיות צפון לחדש את מתקפתה לעבר לנינגרד. התוכנית של הגרמנים הייתה כדלקמן:

את המאמץ העיקרי - בציר הישיר אל העיר - אמורה הייתה להוביל קבוצת הפאנצר IV שתוגברה בקורפוס חי"ר מארמיות 18 ו-16. התוכנית הייתה לפצל את התנועה על הציר הזה לשלושה צירי משנה: צפון-מערבי, מרכזי (לוגה) ודרומי - לנובגורוד וצפונה במטרה לאגוף את לנינגרד ממזרח ולנתק את מסילת הברזל למוסקבה.

באגפים:

- על כוחותיה האחרים של ארמיה 18 הוטל להשלים את כיבושה של אסטוניה, לחצות את הנהר נרווה ולתגבר את מאמציו של הפנר (קבוצת הפאנצר IV).
- ארמיה 16 הייתה אמורה להשמיד את הארמיות הסובייטיות 11, 27, 34 ו-22 (זו האחרונה השתייכה לחזית המערבית ונערכה בגזרה המרכזית של החזית) ולנתק את הקשר היבשתי בין לנינגרד ללב המדינה.

איגודי הכוחות:

- המאמץ הצפון-מערבי - הקורפוס הממוכן XLI וקורפוס החי"ר

XXXVIII.

- המאמץ לעבר לוגה - הקורפוס הממוכן LVI. דיוויזיית השריון 8 שלו הושארה בעתודה בכוננות לסייע לקורפוס XLI.
- המאמץ לנובגורוד - קורפוס החי"ר I ו-XXVIII. מולם עמדו כוחות סובייטיים שאורגנו בחופזה: הפיקוד הסובייטי תיכנן להנחית מהלומה מקדימה על הגרמנים ב-12 באוגוסט באמצעות הארמיות 11, 27, 34 ו-48 - כל אחת בגזרתה. אולם היו אלה הגרמנים שתקפו ראשונים.
- ב-8 באוגוסט תקפו הקורפוסים XLI ו-XXXVIII - כמתוכנן - ובתוך שלושה ימי לחימה הבקיעו את המערכים הסובייטיים. ב-14 באוגוסט הם התפצלו: השריון נע מזרחה לעבר צומת חיוני בעיר גצ'ינה (Gatchina), ואילו החי"ר נע לכיבוש קינגיספ. זו האחרונה נכבשה ב-17 באוגוסט, ואילו גצ'ינה נכבשה ב-21 באוגוסט.
- ב-10 באוגוסט תקפו קורפוס LVI במרכז והקורפוסים I ו-XXVIII בדרום. במקביל תקפו ארמיה 16, ובעיקר קורפוס X שלה, את המערך הסובייטי על קו הלופאט.

למרות זאת נפתחה המתקפה הסובייטית כמתוכנן ב-12 באוגוסט ובימים הראשונים נחלה הצלחה: ארמיה 34 התקדמה יפה, הגיעה למסילת ברזל דנו-סטריה רוסה ואיגפה בכך את קורפוס X שנע מזרחה. כמו כן איים מהלכה זה לפגוע בעורפו של איגוד הכוחות שנע לנובגורוד (קורפוס החי"ר I ו-XXVIII).

המתקפה הסובייטית אילצה את פילדמרשל פון לב להסיט את קורפוס LVI מהתקפתו לעבר לוגה ולהפנותו נגד ארמיה 34 הסובייטית. הקורפוס הפעיל לשם כך שתי דיוויזיות - SS "גולגולת" ופאנצר 3. ב-14 באוגוסט כבשו כוחות הקורפוס את דנו ובכך הסירו את האיום מעל הקורפוסים I, X ו-XXVIII. שני האחרונים המשיכו בהתקדמותם וכבשו את נובגורוד ב-16 באוגוסט.

נוסף על כך החליט הפיקוד של קבוצת הארמיות צפון להסיר סופית את האיום מדרום ומדרום-מזרח וליצור רצף קרקעי עם קבוצת הארמיות מרכז. לשם כך הפעיל פון לב את ארמיה 16 (קורפוסים II ו-X) שאותה תיגבר גם בקורפוס הממוכן LVI של מנשטיין ובקורפוס הממוכן LVII (מקבוצת הפאנצר III) אשר תקפה מדרום לאגם אילצן מזרחה ודרום-מזרחה, כבשה את היישובים דמיאנסק (31 באוגוסט) ואוסטשקוב ובכך הרחיקה את האיום מהכיוון זה, ניתקה את הצירים מלנינגרד למוסקבה ויצרה רצף קרקעי עם קבוצת הארמיות מרכז.

בשלב הזה פיצלו הסובייטים את החזית הצפונית לשניים: חזית לנינגרד והחזית הקארלית (23 באוגוסט), פירקו את מפקדת הזירה (27 באוגוסט) ובכך ריכזו את הפיקוד על הגנת העיר השנייה בגודלה ובחשיבותה של בריה"מ ישירות בידי הסטווקה.

שלב הלחימה השלישי: ההגנה על לנינגרד - 9 בספטמבר הקדמה

ב-29 באוגוסט הוציא פילדמרשל פון לב הוראה לכוחותיו לכתר את לנינגרד ולהטיל עליה מצור הדוק לפני שכוחות השריון שלו יועברו לקבוצת הארמיות מרכז.⁵⁶

שהגרמנים הבינו אותו) לחבור לפינים. מאז סוף ספטמבר קפאה מלחמת התנועה סביב העיר, והחל המצור הגדול ועימו הרעב שקטל מאות אלפים מתושבי העיר ואולי אף מיליונים. המצור נפרץ חלקית רק בינואר 1943 וסופית - בינואר 1944.

הכיתור הגדול בהיסטוריה - קרב קייב

הפיקוד הסובייטי - תחילה מפקדת החזית והחל מ־10 ביולי גם מפקדת הזירה הדרום-מערבית, שלא לדבר על הסטווקה - תפס מאוחר מדי את כוונות הגרמנים (כיתור הכוחות) וגם אז הצעדים שנקט - הסגת ארמיות 6 ו־12 לקו שממערב לדנייפר - היו מאוחרים ובלתי מספיקים. גם שינויי כפיפות, תגבורים מקומיים ופעולות אחרות היו ללא הועיל: במהלך יולי סגרו הגרמנים בהתמדה על כוחותיהן של ארמיות 6 ו־12 ממזרח לעיר אומן. קבוצת הפאנצר I (קורפוסים XLVIII ו־XIV) עם כוחות מארמיה 6 פעלו מצפון וממזרח, ארמיה 17 לחצה ממערב וארמיה 11 - מדרום.

ה"כיס" נסגר ב־2 באוגוסט, וב־8 בחודש הכול הסתיים: שרידי הכוח הנצור - יותר מ־107 אלף חיילים⁶⁰ וקצינים⁶¹ - נכנעו ונפלו בשבי. כמו כן תפסו הגרמנים שלל 286 טנקים ו־953 תותחים.

עם חיסול הכיס נותר כל המרחב המכונה "אוקראינה של הגדה הימנית", קרי המרחב שממערב לדנייפר, ריק מכוחות של הצבא האדום, שכן כוחותיה של החזית הדרומית נסוגו במהירות אל ממזרח לדנייפר והותירו את כל המרחב, למעט הנמל אודסה⁶² לגרמנים ולבעלי בריתם.

בשלב הזה ועד סוף אוגוסט⁶³ עמדו הגרמנים לאורכה של הגדה המערבית של הדנייפר, מאזור קנייב-צ'רקאסי ודרומה. הכוחות עסקו בעיקר בפעולות תחזוקה, בטיהור השטח ובהעמקת האחיזה בו, במנוחה, בשיפור עמדות ובעיקר - בסגירה ממערב על המערך הסובייטי סביב קייב.

שיפורי העמדות העיקריים היו מול פרבריה המערביים של קייב, שם כבר ב־6 באוגוסט נתקלו הכוחות הקדומניים של ארמיית שדה 6 הגרמנית בכוחותיה של ארמיה 37 הסובייטית שריכזה תחת פיקודה את כל הכוחות השונים שהיו אמורים להגן על העיר. באותה העת עברה גם ארמיה 6 למגננה מול העיר - בעיקר לצורכי התארגנות, מנוחה, השלמת מלאים וכד'.

יש לציין שהכוחות הגרמניים, כמו גם הכוחות הסובייטיים, היו מבחינה אופרטיבית במצב בעייתי: ארמיה 5 הסובייטית, שנסוגה כל הדרך מהגבול ועד קייב הייתה ערוכה באותה העת בצורה מאיימת מצפון לארמיה 6 ובמקביל הייתה איום מדרום על קבוצת הארמיות מרכז. ההתפתחויות העיקריות בשטח באותו השלב (המחצית הראשונה של אוגוסט) כללו:

- התקפה מקומית של ארמיה 37 מערבה להשבת מערך הביצורים שממערב לקייב שאותו נטשה בחופזה בסוף יולי ובתחילת אוגוסט.
- פקודת OKH לארמיה 11 להשמיד כוחות סובייטיים (ארמיות 9 ו־18 וארמיית החוף) מדרום לזפורוז'יה עד לים השחור.
- מצפון החלו כוחותיה של קבוצת הארמיות מרכז לשפר את מערכיהם כלפי דרום מדרום לנהר דסנה (Desna).

תוכניתו של פון לב כללה מתקפה מדרום ומדרום-מזרח לניתוק העיר מכל דרכי התחבורה (כבישים ומסילות ברזל) אל מרכז המדינה ולהידוק טבעת הכיתור.

מהלך האירועים

ב־5 בספטמבר מונה וורשילוב למפקד חזית לנינגרד ופופוב (שהיה עד אז המפקד) שימש הרמ"ט שלו.

ב־6 בספטמבר פורסמה הוראה מס' 35 של היטלר. הנקודות העיקריות של ההוראה בנוגע לגזרה הצפונית היו:

- אין אזכור של כיבוש העיר, אלא מדובר בכיתורה, בהריסתה ובחבירה עם הפינים.
- מפקדת קבוצת הארמיות צפון נדרשת להעביר חלק מכוחות האוויר (ובמיוחד את הקורפוס האווירי VIII) ומהכוחות הניידים⁵⁷ לגזרה המרכזית לא יאוחר מ־15 בספטמבר.

ב־8 בספטמבר כבשו הגרמנים את נקודת המפתח: העיר שליסלבורג שעל גדת ימת לדוגה, ובכך השלימו את ניתוקה של לנינגרד משאר שטחה של בריה"מ.

ב־9 בספטמבר פתחו הגרמנים במתקפה מדרום וכבשו יישובים ושכונות שבפרבריה הדרומיים הרחוקים של העיר. ב־10 בספטמבר התקבלה פקודת ה־OKH להעביר את קורפוס XLI כשהוא "במצב טוב", קרי להימנע משחיקת כוח.

ב־11 בספטמבר הדיח סטלין את וורשילוב מהפיקוד על החזית ומינה במקומו את ז'וקוב (שסיים אז לפקד על מהלומת־נגד סובייטית מוצלחת לחיסול "בליטת ילניה" בגזרת סמולנסק).

ב־13 בספטמבר הגיע ז'וקוב לעיר הנצורה ונכנס לתפקיד במרץ ובלהט האופייניים לו. בו ביום חידשו הגרמנים את מתקפתם הן מדרום והן מדרום-מזרח.

ב־15 בספטמבר החלה יציאת הדיוויזיות הגרמניות הניידות מהחזית.

ב־22 בספטמבר קיבלו הגרמנים את ההנחיה הבאה: "הפיהרר החליט למחוק את העיר... מעל פני האדמה... אנו ממליצים להטיל מצור הדוק על העיר ולמחוק אותה... באש ארטילרית ואווירית"⁵⁸.

אבדות הצדדים⁵⁹

מאז שכוחותיה של קבוצת הארמיות צפון חצו את נהר הדבינה בתחילת יולי הסתכמו אבדותיה בכ־60 אלף נפגעים (הרוגים, שבויים ופצועים).

אבדותיהן של שתי החזיתות הסובייטיות (הצפון-מערבית והצפונית/לנינגרד) הסתכמו בכ־317 אלף נפגעים.

סיכום המערכה על לנינגרד

כמו בגזרות האחרות של החזית, נראה שהפיקוד העליון הגרמני ניסה לנגוס ולבלוע מעבר ליכולתו.

היחס בין הכוחות למרחב ויחסי הכוחות במרחב, תנאי השטח ומוג האוויר, בעיות התחזוקה והצרכים בגזרות האחרות מנעו מהגרמנים לכבוש את העיר השנייה בגודלה ובחשיבותה של בריה"מ (שנדמה היה כי נמצאת בהישג היד) ולתת מענה לצורך האסטרטגי (כפי

בדומה לוויכוחים בקרב הפיקוד הגרמני גם בקרב בכירי הסטווקה התגלו חילוקי דעות בנוגע להמשך הדרך. כבר בסוף יולי העריך הרמטכ"ל ז'וקוב שהגרמנים יוותרו זמנית על המאמץ לעבר מוסקבה ויפעלו כדי לנטרל האיום הגדול על קבוצת הארמיות מרכז שנסקף מהחזית הדרום-מערבית שהקיפה את האגף הימני שלה. באוזני סטלין הוא טען שהגרמנים יפנו כוחות (במיוחד ממוכנים) מהגזרה המרכזית דרומה כדי להגיע לעורפו של המערך שמסביב לקייב.⁶⁴ לכן הוא המליץ לסגת מקייב מזרחה ולייצב קו נוח יותר שלא יהיה חשוף להתקפה מצפון. המלצתו זו לא אושרה, והוא שוחרר מתפקיד הרמטכ"ל (30 ביולי) ומונה למפקד חזית העתודה ובהמשך - למפקד של החזית המערבית.⁶⁵

לתפקיד הרמטכ"ל מונה מרשל שפושניקוב (היה הרמטכ"ל בשנים 1937-1940), וגם הוא וסגנו, ראש אגף המבצעים וסילבסקי, ניסו לשכנע את סטלין להסיג את הכוחות של החזיתות הדרום-מערבית והדרומית אל הגדה המזרחית של הדנייפר. אולם סטלין נותר איתן בדעתו בהאמינו שהגרמנים ימשיכו היישר למוסקבה.

המתקפה הגרמנית וכישלונות הבזק הצורבים שנחל הצבא האדום במערכות הגבול גרמו להלם בצמרת המדינה והצבא ולתגובות אינסטינקטיביות שגויות ובלתי רציונליות

באמצע אוגוסט העביר גם מפקד החזית הדרום-מערבית, גנרל קירפונוס, הערכת מצב לסטווקה ולפיה קיימת סכנה שהגרמנים יכתרו את קייב ואת כל המרחב שמסביבה. גם ז'וקוב, שפיקד על חזית העתודה (אך לדבריו היה תוקף של מי שהיה רמטכ"ל זמן קצר לפני כן) כתב נייר עמדה לסטלין ובו חזר ופירט את דרכי הפעולה האפשריות של האויב והמליץ לארגן ולערוך כוח שיבלום מהלך של גורמים מקבוצת הארמיות מרכז דרומה.

באותו השלב (בין 18 ל-25 באוגוסט) פעלו שני הצדדים במקביל:

- ב-25 באוגוסט קיבל גודריאן פקודה לנוע עם קבוצת הפאנצר שלו דרומה בסיוע ארמיית השדה 2 - הדרומית בקבוצת הארמיות מרכז.
- הפיקוד העליון הסובייטי (בהוראת סטלין) הנחה את מפקד חזית בריאנסק, גנרל ירמנקו, לבלום את גודריאן ולשם כך תוגבר בארמיה נוספת - מס' 40 - שנערכה בין ארמיות 13 ו-21 על הדסנה. במקביל הוציאה הסטווקה פקודה לקירפונוס להחזיק בקייב בכל מחיר.

ב-25 באוגוסט השיגו כוחות של ארמיית השדה 6 דריסת רגל בגדה המזרחית של הדנייפר מצפון לקייב. בהמשך, בימים 28-29 באוגוסט הוציאו רונדשטט פקודות לשלוש עוצבות העל שהיו ערוכות ממערב לדנייפר (ארמיות 6 ו-17 וקבוצת הפאנצר I) לצלוח את הנהר

ולהקים בגדה המזרחית מספר רב ככל האפשר של ראשי גשר. מבין ראשי הגשר שהוקמו - לזה שהקימה ב-31 באוגוסט ארמיה 17 ליד העיר קרמנצ'וג נודעה כעבור כמה ימים חשיבות מכרעת.

ב-30 באוגוסט היו כוחותיו של גודריאן בקרבת הנהר דסנה. בשלב הזה החלה המתקפה של חזית בריאנסק בפיקודו של ירמנקו. אולם לא היה בכוחה כדי לעמוד מול "מור שריון" הגרמני, וכבר ב-3 בספטמבר הקימו כוחותיו ראשי גשר בגדה הדרומית של הדסנה ובמקביל התיישבו את ארמיה 40 ממרכז המערך הסובייטי ותקעו טריז בין הארמיות 13 ו-21 של חזית בריאנסק. בכך נוצר איום בפועל על כל המערך של החזית הדרום-מערבית.

ב-4 בספטמבר קיבל המפקד של קבוצת הפאנצר I הוראה להרחיב את ראשי הגשר של ארמיה 17 באזור קרמנצ'וג, ואילו גודריאן, שנדמה היה שדבר אינו יכול לעוצרו, הגיע ב-7 בספטמבר לקונוטופ. בשלב הזה שוב פנו שפושניקוב וסגנו לסטלין בבקשה לאשר לקירפונוס לסגת מזרחה ולנטוש את קייב. סטלין אישר רק לנטוש את קייב אך לא את הנסיגה של הכוחות העיקריים.

לאחר שצלחה את הדנייפר פרצה קבוצת הפאנצר I צפון-מזרחה לעבר כוחותיו של גודריאן שנעו מקונוטופ. ב-13 בספטמבר נוצרה חבירה ראשונית בין כוחותיהם משתי קבוצות הפאנצר באזור רומני (Romny) - לוחוויצה (Lokhvitsa).⁶⁶ ועדיין אפשר היה אז להציל את עיקר הכוח, לו רק הייתה מגיעה ההוראה הגואלת: "נועו מזרחה!" שהרי טבעת הכיתור עדיין לא נסגרה. גם טימושנקו, אשר נשלח להחליף את בודיוני דווקא באותו היום ושיגר בשעות הראשונות דיווחים אופטימיים לסטווקה, למד עד מהרה את המצב לאמיתו ושלח מברק מסכם שבו קבע כי "השואה היא עניין של ימים".

ב-16 בספטמבר נחתמה סופית טבעת הכיתור: הכוחות העיקריים של גודריאן ושל קלייסט נפגשו במזרח הכיס, ואילו כוחותיהם של ארמיות השדה 2 (וייקס) ו-6 (רייכנאו) יצרו ביניהם מגע ממערב לדנייפר. רק אז קיבל מפקד החזית הדרום-מערבית את האישור המיוחל לפרוץ החוצה. אך גם האישור הזה, שאותו הוציא טימושנקו בעל פה והעביר דרך ראש המטה שלו בגרמיאן, לא היה בו כדי לפתור את הבעיה, שכן מפקד החזית סירב להישמע לו ודרש פקודת נסיגה בכתב. פקודה כזאת הגיעה לבסוף מהסטווקה, אך היא כללה רק אישור לעזוב את קייב ולא התירה - כהמלצת מפקדת החזית - לסגת אל הנהר פסל (Psel).

לאחר מכן החלו הגרמנים לפעול לפי התרגולת המוכרת: לפצל את הכוחות ולהדק את הטבעת ולהשמיד את הכוחות הלכודים בזה אחר זה. ארמיה 37 נלחמה עד 23 באוגוסט, ארמיות 5 ו-21 (אשר נדחקה מחזית בריאנסק דרומה) - עד 25 באוגוסט וארמיה 26 - עד 26 באוגוסט. מפקד החזית, גנרל קירפונוס, נפל בקרב ב-20 בספטמבר בעומדו ראש כוח קטן שכתור אי שם ביערות ממזרח לקייב. מרבית המפקדים הבכירים של מפקדת החזית חולצו מהכיס בהיטס.

תוצאות המערכה היו שואה לצבא האדום:

- ארבע ארמיות סובייטיות (5, 21, 26 ו-37) שכללו 43 דיוויזיות נמחקו מהסד"כ (הפסיקו להתקיים הלכה למעשה).⁶⁷
- מתוך 627 אלף החיילים של החזית הדרום-מערבית (שפעלה על נהר הפריפיאט) נהרגו או נפלו בשבי 616 אלף ועוד 84 אלף

נפצעו.⁶⁸ כמו כן נפלו שלל לידי הגרמנים 2,642 תותחים ומרגמות ו־64 טנקים.

היערכות בריה"מ והצבא האדום להמשך: "המלחמה רק מתחילה"

המתקפה הגרמנית וכישלונות הבזק הצורבים שנחל הצבא האדום במערכות הגבול גרמו להלם בצמרת המדינה והצבא ולתגובות אינסטינקטיביות שגויות ובלתי רציונליות. אולם נראה שהמנהיגות המדינית ובראשה סטלין ומקורביו וכן הפיקוד הצבאי התעשתו עד מהרה והחלו לפעול על בסיס תפיסה והבנה שאין מדובר במלחמה קצרה וקלה אלא במאבק ארוך לחיים ולמוות שלניהולו יהיה צורך לגייס את כל משאבי העם והמדינה.

קצרה היריעה מלפרט את כל הפעולות והצעדים שנקטו ראשי המדינה והצבא ואת כל המערכים שהופעלו. אסתפק כאן בתמצית שבתמצית:

- גיוס כללי הוכרז ב־23 ביוני ונמשך במלוא התנופה במשך המלחמה כולה. נכון ל־22 ביוני היו בבריה"מ 14 מיליון גברים בוגרי שירות צבאי ומועמדים לשירות ביטחון (מלש"בים), והצבא החל בגיוסם.⁶⁹
- הוחל בהקמת עוצבות ועוצבות־על חדשות. בין מאי (דהיינו עוד לפני פרוץ המלחמה) לספטמבר 1941 הוקמו 40 מסגרות ארמיוניות - חלקן על בסיס שאריות הארמיות שהושמדו וחלקן על בסיס מפקדותיהם של פיקודים צבאיים מרחביים בעומק המדינה.
- בעקבות לקחים ראשוניים שהופקו מהקרבות, בגלל המחסור במפקדים ובקציני מטה בעלי ניסיון ובעלי השכלה צבאית נאותה ונוכח המחסור באמצעי לחימה (ציוד רב אבד במערכות הגבול, ומפעלי הנשק התקשו בתחילה להשלים את החסר) הונהגו - בין היתר - השינויים הארגוניים הבאים בצבא האדום:
 1. בוטלו מסגרות הקורפוסים (רמת הביניים בין ארמיה לדיוויזיה) ועל ידי כך בוטלו מפקדות, והשתפרה היכולת לאייש את המפקדות שונתרו. במקביל גם הוקטן מספר הדיוויזיות בארמיה. זו מנתה בעקבות הרפורמה עד חמש דיוויזיות ועוד כמה יחידות עצמאיות (אגדים וחיטבות).
 2. בוטלו הקורפוסים הממוכנים הכבדים והמסורבלים, והושארו מסגרות דיוויזיוניות בלבד. יתר על כן, הדיוויזיות הממונעות הפכו לעוצבות ח"ר רגילות (כי בלאו הכי לא היו כלי רכב לשינוע הלוחמים והציוד. בהמשך פורקו גם דיוויזיות השריון ובמקומן הוקמו חטיבות טנקים עצמאיות והוכפפו לארמיות. במקרים מסוימים הוקמו גם גדודים עצמאיים והוכפפו לדיוויזיות מסוימות.
 3. במקרים מסוימים הוקמו חטיבות ח"ר במקום דיוויזיות חדשות. כל חטיבה כזאת כללה בין שלושה לחמישה גדודי ח"ר ומעט מאוד גורמי סיוע.
 4. צומצם תקן כוח האדם בדיוויזיות ח"ר מ־14 אלף איש ל־10,000 איש.

5. הוקמו דיוויזיות וחיטבות של פרשים. הדבר נבע הן מאילוף (מחסור בכלי רכב ודרכים משובשות מאוד) והן מהרצון להפתיע את האויב באמצעות תנועה שקטה בדרכים שנחשבו לבלתי עבירות לרכב.

- החל גיבושה של תורת לחימה חדשה. המערכות הראשונות הוכיחו בעליל שכל תורת הלחימה של הצבא האדום לא הייתה רלוונטית - לפחות באותו השלב של המלחמה ובמצב שנוצר בצבא האדום. לכן עלה הצורך לבנות ולגבש (ואחר כך גם לכתוב, להפיץ ולהטמיע) תורות לחימה רלוונטיות החל מרמת הפרט - למשל, איזו מחפורת אישית ("שוחת שועל") על החייל לחפור וכיצד⁷⁰ - ועד לאופן שבו ארמיה, דיוויזיה וחיטיבה יכולות וצריכות להיערך להגנה, כיצד להפעיל את הארטילריה ואת השריון ועוד. רמת המפקדים - ובמיוחד רמת המפקדים החדשים שגויסו עם פרוץ הלחימה - לא איפשרה להעניק להם חופש פעולה, והיה צורך לפרט כל דבר בהנחיות, בהוראות, בהמלצות וכד'.
- הוקמו גופי־על חדשים לניהול המלחמה. ב־30 ביוני 1941, בהחלטה משותפת של הסובייט העליון, של הממשלה ושל הוועד המרכזי של המפלגה הקומוניסטית, הוקמה מועצת ההגנה הממלכתית, שראשי התיבות שלה ברוסית הם GKO. היה זה הגוף העליון שהופקד על ניהול המדינה ועל המדיניות הצבאית הן ברמת התכנון והן ברמת הביצוע ביום־יום.⁷¹ בשלב הראשון מנתה המועצה חמישה חברים: סטלין (יו"ר), מולוטוב (סגן יו"ר), בריה, וורושילוב ומלנקוב.⁷² המועצה ריכזה את סמכויותיהן של הממשלה ושל המפלגה גם יחד והייתה למעשה לשליט הרשמי היחיד במדינה.⁷³
- ניהול הצבא (בניין הכוח, אימונים וניהול המבצעים) הופקד בידי הסטווקה. זו כללה שני מרכיבים - מדיני (סטלין ומולוטוב) וצבאי (ז'וקוב, וורושילוב, בודיוני וקוזנייצוב (שר הימיה). בהמשך צורף לסטווקה גם שפושניקוב שהחליף את ז'וקוב בתפקיד הרמטכ"ל. המטכ"ל היה הגוף המתכנן והמבצע של הסטווקה. סטלין נשא בתואר "המפקד העליון".
- לסטווקה היו כפופות המפקדות הראשיות של "הזירות האסטרטגיות"⁷⁴ - הצפונית (וורושילוב), המרכזית (טימושנקו) והדרומית (בודיוני ובהמשך - טימושנקו).
- למפקדי הזירות היו כפופים מפקדי החזיתות (קבוצות הארמיות). בכל זירה פעלו בדרך כלל שתי חזיתות ולעיתים יותר רחוקות - עד ארבע חזיתות. תחתיהן פעלו ארמיות ועוצבות עצמאיות. המהלכים העיקריים הנוספים שנקט ה־GKO:
- פינוי מפעלי תעשייה ותשתיות אחרות והעברתם לחלקיה המזרחיים יותר של בריה"מ - אזורי נהר הוולגה והרי אורל ואף מזרחה יותר: אסיה המרכזית ומערב סיביר.⁷⁵
- כינונה, ארגונה, הכוונתה ותספוקה של תנועת פרטיזנים בשטחים הסובייטיים שכבשו הגרמנים.
- הנהגתה של מדיניות "אדמה חרוכה" כדי למנוע מהאויב כל ניצול של אספקה ושל תשתיות בשטח.
- הנהגתה של מדיניות ענישה דרקונית נגד כל מי שהוגדרו "מפיצי

שמועות וזורעי בהלה" וכן נגד פחדנים, מרגלים, משת"פים וסייענים של הגרמנים ועושי דברם, סרבני פקודה, "מהללי נשק האויב ויכולותיו", בני משפחות של מי שנפלו בשבי ועוד. העונשים היו בדרגות חומרה שונות: החל משלילת מנות קיצוב (שהונהג כמעט מיד עם פרוץ המלחמה) מהאשמים ומבני משפחותיהם, עבור דרך עונשי מעצר, הגליה וגירוש וכלה בהוצאות להורג.

פשעי המלחמה של הגרמנים

אי-אפשר לסקור את מבצע "ברברוסה" בלי להזכיר שהוורמאכט - צבא גרמניה - ניהל בחזית המזרח מלחמה ברברית וביצע פשעים בהיקף חסר תקדים בהיסטוריה האנושית. מיד לאחר שחצו את הגבול עם בריה"מ החלו החיילים הגרמנים לא רק לסייע ליחידות ה-SS בהשמדת "הגזע היהודי", אלא גם הנהיגו מדיניות דיכוי אכזרית כלפי האוכלוסייה הסלאבית "הנחותה". היטלר הגדיר את הפלישה לבריה"מ "מלחמת תרבויות" שנועדה להשמד "יהודו-קומוניסטים" ולשעבד את העמים הסלאביים כדי שישרתו את "הגזע העליון הארי".

מיד לאחר שחצו את הגבול עם בריה"מ החלו החיילים הגרמנים לא רק לסייע ליחידות ה-SS בהשמדת "הגזע היהודי", אלא גם הנהיגו מדיניות דיכוי אכזרית כלפי האוכלוסייה הסלאבית "הנחותה"

פשעי המלחמה של הגרמנים נשענו על שתי פקודות ידועות לשמצה:

- **"פקודת הקומיסרים"** - ההוראה להרוג במקום וללא משפט את הקצינים הפוליטיים של יחידות הצבא האדום בנופלם בשבי.
- **מתן "פטור" לחיילים מאחריות פלילית** ומדרישות החוק והמוסר בכל הנוגע להתנהגותם כלפי האוכלוסייה המקומית. כתוצאה מכך לא היססו חיילי הוורמאכט לנקוט ענישה קולקטיבית כלפי יישובים ואוכלוסיות בגין סיוע לפרטיזנים, ליהודים ולמסתתרים אחרים או בגין פגיעה בחיילים גרמנים ובמשתפי פעולה. גם היחס לשבויי המלחמה הסובייטים היה מפלצתי. בין 3 מיליון ל-3.5 מיליון חיילים סובייטים מתו בשבי מרעב, מקור וממחלות. כמה מאות אלפים נרצחו - חלקם באושוויץ.

יש לציין שהגרמנים זרעו רוח וקצרו סופה. כשהתהפך גלגל המלחמה, ומאות אלפי חיילים גרמנים נפלו בשבי הסובייטים, הם לא זכו ליחס טוב יותר. שני הצדדים הפגינו אכזריות ושנאה ללא גבול, והמנהיגים והתועמלנים בשני המחנות ליבו אותן בכל אמצעי התעמולה וההסברה שעמדו לרשותם.

סיכום

"ברברוסה" הוא ללא ספק אחד המבצעים הצבאיים הגדולים ביותר

בתולדות האנושות מבחינת היקף המאמץ והכוחות שהשקיעו בו שני הצדדים. הוא גם האכזרי ביותר שידעה האנושות מעודה. ביוני 1941 היה הצבא האדום "ענק כושל" - גוף גדול שמנה 5 מיליון חיילים, אך לא היה מאומן ברובו המכריע, בעל פיקוד גרוע בכל הרמות (עם מעט מאוד יוצאים מן הכלל), מצויד באופן לקוי - אף שבריה"מ ייצרה כמויות אמל"ח אדירות - ערוך בשלומיאליות ובעל תורת לחימה לא רלוונטית.

הרחבת גבולותיה של בריה"מ מערבה בשנים 1939-1940 בעקבות הסכמי ריבנטרופ-מולוטוב פגעה במערך ההגנה האסטרטגי של המדינה בשטח ובתוכניות המבצעיות שהיו מבוססות על תנאי שטח קונקרטיים. עד המועד שבו פרצה המלחמה לא הספיק הצבא האדום להתארגן ולתכנן הכול מחדש.

ואם לא די בכל אלה, הגרמנים גם השיגו הפתעה, אם לא אסטרטגית הרי בוודאי אופרטיבית וטקטית. סטלין, הגם שאישר מתוך הזהירות שתמיד איפיינה אותו, גיוס חלקי באפריל-מאי 1941, סירב לנקוט צעדי כוננות, גיוס והיערכות משמעותיים יותר מחשש ליצירת "פרובוקציה" ומתוך אירצון (או אי-נכונות) להיכנס למלחמה, לפחות באותו השלב.

התוצאה הייתה שהוורמאכט (הצבא הטוב בעולם בעידן המודרני) נתקל ביוני 1941 ונלחם נגד צבא של ימי שלום, והדבר אכן הורגש בשטח.

הניצחונות שנחל הוורמאכט בשבועות הראשונים של "ברברוסה" היו ללא תקדים הן מבחינת היקפם והן מבחינת המהירות שבה הושגו.

ההתנהלות של הסטווקה, שדרשה מכוחותיה לתקוף בכל תנאי ובכל מצב - גם כשהכוחות היו פגועים ובלתי מאורגנים, ללא פיקוד מתאים, ללא אספקה וסיוע ראויים - רק הגבירה את התבוסות והגדילה את האבדות.

אולם ההתקפות האלה הביכו את הוורמאכט ויותר מכך - גבו ממנו מחיר דמים כבד שהוא לא ציפה לו ולא הורגל בו. האבדות האלה הלכו והצטברו וללא ספק פגעו ביכולותיהם של הגרמנים בהמשך המלחמה.

אין ספק שבחודשי הלחימה הראשונים עלו החייל הגרמני והקצין הגרמני על יריביהם הסובייטים בכל הפרמטרים "הטכניים" האפשריים: רמה מקצועית, לכידות, תיאום, רוח לחימה וכד'. הפיקוד הגרמני כמו גם צמרת המדינה ידעו זאת ובנו על כך.

אולם הפלישה לאדמת המולדת והיחס המזווע לתושביה ולשבויי המלחמה עוררו בעם הרוסי (ואני ככוונה מציין את העם הרוסי, שכן הוא היה הדומיננטי בבריה"מ) רגשות פטריוטיים עזים (שנדמה היה שהמטטר הקומוניסטי הצליח לדכאם), שנאה עצומה לאויב ורצון לנקום ולנצח. הרגשות האלה - בשילוב עם משמעת הברזל והאופי הלאומי - גרמו לחייל הסובייטי להיות נכון לסבל ולהקרבה עצמית ודירבנו אותו להפגין רוח לחימה.

השילוב של רוח הלחימה, של הפיקוד הסובייטי שלמד משגיאותיו והלך והשתפר, של עדיפות עצומה בכוח אדם, של המרחבים האדירים ושל בעלי הברית רבי עוצמה במערב הבטיח בסופו של דבר שלגרמנים לא יהיה כל סיכוי לנצח במלחמה.

1. 3.05 - לפי שעון מרכז אירופה, 4.05 - לפי שעון מוסקבה. את הכרזת המלחמה מסרו שגריר גרמניה במוסקבה, הרון פון שולנבורג, לשר החוץ של בריה"מ, מולוטוב, ב־05.30 (כנראה לפי שעון מוסקבה) ושר החוץ של גרמניה לשגריר בריה"מ בברלין ב־04.00 (לא ברור לפי איזה שעון).
2. הדיוויזיות של שני הצבאות היו מאורגנות, ברובן, במסגרות גיסיות (קורפוסים).
3. המספר 303 הוא שמופיע בכל המקורות. 5 הוא מספר ה"קורפוסים" המוצנחים. קורפוס מוצנח היה שווה ערך לדיוויזיית חי"ר. ראו את ההערה הבאה.
4. בצבא האדום לא היו דיוויזיות צנחנים, אלא מסגרות שכונו קורפוסים. כל קורפוס כלל שלוש חטיבות (בריגדות), ובסך הכול כ־9,000 חיילים. כוח כזה הוא "שווה ערך לדיוויזיה קלה או מוקטנת. לכן, כדי להימנע מבלבול, כשעורכים את מאזן הכוחות מכלילים את ה"קורפוסים" האלה במניין הדיוויזיות.
5. 97 דיוויזיות חי"ר (רובאים), שש דיוויזיות פרשים ושלושה "קורפוסים" מוצנחים.
6. ויותר מאוחר גם איטליה. כן השתתפו במערכה לצד הגרמנים כוח סלובקי ואף דיוויזיית מתנדבים מספרד ("הדיוויזיה הכחולה").
7. עיקרו של הארגון מחדש היה הקטנה של מספר הטנקים (ושל גדודי הטנקים) בדיוויזיות השריון (פאנצר) מ־300-400 טנקים (6 גדודים / 2 אגדים) לכ־150-200 טנקים (2-3 גדודים). בדרך הזאת הכפילו הגרמנים את מספר הדיוויזיות במערך המשוריון.
8. על פי כמה עדויות סבר סטלין שמדובר בפרובוקציה של גנרלים גרמנים "מחרחרי מלחמה" ולא במתקפת אמת.
9. בעיקר בגזרת החזית הדרום־מערבית (הפיקוד המרחבי של קייב).
10. בסופו של דבר הוכרע הקרב לטובת הגרמנים לאחר שהצליחו לבלום את השריון הסובייטי - בין היתר באמצעות תותחי נ"מ 88 מ"מ ששימשו נשק נ"ט ובאמצעות טנקים סימן III (תותח 50 מ"מ) וסימן IV (תותח 75 מ"מ). הסובייטים הותירו בשטח 129 טנקים וכמה עשרות תותחי שדה נ"ט, ובכך נפתחה הדרך להמשך ההתקדמות של גייס XLI.
11. נגד הארמיה הדרומית יותר (11) פעלו כוחות האגף הצפוני של קבוצת הארמיות מרכז - בעיקר מקבוצת הפאנצר III (7 דיוויזיות, כ־1,000 טנקים). מכאן שמרבית כוחותיה של קבוצת הארמיות צפון תקפו את ארמיה 8 הסובייטית - מה שהקנה לגרמנים עדיפות מכרעת.
12. על פי התקן, כלל גיס ממוכן סובייטי 1,031 טנקים וכ־36 אלף חיילים וקצינים. גיס סובייטי כלל 2 דיוויזיות שריון (375 טנקים בכל אחת), דיוויזיה ממונעת אחת (275 טנקים) ואגד סיור באופנועים. חולשותיו העיקריות של גיס סובייטי היו סרבול וגודל, מעט מדי גורמי סיוע ואמצעי סיוע, תלות בגיוס כלי רכב לתסעת חיילים ואספקה.
13. תנועת כוחות השריון ממחנות הקבע אל שטחי היערכות להתקפה הייתה נגועה בכל הבעיות שהיו אופייניות לצבא האדום באותו השלב של המלחמה, ובהן: תקלות טכניות בטנקים, תקיפות מהאוויר על שדות הטנקים בדרך לחזית, הסתבכות בשטחים בלתי עבירים בניסיון להתחמק מתקיפות האוויר, היעדר מערך לוגיסטי נייד - מה שמנע מהשריון הסובייטי לתדלק ולהתחמם בשדה הקרב.
14. רק כמחצית מהטנקים נכנסו בקרב. האחרים ננטשו בשל תקלות טכניות, מחסור בדלק ובתחמושת או שקעו בבוץ.
15. נכבשה רק ב־28 באוגוסט 1941.
16. לפי טבלאות סד"כ ועוצמה (www.teatrskazka.com/Raznoe/BiChSostavVS) היא ת"פ החזית נכון ל־1 ביוני 1941 כ־2,900 טנקים, מהם כ־2,200 טנקים שמישים.
17. א. כוחות האוויר של החזית המערבית כללו, נכון ל־22 ביוני, שמונה דיוויזיות אוויריות, כ־1,540 מטוסים שמישים ו־1,286 צוותי אוויר. ב. מפקד כוחות האוויר של החזית המערבית, גנרל איוואן קופץ, התאבד במפקדתו כשנודע לו על ממדי האסון. ג. כוחות האוויר של קבוצת הארמיות מרכז איבדו באותו היום רק 12 מטוסים.
18. בהערכת המצב הסובייטית נקבע, בלחצו האישי של סטלין, שהמאמץ הגרמני העיקרי יהיה מדרום לביצות הפריפיאט, באוקראינה העשירה במשאבי טבע ובקרקלן קחלאיות הדרושים לגרמנים לניהול מלחמה ממושכת. בהתאם לכך נערך הצבא האדום עם מרב העוצמה בדרום - בפיקוד המרחבי של קייב (החזית הדרום־מערבית), ואילו המאמץ הגרמני העיקרי בפועל היה מול החזית המערבית.
19. קיימת טענה שהייתה זו היערכות התקפית ו"בליטת" ביאליסטוק הייתה מעין "חרב המכוננת אל ליבה של גרמניה".

20. במשך שישה ימים החליף אותו גנרל ירמנקו, ולאחר מכן, ב־4 ביולי, מונה שר ההגנה טימושנקו למפקד החזית.
21. כולם טוהרו אחרי מותו של סטלין, ודרגותיהם הצבאיות הוחזרו להם (ליתר דיוק, לבני משפחותיהם).
22. מהלומת־נגד (או התקפת־נגד) מקדימה נעשית לפני שהאויב הגיע ותקף את מערך ההגנה של כוחותינו.
23. הארמיות האלה - יחד עם ארמיות אחרות - עמדו להקים קו הגנה אסטרטגי שני על בסיס הנהרות הגדולים במרכז ובדרום ועל בסיס שטחים שולטים ובעלי עבירות מוגבלת בצפון.
24. לפי אחת הגרסאות, היו בשני הקורפוסים הממוכנים כ־1,400 טנקים.
25. ככל הנראה בקוטר 45 מ"מ ומטה.
26. יעילים בעיקר נגד טנקים קלים כגון T-26 ו־BT.
27. חלק מכוחותיו הספיק להילחם נגד השריון הגרמני בקדמת קו הגבול הישן. ראו את הפרק על התקפת־הנגד העיקרית של החזית הדרום־מערבית - התוכנית וביצועה.
28. התוכנית כללה גם את האפשרות ליצור כיתורים נוספים ("קלחות" בעגה הצבאית הגרמנית) קטנים יותר במהלך התקדמותם של שני המאמצים אל הדנייפר. David Glantz, (ed). **The Initial Period of War on the Eastern Front, 22 June-August 1941**, Frank Cass, London, Portland, Oregon, 1993 ראו במיוחד: מפות מרשם 157-161 בעמ' 305-299
29. David Stahel, "**Operation Barbarossa and Germany's Defeat in the East**", Cambridge University Press, 2009, p. 49
30. כולל "קורפוס" צנחנים (שהיה שווה ערך לדיוויזיית חי"ר קלה - 9,000 חיילים).
31. ראו אצל ר' אירינרוב, "המיוחד של קייב", ACT, מוסקבה, 2004. הכוח הזה נצבר בעקבות גיוס חלקי שיערך בחודשים מאי-יוני 1941 במסווה של הכנות לאימוני קיץ של המערך.
32. Eberhard von Mackensen, **From Bug to Caucasus**, translation to Russian, Moscow, ACT, 2004, p. 236
33. **אירינרוב**, עמ' 227-229
34. א' איסאיב, **מדובנו ועד רוסטוב**, Tranzitkniga, מוסקבה, 2004 (רוסית), עמ' 133
35. לפי כל הדיווחים, רק כמחצית מהטנקים של קורפוסים 8, 9, 15 ו־19 שיצאו ממחנות הקבע הגיעו למרחב הלחימה. האחרים "נשרו" בדרך, אם בשל היפגעות מתקיפות אוויר, אם בשל קלקולים טכניים, אם בשל היתקעות בביצות/אובדן דרך בשטח ואם בשל היעדר יכולת לתדלקם. אולם יש לציין כי גם כך מספר הטנקים שהיו יכולים להשתתף בהתקפת־הנגד היה לפי כל החשבונות כ־1,000-1,500 כלים לפחות נגד 600 טנקים גרמניים לכל היותר.
36. הגנה על הגבול עם הונגריה (קו הקרפטין) - בין דרום פולין לרומניה.
37. לפי איסאיב, הנסיגה החלה כבר ב־27 ביוני.
38. גם עוצבות החי"ר הגרמניות לא ששו (בלשון המעטה) להיכנס לאזורי ביצות מיוערים ולחפש שם אחרי אויב בלתי נראה ולא ידוע.
39. בעשרת הימים שקדמו למועד הזה התנהלו בגזרה הזאת חילופי אש - ככל הנראה לא רציניים. לפי מקורות סובייטיים הכוחות הגרמניים והרומניים ניסו החל מ־22 ביוני לתקוף את שטחה של בריה"מ, אך נהדפו.
40. כך נקרא מוצב הפיקוד העליון של הצבא האדום בחירום (ראו בהמשך).
41. לדברי גלנץ (David Glantz, **Barbarossa**, Tempus, UK, 2001, p. 51), מהלומת־הנגד גרמה להשהיה של שבוע במתקפה הגרמנית.
42. הוקמה ביוני 1941 ונכללה בחזית הדרומית. נסוגה מזרחה מצפון לים השחור. באוגוסט השתתפה בהגנת העיר ז'פורוז'יה על הדנייפר.
43. ג' קריבושייב, **הסיווג הביטחוני הוסר - אבדותיהם של הכוחות המזוינים של בריה"מ במלחמות, בפעולות איבה ובסכסוכים מזוינים** (מחקר סטטיסטי), מוסקבה, 1993 (רוסית), עמ' 164
44. Chris Bellamy, **Absolute War**, Alfred A. Knopf, NY, 2007, pp. 182-183. לפי קריבושייב (עמ' 165) עמדו לרשות שלוש המפקדות האופרטיביות של פיקוד לנינגרד (החזית הצפונית, החזית הקארלית וארמיה עצמאית 7) בתחילת המערכה (29 ביוני) כ־360 אלף חיילים.
45. מורמנסק היא עיר נמל (שאינו קופא בחורף בשל זרם הגולף) לחופי ים בארנץ. הייתה לה חשיבות אסטרטגית מהמעלה העליונה שכן דרכה זרמו משלוחי "החבר והשאל" מארה"ב ומבריטניה ומשם הועברו במסילות ברזל לעומקה של בריה"מ.
46. על מלחמת החורף ראו: בני מיכלסון, "גוליית ניצח - אבל בקושי", **מערכות** 430, אפריל 2010, עמ' 18-29, <http://maarachot.idf.il/PDF/FILES/7/112437.pdf>
47. לא כולל את הנפגעים של כוחות הדרג האסטרטגי השני שהספיקו

טנקים גרמניים מסתערים, 1942 | אין ספק שבחודשי הלחימה הראשונים עלו החייל הגרמני והקציין הגרמני על ירכייהם הסובייטיים בכל הפרמטרים "הטכניים" האפשריים: רמה מקצועית, לכידות, תיאום ורוח לחימה

מיוחדת (מס' 270) ובה הואשמו חלק מהגנרלים בבגידה במולדת ובהמשך הם נידונו למוות שלא בפניהם. שניים מהם, מפקד ארמיה 12 ומפקד אחד הקורפוסים, אכן הוצאו להורג בידיה עם שובם מהשבי.

62. חיל המצב של אודסה נלחם בכיתור עד אוקטובר ואז פונה בחלקו, ואילו חלק אחר נכנע לכוחות הרומניים שצרו על העיר.

63. בזכור, ב־25 באוגוסט קיבלה קבוצת הפאנצר II פקודה לנוע דרומה כדי לחבור לקבוצת הפאנצר I ממזרח לקייב.

64. הסיפור מופיע בספר זיכרונותיו של ז'וקוב "זיכרונות והרהורים" ואינו נתמך במסמכים ובעדויות אחרות.

65. בתפקידו זה הצליח ז'וקוב לתכנן, לארגן ולנהל את המתקפה לחיסול בליטת יילניה. בהמשך הוא נשלח "לכבות שריפה" בהגנת לנינגרד ולבסוף חזר וניהל את המגננה ואחריה את מתקפת־הנגד במערכה על מוסקבה. מאז דרך כוכבו והוא היה לסגן המפקד העליון (מ־1942) ולנציג הסטווקה בכל המערכות והמבצעים החשובים שניהל הצבא האדום בהמשך המלחמה.

66. נמצאת 200 ק"מ מזרחית לקייב.

67. גלנץ, **ברברוסה**, עמ' 132.

68. **קריבושייב**, עמ' 166. בספרות מופיע לרוב רק מספר השבויים - לפי דיווחי הגרמנים: 650 אלף. גלנץ (**שם**) כותב שבתוך הכיתור היו 452.7 אלף אנשים, ומהם הצליחו להימלט כ־15 אלף ולשוב אל מערכי הצבא האדום עד 2 באוקטובר.

69. בסך הכול גויסו במהלך המלחמה כ־30 מיליון בני אדם.

70. קונסטנטין רוקוסובסקי, **חובתו של חייל**, Olma-Press, מוסקבה, 2002 (רוסית), עמ' 70-71.

71. ג־4 פורק ב־4 בספטמבר 1945.

72. בהמשך המלחמה נוספו למועצה חברים חדשים.

73. גורקוב, **מועצת ההגנה הממלכתית מחליטה**, Olma-Press, 2002 (רוסית), עמ' 30-35.

74. ברוסית napravlennie. בתרגום מילולי: "כיוון" או "ציר". בחרתי במונח "זירה" כי הוא משקף טוב יותר את כוונת המונח. יצוין שכל מפקדות הזירה פורקו עד אמצע 1942, ובמקומן הונהג המוסד של נציגי הסטווקה, שתפקידם היה לפקח על מפקדות של חזיתות ולתאם ביניהן.

75. המבצע הזה, שעליו ניצח לברנטי בריה הידוע לשמצה, ראוי לתיאור נפרד שלא כאן מקומו.

להשתתף בקרבות האחרונים של מערכות הגבול.

48. Mark Solonin, **The Cask and the Hope**, Chapter 3.1 Arithmetic of History.

49. לפי מודסלי (Evan Mawdsley, **Thunder in the East**, Arnold Hodder), עד ספטמבר הסתכמו אבדות האמל"ח של הצבא האדום בכ־15 אלף טנקים, כ־68.5 אלף תותחים ומרגמות וכ־7,000 מטוסים.

50. לפי רישומי היומנים של האלדר, ב־3 ביולי הסתכמו אבדות הגרמנים בכ־54 אלף (מהם כ־12 אלף הרוגים וכ־4,000 נעדרים). לפי בלאמי (**שם**, עמ' 245), בששת השבועות הראשונים של המלחמה (קרי, עד תחילת אוגוסט) הסתכמו אבדות הגרמנים בכ־213.3 אלף נפגעים. הנתונים מובאים מגלנץ, **ברברוסה**, עמ' 84. גלנץ עצמו מסתמך על Charles von Luttichau, **The Campaign in Russia**, Office of the Chief of Military History, Washington, 1985.

51. David Stahel, **Operation Barbarossa and Germany's Defeat in the East**, Cambridge University Press, 2009, p. 49.

52. פרק הזמן הזה נדרש גם לגרמנים לפעולות תחזוקה של כלי הרכב המשוריינים והרכים, להשלמת מלאים, להתארגנות ולכינוס כוחות.

53. החזית הצפונית הייתה אחראית להגנת העיר לנינגרד ולכל הגבול והמרחב של בריה"מ מצפון לעיר (כ־1,000 ק"מ). ב־23 באוגוסט פוצלה החזית לחזית הקארלית ולחזית לנינגרד.

54. שני האגמים האלה נקראים גם ימת פייפוס (Peipus).

55. גלנץ, **ברברוסה**, עמ' 46.

56. **שם**, עמ' 107. לא ברור כיצד יכול היה פון לב לדעת על הכוונה הזאת בטרם פורסמה הוראת הפיקוד העליון של הוורמאכט מס' 35 ובה הנחיות ברוח הפקודה הזאת של פון לב.

57. כך כונו דיוויזיות ה"פאנצר" והדיוויזיות הממוכנות.

58. גלנץ, **ברברוסה**, עמ' 112-114.

59. **שם**, עמ' 112-113.

60. בכיס נלכדו כ־129 אלף חיילים משתי הארמיות. כ־11 אלף מהם הצליחו להימלט מהכיתור.

61. בשבי נפלו מפקדיהן של שתי הארמיות, ארבעה מפקדי קורפוסים, 11 מפקדי דיוויזיות. עוד שני מפקדי קורפוסים ושישה מפקדי דיוויזיות נהרגו בקרבות בתוך הכיס. אחרי נפילת הכיס הוציאה הסטווקה פקודה